НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Панченко Анна Олександрівна

УДК 349.3:364.3

ДИСЕРТАЦІЯ
НЕДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Спеціальність 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів та текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ А.О. Панченко

Одеса-2025

АНОТАЦІЯ

Панченко А.О. **Недержавне соціальне забезпечення як форма соціального захисту.** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2025.

Дисертація є першим в українській науці права соціального забезпечення спеціальним комплексним дослідженням теоретичних та практичних проблем недержавного соціального забезпечення як форми соціального захисту.

У дисертаційній роботі проаналізовано зміну предмета права соціального забезпечення та поширення диспозитивних засад у його методі через розширення видів суспільних відносин, які його становлять, та договірних засад їх регулювання.

Обґрунтовано висновок про поступове утвердження ідеї самостійної відповідальності за рівень життя та забезпеченості в контексті розбудови соціальної держави із поступовою відмовою від патерналістських настанов, що полягають у перекладанні обов'язку забезпечувати добробут на державу. Це відбувається, наприклад, шляхом добровільного приєднання до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування для окремих категорії населення, участі у недержавному пенсійному забезпеченні, благодійній діяльності, наданні недержавних соціальних послуг тощо.

Встановлено, що право на соціальний захист має комплексний характер та включає менш об'ємні за змістом права щодо здійснення окремих організаційно-правових форм соціального захисту, зокрема право на недержавне соціальне забезпечення.

Сформульовано визначення поняття «право на недержавне соціальне забезпечення» як міри можливої поведінки особи, що забезпечується юридичними обов'язками інших осіб у наданні матеріальної допомоги, соціального обслуговування та інших видів підтримки з метою профілактики, подолання або зниження ступеня негативного впливу соціальних ризиків, що

здійснюються за рахунок недержавних джерел фінансування суб'єктами недержавного сектору.

Визначено загальні риси з іншими соціальними правами та юридичну своєрідність права на недержавне соціальне забезпечення. Встановлено, що зміст права на недержавне соціальне забезпечення, крім правомочностей, включає в себе: 1) інституційну; 2) процедурну складові.

У дисертації досліджено становлення та розвиток законодавства про недержавне соціальне забезпечення із поділом на відповідні етапи, виділено та розглянуто особливості кожного із цих етапів: перший етап – дохристиянський (до 988 р.); другий етап (кінець X ст. – початок XVIII ст.); третій етап (початок XVIII-XIX ст.); четвертий етап (XIX – початок XX ст.); п'ятий етап (1917 – 1996 р.р.); шостий етап (1996 р. по теперішній час).

Досліджено зміст міжнародних та європейських стандартів права на недержавне соціальне забезпечення на предмет відповідності їм чинного національного законодавства про недержавне соціальне забезпечення.

Набуло подальшого розвитку наукове положення про кодифікацію соціально-забезпечувального законодавства шляхом розробки та прийняття систематизованих нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання окремих інститутів права соціального забезпечення, яким є, з-поміж інших, недержавне соціальне забезпечення. Обґрунтовано доцільність прийняття спеціального Закону України «Про недержавне соціальне забезпечення» та запропоновано його орієнтовну структуру.

Проаналізовано співвідношення понять «соціальний захист» і «соціальне забезпечення». Доведено, що вони співвідносяться як ціле та частина, адже соціальний захист – це комплекс організаційних, юридичних, економічних і фінансових заходів, спрямованих на профілактику, подолання або зниження ступеня негативного впливу соціальних ризиків, за рахунок не заборонених законом джерел фінансування; соціальне забезпечення – організаційно-правова діяльність держави та суб'єктів недержавного сектору, що виражається у наданні окремих видів соціального захисту особам, які зіштовхнулися зі складними

життєвими обставинами (соціальними ризиками), за рахунок державних і місцевих бюджетів та інших, не заборонених законом, джерел фінансування.

Сформульовано визначення поняття «недержавне соціальне забезпечення» у декількох значеннях: 1) як організаційно-правова форма соціального захисту населення; 2) як правовий інститут у системі права соціального забезпечення; 3) як діяльність зобов'язаних суб'єктів недержавного сектору. Як організаційно-правова форма соціального захисту населення недержавне соціальне забезпечення полягає у наданні грошових виплат, медичної допомоги, соціальних послуг, пільг особам, які зіштовхнулися із соціальними ризиками, з метою профілактики, подолання або зниження ступеня їх негативного впливу, за рахунок відмінних від державних джерел фінансування суб'єктами недержавного сектору.

Аргументовано виокремлення недержавного соціального забезпечення як самостійної організаційно-правової форми соціального захисту через визначення особливостей таких критеріїв розмежування організаційно-правових форм, як: 1) своєрідне джерело фінансування; 2) особливі види і обсяги забезпечення, умови їх надання; 3) особливе коло суб'єктів відповідних правовідносин; 4) особливі соціальні ризики, на профілактику, подолання або зниження ступеня негативного впливу яких спрямована підтримка недержавних суб'єктів.

Визначено співвідношення понять «вид соціального захисту» та «вид недержавного соціального забезпечення». Доведено, що вид соціального захисту становить матеріальне чи нематеріальне благо, яке надається в рамках відповідної організаційно-правової форми соціального захисту з метою профілактики, подолання або зниження ступеня негативного впливу соціального ризику. Своєю чергою, як під видом недержавного соціального забезпечення доцільно розуміти напрям його здійснення, в рамках якого особа, яка зіштовхнулася з тим чи іншим соціальним ризиком або потребує профілактики його настання, забезпечується грошовими виплатами, соціальними послугами, натуральною допомогою та деякими іншими видами соціального захисту.

На підставі аналізу чинного законодавства та з урахуванням правозастосовної практики недержавного соціального забезпечення доведено

існування таких його видів: 1) недержавне пенсійне забезпечення; 2) благодійна діяльність; 3) недержавні соціальні послуги; 4) інші види, які не є в чистому вигляді недержавними, але можуть бути такими за певних умов.

Виокремлено та розглянуто принципи недержавного соціального забезпечення. Сформульовано перелік та розкрито їх зміст, із поділом на: загальні – властиві соціальному захисту в цілому; внутрішньогалузеві – притаманні недержавному соціальному забезпеченню як окремому правовому інституту; спеціальні – властиві окремим видам недержавного соціального забезпечення.

Обґрунтовано доцільність виділення такого принципу недержавного соціального забезпечення, як принцип позитивної правової відповідальності за рівень життя, який полягає в усвідомленні необхідності брати участь у недержавному пенсійному забезпеченні, благодійній діяльності, наданні недержавних соціальних послуг тощо та відмові від патерналістських настанов, що полягають у перекладанні обов'язків за свій добробут на державу.

Запропоновано доповнити Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» окремою статтею із переліком таких принципів благодійної діяльності, як: 1) законність; 2) демократизм; 3) відкритість та прозорість; 4) неприбутковість і безоплатність; 5) цільове використання ресурсів; 6) відносна самостійність та незалежність; 7) свобода об'єднань; 8) добровільність; 9) систематичність; 10) доцільність; 11) підконтрольність.

Сформульовано поняття правовідносин із недержавного соціального забезпечення як урегульованих нормами права суспільних відносин щодо надання грошових виплат, соціальних послуг, медичної допомоги, пільг особам, які зіштовхнулись із соціальними ризиками, з метою профілактики, подолання або зниження ступеня їх негативного впливу, що здійснюється суб'єктами недержавного сектору за рахунок відмінних від державних джерел фінансування.

Виділено та розглянуто юридичні властивості правовідносин із недержавного соціального забезпечення: 1) властивості, притаманні для правовідносин в цілому; 2) властивості галузевих соціально-забезпечувальних

правовідносин, видом яких є правовідносини із недержавного соціального забезпечення; 3) властивості, характерні тільки для правовідносин із недержавного соціального забезпечення. До останньої групи властивостей входять: 1) виникнення зобов'язання у їх суб'єктів переважно внаслідок добровільно визначеного та взятого на себе обов'язку; 2) встановлення факту наявності відповідного соціального ризику згідно із законодавчо передбаченою процедурою – не є атрибутивним елементом фактичного складу для їх виникнення; 3) особливості регулювання відповідних суспільних відносин, які полягають у: «подвійному регулюванні» – із поєднанням централізованого та децентралізованого регулювання з переважанням останнього, яке може існувати на територіальному (місцевому), локальному та договірному рівнях; застосуванні особливого поєднання способів правового регулювання, серед яких основним є дозвіл, у той час, як припис застосовується для визначення умов реалізації права на той чи інший вид недержавного соціального забезпечення, а заборона – лише в поодиноких випадках; поєднанні координації з субординацією, що можлива лише у випадку вимоги зобов'язаного суб'єкту відповідної поведінки від суб'єкту, який претендує на соціальне забезпечення.

Встановлено, що в період дії воєнного стану відбувається розширення кола соціальних ризиків як підстав для недержавного соціального забезпечення, серед яких: пошкодження або втрата житла; проживання на тимчасово окупованих територіях; внутрішнє переміщення; перебування в полоні та інші.

Визначено коло суб'єктів, які надають окремі види соціального захисту в рамках недержавного соціального забезпечення, є недержавні пенсійні фонди, громадські об'єднання (благодійні, волонтерські організації тощо), релігійні організації, органи місцевого самоврядування, заклади соціального захисту приватної та комунальної форм власності, приватні підприємства та роботодавці-фізичні особи (у тому числі – особи, які займаються підприємницькою діяльністю), окремі фізичні особи.

Запропоновано в якості суб'єкта-отримувача недержавного соціального забезпечення виділяти «вразливі групи населення» (окремих осіб в їх складі). Зазначена категорія має оціночний характер, а її зміст повинен бути розширений,

шляхом закріплення на законодавчому рівні кола чинників, які впливають на можливість потрапляння у складні життєві обставини.

Удосконалено науковий підхід до доцільності включення відносин із недержавного пенсійного забезпечення до предмету права соціального забезпечення, а не цивільного права, передусім, через їх мету – зниження впливу соціального ризику, який закріплюється у пенсійному контракті як одному з видів соціально-забезпечувальних договорів.

Запропоновано доповнити перелік форм благодійної діяльності такими формами, як меценатство, волонтерська діяльність, гуманітарна діяльність, донорство та трансплантаційна діяльність, миротворча діяльність та іншими, не забороненими законом формами.

Вдосконалено визначення поняття благодійної діяльності та запропоновано частину першу ст. 1 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» викласти в такій редакції: «благодійна діяльність – це одноразова чи систематична участь благодійника у наданні майнової (фінансової) допомоги або здійсненні обслуговування, виконання інших робіт для досягнення визначених законодавством цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику (окрім випадків, коли таке майно передається на пільгових умовах) від імені або за дорученням бенефіціара».

Запропоновано розширити законодавчий перелік видів благодійної діяльності, доповнивши частину першу ст. 5 «Види благодійної діяльності» Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» п. 10 такого змісту: «10) донація крові та/або компонентів крові, трансплантація анатомічних матеріалів людини (органів (їх частин), тканин, анатомічних утворень, клітин людини або тварини, фетальних матеріалів людини)».

Обґрунтовано доцільність доповнення Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» окремою статтею із визначенням сфер соціального захисту, на які поширюється благодійність, виклавши її у такій редакції: «1. Благодійна діяльність у сфері соціального захисту включає соціальну підтримку малозабезпечених осіб; соціальну реабілітацію

безробітних, осіб з інвалідністю, інших осіб, які через свої фізичні чи інтелектуальні особливості, інші обставини не можуть самостійно реалізувати свої права та законні інтереси; надання допомоги постраждалим в результаті стихійних лих, катастроф природного чи техногенного характеру, соціальних, національних, релігійних конфліктів, жертвам репресій, біженцям, внутрішньо переміщеним особам; сприяння укріпленню престижу та ролі сім'ї в суспільстві; захист материнства, дитинства, батьківства; соціальну реабілітацію дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, безпритульних дітей, інших дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах; надання безкоштовної юридичної та правової допомоги. 2. Закони України можуть визначати додаткові напрями благодійної діяльності у сфері соціального захисту».

Аргументовано доцільність внесення змін до частини першої ст. 1 Закону України «Про волонтерську діяльність» у частині визначення волонтерської діяльності та волонтерської допомоги. Запропоновано під волонтерською діяльністю розуміти добровільну, соціально спрямовану, безкорисливу діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги. Своєю чергою, волонтерською допомогою слід вважати безкорисливе виконання робіт та надання послуг волонтерами, особам, які цього потребують.

Доведено доцільність імплементації у національне законодавство зарубіжного досвіду щодо корпоративної волонтерської діяльності як колективної участі співробітників певної організації у волонтерських програмах (проєктах) і волонтерських акціях за підтримки своєї організації. Запропоновано виділити серед суб'єктів волонтерської діяльності нових осіб – координатора та організатора із закріпленням в Законі України «Про волонтерську діяльність» їх правових статусів.

Доведено соціально-забезпечувальну природу соціальних послуг, які надаються на основі договору представниками недержавного сектору через поширення на суб'єктів, які їх надають, державних соціальних стандартів, незалежно від їх форми власності та виду господарювання.

Акцентовано увагу на необхідності посилення взаємодії між державним та недержавним секторами у сфері надання соціальних послуг в частині можливості запровадження інституту агентської діяльності (посередництва).

Запропоновано імплементувати в національну юридичну практику досвід Великобританії щодо проведення он-лайн опитування та спілкування в реальному часі із отримувачами соціальних послуг через систему «e-government». Запровадити практику опитувань отримувачів соціальних послуг, шляхом доповнення подібною опцією порталу Дія, що позитивно позначиться на якості соціального обслуговування.

Вдосконалено теоретичні положення щодо ролі роботодавця у соціальному захисті, шляхом визнання його не лише страхувальником у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування та через можливість на рівні колективно-договірного регулювання передбачати додаткові заходи соціального захисту, збільшувати обсяги існуючих заходів, а також через призму участі його у благодійній діяльності (як щодо своїх найманих працівників або членів їх сімей, так і інших осіб), соціального підприємництва.

Акцентовано увагу на значенні діяльності органів місцевого самоврядування як суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин, особливо в умовах воєнного стану шляхом розробки та затвердження місцевих цільових програм, які фінансуються власним коштом або через залучення благодійників. Проаналізовано практику реалізації таких програм в окремих містах України в умовах повномасштабної російської агресії шляхом надання грошових виплат, не передбачених на державному рівні.

Сформульовано інші теоретичні висновки та пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства із недержавного соціального забезпечення та практики його застосування.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, недержавне соціальне забезпечення, форми соціального захисту, види соціального захисту, право на недержавне соціальне забезпечення, принципи недержавного соціального забезпечення, правовідносини із недержавного соціального

забезпечення, недержавне пенсійне забезпечення, благодійна діяльність, волонтерська діяльність, соціальні послуги.

SUMMARY

Panchenko A.O. Non-state social security as a form of social protection. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Law in the specialty 12.00.05 – labor law; social security law. – National University "Odesa Law Academy", Odesa, 2025.

The dissertation is the first in Ukrainian social security law special comprehensive study of theoretical and practical problems of non-state social security as a form of social protection.

The dissertation analyzes the change in the subject of social security law and the spread of dispositive principles in its method through the expansion of the types of social relations that constitute it and the contractual principles of their regulation.

The conclusion about the gradual establishment of the idea of independent responsibility for the standard of living and security in the context of building a social state with a gradual rejection of paternalistic guidelines, which consist in shifting the obligation to ensure welfare to the state, is substantiated. This happens, for example, through voluntary joining the system of mandatory state social insurance for certain categories of the population, participation in non-state pension provision, charitable activities, provision of non-state social services, etc.

It has been established that the right to social protection is complex in nature and includes less extensive rights regarding the implementation of individual organizational and legal forms of social protection, in particular the right to non-state social security.

The definition of the concept of "right to non-state social security" is formulated as a measure of a person's possible behavior, which is ensured by the legal obligations of other persons in providing material assistance, social services and other types of support in order to prevent, overcome or reduce the negative impact of social risks carried out at the expense of non-state sources of financing by non-state sector entities.

Common features with other social rights and legal specificity of the right to non-state social security are determined. It is established that the content of the right to

non-state social security, in addition to entitlements, includes: 1) institutional; 2) procedural components.

The dissertation examines the formation and development of legislation on non-state social security, dividing it into appropriate stages, and highlights and considers the features of each of these stages: the first stage – pre-Christian (until 988); the second stage (late 10th century – early 18th century); the third stage (early 18th-19th centuries); the fourth stage (19th – early 20th centuries); the fifth stage (1917 – 1996); the sixth stage (1996 to the present).

The content of international and European standards of the right to non-state social security was studied for compliance with them by the current national legislation on non-state social security.

The content of international and European standards of the right to non-state social security was studied for compliance with them by the current national legislation on non-state social security.

The scientific position on the codification of social security legislation has been further developed through the development and adoption of systematized regulatory legal acts aimed at regulating individual institutions of social security law, which include, among others, non-state social security. The feasibility of adopting a special Law of Ukraine "On Non-State Social Security" is substantiated and its indicative structure is proposed.

The corelation between the concepts of "social protection" and "social security" is analyzed. It has been proven that they are related as a whole and a part, because social protection is a complex of organizational, legal, economic and financial measures aimed at preventing, overcoming or reducing the degree of negative impact of social risks, at the expense of sources of financing not prohibited by law; social security is the organizational and legal activity of the state and non-state sector entities, which is expressed in the provision of certain types of social protection to persons who face difficult life circumstances (social risks), at the expense of state and local budgets and other sources of financing not prohibited by law.

The definition of the concept of "non-state social security" is formulated as an organizational and legal form of social protection of the population, which consists in

providing cash payments, medical care, social services, and benefits to persons who are faced with social risks, in order to prevent, overcome or reduce the degree of their negative impact, through non-state sources of funding by non-state sector entities.

The separation of non-state social security as an independent organizational and legal form of social protection is justified by determining the features of such criteria for distinguishing organizational and legal forms as: 1) a specific source of financing; 2) specific types and volumes of support, conditions for their provision; 3) a specific range of subjects of relevant legal relations; 4) specific social risks, the prevention, overcoming or reduction of the negative impact of which is aimed at supporting non-state subjects.

The relationship between the concepts of "type of social protection" and "type of non-state social security" is determined. It has been proven that a type of social protection is a material or intangible benefit that is provided within the framework of the appropriate organizational and legal form of social protection in order to prevent, overcome or reduce the degree of negative impact of social risk. In turn, as a form of non-state social security, it is appropriate to understand the direction of its implementation, within the framework of which a person who has encountered a particular social risk or needs to prevent its occurrence is provided with cash payments, social services, in-kind assistance and some other types of social protection.

Based on the analysis of current legislation and taking into account the law enforcement practice of non-state social security, the existence of the following types of it has been proven: 1) non-state pension provision; 2) charitable activities; 3) non-state social services; 4) other types that are not purely non-state, but can be so under certain conditions.

The principles of non-state social security are identified and considered. A list is formulated and their content is disclosed, with a division into: general - inherent in social protection as a whole; intra-sectoral - inherent in non-state social security as a separate legal institution; special - inherent in individual types of non-state social security.

The feasibility of highlighting such a principle of non-state social security as the principle of positive legal responsibility for the standard of living is substantiated. It

consists in a person's awareness of the need to participate in non-state pension provision, charitable activities, the provision of non-state social services, etc. and the rejection of paternalistic guidelines that consist in shifting responsibilities for one's well-being to the state.

It is proposed to supplement the Law of Ukraine "On Charitable Activities and Charitable Organizations" with a separate article with a list of such principles of charitable activities as: 1) legality; 2) democracy; 3) openness and transparency; 4) non-profit and free of charge; 5) targeted use of resources; 6) independence and control; 7) freedom of association; 8) voluntariness; 9) systematicity; 10) expediency; 11) evaluation of activities.

The concept of legal relations in non-state social security is formulated as regulated by the norms of public relations law regarding the provision of cash payments, social services, medical care, and benefits to persons who have encountered social risks, in order to prevent, overcome, or reduce the degree of their negative impact, carried out by non-state sector entities at the expense of sources of funding other than state sources.

A description of legal relations in non-state social security is provided. A scientific approach to the allocation of legal properties is determined, which it seems appropriate to divide into: 1) properties inherent in legal relations as a whole; 2) properties of sectoral social security legal relations, part of which are legal relations on non-state social security; 3) properties characteristic of legal relations on non-state social security. The last group of properties includes: 1) the occurrence of obligations by their subjects mainly as a result of a voluntarily determined and assumed obligation; 2) establishing the fact of the existence of a relevant social risk in accordance with the legally prescribed procedure is not an attributive element of the factual composition for their occurrence; 3) features of the regulation of relevant social relations, which consist in: "dual regulation" – with a combination of centralized and decentralized regulation with the predominance of the latter, which can exist at the regional (local), local and contractual levels; the application of a special combination of methods of legal regulation, among which the main one is permission, while the prescription is used to determine the conditions for exercising the right to a particular type of non-

state social security, and the prohibition is used only in rare cases; a combination of coordination with subordination, which is possible only in the case of the obligor requiring appropriate behavior from the subject claiming social security.

It has been established that during the period of martial law, social risks as grounds for non-state social security expand, including: damage or loss of housing, residence in temporarily occupied territories, internal displacement, captivity, and many others.

A list of entities providing non-state social security has been formulated, including: non-state pension funds, public associations (charitable, volunteer organizations, etc.), religious organizations, local governments, social protection institutions of private and municipal ownership, private enterprises and individual employers (including persons engaged in entrepreneurial activities), individual individuals.

It is proposed to generally identify "vulnerable population groups" (individuals within them) as a recipient of non-state social security. This category is of an evaluative nature, and its content should be expanded by enshrining at the legislative level a range of factors that may cause "vulnerability".

The scientific approach to the feasibility of including relations from non-state pension provision in the subject of social security law, rather than civil law, has been improved, primarily due to their goal – reducing the impact of social risk, which is fixed at the level of a pension contract – one of the social security agreements.

The scientific position on the allocation of the list of forms of charitable activity has been improved by supplementing it with patronage, volunteer activities, humanitarian activities, donation and transplantation activities, peacekeeping activities, and other forms not prohibited by law.

The author substantiates the expediency of amending Part One of Article 1 of the Law of Ukraine "On Charitable Activities and Charitable Organizations" in the part defining the concept of charitable activities with a proposal to state it in the following wording: "Charitable activity is a one-time or systematic participation of a benefactor in providing property (financial) assistance or providing services, performing other work to achieve goals defined by law, which does not involve the benefactor receiving

profit, and also the payment of any remuneration or compensation to the benefactor (except in cases where such property is transferred on preferential terms) on behalf of or on behalf of the beneficiary".

It is proposed to expand the legislative list of types of charitable activities by supplementing part one of Article 5 of the Law of Ukraine "On Charitable Activities and Charitable Organizations" with clause 10 "donation of blood and/or blood components, transplantation of human anatomical materials (organs (their parts), tissues, anatomical formations, human or animal cells, human fetal materials)".

The expediency of supplementing the Law of Ukraine “On Charitable Activities and Charitable Organizations” with a separate article defining the spheres of social protection to which charity applies is justified, setting it out in the following wording: "1. Charitable activities in the field of social protection include social support for low-income individuals; social rehabilitation of the unemployed, persons with disabilities, and other persons who, due to their physical or intellectual characteristics or other circumstances, cannot independently exercise their rights and legitimate interests; providing assistance to victims of natural disasters, natural or man-made disasters, social, national, religious conflicts, victims of repression, refugees, internally displaced persons; promoting the strengthening of the prestige and role of the family in society; protecting motherhood, childhood, and fatherhood; social rehabilitation of orphans, children deprived of parental care, homeless children, other children who find themselves in difficult life circumstances; provision of free legal and legal assistance. 2. The laws of Ukraine may determine additional areas of charitable activity in the field of social protection".

The expediency of making amendments to Part One of Article 1 of the Law of Ukraine "On Volunteering" in terms of the definition of volunteering and volunteer assistance is argued. It is proposed that volunteering be understood as voluntary, socially oriented, selfless activity carried out by volunteers through the provision of volunteer assistance. In turn, volunteer assistance should be considered work and services that are selflessly performed and provided by volunteers.

The feasibility of implementing foreign experience, developing corporate volunteer activities – collective participation of employees of a certain organization in

volunteer programs (projects) and volunteer actions with the support of their organization has been given. It is proposed to identify new persons among the subjects of volunteer activity – coordinator and organizer, with their legal statuses enshrined in the Law of Ukraine “On Volunteer Activity”.

The dissertation proves the social security nature of social services provided on a contractual basis by representatives of the non-state sector, due to the extension of state social standards to the entities providing them, regardless of their form of ownership and type of business.

The need to strengthen interaction between the state and non-state sectors in the provision of social services is emphasized. The possibility of introducing the institution of agency activity (mediation) is argued.

The dissertation proposes to borrow the experience of Great Britain in conducting online surveys and communicating in real time with recipients of social services through the "e-government" system. It is proposed to introduce the practice of surveys of recipients of social services by analogy, by supplementing the Diya portal with a similar option, which will positively affect the quality of social services.

The theoretical provisions on the role of the employer in social protection have been improved, by recognizing it not only as an insured person in the system of mandatory state social insurance and through the possibility of providing additional social protection measures at the level of collective bargaining regulation, increasing the scope of existing measures, as well as through the prism of his participation in charitable activities (both in relation to his employees or their family members, and other persons), social entrepreneurship.

Attention is focused on the importance of the activities of local governments as subjects of social security legal relations, especially in conditions of martial law through the development and approval of city target programs, which are financed with their own funds or through the involvement of benefactors. The practice of implementing such programs in individual cities of Ukraine in conditions of full-scale Russian aggression by providing cash payments not provided for at the state level is analyzed.

Other theoretical conclusions and proposals are formulated regarding the improvement of the current legislation on non-state social security and the practice of its application.

Keywords: social protection, social security, non-state social security, forms of social protection, types of social protection, the right to non-state social security, principles of non-state social security, legal relations in non-state social security, non-state pension provision, charitable activities, volunteer activities, social services.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографії:

1. Актуальні проблеми забезпечення прав людини в сфері праці та соціального захисту: колективна монографія / Г.І. Чанишева, І.В. Лагутіна, М.В. Сорочишин та ін. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 280 с.

Із змісту: Розділ: «Право людини на недержавне соціальне забезпечення за законодавством України». С. 199-235.

2. Актуальні проблеми теорії трудового права та права соціального забезпечення: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України Г. І. Чанишевої; НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2022. 312 с.

Із змісту: Розділ: «Право на соціальне забезпечення: європейські стандарти та законодавство України». С. 280-310.

Наукові статті у наукових періодичних виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection або Scopus:

3. Borychenko, K., Hudz, A., Koval, V., Golubkova, I., Mazur A. European standards for social protection of internally displaced persons. *Dilemas contemporáneos: Educación, Política y Valores*. 2019. Año VII, Edición Especial Octubre 2019. Номер статті 88. (Web of science Core Collection). DOI: https://doi.org/10.46377/dilemas.v29i1.1869

URL:https://dilemascontemporaneoseducacionpoliticayvalores.com/index.php/dilemas/article/view/1869

4. Chanysheva, G., Krasnov, Y., Tarasenko, V., Hudz, A., Chanyshev, R. Minimum wage in the system of state social guarantees: International comparative-legal experience. *Amazonia Investiga*. 2023. Volume 12, Issue 62. P. 168-174 (Web of science Core Collection). DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2023.62.02.15

URL: https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2286

5. Krasnov, Y., Truba, V., Anna Hudz, A., Potopakhina, O., Skorobagatko, A. Non-state social security: International legal comparative experience. *Cuestiones Políticas*. 2023. Vol. 41, Issue 78. P. 504-522. (Web of science Core Collection). DOI: https://doi.org/10.46398/cuestpol.4178.35

URL: https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/40680

Наукові статті у фахових виданнях України:

6. Медвідь А.О. Поняття права на соціальне забезпечення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція».* 2016. № 21. С. 92-94. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc21/26.pdf

7. Медвідь А.О. Характеристика права людини на соціальне забезпечення: зміст, обсяг, межі. *Держава та регіони: науково-виробничий журнал. Серія «Право».* 2016. № 3. С. 39-42. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2016/9.pdf

8. Медвідь А.О. Юридичні факти як підстави виникнення правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки».* 2017. Вип. 1. (Т.2.). С. 125-128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2017_1(1)__32

9. Медвідь А.О. Юридична природа правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2017. № 42. С. 136-139. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2020/12/No.42.pdf

10. Медвідь А.О. Міжнародно-правові стандарти недержавного соціального забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного*

університету. Серія «Право». Том.1. 2018. № 48. С. 123-126. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2020/12/No.48-1.pdf

11. Медвідь А.О. Обов'язки як невід'ємний елемент правового статусу суб'єктів правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки».* 2017. Вип. 6. С. 135-137.

12. Гудзь А.О. Поняття та правове регулювання благодійної діяльності в Україні. *Держава та регіони: науково-виробничий журнал. Серія «Право».* 2018. № 4. С. 65-68. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2018/13.pdf

13. Гудзь А.О. Класифікація форм і видів благодійної діяльності в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. Вип. 1. С. 61-64. URL: http://sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/1/17.pdf

14. Гудзь А.О. Фінансування недержавного соціального забезпечення в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2019. № 58. С. 152-155. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2020/12/No.58-1.pdf

15. Гудзь А.О. Система соціального захисту України та місце у ній недержавного соціального забезпечення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція».* 2019. № 40. С. 106-109. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc40/26.pdf

16. Сирота І.М., Гудзь А.О. Принципи права соціального забезпечення в сучасних умовах. *Держава та регіони: науково-виробничий журнал. Серія «Право».* 2019. № 4. С. 62-66. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2019/13.pdf

17. Гудзь А.О. Благодійна діяльність підприємництва як вагома складова недержавного соціального забезпечення в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 2. С. 265-269. URL: http://lsej.org.ua/2_2023/60.pdf

18. Панченко А.О. «Вразливі групи населення» як оціночна категорія права соціального забезпечення. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право: науковий журнал* / Пенітенціарна академія України. Чернігів: ПАУ, 2024. № 1 (21). С. 105-

114. URL: https://sjlaw.academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2024/03/9.-Panchenko-A.O.pdf

19. Панченко А.О. Юридичні ознаки права на недержавне соціальне забезпечення. *Галицькі студії: Юридичні науки*. 2024. № 6. С. 20-24. URL: https://journals.gi.ternopil.ua/index.php/law/issue/view/6/6

20. Панченко А.О. Волонтерська діяльність як одна із форм благодійної діяльності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2024. Вип. 84. Ч. 2. С. 113-117. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/16-1.pdf

21. Панченко А.О. Недержавні соціальні послуги в Україні: вплив цифрових трансформацій, проблеми та перспективи. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління.* 2024. № 4. С. 57-62. URL: https://cuj.dnuvs.ukr.education/index.php/cuj/article/view/88/84

22. Панченко А.О. Позитивна відповідальність у праві соціального забезпечення: від загальнообов'язкового державного соціального страхування до благодійної діяльності. *Науковий вісник Сіверщини.* Серія: *Право: науковий журнал* / Пенітенціарна академія України. Чернігів: ПАУ, 2025. № 1 (24). С. 79-91. URL: https://sjlaw.pau.edu.ua/ua/2025-%e2%84%961-24/

Наукові статті в зарубіжних періодичних виданнях юридичного напряму:

23. Гудзь А.О. Недержавне соціальне забезпечення як окрема форма соціального захисту населення в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 3. С. 78-82. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2021/10/VJHR_3_2021-Last.pdf

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

24. Медвідь А.О. Поняття права на недержавне соціальне забезпечення. *Соціально-економічні і правові підстави вдосконалення трудового законодавства на сучасному етапі*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 21 жовтня 2016 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2016. С. 187-191. URL: https://old.univer.km.ua/doc/lib/Sotsialno_ekonomichni_ta_pravovi_pidstavi_vdosko

nalennya_trudovogo_zakonodavstva_na_suchasnomu_etapi_materiali_Mizhnarodnoyi_nauk_prakt_konf_m_Hmelnitskiy_21_zhovtnya_2016r_.pdf

25. Медвідь А.О. Юридична природа права людини на недержавне соціальне забезпечення. *Сфера дії трудового права та права соціального забезпечення*: матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 28 жовтня 2016 р.)./ за заг. ред. д.ю.н., проф. К.Ю. Мельника / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х.: ХНУВС, 2016. С. 378-381. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/118.pdf

26. Медвідь А.О. Legal nature of jural relations in the sphere of non-governmental social maintenance. *Правове забезпечення соціальної сфери:* матер. VIII Міжнар. наук. конф. студ., аспір. та молод. вчених (м. Одеса, 8 квітня 2017 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Чанишевої Г.І. Одеса: Фенікс, 2017. С. 453-455.

27. Медвідь А.О. До питання соціальних ризиків як підстав виникнення правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2-х т. Т. 1 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 573-575. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/15a9c68f-4175-4060-83c0-430f07ae020f/content

28. Медвідь А.О. Недержавне пенсійне страхування на прикладі окремих європейських країн: досвід для України. *Актуальні проблеми соціального права в умовах євроінтеграції*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 90-річчю професора І.М. Сироти (м. Одеса, 31 жовтня 2017 рік). Одеса: Фенікс, 2017. С. 128-131.

29. Медвідь А.О. Захист прав у сфері недержавного соціального забезпечення: матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. «Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення» (м. Харків, 3 листопада 2017 р.) / за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків: ХНУВС, 2015. С. 121-125. URL: https://univd.edu.ua/uk/dir/1882

30. Медвідь А.О. Зарубіжний досвід здійснення недержавного пенсійного забезпечення та національні перспективи у цій сфері. *Одеські юридичні читання*:

матеріали Всеукр. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10-11 листопада 2017)/ за ред. Г.О. Ульянової; уклад.: О.В. Дикий, Ю.Д. Батан. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 85-87. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/69d62641-02cd-4759-9413-8516fce95c37/content

31. Медвідь А.О. Універсальні міжнародно-правові стандарти у сфері недержавного соціального забезпечення. *Сучасна університетська правова освіта і наука*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2018 р.) Том 2. Тернопіль: Вектор, 2018. С. 105-108.

32. Medvid A. Constitutional guarantees of non-governmental social protection in Ukraine. *Правове забезпечення соціальної сфери*: матеріали IX Міжнар. наук. конф. студ., аспір. та молод. вчених (м. Одеса, 8 квітня 2018 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Чанишевої Г.І. Одеса: Фенікс, 2018. С. 395-397.

33. Медвідь А.О. Недержавне соціальне забезпечення у міжнародно-правових актах регіонального рівня. *Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення*: тези доповідей учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 квітня 2018 р.) / за ред. д.ю.н., проф. М.І. Іншина, к.ю.н. І.С. Сахарук. Київ, 2018. С. 124-126. URL: http://ceslii.knu.ua/images/2018/2018.pdf

34. Медвідь А.О. Правові основи здійснення недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської євроінтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 1 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 515-517. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b3986d7e-221f-4c9d-b293-a562d5d8de38/content

35. Гудзь А.О. До питання правового регулювання благодійної діяльності в Україні. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.) / за ред. Г.О. Ульянової; уклад.: О.В. Дикий, І.І. Братінов. Одеса: Гельветика, 2018. С. 173-175. URL:

https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/aa50ebaf-3079-4543-955f-fcea1a72255b/content

36. Гудзь А.О. Поняття благодійності як складової недержавного соціального забезпечення в Україні. *Розвиток трудового права і права соціального забезпечення: теорія і практика:* тези доп. та наук. повідомл. учасників VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 жовтня 2018 р.) / за ред. О.М. Ярошенка. Харків: ФОП Панов А.Н., 2018. С. 451-454.

37. Гудзь А.О. Правове забезпечення окремих форм та видів благодійної діяльності в Україні. *Science and technology of the present time: Priority development directions of Ukraine and Poland*: International Multidisciplinary Conference (Wolomin, Poland, 19-20 of October, 2018). Vol. 6. P. 139-142.

38. Hudz A. The concept of volunteer activity under the legislation of Ukraine and certain foreign countries. *Правове забезпечення соціальної сфери*: матеріали X Міжнар. наук. конф. студ., аспір. та молод. учених (м. Одеса, 19 квітня 2019 р.) / за ред. д.ю.н., проф. Г.І. Чанишевої. Одеса: Фенікс, 2019. С. 263-266.

39. Гудзь А.О. Донорство та трансплантаційна діяльність як окрема форма благодійної діяльності в Україні. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 травня 2019 р.) / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 551-554. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6fe7db21-88c9-4da8-b7e4-9179361058ee/content

40. Гудзь А.О. Теоретична основа фінансування недержавного соціального забезпечення в Україні. *Auctoritate magis quam imperio: Юридична наука в громадянському суспільстві*: матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф.до 70-ліття Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України (м. Київ, 30 жовтня 2019 р.) К., 2019. С. 144-147.

41. Гудзь А.О. Принципи недержавного соціального забезпечення у системі принципів соціального захисту населення України. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів:* матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 листопада 2019 р.) / за ред. проф. М.І. Іншина, к.ю.н. М.Б. Мельник. Київ: ФОП Маслаков, 2019. С. 118-121.

42. Гудзь А.О. Співвідношення понять «вид соціального забезпечення» та «вид недержавного соціального забезпечення» в теорії права соціального забезпечення України. *Правове життя сучасної України: у 3 т.:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 травня 2020 р.) / відп. ред. М.Р. Аракелян. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 2. С. 180-183. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/71147117-789d-4140-a5ca-2401bd38bf0f/content

43. Hudz A.O. International standards on non-state social security. *Правове забезпечення соціальної сфери:* матеріали XI Міжнар. наук. конф. студ., аспір. та молод. учених (м. Одеса, 27 травня 2020 р.). Одеса: Фенікс, 2020. С. 191-195.

44. Гудзь А.О. Співвідношення гуманітарної допомоги та миротворчої діяльності в контексті недержавного соціального забезпечення. *Юридичні гарантії забезпечення прав громадян на працю і соціальний захист:* тези доп. та наук, повідомл. учасників X Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9 жовтня 2020 р.) / уклад.: О.М. Ярошенко, Н.Г. Орлова, О.В. Соловйов; за ред. О.М. Ярошенка. Харків: Право. 2020. С. 473-476.

45. Гудзь А.О. Сучасний підхід до визначення системи соціального захисту України. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні:* тези доповідей учасників всеукраїнської дистанційної наук.-практ. конф. до 10-річчя створення однойменних кафедр (м. Київ, 12 березня 2021 р.) / за заг. ред. проф. М.І. Іншина, за ред. проф. В.В. Носіка, доц. Т.Г. Ковальчук, ас. М.Б. Мельник. Київ: Освіта України, 2021. С. 378-381.

46. Hudz A. Types of non-state social security under the legislation of Ukraine. Одеса: Фенікс, 2021. *Правове забезпечення соціальної сфери:* матеріали XII Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 21 квітня 2021 р.) / укл. А.В. Лисенко; за заг. ред. Г.І. Чанишевої. Одеса: Фенікс, 2021. С. 210-212.

47. Гудзь А.О., Гудзь О.О. Межі правового регулювання відносин у сфері соціального обслуговування в рамках предмету права соціального забезпечення. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя*

прийняття Конституції України): у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 травня 2021 р.) / за заг. ред. С.В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т.1. С. 475-479.

URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4ee72a42-6b0a-4f97-a973-39f36f80c524/content

48. Гудзь А.О. Недержавне пенсійне забезпечення як складова недержавного соціального забезпечення в Україні. *Сучасний стан забезпечення трудових прав і прав у сфері соціального забезпечення та перспективи його поліпшення:* матеріали IX Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 4 червня 2021 р.) / за заг. ред. К.Ю. Мельника. Х.: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2021. С. 252-255. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6f87538f-a464-47a0-b15c-4b9e868439e8/content

49. Гудзь А.О. Роль роботодавця у недержавному соціальному забезпеченні. *Основні напрямки захисту прав громадян України на працю та соціальний захист в умовах євроінтеграції:* тези доп. і наук. повідомл. учасників XI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 8 жовтня 2021 р.) / уклад.: О.М. Ярошенко, О.Г. Середа, О.О. Конопельцева; за ред. О.М. Ярошенка; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2021. С. 283-287.

50. Гудзь А.О., Лященко О.О. Договірні засади у сфері державного та недержавного соціального страхування України. *Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрями розвитку:* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Одеса, 3 червня 2022 р.) / уклад. Ю.Д. Батан, В.С. Кучерявенко, Л.С. Бондарчук та ін.; за ред. М.Р. Аракеляна, К.І. Спасової. Одеса: Фенікс, 2022. С. 368-371. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a838a01d-c4b1-4d31-b0b3-ffd930626c12/content

51. Гудзь А.О. Благодійна діяльність українського підприємництва як вагома складова недержавного соціального забезпечення. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття»* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя

Одеської школи права): у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С.В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т.1. С. 548-552. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3b3bee1f-35cf-4e1d-80ac-c19e074f749b/content

52. Гудзь А.О. Соціальне підприємництво як інструмент підтримки населення в рамках недержавного соціального забезпечення України. *Актуальні проблеми захисту прав громадян України на працю та соціальний захист на шляху до Євроінтеграції:* матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Харків, 7 жовтня 2022 р.) / уклад. О.Г. Середа, О.М. Ярошенко, О.В. Соловйов; за ред. О.Г. Середи. Харків, 2022. С. 153-158. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6875/60.pdf?sequence=1&isAllowed=y

53. Гудзь А.О. Зарубіжний досвід соціального підприємництва в контексті вдосконалення практики соціального забезпечення в Україні. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів:* тези допов. учасн. III Між. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 листопада 2022 р.) / за ред. проф. М.І. Іншина, к.ю.н. М.Б. Мельник. С. 50-52.

54. Гудзь А.О. Соціальне підприємництво як інноваційний інструмент соціального захисту: вітчизняний досвід та перспективи. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку:* матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 18 листопада 2022 р.) [Електронне видання] / укл.: В.С. Кучерявенко, Л.С. Бондарчук. І.С. Радковська та ін.; за ред. М.Р. Аракеляна, К.І. Спасової. Одеса, 2022. С. 152-155. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/23909 С. 152-155.

55. Гудзь А.О. Комплексність як ознака права на соціальний захист та право на недержавне соціальне забезпечення як його елемент. *Правове забезпечення соціальної сфери:* матер. XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 28 квітня 2023 р.) [Електронне видання] / укл. А.А. Сірякова; за заг. ред. д.ю.н., проф. Г.І. Чанишевої; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса, Фенікс, 2023.

С. 238-241. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b48ba3e7-c2f4-4a27-bdc7-2ceb2c538fc7/content

56. Гудзь А.О. Суб'єкти правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень*: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за загальною редакцією С.В. Ківалова. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. Т. 1. С. 467-469. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8ee1f8de-ea57-4e83-a4a9-9036c53dc967/content

57. Панченко А.О., Боброва С.В. Благодійні організації як суб'єкти правовідносин із недержавного соціального забезпечення. *Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи:* матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2024 р.) Тернопіль: Вектор, 2024. С. 495-498. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9657/9.pdf?sequence=1&isAllowed=y

58. Панченко А.О. Поняття «вразливі групи населення» та вплив умов воєнного стану на розширення його змісту. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (26 квітня 2024 р., Одеса). / за заг. ред. С.В. Ківалова, відп. за вип. М.Р. Аракелян. Одеса: Фенікс, 2024. С. 316-319. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7a6e5ff8-3d4f-4356-a507-9c12aba312c3/content

59. Панченко А.О. До проблеми взаємодії між державою та недержавним сектором у сфері надання соціальних послуг. *Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення:* матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (до 220-річчя Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, 11 жовтня 2024 р.) / уклад. О.Г. Середа, О.М. Ярошенко, О.В. Соловйов; за ред. О.Г. Середи. Харків, 2024. С. 272-276. URL:

https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10868/k_АРТР-2024%20%283%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y

60. Панченко А.О. До проблеми визначення донорства та трансплантаційної діяльності як форми благодійної діяльності згідно з законодавством України. *Проблеми реформування соціального законодавства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови:* матеріали Всеукр. міждисципл. наук.-практ. конф. (м. Київ, 8 листопада 2024 р.) / за ред. Д.І. Сірохи, С.М. Черноус, І.С. Сахарук; уклад. М.О. Денисюк. С. 98-100.

61. Панченко А.О. «Соціальний захист» та «соціальне забезпечення»: до питання доцільності вживання термінів на основі дослідження англомовних джерел та досвіду зарубіжних країн: *Правова система України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану:* матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, Державний університет «Київський авіаційний інститут», 21 лютого 2025 р.). Тернопіль: Вектор, 2025. С. 475-478.

Інші публікації, що додатково висвітлюють основний зміст дисертації:

62. Медвідь А.О. Обов'язки як невід'ємний елемент у сфері реалізації права особи на недержавне соціальне забезпечення. *Актуальні проблеми соціального права.* Випуск ІІІ: науково-практичний посібник. Збірник матеріалів учасників Всеукраїнських соціальних програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2016 р. / за заг. ред. Костюка В.Л., Мельника В.П. К.: ПВГОІ «ІР СТ Україна», 2017. С. 63-66.

63. Медвідь А.О. Досвід здійснення недержавного пенсійного забезпечення в окремих зарубіжних країнах та можливість його запозичення для України. *Актуальні проблеми соціального права.* Випуск 5. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Українська правнича наука: основні тенденції розвитку в умовах євроінтеграції» (10 листопада 2017 р.). Львів: «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2017. С. 126-128.

64. Недержавне соціальне забезпечення: навч.-метод. посіб. / А.О. Медвідь, О.В. Корнілова. Одеса: Фенікс, 2017. 156 с.

65. Договори у сфері праці та соціального забезпечення / Гудзь А.О., Бориченко К.В., Корнілова О.В., Наньєва М.І.: навч.-метод. посіб. Одеса: Фенікс, 2022. 80 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/14602

66. Бориченко К. В., Гудзь А. О. Соціальне право: навч.-метод. посіб. Одеса: Фенікс, 2022. 22 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/24086

67. Право соціального забезпечення: навч. посіб. / Г.І. Чанишева, І.В. Лагутіна, К.В. Бориченко, В.С. Тарасенко, Є.В. Краснов, О.С. Щукін, А.О. Гудзь, О.В. Корнілова; за заг. ред. Г.І. Чанишевої. Одеса, 2022. 266 с. URL: https://doi.org/10.32837/11300.16223

68. Право соціального захисту: навч. посіб. для здобувачів першого (бакалавр.) рівня вищої освіти галузі знань 08 – Право, спец. 081 – Право [Електронне видання] / Г.І. Чанишева, І.В. Лагутіна, К.В. Бориченко [та ін.]; за заг. ред. Г.І. Чанишевої ; НУ «Одес. юрид. академія». Одеса: Фенікс, 2024. 202 с. URL: https://doi.org/10.32837/11300.27519

69. Бориченко К.В., Панченко А.О. Соціальне право: навч.-метод. посіб. для здобувачів 2 курсу першого (бакалавр.) рівня вищої освіти ф-ту адвокатури та антикорупційної діяльності ОП «Адвокатура та адвокатська діяльність» галузі знань 08-Право [Електронне видання] / К.В. Бориченко, А.О. Панченко; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса: Фенікс, 2024. 89 с. URL: https://doi.org/10.32837/11300.27468

ЗМІСТ

ВСТУП 3

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНА ТА НОРМАТИВНА ОСНОВИ НЕДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ 22

1.1. Право на недержавне соціальне забезпечення: поняття та юридичні ознаки 22

1.2. Становлення та розвиток законодавства України про недержавне соціальне забезпечення 47

1.3. Поняття та види недержавного соціального забезпечення 74

1.4. Принципи недержавного соціального забезпечення 90

РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІДНОСИНИ ІЗ НЕДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ 117

2.1. Поняття, юридичні властивості та структура правовідносин із недержавного соціального забезпечення 117

2.2. Підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин із недержавного соціального забезпечення 145

2.3. Суб’єкти правовідносин із недержавного соціального забезпечення 163

РОЗДІЛ 3. ВИДИ НЕДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ 198

3.1. Недержавне пенсійне забезпечення 198

3.2. Благодійна діяльність: поняття, форми та види 215

3.3 Недержавні соціальні послуги 238

3.4. Інші види недержавного соціального забезпечення 264

ВИСНОВКИ 284

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 295

ДОДАТКИ 341

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Відповідно до Цілей сталого розвитку (2015-2030), представлених на Саміті ООН у вересні 2015 року, які були підтримані Указом Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019 та відтоді повинні бути враховані при формуванні державної політики, боротьба із бідністю, питання подолання нерівності, покращення рівня життя населення та розширення соціальної інфраструктури, гарантування доступності базових послуг для всіх і кожного, забезпечення можливостей для самореалізації в умовах безпеки – пріоритет усього міжнародного співтовариства, частиною якого є Україна.

Кризові соціально-економічні явища, які відбуваються у сучасному українському суспільстві в особливі періоди його розвитку, зокрема, під час пандемії COVID-19 та дії воєнного стану, призводять до складних наслідків. Серед них: зменшення обсягів фінансування соціальної сфери; зниження загального рівня життя та негативні демографічні перетворення всередині суспільства; збільшення кола соціальних ризиків та ін. За таких умов держава не завжди залишається спроможною здійснювати соціальний захист на необхідному рівні, що зумовлює необхідність пошуку якщо не альтернатив, то додаткових можливостей у цій сфері.

У багатьох країнах світу саме за рахунок недержавного соціального забезпечення ефективно доповнюється той обсяг забезпечення, який надається населенню в рамках державної підтримки.

Крім того, в умовах воєнного стану відбувається суттєве піднесення окремих видів недержавного соціального забезпечення, передусім – благодійності у формі волонтерської діяльності, гуманітарної допомоги, донорства тощо, що стало дійсно вагомим інструментом соціального захисту. Тому саме на сучасному етапі розвитку України недержавне соціальне забезпечення потребує особливої уваги.

Актуальність дисертації обумовлена необхідністю розвитку науки права соціального забезпечення в частині недержавного соціального забезпечення, яке виступає самостійною організаційно-правовою формою соціального захисту в

Україні, практики його здійснення, вдосконалення його правового забезпечення в частині адаптації до міжнародно-правових актів та позитивного досвіду окремих зарубіжних країн. На теперішній час у вітчизняній науці права соціального забезпечення відсутнє цілісне системне дослідження питань недержавного соціального забезпечення, адже більшість наукових праць присвячена висвітленню лише певних його аспектів. Розвиток галузевої науки у сфері недержавного соціального забезпечення, вдосконалення його правового забезпечення в частині адаптації до міжнародних стандартів та позитивного законодавчого досвіду окремих зарубіжних країн, вдосконалення правозастосовної практики у цій сфері мають не лише теоретичне, а й практичне значення.

Теоретичні та практичні аспекти недержавного соціального забезпечення досліджуються у працях відомих науковців, зокрема: В.М. Андріїва, С.В. Богославця, Н.Б. Болотіної, К.В. Бориченко, М.В. Бородкіна, М.Д. Бойка, В.Я. Бурака, С.В. Вишновецької, Т.З. Гарасиміва, О.О. Гірник, О.В. Гоц-Яковлєвої, О.П. Денеги, В.В. Жернакова, І.П. Жигалкіна, М.І. Іншина, А.А. Казанчана, М.М. Клемпарського, В.Л. Костюка, І.О. Кравченка, Є.В. Краснова, О.І. Кульчицької, К.В. Куцовола, В.М. Литвиненко, О.О. Лященко, С.В. Новосельської, Р.П. Підлипної, П.Д. Пилипенка, О.М. Потопахіної, С.М. Прилипко, В.А. Рудик, І.В. Рудкевич, С.М. Сивак, С.М. Синчук, І.М. Сироти, О.Г. Середи, Н.М. Стаховської, Б.І. Сташківа, Б.С. Стичинського, В.С. Тарасенко, Г.В. Татаренко, Р.М. Тимофіїва, О.В. Тищенко, Н.М. Хуторян, Г.М. Шовкопляс, М.М. Шумила, Л.П. Шумної, Г.І. Чанишевої, Г.О. Яковлєвої, О.М. Ярошенка та інших.

Окремі питання недержавного соціального забезпечення досліджені у таких дисертаціях: як С.В. Богославець «Недержавне пенсійне забезпечення як один із напрямів реалізації соціальної функції держави» (2009 р.); Г.В. Татаренко «Договірне регулювання пенсійного забезпечення в Україні» (2009 р.); І.О. Кравченко «Недержавне пенсійне забезпечення в Україні» (2012 р.); С.М. Синчук «Теорія правовідносин соціального забезпечення» (2015 р.); М.М. Шумило «Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в

Україні» (2016 р.); Р.М. Тимофіїв «Роботодавець як суб'єкт соціального захисту працівників» (2019 р.); Г.О. Яковлєва «Суб'єкти права соціального забезпечення» (2019 р.) та інші.

Водночас, незважаючи на те, що проблемам недержавного соціального забезпечення була присвячена низка праць вітчизняних науковців, на сьогодні все ще не було вироблено єдиного підходу до розуміння поняття недержавного соціального забезпечення, його місця у сучасній системі соціального захисту України, залишаються не визначеними його види. Не вистачає досліджень, присвячених праву на недержавне соціальне забезпечення та правовідносинам, у яких воно реалізується. До теперішнього часу у вітчизняній науці відсутнє цілісне системне дослідження теоретичних та практичних питань недержавного соціального забезпечення як форми соціального захисту. Зазначене свідчить про необхідність проведення комплексного дослідження недержавного соціального забезпечення як форми соціального захисту населення з урахуванням умов воєнного стану, розширення кола соціальних ризиків, що обґрунтовує значущість та актуальність обраної теми.

Таким чином, вибір теми дисертації зумовлений необхідністю розвитку науки права соціального забезпечення в частині недержавного соціального забезпечення, вдосконалення чинного законодавства України в цій сфері з урахуванням міжнародних стандартів та практики його застосування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Теоретичні та практичні питання теми дисертації досліджувалися у межах виконання плану науково-дослідної роботи кафедри трудового права та права соціального забезпечення «Функціонування трудового права та права соціального забезпечення в умовах інтеграційного розвитку України» на 2016-2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116U001842), а також науково-дослідної роботи кафедри «Проблеми забезпечення трудових та інших соціальних прав у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» на 2021-2025 як складової плану науково-дослідної роботи

Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове та соціальне життя України у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» (державний реєстраційний номер 0122U000266).

Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Національного університету «Одеська юридична академія» 30 червня 2025 року (протокол № 9).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розвиток теорії права соціального забезпечення щодо недержавного соціального забезпечення як форми соціального захисту та внесення пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення законодавства України в цій сфері.

Для досягнення мети в дисертаційній роботі вирішувалися такі завдання:

- сформулювати поняття права на недержавне соціальне забезпечення та визначити його юридичні ознаки;
- охарактеризувати становлення та розвиток законодавства України про недержавне соціальне забезпечення;
- розкрити поняття та види недержавного соціального забезпечення;
- охарактеризувати принципи недержавного соціального забезпечення;
- визначити поняття та юридичні властивості правовідносин із недержавного соціального забезпечення;
- охарактеризувати структуру правовідносин із недержавного соціального забезпечення;
- виокремити суб’єктів правовідносин із недержавного соціального забезпечення та розглянути їх правовий статус;
- розглянути підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин із недержавного соціального забезпечення;
- охарактеризувати недержавне пенсійне забезпечення як вид недержавного соціального забезпечення;
- висвітлити благодійну діяльність як вид недержавного соціального забезпечення;
- розглянути недержавні соціальні послуги як вид недержавного соціального забезпечення;

- визначити та розглянути інші види недержавного соціального забезпечення;
- сформулювати пропозиції щодо вдосконалення законодавства України в частині недержавного соціального забезпечення з урахуванням міжнародних стандартів та позитивного законодавчого досвіду окремих зарубіжних країн.

Об'єкт дослідження – є суспільні відносини, що виникають у сфері соціального захисту.

Предмет дослідження – недержавне соціальне забезпечення як форма соціального захисту.

Методи дослідження. Відповідно до поставленої мети і завдань у дослідженні використано загальнонаукові та спеціальні юридичні методи наукового пізнання, а саме історико-правовий, порівняльно-правовий, формально-логічний, системно-структурний, діалектичний та ін.

За допомогою діалектичного методу було досліджено проблеми правового регулювання недержавного соціального забезпечення у їх взаємозв'язку (п.п. 1.2, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4). Застосування історико-правового методу дозволило проаналізувати становлення та розвиток законодавства про недержавне соціальне забезпечення (підрозділ 1.2). Порівняльно-правовий метод застосовано для з'ясування співвідношення понять: «соціальний захист», «соціальне забезпечення» та «недержавне соціальне забезпечення», «вид недержавного соціального забезпечення» та «вид соціального захисту», «правовідносини із недержавного соціального забезпечення» та «правовідносини у сфері недержавного соціального забезпечення» тощо (п.п. 1.1, 1.3, 2.1), стану правового регулювання окремих видів недержавного соціального забезпечення за законодавством України та окремих зарубіжних країн (п.п. 3.1, 3.2, 3.3, 3.4). Формально-логічний метод застосовувався для узагальнення доктринальних підходів до розуміння поняття права на недержавне соціальне забезпечення, недержавного соціального забезпечення як форми соціального захисту, правовідносин із недержавного соціального забезпечення, благодійної діяльності тощо (розділи 1, 2, 3). Системно-структурний метод використовувався при

аналізі структури та суб'єктного складу правовідносин із недержавного соціального забезпечення, особливостей їх виникнення, зміни та припинення (п.п. 2.1, 2.2, 2.3). Метод теоретико-правового моделювання застосовувався для формулювання пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства у досліджуваній сфері (розділи 1, 2, 3). Зазначені методи були використані комплексно, у їх взаємозв'язку.

Нормативну основу дослідження становлять: Конституція України, міжнародно-правові акти, ратифіковані Верховною Радою України, акти чинного законодавства України та деяких зарубіжних країн.

Теоретичною основою дисертаційного дослідження є праці вітчизняних і зарубіжних учених з теорії права, права соціального забезпечення, цивільного, адміністративного, інших галузей системи права України.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять рішення Конституційного Суду України, рішення судів загальної юрисдикції, акти соціального діалогу, матеріали діяльності недержавних пенсійних фондів, благодійних організацій, надавачів соціальних послуг недержавного сектору, соціальних підприємств.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в українській науці права соціального забезпечення спеціальним комплексним дослідженням теоретичних та практичних проблем недержавного соціального забезпечення як форми соціального захисту.

У дисертаційному дослідженні отримані такі результати, що мають наукову новизну:

вперше:

сформульовано визначення поняття права на недержавне соціальне забезпечення як міри можливої поведінки особи, що забезпечується юридичними обов'язками інших осіб у наданні матеріальної допомоги, соціального обслуговування та інших видів підтримки з метою профілактики, подолання або зниження ступеня негативного впливу соціальних ризиків, що здійснюються за рахунок недержавних джерел фінансування суб'єктами недержавного сектору;

встановлено, що зміст права на недержавне соціальне забезпечення окрім правомочностей, включає в себе: 1) інституційну; 2) процедурну складові;

виокремлено етапи становлення та розвитку законодавства про недержавне соціальне забезпечення: перший етап – дохристиянський (до 988 р.); другий етап (кінець X ст. – початок XVIII ст.); третій етап (початок XVIII-XIX ст.); четвертий етап (XIX – початок XX ст.); п'ятий етап (1917 – 1996 р.р.); шостий етап (1996 р. по теперішній час);

обґрунтовано доцільність прийняття спеціального Закону України «Про недержавне соціальне забезпечення» та запропоновано його орієнтовну структуру: Розділ I «Загальні положення», Розділ II «Система недержавного соціального забезпечення», Розділ III «Порядок надання окремих видів недержавного соціального забезпечення», Розділ IV «Організація та фінансування недержавного соціального забезпечення», Розділ V «Відповідальність за порушення вимог законодавства про недержавне соціальне забезпечення», Розділ VI «Міжнародне співробітництво», Розділ VII «Прикінцеві положення»;

визначено поняття недержавного соціального забезпечення у декількох значеннях: 1) як організаційно-правова форма соціального захисту населення; 2) як правовий інститут у системі права соціального забезпечення; 3) як діяльність зобов'язаних суб'єктів недержавного сектору;

аргументовано виокремлення недержавного соціального забезпечення як самостійної організаційно-правової форми соціального захисту через визначення особливостей таких критеріїв розмежування організаційно-правових форм, як: 1) своєрідне джерело фінансування; 2) особливі види і обсяги забезпечення, умови їх надання; 3) особливе коло суб'єктів відповідних правовідносин; 4) особливі соціальні ризики, на профілактику, подолання або зниження ступеня негативного впливу яких спрямована підтримка недержавних суб'єктів;

визначено співвідношення понять «вид соціального захисту» та «вид недержавного соціального забезпечення» із доведенням того, що вид соціального захисту становить матеріальне чи нематеріальне благо, яке надається в рамках відповідної організаційно-правової форми соціального

захисту з метою профілактики, подолання або зниження ступеня негативного впливу соціального ризику, в той час, як під видом недержавного соціального забезпечення доцільно розуміти напрям його здійснення, в рамках якого особа, яка зіштовхнулася з тим чи іншим соціальним ризиком або потребує профілактики його настання, забезпечується грошовими виплатами, соціальними послугами, натуральною допомогою та деякими іншими видами соціального захисту;

на підставі аналізу чинного законодавства та з урахуванням правозастосовної практики недержавного соціального забезпечення доведено існування таких його видів: 1) недержавне пенсійне забезпечення; 2) благодійна діяльність; 3) недержавні соціальні послуги; 4) інші види, які не є в чистому вигляді недержавними, але можуть бути такими за певних умов;

сформульовано перелік та розкрито зміст принципів недержавного соціального забезпечення, із поділом їх на: загальні – властиві соціальному захисту в цілому; внутрішньогалузеві – притаманні недержавному соціальному забезпеченню; спеціальні – властиві окремим видам недержавного соціального забезпечення;

обґрунтовано доцільність виділення такого принципу недержавного соціального забезпечення, як принцип позитивної правової відповідальності за рівень життя, який полягає в усвідомленні необхідності брати участь у недержавному пенсійному забезпеченні, благодійній діяльності, наданні недержавних соціальних послуг тощо та відмові від патерналістських настанов, що полягають у перекладанні обов’язків за свій добробут на державу;

запропоновано доповнити Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» статтею із переліком таких принципів благодійної діяльності, як: 1) законність; 2) демократизм; 3) відкритість та прозорість; 4) неприбутковість і безоплатність; 5) цільове використання ресурсів; 6) відносна самостійність та незалежність; 7) свобода об’єднань; 8) добровільність; 9) систематичність; 10) доцільність; 11) підконтрольність;

запропоновано доповнити ст. 4 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» принципом «обов'язку фізичних осіб турбуватись про майбутнє соціальне забезпечення»;

сформульовано поняття правовідносин із недержавного соціального забезпечення як урегульованих нормами права суспільних відносин щодо надання грошових виплат, соціальних послуг, медичної допомоги, пільг особам, які зіштовхнулись із соціальними ризиками, з метою профілактики, подолання або зниження ступеня їх негативного впливу, що здійснюється суб'єктами недержавного сектору за рахунок відмінних від державних джерел фінансування;

виділено та розглянуто юридичні властивості правовідносин із недержавного соціального забезпечення: 1) властивості, притаманні для правовідносин в цілому; 2) властивості галузевих соціально-забезпечувальних правовідносин, видом яких є правовідносини із недержавного соціального забезпечення; 3) властивості, характерні тільки для правовідносин із недержавного соціального забезпечення. До останньої групи властивостей входять: 1) виникнення зобов'язання у їх суб'єктів переважно внаслідок добровільно визначеного та взятого на себе обов'язку; 2) доведення наявності відповідного соціального ризику згідно із законодавчо передбаченою процедурою не є атрибутивним елементом фактичного складу для їх виникнення; 3) особливості регулювання відповідних суспільних відносин є: «подвійне регулювання» – із поєднанням централізованого та децентралізованого регулювання з переважанням останнього, яке може існувати на регіональному (місцевому), локальному та договірному рівнях; особливе поєднання способів правового регулювання, серед яких основним є дозвіл, в той час, як припис застосовується для визначення умов реалізації права на той чи інший вид недержавного соціального забезпечення, а заборона – лише в поодиноких випадках; поєднання координації із субординацією, яка можлива лише у випадку вимоги зобов'язаного суб'єкту відповідної поведінки від правомочного суб'єкту;

встановлено, що в період дії воєнного стану відбувається розширення кола соціальних ризиків як підстав для недержавного соціального забезпечення, серед яких: пошкодження або втрата житла; проживання на тимчасово окупованих територіях; внутрішнє переміщення; перебування в полоні та інші;

визначено коло суб'єктів, які надають окремі види соціального захисту в рамках недержавного соціального забезпечення, серед яких недержавні пенсійні фонди, громадські об'єднання (благодійні, волонтерські організації тощо), релігійні організації, органи місцевого самоврядування, заклади соціального захисту приватної та комунальної форм власності, приватні підприємства та роботодавці-фізичні особи (у тому числі – особи, які займаються підприємницькою діяльністю), окремі фізичні особи;

запропоновано в якості суб'єкта права на недержавне соціальне забезпечення виділяти «вразливі групи населення» (окремих осіб в їх складі). Зазначена категорія має оціночний характер, а її зміст повинен бути розширений, шляхом закріплення на законодавчому рівні кола чинників, які можуть спричиняти «вразливість»;

запропоновано розширити законодавчий перелік видів благодійної діяльності, доповнивши частину першу ст. 5 «Види благодійної діяльності» Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» п. 10 такого змісту: «10) донація крові та/або компонентів крові, трансплантація анатомічних матеріалів людини (органів (їх частин), тканин, анатомічних утворень, клітин людини або тварини, фетальних матеріалів людини)»;

обґрунтовано доцільність доповнення Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» окремою статтею із визначенням сфер соціального захисту, на які поширюється благодійність, виклавши її у такій редакції: «1. Благодійна діяльність у сфері соціального захисту включає соціальну підтримку малозабезпечених осіб; соціальну реабілітацію безробітних, осіб з інвалідністю, інших осіб, які через свої фізичні чи інтелектуальні особливості, інші обставини не можуть самостійно реалізувати свої права та законні інтереси; надання допомоги постраждалим в результаті стихійних лих, катастроф природного чи техногенного характеру, соціальних,

національних, релігійних конфліктів, жертвам репресій, біженцям, внутрішньо переміщеним особам; сприяння укріпленню престижу та ролі сім'ї в суспільстві; захист материнства, дитинства, батьківства; соціальну реабілітацію дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, безпритульних дітей, інших дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах; надання безкоштовної юридичної та правової допомоги. 2. Закони України можуть визначати додаткові напрями благодійної діяльності у сфері соціального захисту»;

обґрунтовано доцільність внести зміни до частини першої ст. 1 Закону України «Про волонтерську діяльність» у частині визначення волонтерської діяльності та волонтерської допомоги. Запропоновано під волонтерською діяльністю розуміти добровільну, соціально спрямовану, безкорисливу діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги. Своєю чергою, волонтерською допомогою слід вважати безкорисливе виконання робіт та надання послуг волонтерами, особам, які цього потребують;

доведено доцільність імплементації у національне законодавство зарубіжного досвіду щодо корпоративної волонтерської діяльності як колективної участі співробітників певної організації у волонтерських програмах (проєктах) і волонтерських акціях за підтримки своєї організації. Запропоновано виділити серед суб'єктів волонтерської діяльності нових осіб – координатора та організатора із закріпленням в Законі України «Про волонтерську діяльність» їх правових статусів;

запропоновано внести зміни до ст. 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу», закріпивши поняття гуманітарної діяльності у такій редакції: «гуманітарна діяльність – добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється донорами шляхом надання гуманітарної допомоги»; додати до частини другої ст. 1 вказівку на те, що «гуманітарна діяльність є формою благодійної діяльності»;

запропоновано імплементувати в національну юридичну практику досвід Великобританії щодо проведення он-лайн опитування та спілкування в реальному часі із отримувачами соціальних послуг через систему «e-government». Запровадити практику опитувань отримувачів соціальних послуг,

шляхом доповнення подібною опцією порталу Дія, що позитивно позначиться на якості соціального обслуговування;

вдосконалено:

доктринальні напрацювання щодо самостійності недержавного соціального забезпечення у сучасній системі соціального захисту України шляхом розширенням кола його видів;

науковий підхід до доцільності включення відносин із недержавного пенсійного забезпечення до предмету права соціального забезпечення, а не цивільного права, передусім, через їх мету – зниження впливу соціального ризику, який закріплюється у пенсійному контракті як одному з видів соціально-забезпечувальних договорів;

розуміння категорії «соціальний ризик» в контексті правовідносин із недержавного соціального забезпечення шляхом доведення його ролі юридичного факту у фактичному складі, необхідному для виникнення досліджуваних правовідносин;

наукове положення про юридичний обов'язок у змісті правовідносин із недержавного соціального забезпечення як необхідної поведінки суб'єкта відповідних правовідносин, яка визначена законодавством або умовами договору;

науковий підхід щодо поділу суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин на основі функції, яку вони виконують, на: суб'єктів-надавачів, суб'єктів-отримувачів окремих видів соціального захисту, та суб'єктів, які сприяють в отриманні, в частині доведення умовності такого поділу для деяких видів недержавного соціального забезпечення;

наукову позицію щодо виділення переліку форм благодійної діяльності в частині його доповнення меценатством, волонтерською діяльністю, гуманітарною діяльністю, донорством та трансплантаційною діяльністю, миротворчою діяльністю та іншими, не забороненими законом формами;

наукове положення щодо необхідності посилення взаємодії між державним та недержавним секторами у сфері надання соціальних послуг в

частині можливості запровадження інституту агентської діяльності (посередництва);

теоретичні положення щодо ролі роботодавця у соціальному захисті, шляхом визнання його не лише страхувальником у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування та через можливість на рівні колективно-договірного регулювання передбачати додаткові заходи соціального захисту, збільшувати обсяги існуючих заходів, а також через призму участі його у благодійній діяльності (як щодо своїх найманих працівників або членів їх сімей, так і інших осіб), соціального підприємництва;

аргументацію доцільності виділення органів місцевого самоврядування як суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин із розширенням їх ролі в умовах воєнного стану шляхом розробки та затвердження місцевих цільових програм, які фінансуються власним коштом або через залучення благодійників;

дістало подальшого розвитку:

наукове положення про комплексний характер права на соціальний захист в частині включення до його структури менш об'ємних за змістом прав щодо здійснення окремих організаційно-правових форм соціального захисту, зокрема – права на недержавне соціальне забезпечення;

теза про поступову зміну предмета права соціального забезпечення та поширення диспозитивних засад у його методі через розширення видів суспільних відносин, які його становлять, та договірних засад їх регулювання;

наукове положення про співвідношення понять «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» із доведенням тощо, що вони співвідносяться як ціле і частина, адже соціальний захист – це комплекс організаційних, юридичних, економічних і фінансових заходів, спрямованих на профілактику, подолання або зниження ступеня негативного впливу соціальних ризиків, за рахунок не заборонених законом джерел фінансування; соціальне забезпечення – організаційно-правова діяльність держави та суб'єктів недержавного сектору, що виражається у наданні окремих видів соціального захисту особам, які зіштовхнулися зі складними життєвими обставинами (соціальними ризиками), за

рахунок державних і місцевих бюджетів та інших, не заборонених законом, джерел фінансування;

твердження про зміну концепції соціального захисту в Україні, яка полягає у необхідності здійснювати забезпечення не лише для зниження негативного впливу соціального ризику чи його подолання, а й з метою профілактики його настання, що знаходить значних проявів, передусім, у рамках благодійної діяльності;

теза про поступове утвердження ідеї самостійної відповідальності за рівень життя та забезпеченості в контексті розбудови соціальної держави із поступовою відмовою від патерналістських настанов, що полягають у перекладанні обов'язку забезпечувати добробут на державу. Це відбувається, наприклад, шляхом добровільного приєднання до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування для окремих категорії населення, участі у недержавному пенсійному забезпеченні, благодійній діяльності, наданні недержавних соціальних послуг тощо;

науковий підхід до поділу організаційно-правових форм соціального захисту в Україні на: загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державну соціальну допомогу, спеціальний соціальний захист, додатковий соціальний захист та недержавне соціальне забезпечення із доведенням особливого значення останнього через розширення переліку його видів на сучасному етапі розвитку України та практики їх здійснення;

науковий підхід щодо закріплення соціальних ризиків у сфері недержавного соціального забезпечення в актах централізованого, муніципального, локального рівнів в частині доведення також можливості їх визначення у договорі (колективному або індивідуальному);

наукове положення про самостійний вид юридичних фактів – стани, із розширенням їх переліку для недержавного соціального забезпечення, серед яких: малозабезпеченість, бездомність, безпритульність, страховий стаж, спорідненість, перебування у шлюбі та інші;

науковий висновок про розширення ролі актів соціального діалогу у сфері соціального захисту найманих працівників шляхом доведення закріплення на їх

рівні окремих видів соціального захисту в рамках недержавного соціального забезпечення: грошових виплат, медичної допомоги, пільг тощо.

теза про те, що види соціального забезпечення в рамках недержавного соціального забезпечення можуть визначатися на рівні закону, актів соціального діалогу, актів органів місцевого самоврядування, індивідуальних договорів;

наукові підходи до кодифікації соціально-забезпечувального законодавства в частині розробки та прийняття систематизованого нормативно-правового акту, спрямованого на регулювання недержавного соціального забезпечення як окремого інституту права соціального забезпечення;

науковий висновок про доцільність виділення договорів у праві соціального забезпечення: нормативних договорів (міжнародних договорів, актів соціального діалогу) та окремих індивідуальних договорів у частині можливості закріплення на їх рівні видів соціального захисту в рамках недержавного соціального забезпечення;

положення щодо визнання сім'ї як суб'єкта правовідносин із недержавного соціального забезпечення як самостійного отримувача окремих видів соціального захисту;

наукове положення щодо соціально-забезпечувальної природи соціальних послуг, які надаються на основі договору представниками недержавного сектору, через поширення на суб'єктів, які їх надають, державних соціальних стандартів, незалежно від їх форми власності та виду господарювання.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані в:

науково-дослідній діяльності – для подальшого дослідження теоретичних та практичних питань недержавного соціального забезпечення (Акт про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження у навчальну та науково-дослідну діяльність Національного університету «Одеська юридична академія» від 25 липня 2025 року);

правотворчій діяльності – для підготовки проєктів законів про внесення змін до законодавства України з метою його удосконалення;

правозастосовній діяльності – для вдосконалення практики застосування чинного законодавства України щодо недержавного соціального забезпечення;

навчальному процесі – при викладанні курсів «Соціальне право», «Право соціального захисту», «Договори у сфері праці та соціального забезпечення», підготовці підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, практикумів із зазначених дисциплін (Акт про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження у навчальну та науково-дослідну діяльність Національного університету «Одеська юридична академія» від 25 липня 2025 року).

Апробація матеріалів дисертації. Дисертацію виконано та обговорено на засіданні кафедри трудового права та права соціального забезпечення Національного університету «Одеська юридична академія», а також на засіданні Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. Теоретичні висновки, сформульовані в дисертації, доповідалися та обговорювалися на таких наукових, науково-практичних конференціях, симпозіумах та засіданнях круглих столів: Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-економічні і правові підстави вдосконалення трудового законодавства на сучасному етапі» (м. Хмельницький, 21 жовтня 2016 р.); V Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сфера дії трудового права та права соціального забезпечення» (м. Харків, 28 жовтня 2016 р.); VIII Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 8 квітня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми соціального права в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 31 жовтня 2017 р.); VI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення» (м. Харків, 3 листопада 2017 р.); Всеукраїнській міжнародній науково-практичній конференції «Одеські юридичні читання» (м. Одеса, 10-11 листопада 2017 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна університетська правова освіта і наука» (м. Київ, 23

лютого 2018 р.); IX Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 8 квітня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення» (м. Київ, 20 квітня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції» (м. Одеса, 18 травня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток трудового права і права соціального забезпечення: теорія і практика» (м. Харків, 5 жовтня 2018 р.); International Multidisciplinary Conference «Science and technology of the present time: Priority development directions of Ukraine and Poland» (Wolomin, Poland, 19-20 of October, 2018); X Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 19 квітня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 травня 2019 р.); X Міжнародній науково-практичній конференції до 70-ліття Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України (м. Київ, 30 жовтня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 22 листопада 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15 травня 2020 р.); XI Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 27 травня 2020 р.); X Міжнародній науково-практичній конференції «Юридичні гарантії забезпечення прав громадян на працю і соціальний захист» (м. Харків, 9 жовтня 2020 р.); Всеукраїнській дистанційній науково-практичній конференції до 10-річчя створення однойменних кафедр «Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні» (м. Київ, 12 березня 2021 р.); XII Міжнародній науковій конференції «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 21 квітня 2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Наука та суспільне життя

України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)» (м. Одеса, 21 травня 2021 р.); IX Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасний стан забезпечення трудових прав і прав у сфері соціального забезпечення та перспективи його поліпшення» (м. Харків, 4 червня 2021 р.); XI Міжнародній науково-практичній конференції «Основні напрямки захисту прав громадян України на працю та соціальний захист в умовах євроінтеграції» (м. Харків, 8 жовтня 2021 р.); Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених «Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрями розвитку» (м. Одеса, 3 червня 2022 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) (м. Одеса, 17 червня 2022 р.); XII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми захисту прав громадян України на працю та соціальний захист на шляху до Євроінтеграції» (м. Харків, 7 жовтня 2022 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 16 листопада 2022 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку» (м. Одеса, 18 листопада 2022 р.); XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 28 квітня 2023 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» (м. Одеса, 19 травня 2023 р.); XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи» (м. Київ, 23 лютого 2024 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів» (м. Одеса, 26 квітня 2024 р.); XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення» до

220-річчя Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, 11 жовтня 2024 р.); Всеукраїнській міждисциплінарній науково-практичній конференції «Проблеми реформування соціального законодавства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови» (м. Київ, 8 листопада 2024 р.); XV Міжнародній науково-практичній конференції «Правова система України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану» (м. Київ, 21 лютого 2025 р).

Публікації. Основні положення, висновки та пропозиції, що містяться в дисертації, відображено у 21 науковій статті, з яких 17 статей опубліковано в наукових фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 1 – у зарубіжному періодичному виданні юридичного напряму, 3 статті – у виданнях, включених до наукометричних баз Scopus та Web of Science Core Collection, а також у 38 тезах доповідей на наукових та науково-практичних конференціях та у 8 інших публікаціях, що додатково висвітлюють основний зміст дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, що містять одинадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (446 найменувань) і додатків. Повний обсяг дисертації становить 364 сторінки, з яких основний зміст – 294 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНА ТА НОРМАТИВНА ОСНОВИ НЕДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1.1. Право на недержавне соціальне забезпечення: поняття та юридичні ознаки

На сучасному етапі розвитку права соціального забезпечення як галузі відбувається поступова зміна її предмету, адже коло суспільних відносин, які його становлять, доповнюється новими. На зазначену тенденцію вже досить тривалий час звертається увага у роботах багатьох представників науки права соціального забезпечення.

Хоча, у спеціальній літературі визначається про те, що «в умовах ринкових відносин суспільства перспективним є розвиток недержавної сфери реалізації права особи на соціальне забезпечення» [189, с. 221].

Так, наприклад, С.М. Прилипко зазначає, що «у сучасних умовах до предмета права соціального забезпечення включається все більше коло відносин, які раніше не були характерні для цієї галузі права, зокрема щодо здійснення заходів соціального захисту суб'єктами недержавної форми власності, як правило, на підставі договору, фізичним особами тощо» [245, с. 21-22]. Заслуговує на підтримку твердження К.В. Бориченко, що «трансформації, яких зазнає предмет регулювання права соціального забезпечення, викликані розширенням переліку правомочностей у структурі суб'єктивного права, яке здійснюється у відповідних правовідносинах» [25, с. 17].

На думку К.В. Бориченко, «право на соціальний захист виступає комплексним правом людини, до якого входять менш об'ємні за змістом права щодо призначення та здійснення конкретних видів соціального захисту (грошових виплат, соціального обслуговування, соціальних пільг, натуральної допомоги, медичної допомоги, забезпечення лікарськими засобами та виробами медичного призначення, житловими субсидіями) [25, с. 17].

Цікавими видаються міркування Б.І. Сташківа, що «конструкція «право соціального забезпечення» зазвичай вживається в конституційному праві, а у

соціальному забезпеченні більш прийнятним було б вживати поняття «право на конкретний вид соціального забезпечення». На основі цього вченим пропонуються такі права людини: на забезпечення грошовими допомогами, на пенсійне забезпечення, надання пільг, натуральну допомогу, соціальне обслуговування, компенсаційні виплати, що, відповідно є, на думку автора, видами соціального забезпечення [367, с. 24].

За аналогією, доцільно виділяти у праві на соціальний захист окремі права: право на державну соціальну допомогу, право на додатковий соціальний захист, право на недержавне соціальне забезпечення тощо, залежно від організаційно-правових форм соціального захисту населення.

Варто звернути увагу на існуючу у спеціальній літературі точку зору про існування двох форм соціального захисту: державної та приватної [375, с. 39]. Враховуючи це, видається можливим виокремлювати право на державне соціальне забезпечення та право на недержавне соціальне забезпечення, відповідно.

Кожне із зазначених прав вирізняється своєрідністю через особливість суб'єктів, яким воно належить, інтересів, закладених в основу реалізації того чи іншого права, специфіку реалізації відповідного права тощо. Проте, вочевидь, спільними для них всіх є: мета – попередження, зниження впливу або подолання несприятливих наслідків складних життєвих обставин, які у доктрині права соціального забезпечення називають соціальними ризиками; єдина правова природа; механізм забезпечення.

У рамках кожної організаційно-правової форми соціального захисту населення передбачається надання різних видів соціального захисту.

Необхідно зазначити, що питання про перелік форм та видів соціального захисту досі залишається дискусійним серед науковців (різняться підходи вчених і щодо власне дефініції «форма соціального захисту», немає чіткого переліку таких форм, у межах однієї і тієї самої організаційно-правової форми соціального захисту вченими визначаються як різні за назвами, так і за змістом види захисту тощо). У цій дисертації підтримується точка зору Н.Б. Болотіної, щодо виокремлення таких форм соціального захисту населення, як

загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державна соціальна допомога, спеціальний та додатковий соціальний захист, а також – недержавне соціальне забезпечення. Своєю чергою, варто підтримати науковий підхід ученої, щодо виділення таких видів соціального захисту, як грошові виплати, натуральну допомогу, соціальне обслуговування, пільги, надання медичної допомоги, надання технічних засобів реабілітації та технічних засобів пересування, житлово-комунальні субсидії [17, с. 6]. Проте не всі із зазначених у цьому переліку видів властиві для недержавного соціального забезпечення [59, с. 240].

Враховуючи комплексний характер права на соціальний захист видається доцільним право на недержавне соціальне забезпечення, яке реалізується шляхом надання різних видів соціального захисту, визнавати компонентом (частиною, елементом тощо) права на соціальний захист [182, с. 200] .

Питання юридичної природи права на соціальний захист, як одного із базових соціальних прав людини, а також, права на недержавне соціальне забезпечення, як його компонента, досі не отримали належної уваги з боку теоретиків у сфері права соціального забезпечення. Не однозначно визначеними на сьогодні залишаються його приватно- та публічно-правові засади, майновий чи не майновий характер, індивідуальна чи колективна приналежність тощо. Вирішити поставлені завдання видається можливим, всебічно дослідивши ознаки цього права.

В цілому вивчення змісту та юридичної природи фундаментальних понять завжди викликало науковий інтерес серед дослідників у сфері окремих галузей права, не становить винятком і право соціального забезпечення.

Логічним наслідком підвищеної уваги до теоретичних питань є існування великої кількості точок зору, поглядів та позицій, як результат – відсутність єдності у розумінні, що, без сумніву, ускладнює правозастосування, тому потребує детального дослідження з метою переосмислення, і в подальшому – надання власного визначення тій чи іншій правовій категорії.

Для визначення терміну «право на недержавне соціальне забезпечення» раціональним видається дослідити два його компоненти: «право» та «соціальне

забезпечення», в подальшому – пов’язавши їх між собою із акцентом саме на державний чи недержавний характер його фінансування та здійснення.

У теорії права термін «право» розглядається у двох значеннях: об’єктивному і суб’єктивному. По-перше, як сукупність норм, закріплених у законодавстві або інших джерелах; по-друге, як система можливостей конкретного суб’єкта, а також – відповідних правомочностей, які становлять зміст цього права. Для визначення поняття права на недержавне соціальне забезпечення доцільним вбачається розглядати право саме у другому його значенні.

Для формулювання дефініції права на недержавне соціальне забезпечення як суб’єктивного права необхідно звернутися до визначення поняття «суб’єктивне право» у науковій літературі.

Наприклад, Н.М. Крестовська розглядає суб’єктивне право як «визначену об’єктивним правом міру дозволеної поведінки суб’єкта права. Використання права напряму залежить від волі особи, тобто використовується за її власним розсудом» [143].

О.Ф. Скакун під суб’єктивним правом розуміє «зумовлену об’єктивним правом міру дозволеної поведінки особи. Воно належить їй незалежно від перебування у правовідносинах, тобто може реалізовуватися і в правовідносинах, і поза ними» [342, с. 53].

На думку І.В. Венедіктової та Т.Є. Кагановської, суб’єктивне юридичне право являє «закріплену в юридичних нормах можливість певної поведінки особистості, яка спрямована на здійснення прав людини. Суб’єктивне право – це міра дозволеної поведінки, яка належить правомочній особі з метою задоволення її інтересів, забезпечена юридичними обов’язками інших осіб» [34, с. 34].

Із запропонованих дефініцій є очевидним, що вчені вкладають у поняття «суб’єктивне право» майже однаковий зміст, із різницею лише в його деталізації за допомого тих чи інших додаткових характеристик.

На теперішній час у галузевій науці немає єдиного визначення поняття права на соціальне забезпечення. Таку ситуацію можна пояснити відсутністю уніфікованого розуміння терміну «соціальне забезпечення», його законодавчого

закріплення. До того ж, нерідко це поняття ототожнюється з терміном «соціальний захист», що викликає заперечення [179, с. 92].

Відповідно до ст. 46 Конституції України: «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними» [139]. Отже, у тексті зазначеної статті законодавець використовує одночасно два терміни: «соціальний захист» та «соціальне забезпечення», фактично ототожнюючи їх [69, с. 280].

Варто відзначити, що згадані правові категорії трактуються по-різному у спеціальній літературі, а також у випадку перекладу робіт, написаних іноземними мовами.

Так, перекладаючи, наприклад, англомовні праці, де використовують англійські – «social protection», «social security», їх визначають як «соціальна безпека», «соціальне забезпечення», інколи – як «соціальна гарантія», «соціальна упевненість», «соціальна надійність», «соціальна охорона». Не можна не зазначити, спершу, що власне «social protection», «social security» – зовсім не тотожні поняття.

За визначенням, яке надається Науково-дослідним інститутом соціального розвитку при Організації Об’єднаних Націй (UNRISD), «social protection» – це «соціальний захист, який складається з політики та програм, спрямованих на скорочення бідності й уразливості внаслідок розвитку ефективного ринку праці, зменшення схильності людей до ризиків і підвищення їхньої здатності подолати економічні й соціальні ризики – безробіття, хвороби, непрацездатність, старість та ін. «Social security» – державна програма, яка забезпечує економічну допомогу особам, що зіткнулися з безробіттям, непрацездатністю чи старістю, та фінансується за допомогою платників податків (роботодавців, працівників)»

[445], тобто являється в найбільш поверхневому розумінні соціальним забезпеченням.

Ще більш чітко дозволяє зрозуміти досліджувані поняття Хартія основних прав Європейського Союзу (Charter of Fundamental Rights of the European Union): «Соціальний захист у вузькому значенні зазвичай розуміють як соціальне забезпечення; однак у широкому значенні соціальний захист охоплює соціальне забезпечення серед інших соціальних прав громадян» [102].

У Конвенції Міжнародної організації праці № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення від 28.06.1952 р. закріплюється подібне розуміння досліджуваних термінів. Так, соціальний захист, згідно з положеннями Конвенції, є більш широким і відкритим, порівняно із соціальним забезпеченням, адже ним охоплюються нестатутні чи приватні заходи з гарантуванням соціальної безпеки; він включає і традиційні соціальні заходи безпеки, наприклад, соціальну допомогу та соціальне страхування [124].

Суміжним за значенням до досліджених вище термінів є поняття «соціальна згуртованість», яке з'явилося у науковому обігу порівняно недавно. Зазначене поняття визначається переважно як сучасна доктрина забезпечення сталого розвитку, основою якої є високий рівень життя більшості у суспільстві, його найбільший добробут, гармонія та стабільність, зведення до мінімуму соціальної відчуженості та забезпечення інтеграції [129, с. 20]. З огляду на зміст поняття, ближчим він видається до категорії «соціальний захист», а соціальне забезпечення розуміється як інструмент досягнення загального добробуту [209, с. 25].

Терміни «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» практично в однаковому розумінні використовуються у законодавствах окремих зарубіжних країн. Наприклад, термін «соціальне забезпечення» застосовується у законодавчих актах (здебільшого конституційного рівня) таких європейських держав, як Молдова (ст. 47), Нідерланди (п. 2 ст. 20), Польща (ч. 1 ст. 67) [432], Албанія (п. 1 ст. 52) [431], Португалія (п. 1 ст. 63), Словаччина (п. 1 ст. 39), Фінляндія (ч. 1 § 19), Хорватія (ч. 1 ст. 53), Чехія (п. 1 ст. 30 Хартії основних прав і свобод), Чорногорія (ч. 1 ст. 67) та Франція (п. 9 Преамбули 1946 р.) та у

багатьох інших [25, с. 67]. Своєю чергою, «соціальний захист» – категорія, яка вживається в основних законах не так широко (наприклад, у Македонії, Румунії, Сербії, Словенії) [219, с. 477].

Поняття та правова природа соціального захисту та соціального забезпечення досліджувались великою кількістю науковців у сфері права соціального забезпечення.

Так, на думку П.Д. Пилипенка, соціальний захист можна розглядати в широкому та вузькому значеннях [285, с. 3].

У першому значенні цього терміну, соціальний захист становить відокремлену ланку суспільних відносин, які виникають, змінюються та припиняються задля забезпечення достатніх умов для всебічного розвитку та нормальної життєдіяльності особи у державно організованому суспільстві.

У другому значенні соціальний захист розглядається як система заходів, спрямованих на допомогу та підтримку саме тих верств населення, які цього потребують (наприклад, малозабезпечених, бездомних осіб, інвалідів тощо або тих, які через особливий вид своєї діяльності та її вагоме значення для держави забезпечуються додатковим захистом – військовослужбовці, працівники правоохоронних органів тощо).

Н.Б. Болотіна соціальний захист також розглядає в широкому і вузькому розумінні. В широкому – це один із напрямів діяльності держави, суть якого полягає у забезпеченні процесу формування і розвитку повноцінної особистості; в пошуку та нейтралізації негативних чинників, які мають вплив на це формування і розвиток; у забезпеченні існування таких умов, за яких особа змогла б знайти і зайняти своє місце в суспільстві. Вузьке значення цього терміну полягає в уявленні його як сукупності економічних і правових гарантій, за допомогою яких забезпечується соціально прийнятний рівень життя населення, додержуються основні соціальні права громадян [15, с. 35-39].

Аналіз наукової літератури різної галузевої приналежності дає можливість висвітлити також досить оригінальні міркування щодо сутності соціального захисту.

Наприклад, представниками економічної теорії соціальний захист асоціюється із механізмом (або їх сукупністю), покликаним перерозподіляти доходи від деяких груп суспільства, які «фінансуються» (економічно активних членів суспільства) в інтересах «отримувачів» (тих, хто не може забезпечити себе самостійно: осіб похилого віку, хворих, бідних, безробітних та інших) [302, с. 44]. Незважаючи на розкриття більшою мірою саме економічної природи соціального захисту, все ж таке розуміння, безспірно, має цінність для цієї дисертації, адже яскраво демонструє, наприклад, принцип підтримки вразливих груп суспільства в порядку благодійності або недержавного пенсійного забезпечення.

Не досить звичне визначення терміну «соціальний захист» надається в Американській енциклопедії: «Соціальний захист, у загальному розумінні цього поняття, означає безпеку й свободу від страху, котрі спрямовані на суспільство як на групи взаємопов'язаних та взаємозалежних людей» [434, с. 102].

На думку І.В. Рудкевича соціальний захист можна розглядати у декількох значеннях: 1) як сукупність різних напрямів та організаційно-правових форм захисту; 2) сукупність відносин та заходів, реалізація та здійснення яких направлені на задоволення потреб людей або ж усунення соціально-економічних ризиків [302, с. 44].

Причиною того, що у поняття соціального захисту та соціального забезпечення науковцями вкладається різний зміст є дуже індивідуальне тлумачення ними цих термінів, різна ступінь узагальнення тощо: деякі їх ототожнюють, інші – розмежовують, не завжди чітко визначаючи різницю між цими поняттями.

Як зазначалося вище, нерідко поняття «соціальне забезпечення» ототожнюється із терміном «соціальний захист», які в дійсності співвідносяться як частина і ціле.

У недалекому минулому для визначення всієї сукупності соціально-економічних відносин із соціального захисту населення використовувався термін «соціальне забезпечення» в широкому його значенні. Поясненням такого підходу було те, що власне соціальний захист як соціальний інститут був ще мало

розроблений. У широкому розумінні термін визначав весь інститут соціального захисту, що одержав назву «право соціального забезпечення» [375, с. 33].

У вузькому – термін «соціальне забезпечення» означав систему відносин, що стосуються питань соціального захисту, пов'язаних із наданням окремих видів забезпечення за рахунок державного бюджету. Вочевидь, про недержавне соціальне забезпечення в цілому як явище на тому етапі поки не йшлося, незважаючи на те, що окремі його прояви існували.

І сьогодні дискусія щодо співвідношення поняття «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» на рівні доктрини права соціального забезпечення ще триває. Н.Б. Болотіна [15, с. 35-39], П.Д. Пилипенко [285, с. 3], Б.І. Сташків [364, с. 25], І.С. Ярошенко [416, с. 230] та багато інших у своїх роботах пропонують розглядати їх як ціле та частину. Своєю чергою, в літературі також активно підтримується позиція про те, що правова категорія «соціальне забезпечення» – ширша, адже включає в себе соціальний захист. Такий підхід, наприклад, зустрічається у працях П.М. Рабіновича та О.З. Панкевича [288, с. 61-63], Н.М. Стаховської [361, с. 56] та інших науковців.

На сьогодні в юридичній літературі сформульовані різні визначення терміну «соціальне забезпечення».

Н.Б. Болотіна вважає, що соціальне забезпечення – це «організаційно-правова діяльність держави, направлена на матеріальне забезпечення, соціальне обслуговування, утримання, надання медичних послуг, які здійснюється коштом спеціально створених фінансових джерел, людям, які зазнали соціального ризику, через що втратили засоби для життя, здоров'я і не мають можливості забезпечити себе та своїх утриманців самостійно» [15, с. 38].

М.Д. Бойко доходить висновку, що соціальне забезпечення являє собою «безоплатне чи на пільгових умовах обслуговування або матеріальне забезпечення громадян, за рахунок виплат із державного або місцевого бюджету та соціального страхування, у випадках, передбачених законодавством» [22, с. 10].

Б.І. Сташків соціальне забезпечення визначає як «ті види і форми матеріального забезпечення, що надаються на умовах, передбачених законом або

договором, із спеціально створених для цього фондів особам, які через незалежні від них життєві обставини не мають достатніх засобів до існування» [364, с. 25]. Видається доцільним зазначене визначення поняття «соціальне забезпечення» доповнити положенням про соціальні послуги, адже соціальне забезпечення, крім матеріального забезпечення, включає в себе і надання особам, які цього потребують, різних видів соціальних послуг.

На думку П.М. Рабіновича та О.З. Панкевича, поняття «соціальне забезпечення» є більш точним, ніж термін «соціальний захист». На доказ цього вчені зазначають, що соціальне забезпечення є ширшим, більш містким, тому що включає наступні елементи державної діяльності, спрямованої на реалізацію прав і свобод людини: сприяння реалізації даних прав шляхом формування гарантій їх забезпечення; їх охорона шляхом вжиття заходів з метою запобігання та профілактики порушень; захист – тобто відновлення порушених прав та застосування заходів юридичної відповідальності. Тобто захист є однією із складових забезпечення. До того ж, термін «забезпечення» є більш доцільним, адже «захист» означає якусь непостійну дію, яка закінчиться після того, як пройде загроза. Забезпечення, своєю чергою, процес тривалий та не залежить від життєвих проблем [288, с. 61-63].

На думку Н.М. Стаховської, законодавець до соціального захисту включає різноманітні заходи матеріально-побутового, медичного, культурно-освітянського характеру тощо, які надаються з боку держави, та через які виражається її турбота про підростаюче покоління, громадян, які перебувають у складних життєвих обставинах, про тих, хто має особливі заслуги перед Україною, і, в дійсності, про всіх, хто проживає на території нашої держави [361, с. 56].

Схожої позиції дотримується Г.В. Кучер, зазначаючи, що «соціальний захист населення здійснюється шляхом реалізації соціальної функції держави, яка полягає у забезпеченні матеріальною, натуральною, та іншими видами державної допомоги, наданні консультацій, інформації, розробці програм соціального захисту на загальнодержавному та регіональному рівнях у сферах охорони материнства, здоров’я, пенсійного забезпечення, допомоги людям з

інвалідністю та інших, підготовці і прийняття актів законодавства у сфері соціального захисту населення, що регулюють: життєвий рівень, формуванні нових органів, структур, робочих місць, наданні соціальних послуг з метою покращення рівня життя найбільш незахищених суспільних груп» [149, с. 60-70].

Варто підтримати думку В.С. Тарасенко, про те, що перелік заходів, які застосовуються державою в рамках соціального захисту населення, не відображає по суті обсягу поняття «соціальний захист» та не наближає до розуміння рис цього юридичного терміну [375, с. 36].

Як видається, в найбільш узагальненому виді соціальний захист є особливим напрямом діяльності держави та суб'єктів недержавного сектору, який полягає у забезпеченні в цілому придатних та сприятливих для життєдіяльності населення умов, наданні підтримки тим особам, які цього потребують. Описаний підхід знаходить висвітлення також у працях таких авторів, як П.Д. Пилипенко, Я.В. Бурак, С.М. Синчук та інших, які зазначають, що соціальний захист населення здійснюється державою саме шляхом реалізації соціальної функції [237, с. 114].

Отже, поняття «соціальний захист» як правову категорію доцільно розглядати у таких значеннях: 1) як діяльність уповноважених органів та осіб; 2) як реалізацію соціальної функції держави; 3) як механізм підтримки осіб, які зіштовхнулись із соціальними ризиками; 4) як систему взаємопов'язаних елементів, що у своїй взаємодії покликані досягнути певну мету; 5) як комплекс організаційних, юридичних, економічних і фінансових заходів, спрямованих на профілактику, подолання або зниження ступеня негативного впливу соціальних ризиків, за рахунок не заборонених законом джерел фінансування. Трактування, зазначене у переліку останнім, в контексті цього дослідження, на нашу думку, стає найбільш цінним.

Тобто під соціальним захистом у найбільш узагальненому значенні пропонуємо розуміти комплекс організаційних, юридичних, економічних і фінансових заходів, спрямованих на профілактику, подолання або зниження ступеня негативного впливу соціальних ризиків, за рахунок не заборонених законом джерел фінансування.

Враховуючи те, що соціальне забезпечення та соціальний захист є не тотожними поняттями та співвідносяться як частина і ціле, соціальне забезпечення варто розглядати як організаційно-правову діяльність держави та суб'єктів недержавного сектору, що виражається у наданні окремих видів соціального захисту особам, які зіштовхнулися зі складними життєвими обставинами (соціальними ризиками), за рахунок державних і місцевих бюджетів та інших, не заборонених законом, джерел фінансування.

Право на недержавне соціальне забезпечення видається доцільним визначати як міру можливої поведінки особи, що забезпечується юридичними обов'язками інших осіб у наданні матеріальної допомоги, соціального обслуговування та інших видів підтримки з метою профілактики, подолання або зниження ступеня негативного впливу соціальних ризиків, що здійснюються за рахунок недержавних джерел фінансування суб'єктами недержавного сектору. [178, с. 190].

Обираючи для визначення права на недержавне соціальне забезпечення саме «міру можливої поведінки», варто зазначити про те, що вже класичне розуміння суб'єктивного права через неї піддається критиці. Так, у деяких джерелах пропонується вживати категорію «вид», адже, міра описує тільки кількісну сторону права. З огляду на зазначене, цілком слушними видаються висновки К.В. Бориченко, що «використання поняття «міра» спрямоване, у першу чергу, не на порівняння кількісних характеристик різних за змістом суб'єктивних юридичних прав, а на визначення меж, у яких управомочена особа може діяти» [25, с. 69-70].

Для визначення права на недержавне соціальне забезпечення, нами було обрано категорію «міра», адже за її допомогою буде продемонстровано складність досліджуваної конструкції (яку формують відповідні правомочності) та вказано на якісні її характеристики, розкрито можливості певної поведінки.

Для характеристики права на недержавне соціальне забезпечення доцільним видається взяти за основу точку зору В.А. Рудик, яка вважає, що найбільш повно розкрити юридичну природу права на соціальний захист

можливо через дослідження таких його властивослей, як: зміст, обсяг та межі [301, с. 6].

Зміст будь-якого права складає набір правомочностей, які знаходять своє вираження у чинному законодавстві України. Слушною є точка зору О.П. Карманюк про те, що будь-яке право особи складається із: можливості користуватись певним благом для задоволення потреб та інтересів; права дії, що означає право вчиняти на власний розсуд; можливості вимагати діяти або утриматись від дій інших осіб; можливості необхідного захисту у випадку порушення права через звернення до компетентних органів [118, с. 49]. Аналогічні правомочності складають зміст права на недержавне соціальне забезпечення.

Окрім правомочностей, на нашу думку, право на недержавне соціальне забезпечення складається із таких компонентів, як 1) інституційний – існування необхідної системи суб'єктів, якими в повній мірі реалізується надання населенню усієї сукупності заходів підтримки, що формує доступність соціальних послуг, матеріального забезпечення та інших видів соціального захисту населення; 2) процедурний – наявність закріпленого законодавством механізму реалізації права на соціальне забезпечення, зокрема недержавного, тобто необхідної законодавчої бази для реалізації цього права [184, с. 39].

Для розкриття змісту та обсягу прав людини доцільним видається звернутись до положень Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005. У абзаці четвертому частини 5.2 мотивувальної частини Рішення зазначається, що «Обсяг прав людини – це їх сутнісна властивість, виражена кількісними показниками можливостей людини, які відображені відповідними правами, що не є однорідними і загальними» [295].

Так, поняття «обсяг» означає певну кількість, розмір, об'єм, величину, масштаб тощо. Обсяг права на недержавне соціальне забезпечення – це по суті розмір, наприклад, матеріальної допомоги, об'єму соціальної послуги або їх комплексу тощо.

Цікавим є питання стосовно одиниць виміру для оцінки обсягу цього права. Зрозуміло, що для матеріальної допомоги (грошових виплат та

натуральної допомоги) такими одиницями виміру є гривні (копійки) та штуки (одиниці), кілограми, грами тощо. Дещо складніше визначити обсяг послуги, у тому числі, соціальної. Так, наприклад, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016 р. № 780 «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» [267] одиницею виміру житлово-комунальних послуг є квадратний метр (загальної площі) на одну особу; водопостачання та водовідведення – кубічний метр на одну особу; передплати газет – кількість штук на середньостатистичну родину; стосовно побутових послуг, наприклад, ремонт взуття – це пара взуття; одягу – одиниця одягу тощо; культурних послуг – раз (візит) та ін. [184, с. 40].

Варто зауважити, що жоден зі стандартів надання соціальних послуг (наприклад, Державний стандарт соціальної інтеграції та реінтеграції бездомної особи, Державний стандарт надання притулку бездомним особам, Державний стандарт підтриманого проживання бездомних осіб, Державний стандарт соціальної послуги представництва інтересів, Державний стандарт догляду вдома та ін.), затверджених у відповідному порядку, не містить поняття достатнього обсягу соціальної послуги, критеріїв визначення об’єму тієї чи іншої соціальної послуги, а лише критерії оцінки якості її надання, які, переважно, спираються на опитування отримувачів, що не завжди відображає дійсний стан речей. Відповідно, зазначені акти законодавства потребують істотного доопрацювання у цій частині.

На сьогодні, говорити про те, що право особи на соціальне забезпечення реалізується в повному обсязі ще зарано, адже деякі грошові виплати (наприклад, розмір одноразової грошової виплати за рахунок недержавного пенсійного страхування, якщо припустити, що особі-отримувачу пенсія за рахунок солідарної системи з певних причин не призначена) надаються у розмірах навіть менших, ніж прожитковий мінімум для відповідної категорії населення, що суперечить положенням ст. 46 Конституції України стосовно того, що «пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування,

мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом».

Отже, слід дійти висновків, що на цьому етапі розвитку соціальне забезпечення, у тому числі недержавне, у більшості випадків, здійснюється не в достатньому обсязі, що стає перешкодою для повноцінного задоволення базових потреб людини, крім цього, не досягається одна із основних цілей соціального забезпечення в цілому – повна компенсація втраченого доходу, внаслідок настання певного соціального ризику.

Третьою характеристикою права людини на недержавне соціальне забезпечення є межі цього права, тобто рубіж, обмеження, сфера, яку воно охоплює. Варто погодитись із В.А. Рудик, яка зазначає, що межі права на соціальний захист (забезпечення) можна розглядати із двох позицій: по-перше, як юридичні (власне правові) межі – тобто чітке закріплення прав і обов'язків суб'єктів правовідносин, розмірів грошових виплат, об'ємів соціальних послуг, умов здійснення того чи іншого виду соціального забезпечення тощо; по-друге, соціально-економічні обмеження, а саме – фінансові можливості держави та інших суб'єктів соціального забезпечення на конкретному етапі розвитку, адже, як правило, відсутність економічної спроможності країни – на сьогодні, основна перепона на шляху до ефективного соціального забезпечення населення [301, с. 6].

У контексті дослідження соціально-економічних та юридичних меж права на соціальне забезпечення варто згадати Закон України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення умов для економічного зростання в Україні» від 27.03.2014 року № 1166-VII [262], положеннями якого, наприклад, було призупинено здійснення індексації пенсій (частина друга ст. 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 27.03.2014 р. № 1166-VII) до стабілізації економічної ситуації в країні.

Таким чином, встановлення меж будь-якого права може мати як позитивні, так і негативні наслідки, а саме – закріплення розмірів грошових виплат та обсягів надання тих чи інших соціальних послуг, очевидно, є додатковою гарантією в процесі забезпечення ними особи, яка опинилась у складній життєвій

ситуації та потребує зазначених видів соціального захисту, і, своєю чергою, призупинення, наприклад, дії деяких положень законодавства стосовно збільшення об'ємів окремих видів підтримки з боку держави, без сумніву, є обмеженням права на соціальне забезпечення.

Крім зазначеного, право на недержавне соціальне забезпечення можна охарактеризувати, виявивши властиві йому, як і кожному праву людини, ознаки.

Передусім, право на недержавне соціальне забезпечення, враховуючи те, що воно є складовою загального права на соціальний захист, доцільно назвати одним із основних прав людини [342, с. 172], адже за допомогою його реалізації забезпечується існування людини, відповідний рівень її життя у випадку потреби його покращити через складні життєві обставини, у яких перебуває людина, чи попередження погіршення якості життя через можливість виникнення зазначених соціальних ризиків.

Право на соціальний захист є похідним від права на життя. К.В. Бориченко, розглядаючи право на соціальний захист, доходить висновку, що «за ситуації, коли людина чи сім'я опинилась у стані економічної незабезпеченості та/або соціального неблагополуччя, спричинених соціальним ризиком, саме від належного здійснення заходів соціального захисту часто залежить збереження життя людини та кожного члена її сім'ї» [25, с. 20]. Таке твердження напряму стосується також і права на недержавне соціальне забезпечення.

Розвиваючи думку про те, що досліджуване право походить від фундаментального – права на життя, варто зазначити, що однаково як і право на соціальний захист, право на недержавне соціальне забезпечення доцільно класифікувати як позитивне, а не природнє, що вдало підкреслюється висновками представниці науки конституційного права А.Р. Крусян, яка вважає, що «право на соціальний захист є позитивним правом людини, яке походить від природного права на життя, закріплене на міжнародно-правовому та конституційному рівні, реалізація якого відбувається шляхом здійснення уповноваженими суб'єктами незалежно від форми власності та виду господарювання своїх функцій, визначених нормативно» [146, с. 36].

Доцільним також видається зазначити про належність права на недержавне соціальне забезпечення кожному, як і права на соціальний захист в цілому (а не лише громадянам, як зазначається у ст. 46 Конституції України). Не можна не зазначити про те, що практика закріплення права на соціальний захист лише за громадянами має місце не тільки в національному Основному Законі. Так, наприклад, у ст. 67 Конституції Республіки Польща визначається, що громадянин має право на соціальне забезпечення у випадку непрацездатності внаслідок хвороби або інвалідності, а також по досягненні пенсійного віку [432]. У ст. 47 Конституції Республіки Молдова також передбачено, що право на соціальне забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, вдівства, старості або в інших випадках втрати засобів до існування з незалежних від особи обставин мають виключно громадяни Республіки Молдова. Проте, на нашу думку, говорити про дискримінацію за ознакою належності до громадянства навіть у таких випадках не доводиться, такі формулювання – лише особливості правотворчої практики, адже по суті, соціальний захист у більшій чи меншій мірі поширюється на всіх без виключення осіб, які зіштовхуються із соціальними ризиками. Довести це видається можливим на окремих прикладах здійснення недержавного соціального забезпечення, приміром, у разі допомоги особам, які постраждали від стихійного лиха, бездомним особам, біженцям, особам із нарко- чи алкогольною залежністю та багатьом іншим категоріям, яка може надаватись благодійними чи релігійними організаціями, волонтерами, громадськими об’єднаннями тощо. У таких випадках, громадянство особи-отримувача того чи іншого виду соціального забезпечення, вочевидь, не має ніякого значення [220, с. 21-22].

На сьогоднішньому етапі розвитку багатьох держав світу спостерігається злиття більшості прав людини та громадянина через певну умовність граней між ними, адже основні права людини, які тривалий час уже визнаються усіма розвиненими демократичними державами, одночасно є правами громадянина. Особливо важливою ця теза видається в контексті соціального захисту осіб без громадянства, які формально можуть володіти лише правами людини, але,

фактично перебуваючи під юрисдикцією певної держави, підпадають під сферу дії норм національного законодавства та міжнародного права.

Досліджуване право є позатериторіальним. Воно належить людині незалежно від місця її постійного проживання.

Представниця загальноправової юриспруденції О.Ф. Скакун пропонує класифікувати права на основі такого критерію, як механізм та засоби забезпечення з боку держави, на негативні і позитивні [342, с. 176-178]. Негативні права спрямовані на захист особи від обмежень або втручання, які є небажаними або такими, що порушують свободу особи. Своєю чергою, право на недержавне соціальне забезпечення поряд із великою кількістю інших прав, які наводяться О.Ф. Скакун як приклади (право на освіту, на сприятливе навколишнє природнє середовище, право на охорону здоров'я), є позитивним, адже за допомогою таких прав фіксуються забезпечувані державою права на підвищення життєвого рівня та поліпшення соціального статусу. Такі права забезпечуються кореспондуючими обов'язками держави в особі уповноважених суб'єктів.

Зазначене наштовхує на логічні міркування щодо того, в якій формі повинні існувати обов'язки щодо забезпечення права на недержавне соціальне забезпечення: дії, утримання від певних дій тощо [177, с. 64].

На нашу думку, зазначене напряму залежить від суспільних відносин, у рамках яких відбувається підтримка особи, що залежить від соціального ризику, особи-отримувача та надавача, виду соціального забезпечення, який надається. Тобто, узагальнено має значення в рамках якої організаційно-правової форми соціального захисту реалізується обов'язок суб'єкта соціально-забезпечувальних відносин.

Слід підтримати точку зору К.В. Бориченко, що «у ситуації, коли йдеться про недержавний соціальний захист, держава має утримуватися від втручання у здійснення людиною досліджуваного права в рамках відповідної організаційно-правової форми соціального захисту, оскільки основним принципом, на якому ґрунтується відповідний процес, є добровільність» [25, с. 60].

Водночас, згідно зі ст. 4 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», недержавне пенсійне забезпечення в Україні здійснюється на

законодавчо визначених умовах. Відповідно до ст. 13 Закону України «Про соціальні послуги» надавачі соціальних послуг, які можуть належати до державного, комунального або недержавного секторів, провадять свою діяльність відповідно до законодавства про соціальні послуги.

Отже, говорячи про зобов'язання держави щодо забезпечення права на недержавне соціальне забезпечення, слід дійти висновків, що від неї вимагається вжити «всіх прийнятних (розумних) та належних засобів (англ. reasonable and appropriate measures) для гарантування цього основоположного права у кожному конкретному випадку» [419, с. 6-7].

У зобов'язаного суб'єкта немає вибору щодо виконання обов'язку. До того ж, невиконання суб'єктивного юридичного обов'язку є порушенням правової норми, а тому – підставою для притягнення до юридичної відповідальності. Відповідно до ст. 13 Закону України «Про волонтерську діяльність» волонтери, організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, отримувачі волонтерської допомоги несуть відповідальність відповідно до закону. Своєю чергою у ст. 9 цього Закону закріплюється, що «за договором про провадження волонтерської діяльності одна сторона (волонтер) зобов'язується за завданням другої сторони (організації чи установи, що залучає до своєї діяльності волонтерів) особисто безоплатно надавати волонтерську допомогу її отримувачам протягом установленого в договорі строку, а зазначена організація чи установа зобов'язується забезпечити волонтеру можливості для здійснення волонтерської діяльності. У договорі може визначатися порядок відшкодовування волонтеру витрат, пов'язаних з виконанням договору. Крім цього, договір має містити положення про відповідальність у разі заподіяння збитків через невиконання обов'язків волонтером» [176, с. 136].

Наступна характеристика досліджуваного права пов'язана із можливістю віднесення його до приватно-правових чи публічно-правових відносин, ґрунтуючись на характері суспільних відносин, в яких воно реалізується.

Так, Н.В. Галіцини при визначенні місця соціального права (права соціального забезпечення, права соціального захисту) у системі права відзначає, що відносини із соціального забезпечення регулюються як нормами публічного,

так і нормами приватного права, але, виходячи із заперечення можливості існування «змішаних» галузей права, визнає соціальне право публічним, зазначаючи, що приватно-правове регулювання має місце лише у випадку відсутності норм публічного права. Вчений зазначає також, що «соціальні права людини та громадянина з огляду на закріплену на конституційному рівні концепцію соціальної держави набули характеру суб'єктивних публічних прав, тобто прав, які надають можливість приватним особам вимагати від держави відповідного рівня соціального захисту». Нормативною основою цієї групи прав виступають норми публічного права, а відносини, в яких вони реалізуються, є публічно-правовими [40, с. 72].

Такий підхід, на нашу думку, є досить вузьким, адже, для соціального захисту на цьому етапі характерним є все більший розвиток відмінних від держави суб'єктів, які беруть активну участь у підтримці окремих категорій населення, в першу чергу, на основі договорів, та також повинні діяти згідно із законодавством і, відповідно, право вимоги до цих закладів, організацій тощо може застосовуватись.

Віднесення сфери соціального захисту лише до приватної, як слушно зазначає Н.В. Галіцин, може призведе до відмови держави від обов'язку соціального захисту своїх громадян, що матиме вкрай негативні наслідки: недовіри до державних інституцій, напруги в суспільстві, невизначенні джерел фінансування соціальної сфери тощо [40, с. 72-73], тому також не є виправданим.

С.М. Прилипко доходить висновку про те, що категорично віднести право соціального забезпечення до приватного чи публічного неможливо через подвійну його природу: договірне та нормативне регулювання відносин у цій сфері [245, с. 50].

Своєю чергою К.В. Бориченко, зазначає, що «право соціального захисту однозначно до категорії публічних галузей віднести не можна через появу загальнообов'язкового державного соціального страхування, в рамках якого особи самостійно можуть вирішити питання щодо участі у цій організаційно-правовій формі соціального захисту на підставі відповідного договору» [23, с. 46].

Приватна складова права соціального забезпечення також розкривається у дисертаційній роботі О.О. Лященко «Договори у праві соціального забезпечення» [160]. Так, вчена доходить висновків, що «виступаючи історично публічно-приватною галуззю права, право соціального забезпечення сьогодні зазнає трансформацій під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Сьогодні існує нагальна потреба залучати представників недержавного сектору для вирішення проблем соціального забезпечення населення та окремих його категорій».

На думку М.В. Бородкіна, чітке утвердження саме недержавного соціального забезпечення як самостійної форми соціального захисту населення свідчить про все більший розвиток договірних засад правового регулювання механізму забезпечення права на соціальний захист в цілому. В рамках цієї форми реалізується право на пенсію, право на соціальне обслуговування, право на медичну допомогу тощо як складових комплексного права, передбаченого ст. 46 Конституції України [27, с. 184].

На основі чого, слід зробити висновок про те, що право на недержавне соціальне забезпечення, яке є частиною комплексного права на соціальний захист, реалізується в рамках змішаних приватно-публічних відносин.

Не можна залишити без уваги те, що структура суб'єктивного права, з метою забезпечення якого виникають та розвиваються соціально-забезпечувальні відносини, може визначатися не тільки на законодавчому рівні, а й у актах органів місцевого самоврядування, актах соціального діалогу, в відповідних індивідуальних договорах у сфері соціального забезпечення (пенсійних контрактах, договорах про надання соціальних послуг тощо). Як слушно доходить висновків С.М. Синчук, «структура досліджуваного права може бути як розширена порівняно із законодавством, так і звужена, а може і не відрізнятися від тієї, що передбачена на централізованому рівні» [333, с. 29].

Довести зазначене видається можливим, наприклад, звернувшись до положень Галузевої угоди між Міністерством регіонального розвитку та будівництва України та Профспілкою працівників будівництва і промисловості будівельних матеріалів України на 2019-2020 роки, якими передбачається

«рекомендувати підприємствам закріплювати у колективних договорах додаткові заходи соціального захисту ветеранів праці та людей похилого віку, малозабезпечених та інших; соціальний захист та обов'язкове спеціальне страхування на випадок інфікування ВІЛ-інфекцією та інше» (Розділ VI) [41].

До колективних договорів нерідко включається окремий розділ, присвячений соціальному обслуговуванню та медичній допомозі, додатковому страхуванню працівників (переважно за рахунок корпоративних пенсійних фондів) тощо.

Відповідно до ст. 20 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 року № 1057-IV, «колективним договором може передбачатися створення корпоративного пенсійного фонду роботодавцем або відрахування пенсійних внесків роботодавців до інших пенсійних фондів. Сплата пенсійних внесків фізичними особами до корпоративних і професійних пенсійних фондів є добровільною, якщо інше не передбачено законом». У нормах колективного договору може закріплюватись право працівників на ті чи інші пільги (наприклад, для осіб із інвалідністю, тимчасово непрацездатних, передпенсійного віку та ін.), на житлово-побутове забезпечення, транспортне обслуговування тощо [160, с. 118-119]. Наприклад, Колективний договір Національного університету «Одеська юридична академія» на 2021-2026 роки від 22 березня 2021 року містить Розділ 4 «Соціальна сфера НУ «ОЮА», у якому закріплюються заходи щодо: вшанування ветеранів праці, оздоровлення працівників та членів їх сімей у пансіонатах, санаторіях-профілакторіях, будинках та на базах відпочинку, забезпечення заходів з профілактики захворювань тощо [126]. Аналогічні норми можуть міститись у колективних договорах підприємств, які належать до приватного сектору.

Отже, слід дійти висновку про дуалістичну природу права особи на недержавне соціальне забезпечення: по-перше, засобом його реалізації особою задовольняються її інтереси – подолання або зниження негативних наслідків того чи іншого соціального ризику, покращення матеріального становища тощо; по-друге, забезпечується виконання соціальної функції держави як однієї із

основних напрямів її діяльності та можливість для особи вимагати соціального захисту [184, с. 41].

Наступною важливою характеристикою права на недержавне соціальне забезпечення є його майновий характер, що виражається у можливості для особи, яка зіштовхнулась із тим чи іншим соціальним ризиком, отримувати матеріальну допомогу (включаючи грошові виплати, натуральну допомогу) та соціальне обслуговування з метою його подолання взагалі або зниження ступеня негативного впливу. Незважаючи на те, що соціальне обслуговування як один із видів соціального захисту за своєю суттю не є матеріальним благом, а певною роботою (діями) на користь інших осіб, за рахунок якого, насамперед, забезпечуються матеріальні інтереси особи.

Крім цього, на майновий характер права на недержавне соціальне забезпечення вказує превалювання саме матеріальних видів соціального захисту. Наглядним підтвердженням цього є те, що саме грошові виплати (переважно пенсії), натуральна допомога, забезпечення технічними засобами реабілітації та технічними засобами пересування – досить розповсюджені види підтримки в рамках недержавного соціального забезпечення.

Нерідко при характеристиці будь-якого права вказується на його колективну чи індивідуальну приналежність, то, відповідно, право на недержавне соціальне забезпечення належить до індивідуальних соціальних прав людини, тобто є правом окремого суб’єкта.

У юридичній літературі зустрічаються і відмінні від наведеної точки зору. Наприклад, при дослідженні соціального обслуговування (у тому числі права на нього) зазначається, що окрема соціальна група (бездомні особи, безпритульні діти, внутрішньо переміщені особи, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, молодь тощо) може розглядатися як суб’єкт права на цей вид підтримки.

Заперечує зазначене К.В. Бориченко, вказуючи на підміну розуміння носія досліджуваного права, адже за будь-яких обставин правовідносини із соціального обслуговування виникають з окремою управомоченою особою і лише після цього вона може включатись в колектив для сумісного отримання тієї

чи іншої послуги [25, с. 38]. Із цим в цілому можна було б погодитись, якщо не враховувати існування т.з. «непрямих соціальних послуг», тобто таких, надання яких здійснюється не конкретному отримувачу, а спрямоване на соціальну групу в цілому, для якої притаманний спільний соціальний ризик чи ризики (наприклад, створення відповідної інфраструктури для осіб із інвалідністю, будівництва центрів обігріву для бездомних чи безпритульних тощо). Але так чи інакше право на недержавне соціальне забезпечення здійснюється шляхом звернення до зобов'язаного суб'єкта саме управомоченої фізичної особи.

Слушно зазначає О.О. Гірник, що окрема соціальна група не є суб'єктом права на отримання соціальних послуг, адже відносини з соціального забезпечення юридично оформляються з конкретною особою, тобто індивідуально та персоніфіковано, а не з їх групою [46, с. 6]. На основі цього, слід зазначити саме про індивідуальний характер права особи на соціальне забезпечення, у тому числі, недержавне.

Досі не завершеною є дискусія щодо можливості визнання сім'ї управомоченим суб'єктом соціально-забезпечувальних правовідносин, у яких здійснюється право на соціальний захист [25, с. 36]. Проте аналіз положень чинного соціально-забезпечувального законодавства дійти висновку, що сім'я є суб'єктом права на соціальний захист (а відповідно і права на недержавне соціальне забезпечення). Слушним видається висновок О.І. Кульчицької про те, що «сім'я є суб'єктом права соціального забезпечення у тих випадках, коли законодавство визначає її не як сукупність окремих громадян, кожен з яких наділено правовим статусом у сфері соціального забезпечення, а як єдине ціле, об'єднання осіб, яке наділене власним галузевим правовим статусом» [147, с. 8].

Для права на соціальний захист в цілому сьогодні властиве посилення застосування принципів соціального діалогу в юридичному механізмі його забезпечення [24, с. 159]. Вище вже зазначалося про посилення ролі роботодавця у соціальному забезпеченні найманих працівників за допомогою, наприклад, створення корпоративних пенсійних фондів, можливості виступати страхувальником в добровільному медичному страхуванні, здійснення різних видів додаткового соціального захисту тощо.

Право на недержавне соціальне забезпечення складається з кола юридичних можливостей, які традиційно в теорії права називають правомочностями. Варто зазначити, що саме можливість здійснювати власні позитивні дії (право на власні дії) – провідна за своєю роллю, вона передбачає можливість діяти або утриматись від дій.

Право на недержавне соціальне забезпечення сьогодні передбачає можливість не лише отримувати засоби підтримки для подолання або зниження ступеня негативного впливу соціальних ризиків. Справедливим видається твердження К.В. Бориченко, яке в цілому стосується також недержавного соціального забезпечення, що «зміна концепції соціального захисту в Україні та правової природи права на соціальний захист як суб'єктивного права особи зумовлена визнаною необхідністю здійснення заходів соціального захисту не тільки у зв'язку з настанням несприятливих наслідків відповідних соціальних ризиків, але й щодо їх попередження та мінімізації» [25, с. 61]. Звідси, на нашу думку, цілком обґрунтованим буде висновок про те, що і право на недержавне соціальне забезпечення, крім подолання та пом'якшення впливу негативних наслідків, спрямоване на попередження настання соціальних ризиків.

Отже, право на недержавне соціальне забезпечення характеризується такими ознаками: виступає складовою права на соціальний захист; є похідним від права на життя; належить кожному, а не лише громадянам відповідної держави; є позатериторіальним, оскільки належить людині незалежно від місця постійного проживання; спрямоване на підвищення якості життя особи; має особливий механізм реалізації у вигляді утримання держави від втручання у здійснення його людиною; йому властива дуалістична (змішана) природа: по-перше, засобом його реалізації особою задовольняються її інтереси – профілактика, подолання або зниження впливу негативних наслідків того чи іншого соціального ризику, покращення матеріального становища тощо; по-друге, забезпечується виконання соціальної функції держави як однієї з основних напрямів її діяльності та можливість для особи вимагати соціального захисту; має майновий характер; є індивідуальним; спрямоване на попередження настання, подолання чи пом'якшення впливу соціальних ризиків тощо.

Юридичний механізм забезпечення права на недержавне соціальне забезпечення потребує вдосконалення: право на недержавне соціальне забезпечення слід закріпити на законодавчому рівні; воно повинно бути гарантованим державою; необхідно створити ефективний механізм його охорони та захисту.

1.2. Становлення та розвиток законодавства України про недержавне соціальне забезпечення

Розуміння необхідності допомагати тим, хто перебуває у скрутному становищі, було притаманним людині протягом усього її існування. Так, перші прояви соціального забезпечення, які на той час були ще поодинокими, фрагментарними, сягають глибини віків. У подальшому, протягом історичного розвитку, такі заходи поступово трансформувались у все більш чітко виражені та систематичні форми, які знайшли свою правову регламентацію в актах різної юридичної природи. Варто розуміти, що і роль держави як суб'єкта, з яким, передусім, асоціюється соціальне забезпечення, не завжди була домінуючою. В умовах сьогодення вона також не є монополістом у цій сфері. Крім цього, стверджувати про те, що соціально-забезпечувальне законодавство на сучасному етапі вже цілком є сформованим та досконалим, було б хибним.

Дослідження сучасного законодавства у сфері недержавного соціального забезпечення було би не повним без висвітлення його правового регулювання в історичній ретроспективі. Дослідження буде стосуватись території України в межах її кордонів 1991 року.

Соціальний захист на території сучасної України завжди формувався за допомогою трьох першооснов: менталітету народу, який заселяв ці землі, якому завжди було характерно надавати допомогу слабшим, знедоленим; держави – за її участі формувалось законодавство в цій сфері; релігії, адже базовими ідеями християнської віри виступають любов до ближнього, співчуття, доброчинність, милосердя.

Початком вікової історії соціального захисту була благодійність. У часи язичництва основою такої допомоги ще не був культ – жреці не розцінювали її як доброчесність, а відтак – не розглядали як щось вагоме і значиме. Але із цих причин благодійність і не набула у стародавньому світі широкого розповсюдження, що характерним стало для неї дещо згодом – із виникненням християнства. Ставлення дохристиянського суспільства до пожертви полягало у такому: «подати милостиню або щось інше нужденному розцінювалось не інакше, як викинути» [397, с. 13].

Крім цього, на початковому етапі становлення цивілізації, за умов, коли родина, домашнє господарство були базовим виробничим осередком, усі обов'язки із забезпечення тих, хто цього потребував, покладалися на членів сім'ї. Тими, хто був позбавлений такої підтримки, опікувалась громада. Захист людей відбувався у вигляді громадської або одноосібної благодійності [344, с. 95].

Новий виток розвитку соціального захисту почався із зародженням християнства. Як зазначалося, доброчинність, закладена в основу віри, послужила поштовхом для розвитку соціального захисту на землях, які сьогодні формують сучасну Україну. Так, поступово для поселень, які там проживали, стало звичним проявляти милосердя, підтримувати тих, кому це необхідно. Так, порівнюючи із язичницьким періодом, в основу благодійності на цьому етапі лягає нова ідеологія, яка знаходить виявлення у тексті Біблії. Таким чином, релігійний культ слугує поштовхом до того, що благодійність набуває все більшого розповсюдження [92].

Отже, благодійництво, яке в зазначений період тільки зароджується, переважно, знаходить прояв у двох формах: як безоплатна допомога від більш заможних представників суспільства або від держави. Громадські об'єднання та церква, які утримують свої передові позиції у цій сфері сьогодні, починають проявляти себе у сфері соціального захисту нужденних дещо пізніше. Варто звернути увагу також на виділення в історичній літературі такої характеристики тогочасної благодійності, як негласність добрих вчинків.

Уже у період раннього християнства благодійна діяльність набуває ознаки, які роблять її схожою до сучасної.

Із зростанням місця християнства у житті суспільства посилюється роль церкви як суб'єкта недержавної соціальної підтримки, основним фінансовим ресурсом якої були кошти парафіян. Тогочасна церква по суті відіграє роль благодійної організації [344, с. 95].

У часи Київської Русі, як зазначає О.М. Донік, починає використовуватись в обігу старослов'янське слово «благотворительство», що трактувалось як «творити благо» чи «благе діяння» [93, с. 170]. Протягом цього періоду найбільш поширеним видом такої підтримки була саме особиста учать людей – милостиня, пожертва, які слугували моральним обов'язком для віруючих.

У подальшому церква лише посилює свої позицій. Так, перші у Київській Русі безкоштовні лікарні для бідних почали будуватись із 1091 р. у Києві – переяславським єпископом, згодом Київським митрополитом Єфремом. Окрім лікування, нужденні отримували їжу та притулок [93, с. 171].

Одним із перших законодавчих актів, присвячених благодійності, був Статут князя Володимира (996 р.). Положеннями акту на духовенство офіційно покладався обов'язок здійснювати громадське піклування, віддаючи десятину (десяту частину від князівських доходів) на утримання церков, монастирів, богаділень, шпиталей та лікарень. Як зазсвідчують історичні джерела, Володимир був для народу «істинним батьком бідних». Його діяльність слугувала прикладом для наступників.

Володимир Мономах у своєму Повчанні говорив про ставлення до бідних так: «Будьте батьками сиріт; не залишайте сильним губити слабких, не залишайте хворих без допомоги» [230]. Пізніше Володимир був канонізований православною церквою за свою активну допомогу нужденним.

Важливою ознакою благодійної діяльності у часи Древньої Русі було те, що вона не входила до державних обов'язків. Так, мала місце безадресна роздача милостині, яка носила характер несистематичності, випадковості та фрагментарності. Проте широке розповсюдження навіть таких заходів мало й негативні наслідки – поступово починало виникати удаване, професійне жебрацтво, для боротьби з яким стали застосовуватись репресивні заходи.

Натомість, в описаний період активно будувалися богадільні та притулки, серед нужденних проводилися санітарно-карантинні заходи. Крім цього, започатковувались такі заходи підтримки бідних, як організація суспільних робіт, безкоштовна роздача хліба сиротам, вдовам та малозабезпеченим [391, с. 79].

Конституцією Пилипа Орлика (1710 р.) проголошувалось завданням влади турбуватися про шанування закону і справедливості, захищати непривілейовані суспільні групи. Іншими словами, цей акт видається можливим назвати першим українськиим законодавчим документом, у якому чітко прописувалися питання соціального захисту малозабезпечених верств населення.

З XVIII по XIX століття підтримка знедолених набула ознак престижної справи. Так, купці, промисловці, аристократи, світські та церковні особи намагалися допомогти хворим, бідним, сиротам, бездомним, роблячи якнайбільші пожертви з метою зарекомендувати себе в очах суспільства. У цей період виникає таке явище, як меценатство – благодійна діяльність, спрямована на підтримку сфери культури, творчості, мистецтва, освіти та науки, розвиток інтелектуального та духовного потенціалів суспільства. Серед відомих українських меценатів варто згадати, наприклад: родину Терещенків, яка пожертвувала величезну суму для розбудови м. Глухова, фінансово підтримувала суспільне життя Києва; Костянтина-Василя Острозького – засновника Острозької академії, друкарень, більше півтисячі церков, монастирів, костьолу, мечеті, синагоги на Волині; княгиню Анастасію Юріївну Гольшанську, яка надала кошти для перекладу та оформлення відомого Пересопницького Євангелія. Коштом мецената Платона Симиренка уперше було видано «Кобзар».

Херсонець Євген Харлампійович Чикаленко, ніколи не афішуючи своєї благодійної діяльності, не шкодував грошей на жодну справу, яка стала б корисною для України: фінансував спорудження академічного будинку при Львівській політехніці, надавав гонорари таким відомим письменникам, як В. Винниченко, С. Єфремов, М. Коцюбинський, фінансував україномовні видання «Громадська думка», «Рада», у яких працювали та публікувались праці О. Олеся, П. Тичини, М. Грушевського, Б. Грінченка [345, с. 225-262].

Своїми заслугами у сфері благодійності також увійшли в історію Петро Могила, Іван Мазепа, Кирило Розумовський, Василь Тарновський, родини Галаганів, Рильських, Бродських, Ханенків та багато інших [105, с. 83].

Меценатська діяльність узагальнено могла набувати широкого прояву. Меценатами фінансувалось будівництво церков, освітніх закладів, притулків, лікарень, безоплатно відводились землі, приміщення та будівлі, започатковувались стипендії та надавались гроші для лікування, утримувались заклади освіти тощо.

Так, вікові традиції підтримки осіб, які перебувають у скрутному становищі, стали основою для побудови міцної системи соціального захисту на території України.

Більшість дослідників схиляються до думки, що спільні із сучасним соціальним захистом риси підтримка населення почала набувати, починаючи з XIX ст. Причинами її зародження та поступового майбутнього зміцнення став, передусім, стрімкий розквіт промисловості та виробництва. Вдало висловлюється щодо цих процесів В.А. Скуратівський, говорячи, що «за нових демографічних та економічних умов на місце старій доктрині соціального захисту почала приходити нова, якою проголошувалась відповідальність суспільства загалом за добробут його членів» [344, с. 100].

Капіталістичний напрям розвитку призвів до необхідності створення організованої системи захисту працівників заводів, фабрик від соціального ризику втрати працездатності через старість. Складовими цієї системи стали: державне страхування від старості; недержавне (приватне) страхування та різні прояви благодійної діяльності [163, с. 254].

Моментом, з якого починається формування фундаменту пенсійного забезпечення України стало видання Указу про пенсії (6 грудня 1827 р.) [145]. Згодом почали прийматися перші пенсійні закони, наприклад, Закон «Про допоміжні товариства» при казенних заводах у гірничій галузі 1861 року [352, с. 17]. Варто зазначити і те, що до 1917 року страхування по старості не здійснювалось на загальнодержавному рівні, виплати за його рахунок отримувало лише дуже обмежене коло працівників, переважно – державні

службовці, досягнення певного віку для яких означало можливість отримувати страхові виплати.

Як правило, невеликий розмір зазначених пенсій та низька їх доступність для населення вплинули на поступове зародження альтернативних можливостей забезпечення. Передусім, йдеться про емеритальні каси – інститути добровільного страхування.

Такі каси були достатньо поширеними та активно розповсюджувались. Наприклад, після Кримської війни з'явилися перші каси військово-сухопутного відомства, які діяли на підставі статутів, затверджених 25 червня 1859 р. Трохи пізніше – у 1863 р. були узаконені земські пенсійні каси емеритального типу. На початку 80-х років починали активно функціонувати емеритальні пенсійні каси страхового типу. У 1897 році був розроблений проєкт нового акту – «Положение о пенсионныхъ кассахъ для служащих въ земскихъ и городскихъ учрежденіях общественного управления», яке було прийняте 12 червня 1900 р. Найбільш відомими з таких кас були Чернігівська (1888 р.) та Катеринославська (1896 р.) [145]. Діючі емеритальні каси були пенсійними касами страхового типу. Однією із перших була каса Таврійської губернії. Основним принципом діяльності новостворених кас був принцип: «Не сплачувати пенсіонеру більше від тієї суми, що обліковується на його пенсійному рахунку». Як вдало відзначає В.А. Криклій, «таку ідею покладено в основу функціонування сучасних недержавних пенсійних фондів» [145].

За статистичними даними, на території сучасної України на кінець XIX ст. таких кас нараховувалось вже близько 200, що включали: власне емеритальні, пенсійні та страхові каси. Із них здійснювались виплати державним службовцям, які звільнялись у відставку, а також забезпечувались вдови і сироти. Тобто, державні службовці, які виходили на пенсію і проживали в Україні, почали отримувати дві пенсії – державну і емеритальну [145]. Пенсійне забезпечення інших службовців також здійснювалось коштом емеритальних кас. Вони були досить дієвими і, як вказують дослідники, «жодна із таких кас не стала банкрутом із причин власної діяльності» [39].

Тобто, для цього історичного періоду характерним було існування двох способів забезпечення пенсіями: 1) розподільчий (за якого соціальне забезпечення реалізувалось за рахунок емеритальних кас); 2) накопичувальний (за рахунок пенсійних кас страхового типу). Джерелами їх фінансування були обов'язкові внески, державний бюджет, дохід з капіталу та майна кас, крім цього – несистематичні надходження та добровільні пожертви [145].

З часом виявилося, що емеритальні каси не є достатньо ефективними інститутами через неспроможність надавати гідну пенсію усім учасникам, а тому постала необхідність пошуку нових шляхів забезпечення.

Важливою подією досліджуваного періоду стало підписання у 1905 році за участі профспілок «Протоколів угод» – перших колективних договорів, які торкались інтересів власників та найманих робітників харківських типографій та паравозобудівного заводу [160, с. 12], що стало проявом, з-поміж іншого, соціального забезпечення за рахунок роботодавця, що визнається у цій роботі одним із видів недержавного соціального забезпечення. Проте майбутні історичні події, зокрема політика військового комунізму, призвели до виключно централізованого регулювання відносин у сфері праці.

Загальновідомі економіко-політичні перетворення у державі після Жовтневої революції кардинально змінили підхід і до пенсійного забезпечення населення. Так, монополія держави у всіх суспільних відносинах стала підґрунтям для розбудови загального державного пенсійного забезпечення через старість для працюючого населення, що остаточно сформувалась у 60-ті роки, але, все ж, піддавалась постійним змінам. Тобто, про участь недержавних інституцій у пенсійному забезпеченні протягом радянського періоду не могло і йтися.

Після Жовтневої революції як благодійна діяльність, у тому числі – меценатська, так і додаткове пенсійне забезпечення були зведені до нуля. Так, заможні доброчинники були знищені як клас, панівним свого роду став вислів «милосердя принижує людину» [105, с. 88].

Із подальшим розквітом виробництва на початку XX ст. набуває поширення практика укладання колективних договорів та угод. Що важливо, у

них закріплюються положення не лише щодо найманої праці, але і ті, що стосуються зайнятості, соціального забезпечення, охорони здоров'я тощо [160, с. 11]. Важливою подією стає прийняття Кодексу законів про працю УРСР від 2 грудня 1922 року, в якому містилась окрема глава «Колективний договір». Проте згодом, із посиленням командно-адміністративної системи значення цих актів знову було втрачено.

Практика укладання актів соціального діалогу відновилась лише із прийняттям постанови «Про укладання колективних договорів на підприємствах» від 4 лютого 1947 року. Проте такі акти виступали господарсько-політичними угодами, тобто не були нормативно-правовими актами. Ситуація змінилась лише із початком господарської реформи та відповідними змінами до КЗпП після 1965 року [160, с. 12].

Прийняття нового Кодексу законів про працю України від 10 грудня 1971 року, у главі ІІ якого закріплюються норми про колективний договір, стало знаковим для розширення договірного регулювання соціальної сфери. Так, трудовим колективам була надана можливість впливати на встановлення умов праці та соціального забезпечення, самостійно визначати зміст та структуру колективних договорів, вносити до них, з-поміж іншого, додаткові соціально-побутові пільги за рахунок роботодавця [160, с. 13].

Повертаючись до благодійної діяльності цього періоду, варто зазначити, що як явище вона не була повністю знищена. Яскравим її прикладом можна назвати розгорнуту за допомогою Червоного Хреста України підтримку учасників Другої світової війни (переливання крові, донорство, транспортування поранених до тилу тощо), надання допомоги населенню, що постраждало від нальотів ворожої авіації та воєнних дій, розшук зниклих без вісти за участі спеціально створеної при організації Служби у 1945 році тощо [292, с. 135].

Описаний історичний період доцільно визначати як час становлення законодавства про недержавне соціальне забезпечення, адже воно тільки зароджувалось, існували лише поодинокі акти у цій сфері, заходи із підтримки населення, охоплені досліджуваною організаційно-правовою формою,

здійснювались не систематизовано та фрагментарно. Їх можна розділити на дві великі сфери: благодійна діяльність та недержавне (додаткове) пенсійне забезпечення, які функціонують і на сучасному етапі, проте включають у себе на багато більше та різноманітніше коло заходів.

Ґрунтуючись на подіях та тенденціях, притаманних окремим дослідженим часовим проміжкам, цей період видається доцільним розділити на такі етапи:

- перший етап – дохристиянський (до 988 р.), для якого характерні соціальне забезпечення за ініціативою громади та сім'ї, поодинокі прояви благодійної діяльності, не систематичність підтримки, відсутність законодавчих актів про недержане соціальне забезпечення;

- другий етап (кінець X ст. – початок XVIII ст.) – період прийняття та поширення християнства на території сучасної України, що спричиняє зародження благодійної діяльності за рахунок заможних членів суспільства, утвердження ролі церкви як суб'єкта соціального забезпечення. Приймається перший акт у сфері благодійної діяльності – Статут князя Володимира (996 р.), яким на духовенство покладається обов'язок здійснювати громадське піклування, віддаючи десятину;

- третій етап (початок XVIII-XIX ст.) – благодійна діяльність набуває ознак престижності, значно поширюючись після проголошення Конституцією Пилипа Орлика (1710 р.) завданням влади захищати непривілейовані групи суспільства. У цей час виникає меценатство;

- четвертий етап (XIX – початок XX ст.) – розвиток промисловості та виробництва зумовлює зміни в системі соціального захисту, складовими якої стають державне страхування (переважно, державних службовців) та недержавне (приватне) страхування у вигляді емеритальних кас – інститутів добровільного страхування, які стають прототипами сучасних недержавних пенсійних фондів.

У результаті підписання «Протоколів угод» (1905 р.) – перших колективних договорів, які торкались інтересів власників та найманих робітників харківських типографій та паравозобудівного заводу, зароджується колективно-договірне регулювання суспільних відносин у сфері праці та соціального забезпечення;

- п’ятий етап (1917 – 1996 рр.) – характеризується відсутністю недержавних інститутів соціального страхування, знищенням заможних благодійників як класу, внаслідок чого занепадає одноосібна благодійна діяльність. В часи Другої світової війни благодійна діяльність знову зазнає піднесення, передусім, під егідою Червоного Хреста України.

На цьому етапі закріплюється на законодавчому рівні колективно-договірне регулювання суспільних відносин у сфері праці та соціального забезпечення в результаті прийняття 2 грудня 1922 року Кодексу законів про працю УРСР, в якому містилась окрема глава «Колективний договір». До 1971 р. колективно-договірне регулювання зазнає суттєвих змін – від зростання ролі колективного договору до припинення його укладання, втрати нормативно-правової природи та трактування колективного договору як господарсько-політичної угоди. Важливим стало прийняття 10 грудня 1971 року чинного КЗпП України, у главі ІІ якого закріплюються норми про колективний договір, згодом – Закону України «Про колективні договори і угоди» від 1 липня 1993 року, завдяки чому трудовим колективам надається можливість впливати на встановлення умов праці та соціального забезпечення.

Зі здобуттям Україною незалежності, потребою подолання наслідків командно-адміністративної економіки, розбудовою ринкової економіки, постала необхідність створення дієвої та ефективної системи соціального захисту в новій країні, основою чого, безперечно, повинно було стати пенсійне забезпечення. Початок 90-х років ознаменувався і появою перших недержавних пенсійних фондів, особливістю діяльності яких була відсутність будь-якої спеціальної нормативно-правової бази, яка сформувалася вже значно пізніше.

Питання соціального захисту для України з моменту становлення як самостійної держави було і залишається одним із пріоритетних – це знаходить своє вираження у тексті Основного Закону. Особливістю є те, що реалізація громадянами їх конституційного права на соціальний захист забезпечується як конкретно визначеними приписами стосовно цього, так і загальними нормами Конституції України. Враховуючи відсутність чіткої вказівки на існування недержавного соціального забезпечення, а, відповідно, і права на нього у тексті

Основного Закону, необхідним є висвітлення положень, які слугують підґрунтям для запровадження та розвитку цієї форми соціального захисту в Україні.

Базовою за своїм змістом є стаття 1 Конституції України, якою держава проголошується «суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою» [131]. Зазначена норма є визначальною при формуванні та здійсненні загальнодержавної політики, зокрема, у соціальній сфері. Послідовно реалізуючи принцип соціальної держави, Основний Закон у статті 3 визнає «людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю» [131].

Перелік загальних норм Конституцій України можна розширити положеннями статей 5, 6, 8, 13, 17, 21, 22, 24, 26 та іншими, на яких окремо зупинятися немає можливості через обмеженість обсягу цього дослідження. Проте видається необхідним детально розкрити зміст статей, які, на нашу думку, стосуються недержавного соціального забезпечення.

У статті 46 Основного Закону проголошується право громадян на соціальний захист, яке «гарантується загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням, державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ та організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних та приватних закладів для догляду за непрацездатними» (ч. 2 ст. 46) [131].

Слушними видаються міркування С.В. Богославця щодо змісту зазначеної статті. Так, на думку науковця, цією нормою, завдяки вказівці на «інші джерела соціального забезпечення», обумовлюється та створюється юридичне підґрунтя для існування недержавного пенсійного забезпечення. Тобто, автор припускає, що під «…іншим джерелом соціального забезпечення» видається можливим розуміти недержавне пенсійне забезпечення [14, с. 3].

Розвиваючи цю думку, доцільно звернутись до висновків Н.М. Болотіної, яка доводила, що у структурі системи соціального захисту сучасної України недержавне соціальне забезпечення, являючись окремим її елементом, проявляється через недержавне пенсійне забезпечення та недержавні соціальні

послуги [17, с. 6]. Погоджуючись із представленими міркуваннями вченої, які для часу публікації праці були досить прогресивними, не можна не зазначити, що на сьогодні фактично таких складових існує вже на багато більше, що буде далі доведено у цій роботі.

Враховуючи те, що «право громадян на соціальний захист гарантується … створенням мережі державних, комунальних та приватних закладів для догляду за непрацездатними» (ч. 2 ст. 46 Конституції України) [131], очевидно, ця норма є також підґрунтям для розвитку недержавного соціального забезпечення у виді недержавних соціальних послуг в Україні, надання яких здійснюється, з-поміж іншого, через мережу закладів соціального захисту приватного сектору, благодійні, релігійні організації тощо. Необхідно акцентувати увагу на тому, що і окремі фізичні особи (а не лише юридичні) також можуть виступати суб'єктами-надавачами у правовідносинах із підтримки осіб (або їх груп), які зіштовхнулись із тим чи іншим соціальним ризиком або їх сукупністю [437, с. 396]. Припустимо, ними може надаватись волонтерська допомога. Але варто звернути увагу на те, що в цілому підтримка «недержавного сектору» може здійснюватися не лише у виді соціальних послуг, а, наприклад, грошових виплат, донорства тощо в рамках благодійної діяльності, на що у статті не передбачається та є прогалиною.

У спеціальній юридичній літературі досить часто висвітлюються слушні міркування щодо доцільності у статті 46 наділити правом на соціальний захист кожну людину, що перебуває в Україні на законних підставах, незалежно від її належності до громадянства України [199, с. 38].

Сумнівним також видається коло осіб, які можуть бути клієнтами закладів соціального захисту, на яке робиться акцент у згаданій статті Конституції України. Воно не може бути обмеженим лише непрацездатними особами. Фактично перелік суб'єктів-отримувачів є значно ширшим. Це можуть бути внутрішньо переміщені особи, бездомні особи, безпритульні діти, особи, звільнені із місць позбавлення волі, та інші, які, хоча і не є непрацездатними, безспірно, наділені правом користуватись послугами спеціальних закладів,

підтвердженням чого є прийняття низки типових положень, присвячених функціонуванню окремих із них, та створення спеціальної інфраструктури.

Крім цього, у ст. 46 недержавний сектор обмежується лише «приватними закладами для догляду за непрацездатними», що значно звужує його зміст. На нашу думку, зазначену статтю доцільно доповнити частиною четвертою такого змісту: «Держава сприяє розвитку благодійної діяльності та інших видів недержавного соціального забезпечення».

Наступними статями Конституції України, які слугують основою для розвитку системи недержавного соціального забезпечення, є ст. 47 (право на житло), ст. 48 (право достатній життєвий рівень), ст. 49 (право на охорону здоров'я, медичну допомогу, медичне страхування) тощо. У них зроблений акцент на тому, що такі права має кожен, а не громадянин, як зазначено у профільній конституційній статті щодо соціального захисту населення. Важливим приписом є й те, що держава сприяє розвиткові усіх форм власності, що також уможливлює розвиток недержавного соціального забезпечення.

Отже, позитивно слід відзначити наявність у Конституції України положень, які є фундаментальними для розвитку порівняно нових форм соціального захисту, якою є недержавне соціальне забезпечення. Проте критичне опрацювання правових норм у досліджуваній сфері не дозволяє поки стверджувати про їх досконаліть, а, отже, зумовлює потребу їх адаптації до реалій сьогодення, враховуючи, на нашу думку, особливу перспективність цього напряму підтримки населення в майбутньому, що знаходить своє підтвердження як серед наукової спільноти, так і на практиці.

У ст. 9 Конституції України закріплюється положення про те, що «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [31].

З положень Закону України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. №1906-IV [269] випливає, що Україна для себе визнає пріоритет міжнародного права, тобто, «якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому законом порядку, встановлено інші правила,

ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору».

Авторитет міжнародно-правових актів та значимість їх ролі в процесі регулювання відносин із соціального забезпечення підтверджується і доводиться успішним досвідом їх імплементації до законодавства більшості країн світу, багатою історією, відображенням у них непохитних цінностей людства – основних прав.

Про домінування міжнародно-правових договорів ідеться і у пункті четвертому постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01.11.1996 р. № 9. Так, «виходячи з положення ст. 9 Конституції України про те, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, суд не може застосувати закон, який регулює правовідносини, що розглядаються, інакше як міжнародний договір, у той же час міжнародні договори застосовуються, якщо вони не суперечать Конституції України» [264].

Пунктом 2 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 р. № 13 з посиланням на підпункт b пункту 1 статті 2 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. і статтю 8 Закону України «Про міжнародні договори України» встановлено, що «частиною національного законодавства слід розглядати не тільки ратифіковані Верховною Радою України міжнародні договори України, а й ті міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано в інших формах, погоджених сторонами, наприклад, шляхом «підписання», «прийняття», «затвердження» і «приєднання», за допомогою яких держава виражає в міжнародному плані свою згоду на обов'язковість для неї договору» [265].

Виходячи із зазначеного, В.М. Стешенко слушно доходить висновків про те, що частину першу статті 9 Конституції України слід тлумачити так, що незважаючи на те, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, безперечно, є частиною національного

законодавства України, також і інші види міжнародних договорів України можуть бути визнані частиною національного законодавства України. У цьому сенсі йдеться про міжнародні договори, укладені від імені Президента України, від імені Уряду України, а також від імені міністерств та інших центральних органів виконавчої влади і державних органів України [369, с. 292].

Роль України на всесвітній арені є вагомою. Логічним наслідком членства у численних міжнародних організаціях є ратифікація низки міжнародних договорів, у тому числі тих, які стосуються сфери соціального захисту, недержавного соціального забезпечення зокрема [170, с. 123].

Варто погодитись із О.О. Лященко, що «міжнародний договір, беззастережно, є самостійним джерелом права соціального забезпечення. Норми міжнародного рівня повинні служити за орієнтир для формування національного соціально-забезпечувального законодавства. Крім цього, раціонально було б конкретизувати примат норм міжнародних договорів під час його майбутньої кодифікації» [160, с. 66].

Позитивний та критичний аналіз законодавства України на предмет його відповідності міжнародним стандартам з метою підвищення рівня ефективності соціального захисту населення, недержавного соціального забезпечення, зокрема, буде за таких умов логічним та корисним.

Характерною рисою законодавства у сфері соціального захисту населення, у тому числі недержавного забезпечення, на сучасному етапі його розвитку є особливо активне співробітництво між державами, що знаходить своє виявлення у різних міжнародно-правових актах: конвенціях, деклараціях, резолюціях, угодах, рекомендаціях, програмних заявах тощо, кожен з яких має свої особливості [80, с. 33].

Загальновідомим є поділ міжнародно-правових актів на універсальні (дія яких поширюється на більшість країн світу, які є членами тих чи інших міжнародних організацій) та регіональні (обмежується територією певного регіону). Також виділяють двосторонні (партикулярні) – тобто ті, які є обов’язковими для виконання лише двома сторонами-країнами, які підписали акт.

Важливе значення серед універсальних актів набули акти ООН, до яких належить Міжнародний білль про права людини, що складається із Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [191] та Міжнародного пакту про соціальні, економічні і культурні права [192].

Загальна декларація прав людини від 10.01.1948 р. закріплює основні стандарти прав людини. У статті 22 Декларації проголошується, що «кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення та на здійснення необхідних для підтримання її гідності і вільного розвитку особистості прав у економічній, соціальній і культурній сферах за посередництвом національного й міжнародного співробітництва та у відповідності зі структурою і ресурсами кожної держави». Із тексту статті випливає, що соціальними ризиками, у випадку настання яких особа може претендувати на підтримку, є: хвороба, інвалідність, безробіття, удівство, материнство, дитинство, старість.

У спеціальній літературі зазначається, що, враховуючи закріплення у пактах досить деталізованого кола прав людини, їх доцільно визнавати своєрідним Міжнародним кодексом прав людини [412, с. 57], положення якого є обов'язковими для держав-підписантів.

Міжнародні пакти – це багатосторонні угоди, які містять норми у сфері забезпечення й захисту прав і свобод людини, що ґрунтуються на положеннях Загальної декларації прав людини.

У ст. 9 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. закріплюється право кожного на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування. Положеннями ст. 11 цього Пакту встановлюється право на достатній рівень життя, який включає достатнє харчування, одяг та житло людини, крім цього – неухильне поліпшення життєвих умов. Слід зазначити, що Закон України «Про прожитковий мінімум» від 15.07.1999 р. №966-XIV [272], у частині визначення терміну «прожитковий мінімум» не містить такого стандарту, як «неухильне поліпшення умов життя».

Самостійне місце серед міжнародних договорів універсальної правової природи належить актам ООН, у яких закріплюються стандарти прав дитини:

Декларація прав дитини від 20 листопада 1958 р. [84], Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р. [130] та чисельна низка протоколів тощо. Ратифікація більшістю із держав світу Конвенції ООН про права дитини, у тому числі Україною, стало визнанням того, що дитина теж є носієм прав [142, с. 124].

Особливу увагу в рамках досліджування стандартів універсального характеру необхідно приділити актам Міжнародної організації праці у сфері соціального забезпечення, які були ратифіковані Україною нещодавно.

Так, у Конвенції МОП № 102, яка стала частиною національного законодавства відповідно до Закону України «Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення № 102» від 16.03.2016 р. №1024-VIII, є окремий розділ (V), присвячений допомозі по старості, зокрема питанням страхування та пенсійного забезпечення. Цікавим є положення ст. 30 про те, що така допомога надається протягом всього періоду охоплюваного ризику, тобто (відповідно до ст. 28) – перевищення встановленого віку (довічно). Згідно зі ст. 60 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р. №1057-IV, одним із видів пенсій є пенсія на визначений строк. Обмеженість періоду надання пенсії певним строком, вочевидь, вказує на невідповідність зазначеної норми положенню ст. 30 Конвенції МОП № 102, згідно з яким пенсія повинна надаватись протягом усього періоду охоплюваного ризику, тобто, в зазначеному випадку, довічно [183, с. 107].

Крім цього, Рекомендацією МОП № 202 про мінімальні рівні соціального захисту 2012 року (параграф 16) передбачається, що стратегії розширення сфери охоплення соціального забезпечення повинні забезпечувати підтримку незахищених груп населення і осіб із особливими потребами. Незважаючи на рекомендаційний характер цього припису, державам-членам МОП необхідно враховувати його при розробці національного законодавства у сфері соціального захисту. Так, говорити про ефективність зазначених заходів ще зарано через забезпечення на низькому рівні таких категорій населення, як внутрішньо переміщені особи, бездомні особи, безпритульні діти, малозабезпечені тощо, що пояснюється наявністю прогалин у відповідних спеціальних законах та недостатністю фінансування. Як наслідок – незадовільно розвиненою є система

закладів соціального захисту, яка не в змозі забезпечити у повному обсязі їх права, що, звичайно, негативно відображається на покращенні соціального становища цих груп суспільства. Рішенням може стати саме підтримка населення недержавним сектором засобами соціального обслуговування та надання натуральної допомоги.

Конвенція МОП № 117, яка стала частиною вітчизняного законодавства відповідно до Закону України «Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про основні цілі та норми соціальної політики № 117» [274] від 16.09.2015 р., містить лише одну статтю, яку, розглядаючи широко, можна віднести до недержавного пенсійного забезпечення. Так, у ст. 13 Конвенції МОП № 117 вказується, що «серед найманих працівників і незалежних виробників заохочуються добровільні форми заощаджень» [274]. Це вказує на можливість їх участі у третьому рівні пенсійної системи України – недержавному страхуванні.

Ратифікація досліджуваних універсальних міжнародно-правових актів, без сумніву, є значним кроком для України, проте, очевидно, що національне законодавство ще потребує вдосконалення з метою приведення його у відповідність до міжнародних стандартів.

Вагомим блоком міжнародно-правових актів у сфері захисту прав людини є регіональні акти, зокрема, прийняті Радою Європи, членом якої з 1995 року є Україна. Україною було ратифіковано близько 30 актів Ради Європи [6, с. 184], а саме, найважливіші – Європейську конвенцію про захист прав людини та основних свобод [125], Європейську соціальну хартію (переглянуту) [102] та Європейський кодекс соціального забезпечення [103], що значно наближує національне законодавство до європейських стандартів.

Законом України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)» від 14 вересня 2006 р. №137-V [273] була імплементована у законодавство України Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 р., у якій закріплюються такі важливі для кожної особи права, як: право на соціальне забезпечення, право на медичну допомогу, право на соціальну допомогу; право на користування послугами соціальних служб; право на захист та соціальну допомогу з боку держави дітям, які позбавлені сімейної опіки; право

на захист від бідності та соціального відчуження; право на вживання особливих заходів, направлених на захист осіб похилого віку, інвалідів, родини, молоді, дітей та ін. [422].

Приєднавшись до 27 статей та 74 пунктів ЄСХ (п), Україна визнала для себе серед них і окремі статті, присвячені саме соціальному забезпеченню. Так, згідно зі ст. 12 «Право на соціальне забезпечення» Хартії, сторони зобов'язуються: «започаткувати систему соціального забезпечення або підтримувати її функціонування; підтримувати систему соціального забезпечення на задовільному рівні, принаймні на такому, який дорівнює рівню, необхідному для ратифікації Європейського кодексу соціального забезпечення; докладати зусиль для поступового піднесення системи соціального забезпечення на більш високий рівень; вживати заходів шляхом укладання відповідних двосторонніх і багатосторонніх угод або в інший спосіб і відповідно до умов, визначених у таких угодах, для забезпечення: a) рівності між їхніми власними громадянами та громадянами інших Сторін у тому, що стосується прав на соціальне забезпечення, включаючи збереження пільг, які надаються законодавством про соціальне забезпечення, незалежно від пересування захищених осіб по територіях держав Сторін; b) надання, збереження та поновлення прав на соціальне забезпечення такими засобами, як сумарний залік періодів страхування або роботи, що були здійснені за законодавством кожної зі Сторін».

Відповідно до і ст. 13 «Право на соціальну та медичну допомогу» Хартії, Сторони зобов'язуються: «забезпечити, щоб будь-якій малозабезпеченій особі, яка неспроможна отримати достатніх коштів своїми власними зусиллями або з інших джерел, зокрема за рахунок допомоги по соціальному забезпеченню, надавалась належна допомога, а у разі захворювання забезпечувався догляд, якого вимагає стан її здоров'я; забезпечити, щоб політичні або соціальні права осіб, які отримують таку допомогу, на цій підставі не обмежувалися; передбачити, що кожна людина може отримувати у відповідних державних чи приватних службах такі поради та персональну допомогу, які можуть бути необхідними для запобігання виникненню особистого або сімейного нужденного

становища, для його подолання чи полегшення; застосовувати положення п.п. 1, 2 і 3 цієї статті на засадах рівності між своїми громадянами та громадянами інших Сторін, які на законних підставах перебувають на території їхніх держав, відповідно до своїх зобов'язань за Європейською конвенцією про соціальну та медичну допомогу, яка була підписана у Парижі 11 грудня 1953 року». У ст. 14, своєю чергою, закріплюється право на користування послугами соціальних служб; у ст. 15 – право осіб з інвалідністю на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства; у ст. 16 – право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист; у ст. 17 – право дітей та підлітків на соціальний, правовий та економічний захист; у ст. 23 – право осіб похилого віку на соціальний захист; у ст. 30 – право на захист від бідності та соціального відчуження, у ст. 31 – право на житло» [102].

Незважаючи на в цілому ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої), що є прогресивним кроком для України, не ратифікованими досі залишаються статті, які містять зобов'язання за п.п 1, 2 ст. 12 «Право на соціальне забезпечення»; ст. 13 «Право на соціальну та медичну допомогу»; п. 3 ст. 31 «Право на житло» [171, с. 192].

Відповідно до Закону України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)», Україна зобов'язується забезпечувати кожному реалізацію права на житло, закріпленого у ст. 31 Хартії, шляхом створення доступу до житла відповідного рівня; профілактикою бездомності та її поступовою ліквідацією. Це положення не реалізується ефективно, адже на сьогодні, система закладів соціального захисту (у тому числі недержавних) є низько розвиненою, їх кількості бракує для задоволення інтересів усіх, хто цього потребує. Україна до цього часу не взяла на себе зобов'язання за пунктом 3 зазначеної статті Хартії, в якому закріплюється обов'язок держав встановлювати такі ціни на житло, щоб воно стало доступним для малозабезпечених осіб. Крім цього, ратифікувавши ст. 30 Хартії, Україна зобов'язалась захищати від соціального відчуження та бідності тих людей, які зіштовхнулися з такими важкими обставинами, а також членів їх родин, шляхом забезпечення ефективного доступу для них житла, роботи, освіти, медичної допомоги та ін. [175, с. 125].

У Європейській соціальній хартії (переглянутій) є посилання на наступний міжнародний акт – Європейський кодекс соціального забезпечення, який містить мінімальні стандарти соціального захисту. Зазначений акт був підписаний Україною 10 листопада 2016 року. Особливої уваги тут також заслуговують положення документу, присвячені допомозі особам у старості (ст. 25-30).

Не можна залишити без уваги ще один міжнародно-правовий акт – Європейську конвенцію про соціальне забезпечення від 14.12.1972 № ETS № 78, у якій закріплюються положення, що стосується усього законодавства у таких сферах соціального забезпечення, як: соціальний захист сім'ї, допомога у зв'язку з хворобою та материнством; допомога по інвалідності; пенсія за віком; допомога в разі втрати годувальника; допомога у разі виробничих травм та професійних захворювань; допомога у разі смерті, допомога сім'ям, допомога по безробіттю [101]. Проте ця Конвенція до цього часу залишається не ратифікованою Україною. Більше того, спеціальних норм, присвяченим недержавному соціальному забезпеченню, або, принаймні «іншим», «додатковим» його формам в акті немає.

Ратифікація Україною міжнародно-правових актів, прийнятих Радою Європи та Європейським союзом, є дуже значимою з огляду на європейський курс розвитку. З огляду на це, варто зазначити про ратифікацію Україною Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами з іншої сторони від 16 вересня 2014 року, що сприятиме поступовому зближенню України із спільними цінностями ЄС, приведенню національного законодавства до європейських стандартів, інтеграції економіки у внутрішній ринок ЄС та досягненню інших важливих цілей.

Слушною є думка С. Бичкова про те, що недостатній на даний час рівень економічного розвитку позбавляє можливості автоматично перенести загальновизнані міжнародні акти в сфері соціального захисту населення у законодавство України. Тому невід'ємним етапом шляху до реалізації даних норм є їх адаптація до економічних можливостей держави [9, с. 190]. Розвиваючи цю точку зору, відсутність належних економічних ресурсів у державі можна

компенсувати за рахунок залучення альтернативних форм підтримки, якою є недержавне соціальне забезпечення, засобом недержавного пенсійного страхування та соціального обслуговування.

Окремі питання сфери соціального захисту регулюються також шляхом укладання двосторонніх міжнародних договорів за участі України. Проте стосуються вони, переважно, «державного» пенсійного забезпечення. Так, наприклад, подібні договори укладені із Вірменією, Киргизстаном, Казахстаном, Туркменістаном, Молдовою, Грузією, Латвією, Литвою, Естонією, Словаччиною, Іспанією, Чехією, Болгарією, Португалією та деякими іншими країнами [225].

Водночас, варто зазначити, що двосторонні міжнародні договори у сфері недержавного соціального забезпечення на сьогодні ще не здобули широкого поширення через не досить активне співробітництво між державами у цій сфері.

Характеристику національного законодавства у сфері недержавного соціального забезпечення доцільно розпочати із регулювання недержавного пенсійного забезпечення як одного із його видів.

У стаття 46 Основного Закону проголошується право громадян на соціальний захист, яке «гарантується загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням, державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ та організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних та приватних закладів для догляду за непрацездатними» (ч. 2 ст. 46) [131].

Із прийняттям 9 липня 2003 р. законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення» набули законодавчого втілення окремі питання запровадження в Україні пенсійної системи, яка складається з трьох рівнів: солідарної системи, накопичувальної системи та недержавного пенсійного забезпечення. Базовим для цієї системи є принцип страхування, що означає для людини при досягненні пенсійного віку можливість отримати пенсію залежно від страхового платежу та

заробітної плати, з якої сплачено внески до Пенсійного фонду України, а також – недержавних пенсійних фондів.

Система недержавного пенсійного забезпечення представлена в Україні ринком послуг недержавних пенсійних фондів. Цей ринок почав діяти в 2005 р. після набрання чинності Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення». На цьому ринку працюють професійні компанії, які надають послуги недержавним пенсійним фондам – адміністратори недержавних пенсійних фондів та компанії, які управляють їх активами, а також банки, які надають послуги зберігачів активів недержавних пенсійних фондів [190, с. 5].

З огляду на це, значиму роль у правовому регулюванні здійснення недержавного пенсійного забезпечення відіграють положення законів України «Про страхування» [281], «Про банки і банківську діяльність» [247] та ін.

Детальне опрацювання законодавства України у досліджуваній сфері дозволяє дійти висновку, що ще зарано говорити про досконалість правового регулювання на сучасному етапі розвитку недержавного пенсійного забезпечення. Це стосується, насамперед, існування великої кількості прогалин (відсутність закріплення порядку відкриття пенсійних рахунків на користь своїх працівників юридичними особами – роботодавцями; порядку відкриття пенсійних депозитних рахунків; вказівки на процедуру набуття пенсійним фондом статусу юридичної особи відповідно до законодавства про державну реєстрацію юридичних і фізичних осіб – підприємців, а набуття статусу фінансової установи – після надання інформації про пенсійний фонд до Державного реєстру фінансових установ; положень щодо процедури припинення недержавного пенсійного фонду; відсутність аудиторських фірм у переліку суб’єктів недержавного пенсійного забезпечення; переліку медичних документів для підтвердженням критичного стану здоров’я учасника недержавного пенсійного фонду для здійснення одноразової пенсійної виплати тощо) [138]. Крім цього, високий ступінь розпорошеності норм, якими регулюються відносини у сфері недержавного пенсійного забезпечення, по різним законодавчим актам, значно ускладнює правозастосування. Вирішенням даної проблеми може стати доповнення Закону України «Про недержавне пенсійне

забезпечення» відповідними розділами, які стосувалися б правових статусів окремих суб'єктів правовідносин у досліджуваній сфері [180, с. 517].

Наступним, не менш важливим за недержавне пенсійне забезпечення, напрямом підтримки населення за участі суб'єктів недержавного сектору є благодійна діяльність.

Як зазначалось раніше, основою для поширення таких історично перших видів підтримки, як допомога пораненим воїнам, пенсії чиновникам, державна опіка тощо, без сумніву, слугувало недержавне соціальне забезпечення, корені якого сягають найдавніших часів, що знаходило своє вираження у поданні милостині, церковній та громадська опіці нужденних, та, передусім, – у приватній доброчинності. Благодійництво не втратило своєї ролі і на сучасному етапі розвитку соціального захисту в Україні, більше того, як слушно зазначає С.В. Пасічніченко [222, с. 91] – досягло найвищої своєї форми.

Спеціальний комплексний Закон у цій сфері був прийнятий порівняно недавно. Згідно з частиною першою ст. 1 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 р. № 5073-VI, благодійна діяльність – добровільна особиста та/або майнова допомога для досягнення визначених цим Законом цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара» [249].

Соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальні послуги і подолання бідності; допомога постраждалим внаслідок катастроф, збройних конфліктів і нещасних випадків, а також біженцям та особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, – займають вагоме місце серед основних сфер, на які спрямована благодійність.

Поряд із поняттям благодійної діяльності використовуються інші терміни: меценатство, волонтерська діяльність, спонсорство, гуманітарна допомога тощо, які називають по-різному: формами, видами, засобами здійснення благодійності. Їм присвячені окремі норми Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» та спеціальні нормативно-правові акти.

Група норм у згаданому Законі присвячується меценатській діяльності, яка визнається благодійної діяльності в сфері освіти, культури та мистецтва, охорони культурної спадщини, науки і наукових досліджень. На думку В.О. Руских, така діяльність з-поміж благодійницької в цілому вирізняється своєю соціально-культурною метою: збереження та розвиток культурного надбання. Крім того, мотивами благодійної діяльності є милосердя та співчуття; меценатства – протекціонізм та суспільна підтримка [307, с. 186].

У частині першій статті 1 Закону України «Про волонтерську діяльність» від 19 квітня 2011 року № 3236-VI, «волонтерська діяльність – добровільна, соціально спрямованою, неприбутковою діяльністю, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги» [250]. В абзаці другому частини першої статті 1 волонтерська діяльність визнається формою благодійної діяльності.

Схожою з волонтерською діяльністю є гуманітарна допомога, правове регулювання якої здійснюється, передусім, Законом України «Про гуманітарну допомогу» від 22 жовтня 1999 року № 1192-XIV [259].

Закон України «Про рекламу» від 3 липня 1996 року № 270/96-ВР містить поняття спонсорства як «добровільної матеріальної, фінансової, організаційної та іншої підтримки фізичними та юридичними особами будь-якої діяльності з метою популяризації виключно свого імені, найменування, свого знаку для товарів і послуг» [276]. З визначення спонсорства можна припустити корисливий характеру такої діяльності, а отже, стверджувати про милосердну її основу некоректно. Таким чином, спонсорство взагалі не є формою благодійної діяльності, а відтак, цей Закон не є джерелом правового регулювання відносин із недержавного соціального забезпечення.

Крім цього, в дисертаційній роботі доводиться можливість в контексті благодійної діяльності також розглядати донорство та трансплантаційну діяльність. Враховуючи це, доцільним видається до нормативної основи недержавного соціального забезпечення включити відповідні: Закон України «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові» від 30 вересня

2020 року№ 931-IX [248] та Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 17.05.2018 р. № 2427-VIII [266].

Велику роль у правовому регулюванні недержавного соціального забезпечення відіграє новий Закон України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 р. № 2671-VIII [279].

У новому Законі України на багато більше норм присвячено соціальним послугам, які можуть надаватись за участі представників недержавного сектору.

Так, наприклад, у частині п’ятій ст. 10 зазначається, що права, обов’язки та відповідальність надавачів соціальних послуг державного та недержавного секторів – рівні. Надавачі соціальних послуг можуть належати до державного, комунального або недержавного секторів (ст. 13). Серед надавачів соціальних послуг недержавного сектору Законом згадуються: підприємства, установи, організації, громадські об’єднання, благодійні, релігійні організації, фізичні особи-підприємці та фізичні особи, які надають соціальні послуги з догляду відповідно до Закону без здійснення підприємницької діяльності.

Крім цього, згаданим вище Законом регулюються умови надання соціальних послуг за рахунок недержавного сектору, порядок фінансування тощо.

Для реалізації положень спеціального Закону у сфері надання соціальних послуг прийнято низку підзаконних нормативно-правових актів, які будуть розглянуті у наступних розділах.

Серед законів, які опосередковано стосуються недержавного соціального забезпечення, також можна назвати Закон України «Про соціальний діалог в Україні» від 23 грудня 2010 року № 2862-VI, у частині п’ятій ст. 8 якого серед форм здійснення соціального діалогу вказуються «колективні переговори з укладання колективних договорів і угод на різних рівнях: національному, галузевому (міжгалузевому), територіальному та локальному рівнях» [278]. Положення зазначених актів можуть стосуватись, з-поміж іншого, соціального захисту, наприклад, за рахунок роботодавця. Розвиваючи цю думку, варто назвати Закон України «Про колективні договори і угоди», згідно з частиною

першою ст. 2 якого колективний договір укладається на підприємстві, в установі, організації, а також з фізичною особою, яка використовує найману працю [268].

Оскільки у цій роботі розглядається соціальне забезпечення за рахунок органів місцевого самоврядування як окремий вид недержавного соціального забезпечення, то не можна оминути увагою спеціальний Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР [270].

В цілому охопити всі законодавчі акти, що містять положення, які напряму чи опосередковано стосуються недержавного соціального забезпечення, важко через їх значне число, різну галузеву належність. Крім цього, сучасне законодавство у сфері недержавного соціального забезпечення характеризується розпорошеністю норм по різних нормативно-правовим актах, через відсутність спеціального закону, який би врегулював усі види підтримки у цій сфері. Проте позитивно слід відзначити тенденцію закріплення у нових законодавчих актах, по-перше, існування, по-друге, – значної ролі різних інститутів недержавного сектору у підтримці осіб у випадку настання складних життєвих обставин, що свідчить про посилення ролі і значення недержавного соціального забезпечення.

Стверджувати про те, що законодавство у досліджуваній сфері в сьогоднішніх умовах вже цілком сформовано – зарано, адже потреба у прийнятті спеціального Закону України «Про недержавне соціальне забезпечення» вже не викликає сумнівів. Це б значно спростило правозастосування, а, отже, загалом позитивно вплинуло б на реалізацію особою права на соціальний захист. На нашу думку, орієнтовна структура зазначеного акту могла б бути наступною: Розділ I «Загальні положення», Розділ II «Система недержавного соціального забезпечення», Розділ III «Порядок надання окремих видів недержавного соціального забезпечення», Розділ IV «Організація та фінансування недержавного соціального забезпечення», Розділ V «Відповідальність за порушення вимог законодавства про недержавне соціальне забезпечення», Розділ VI «Міжнародне співробітництво», Розділ VII «Прикінцеві положення».

Отже, з урахуванням зазначеного вище видається можливим виокремлення шостого етапу становлення і розвитку законодавства про недержавне соціальне забезпечення (з 1996 р. по теперішній час). Цей період пов’язується з

формуванням конституційних засад для розвитку недержавного соціального забезпечення, реформуванням пенсійної системи України – запровадженням недержавного пенсійного забезпечення, прийняттям Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09 липня 2003 року № 1057-IV, реформуванням системи соціальних послуг, а саме – посиленням договірних засад та збільшенням можливостей для розвитку недержавного сектору, розквітом благодійної діяльності у широкому діапазоні її форм. На цьому етапі формується сучасна нормативно-правова база з окремих видів недержавного соціального забезпечення.

1.3. Поняття та види недержавного соціального забезпечення

Важливим елементом системи соціального захисту, з-поміж інших, є недержавне соціальне забезпечення, яке несправедливо більшістю вчених не виділяється як окрема її складова, що не відповідає сучасним реаліям, де його вагомість стає все більш очевидною. Не розкритими досі залишаються його поняття, види, принципи здійснення.

У спеціальній літературі щодо структури системи соціального захисту точаться дискусії. Зумовлено це, передусім, відсутністю одностайності у розумінні переліку її елементів, їх місця у цій системі, ролі та значення кожного з них у процесі боротьби із соціальними ризиками.

Як було доведено раніше, соціальний захист здійснюється шляхом реалізації різного роду заходів, які у своїй сукупності формують систему соціального захисту всередині держави.

З позиції філософії, система представляє категорію, яка визначає «сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв’язок чи взаємодія» [392, с. 582].

Академічний тлумачний словник [346] надає велику кількість розумінь поняття «система». Із них найбільш влучними в контексті цього дослідження будуть визначення її, наприклад, як порядку, зумовленого планомірним, правильним розташуванням та взаємним зв’язком частин чого-небудь; як форми

організації, будови чого-небудь (установ, господарських, політичних, державних одиниць та іншого); як сукупності яких-небудь частин, елементів, одиниць, які об'єднуються певною ознакою, призначенням, притаманними для них всіх; як структуру, будову, що в цілому формує єдність функціонуючих частин, які закономірно розташовані.

М.М. Шумило у монографії «Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні» [409, с. 3] слушно пропонує розглядати предмет свого дослідження через призму теорії систем. Так, на думку автора, погляд на будь-які правові явища за допомогою системного підходу, дасть можливість краще визначити та розкрити процеси, які існують у правовому регулюванні [409, с. 188-189]. У контексті цього дослідження, особливо цінною видається ідея науковця розглядати правовідносини із трьох ракурсів: 1) пенсійне правовідношення як систему; 2) систему пенсійних правовідносин; 3) систему правовідносин у пенсійному забезпеченні [71, с. 106].

Аналогічний підхід доцільно використовувати і для соціального захисту. Так, з одного боку, соціальний захист можна розглядати як систему (організаційних, юридичних, економічних і фінансових заходів, спрямованих на профілактику, подолання або зниження ступеня негативного впливу соціальних ризиків, за рахунок не заборонених законом джерел фінансування). Україні притаманна своя система соціального захисту, яка формується завдяки існуванню різних організаційно-правових форм соціального захисту. Крім цього, в межах зазначеної системи можливо виділити свої підсистеми, притаманні її структурним одиницям, наприклад, здійснення окремих видів підтримки в межах певної організаційно-правової форми (на прикладі недержавного соціального забезпечення це можуть бути окремі види недержавного соціального забезпечення тощо).

Правова категорія «система соціального захисту» розкривається багатьма вченими, визначення яких досить різняться між собою.

На думку, А.М. Холодніцького, соціальний захист являє функціональну систему, тобто узгоджену систему цілей, на які він спрямований; крім цього – інституціональну систему, яка, своєю чергою, представлена інститутами, що

забезпечують її функціонування (держава, суд, профспілки, громадські об’єднання). Така система, на переконання науковця, включає в себе: державні гарантії в оплаті праці, зайнятості, підбору кадрів; утримання нужденних; індексацію грошових коштів; захист споживачів тощо [393]. Очевидно, що зазначена точка зору є не досить вдалою, адже дослідником представлена не система, а окремі елементи, нерідко – фрагментарні думки, які разом складають сукупність, а не єдине логічне ціле, чим система повинна бути за своєю природою.

І.В. Рудкевич у монографії «Регулювання системи соціального захисту населення України: теорія, методологія та державна політика» [302] пропонує наступний підхід до розуміння соціального захисту як системи. Так, її формують: 1) правові, соціально-економічні, організаційні заходи, які гарантує та реалізує держава за для забезпечення належного рівня життя населення, а саме – матеріальне забезпечення на рівні стандартів, які існують у суспільстві; 2) інститути державного соціального забезпечення, соціального та особистого страхування, соціальної допомоги, до того ж, внутрішньо організаційні форми соціальної допомоги, які здійснюються для матеріальної, медичної та реабілітаційної підтримки осіб похилого віку, хворих, непрацездатних, безробітних, сімей, які втратили годувальника, а також надання допомоги сім’ї; 3) методи, принципи, установлені на загальнодержавному рівні соціальні гарантії, заходи та інфраструктура закладів, які покликані створювати умови для нормальної життєдіяльності різних суспільних груп. Не досить обґрунтованим видається віднесення автором особистого страхування до сфери соціального захисту населення, адже відносини із цього виду страхування не є складовою предмету права соціального забезпечення, а входять до предмету цивільного права.

С.І. Бичков, досліджуючи теоретичні аспекти формування системи соціального захисту населення в Україні, зазначає, що «під системою соціального захисту сьогодні розуміється сукупність законодавчо визначених економічних, соціальних, юридичних гарантій і прав, соціальних інститутів та установ, що забезпечують їх реалізацію та створюють умови для підтримки

життєзабезпечення і діяльного існування різних соціальних верств і груп населення, передусім соціально вразливих». Учений також говорить про те, що «як система, існуюча в ринкових умовах, соціальний захист населення представляє у комплексі законодавство, форми, методи та дії» [10].

У дисертації, присвяченій політико-економічному аналізу системи соціального захисту населення в Україні, Л.О. Павлова пропонує під системою соціального захисту населення розуміти взаємозв'язок двох складників: 1) держави як інституту забезпечення соціального захисту всього населення; 2) держави та бізнесу як інститутів забезпечення соціального захисту працюючого населення [209, с. 6].

Н.Б. Болотіна пропонує розглядати систему соціального захисту України через два рівні: державний та недержавний. Недержавний, на думку вченої, здійснюється в рамках пенсійного забезпечення та соціального обслуговування [17, с. 8].

На думку К.В. Бориченко, «інтерес щодо отримання заходів соціального захисту в рамках недержавного соціального захисту не можна включати до змісту права на соціальне забезпечення» [25, с. 66]. Вченою аргументується зазначене тим, що види підтримки за рахунок недержавного соціального забезпечення здебільшого надаються у розмірах, нижчих за прожитковий мінімум, що суперечить положенням ст. 46 Конституції України. Крім цього, в основу здійснення недержавного соціального забезпечення покладена ознака добровільності. Звідси, як зазначає авторка, «забезпечення загального добробуту у державі, максимальної зайнятості, соціальної захищеності населення неможливе шляхом здійснення права на недержавний соціальний захист, оскільки ним наділена (може скористатися) лише незначна частина населення держави» [25, с. 66-67]. Із цим важко погодитись, адже, по суті, отримувати ті чи інші види підтримки за рахунок недержавного соціального забезпечення може широке коло осіб, залежно від соціального ризику, особливо що стосується нетрадиційних ризиків, на подолання яких здебільшого спрямована благодійна та волонтерська діяльність, надання гуманітарної допомоги тощо. А тому, право на недержавне соціальне забезпечення є компонентом права на соціальний

захист, а недержавне соціальне забезпечення – елементом системи соціального захисту країни.

Своєю чергою, Р.П. Підлипна зазначає, що більшості країн світу притаманна трирівнева, досить розгалужена система соціального захисту населення, яка складається із: державного соціального забезпечення, корпоративних соціальних програм (які реалізуються підприємствами, організаціями, установами, тобто – роботодавцями), індивідуального страхування (яке залежить від бажання та фінансових можливостей застрахованих громадян). Але, як зазначає автор, другий рівень для України не є характерним і практично відсутній [228, с. 19]. Таке визначення системи соціального захисту населення, як видається, має багато спільного з існуючою, але містить суттєві недоліки. По-перше, не лише засобом корпоративних програм реалізується недержавне соціальне забезпечення, яке, очевидно, автором чітко не називається, але зі змісту, доцільно припустити, що йдеться саме про нього. Крім цього, виокремлення в самостійний рівень індивідуального страхування також не є обґрунтованим, адже за своєю суттю воно є недержавним пенсійним забезпеченням, яке, відштовхуючись від видів недержавних пенсійних фондів, перелік яких закріплений у частині четвертій ст. 6 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р. № 1057-IV, буває: відкритим, корпоративним, професійним. Тобто другий і третій рівні, запропоновані автором, за змістом є аналогічними видами підтримки. Більше того, твердження про недостатній розвиток саме корпоративного забезпечення – поверхневе, адже, згідно із дослідженнями USAID «Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: оцінка та рекомендації» (липень 2019 р.), роль саме корпоративних фондів в Україні – домінуюча. Такими фондами, наприклад, є: Корпоративний НПФ НБУ, Недержавний корпоративний пенсійний фонд ВАТ «Укрексімбанк» та інші [198, с. 32].

В.А. Рудик, розділяє систему соціального захисту України на: 1) державне соціальне забезпечення, здійснення якого відбувається коштом державного бюджету України; 2) недержавне соціальне забезпечення, яке реалізується шляхом здійснення матеріального забезпечення за рахунок коштів недержавних

установ (пенсійних фондів, страхових організацій, банківських установ тощо) [300, с. 27].

Слушними є міркування В.М. Вакуленка, М.К. Орлатого, згідно з якими, в цілому, структурно система соціального захисту представлена такими складовими: 1) державний соціальний захист (до якого входять загальнообов'язкове державне страхування, державна соціальна допомога, додатковий соціальний захист, спеціальний соціальний захист); 2) недержавне соціальне забезпечення (яке складається із недержавного пенсійного забезпечення та недержавних соціальних послуг) [355, с. 37].

Отже, можна дійти висновку, що про недержавне соціальне забезпечення як окрему форму соціального захисту пишуть, переважно, сучасні вчені.

Ці елементи в системі соціального захисту населення в теорії права соціального забезпечення прийнято позначати категорією «організаційно-правова форма», під якою пропонується розуміти організаційно-правовий спосіб здійснення соціального захисту, який полягає у зборі, розподілі та витраті коштів та інших ресурсів, на основі принципу соціальної справедливості, для ліквідації або мінімізації впливу того чи іншого соціального ризику (або їх сукупності), їх профілактики.

У правовій літературі щодо критеріїв виділення окремих форм соціального захисту населення на сьогодні досягнута одностайність. Так, науковцями пропонується чітко визначена та більш-менш схожа їх низка. Наприклад, Н.Б. Болотіна [17, с. 65], І.М. Сирота [340, с. 21], В.Я. Бурак, П.Д. Пилипенко, С.М. Синчук [242, с. 234], а також інші сучасні представники науки права соціального забезпечення такими критеріями визнають: 1) способи акумуляції коштів, за рахунок яких відбувається забезпечення; 2) коло осіб, які підлягають забезпеченню; 3) види і розміри забезпечення, умови їх надання; 4) систему суб'єктів, які здійснюють забезпечення. Вдало, на нашу думку, такі критерії Л.П. Шумна називає «індикаторами форми соціального забезпечення населення» [410, с. 206].

У фаховій літературі представлена й інша точка зору. Так, наприклад, Б.І. Сташків пропонує в якості критерію розмежування організаційно-правових

форм соціального захисту населення використовувати лише відповідне джерело фінансування, адже «використання інших критеріїв призводить лише до плутанини, їх, скоріше, слід відносити до ознак окремої форми, а не базису для диференціації» [365, с. 70]. Така позиція вченого, на нашу думку, є не досить вдалою, адже критерії для виокремлення власне і виражають основу для опису характерних ознак тієї чи іншої форми, тобто по суті співвідносяться як ціле і частина.

На нашу думку, розмежовувати організаційно-правові форми соціального захисту населення також доцільно залежно від ступеню їх централізації, виділяючи централізовані, місцеві та локальні. У реаліях сьогодення – в умовах не завжди достатності необхідних ресурсів на загальнонаціональному рівні, і особливо в контексті дослідження недержавного соціального забезпечення, особливого значення набувають саме локальні форми, наприклад, корпоративне пенсійне страхування, здійснення підтримки вразливих верств населення, передусім, засобом здійснення соціального обслуговування, за участю окремих підприємств, установ, організацій тощо.

Неординарна класифікація форм соціального захисту здійснюється британським соціологом Р. Тітмусом у роботі «Соціальний розподіл соціального захисту» (1955 р.). Так, учений пропонує виділяти «фіскальний соціальний захист» – той, який здійснюється через систему оподаткування та включає в себе, наприклад, житлові субсидії; соціальний захист за місцем роботи, що означає забезпечення визначеного рівня життя через певний рівень заробітку для дотримання стандартів життя населення. Крім цього, такий захист передбачає, наприклад, оплату періоду тимчасової непрацездатності працівника, дитячих садків для членів родини працівника тощо [357, с. 144].

Найважливіше, враховуючи предмет цього дослідження, що соціальний захист за місцем роботи, на переконання вченого, включає в себе також приватне страхування, що найчастіше здійснюється шляхом сплати роботодавцями внесків за працівника, проте також може здійснюватися і за рахунок власне учасника такого страхування, тобто працівником.

Ученим пропонується й інша диференціація форм соціального захисту: державна, приватна, волонтерська та неформальна. Державний сектор формують служби, які підтримуються державою. Приватний – організовується комерційною діяльністю. Волонтерський – неприбутковими організаціями, але в деяких країнах, як зазначається автором, волонтерська форма ототожнюється із приватною. Особливо неординарною, на нашу думку, є виокремлення неформальної форми, яка надається членами родини, родичами, друзями, сусідами та іншими «нечужими» людьми [357, с. 145].

На нашу думку, систему соціального захисту найбільш вдало визначати саме через його організаційно-правові форми. Недержавне соціальне забезпечення є однією з таких форм і представлена недержавним пенсійним забезпеченням, а також іншими видами недержавного соціального забезпечення, якими є благодійна діяльність, недержавні соціальні послуги та деякі інші види недержавного соціального забезпечення, які не в чистому вигляді недержавними, але можуть бути такими за певних умов.

Для доведення самостійного місця недержавного соціального забезпечення в системі соціального захисту населення доцільним вбачається розкрити його власні специфічні характеристики, які на рівні науки права соціального забезпечення виділяються в якості критеріїв для розмежування організаційно-правових форм.

Для виокремлення будь-якої форми соціального захисту населення, передусім, має бути наявним специфічний спосіб акумуляції коштів, засобом використання яких відбувається надання заходів підтримки, інакше кажучи – особливе, відмінне від інших, фінансування. Така позиція досить активно підтримується у літературі (С.М. Синчук та В.Я. Бурак [334, с. 100], Б.І. Сташків [365, с. 69] та інші).

Як відзначає М.І. Мальований, «фінансування соціального забезпечення – багатоканальне, ресурси на його потреби можуть надходити від держави, місцевих бюджетів, державних та недержавних соціальних фондів (спонсорів, суб’єктів господарювання різних форм власності, спеціалізованих фондів» [164, с. 177]. Якщо нормативи фінансування соціального забезпечення державою

встановлюються у Законі України «Про Державний бюджет України» на поточний рік, під час формування бюджетів спеціальних фондів [386, с. 69], визначити джерела фінансування недержавного соціального забезпечення – складніше, адже вони різноманітні [77, с. 145].

На переконання деяких дослідників, які вивчали питання фінансування здійснення соціального забезпечення, основною причиною його недофінансування є, як не дивно, не те, що не вистачає грошей. Специфіка кризи в цій сфері, як відзначає А. Стойка, полягає у тому, що «традиційні джерела його фінансування вичерпали себе, а нові – майже не розроблені й, відповідно, не регламентовані на належному рівні» [371]. Під «новими» вчений розуміє саме недержавні джерела.

Частіше за все, недержавне соціальне забезпечення, передусім, асоціюється із недержавним пенсійним страхуванням. Так, відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р. № 1057-IV, недержавне пенсійне забезпечення здійснюється недержавними пенсійними фондами, банківськими установами, які уклали договори про відкриття депозитних пенсійних рахунків, та страховими організаціями. Пенсійні фонди мають статус неприбуткових організацій, тобто не діють за для мети отримання прибутку. Гроші фондів формуються за рахунок внесків вкладників [271]. Отже, джерело фінансування недержавного соціального забезпечення у такому випадку очевидним – кошти недержавних пенсійних фондів, банківських установ, страхових організацій, які надходять за рахунок вкладів (фізичних чи юридичних осіб).

Другим важливим компонентом недержавного соціального забезпечення є відмінні від страхових види соціального захисту: як грошові виплати, так і соціальні послуги, натуральна допомога тощо. З огляду на це, джерелами фінансування у такому випадку будуть кошти фізичних і юридичних осіб, які формують фонди благодійних організацій, громадських об’єднань, волонтерських організацій тощо. Теоретичні напрацювання представників економічної науки (наприклад, праці М.І. Мальованого [164, с. 177, 182]) дають змогу охарактеризувати такий вид фінансування як безпосередній, тобто такий,

що здійснюється за допомогою коштів благодійних організацій, акумульованих у відособлених фондах, які в подальшому розподіляються між нужденними верствами населення.

Потрібно акцентувати увагу і на тому, що для фінансування недержавного соціального забезпечення властивою є його регламентація, переважно на договірному рівні, і, що найбільш незвично та своєрідно – нерідке керування суб'єктами такого забезпечення – нормами моралі, етики при безпосередній участі у ньому (передусім, у рамках благодійної діяльності).

Засобом взаємодії між державним і недержавним секторами може слугувати соціальне замовлення, зміст якого розкривається у новій редакції Закону України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. Під ним пропонується розуміти «засіб регулювання діяльності у системі надання соціальних послуг шляхом залучення на договірній основі надавачів соціальних послуг для задоволення потреб осіб/сімей у соціальних послугах відповідно до результатів визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/територіальної громади у соціальних послугах» [279]. Здійснюється воно коштами державного бюджету відповідно до державних соціальних стандартів.

Основними напрямами державної політики у сфері надання соціальних послуг, відповідно до ст. 9 Закону України «Про соціальні послуги», є залучення громадських об'єднань, благодійних та релігійних організацій до участі в реалізації положень Закону. Надавачами соціальних послуг можуть бути суб'єкти-представники державного, комунального або недержавного секторів. До надавачів соціальних послуг недержавного сектору належать підприємства, установи, організації, крім визначених частиною другою цієї статті, громадські об'єднання, благодійні, релігійні організації, фізичні особи-підприємці та фізичні особи, які надають соціальні послуги з догляду відповідно до цього Закону без здійснення підприємницької діяльності. До надання соціальних послуг також можуть залучатися волонтери відповідно до закону (ст. 13) [279].

Статтею 27 Закону закріплюються джерела фінансування надання соціальних послуг. У контексті тематики дослідження особливо важливим є

закріплення положення про те, що здійснюється соціальне обслуговування, у тому числі, за рахунок коштів спеціальних фондів, коштів підприємств, установ та організацій, плати за соціальні послуги, коштів благодійної допомоги (пожертвувань) та інших джерел, не заборонених законом.

Враховуючи зазначене, не можна залишити без уваги той факт, що недержавне соціальне забезпечення здійснюється також і за допомогою коштів, які перейшли в порядку трансфертів – тобто безкоштовної передачі частини доходів, майна, у тому числі, державної форми власності в розпорядження інших осіб [371, с. 7]. До системи соціальних трансфертів, входять: цільові допомоги (натуральні, безготівкові (пільги), грошові); соціальне забезпечення в закладах соціального захисту інтернатного типу, територіальних центрах тощо; соціальна допомога з фондів підприємств, соціальний захист через недержавні організації [200]. Таким чином, має місце поєднання державного та недержавного джерелам фінансування соціального забезпечення, що є властивим для сучасного етапу розвитку держави.

Таким чином, фінансування недержавного соціального забезпечення як форми соціального захисту населення здійснюється за допомогою таких джерел, як: 1) кошти недержавних пенсійних фондів; 2) кошти окремих юридичних та фізичних осіб, направлені на підтримку людей, які зіштовхнулись із соціальними ризиками; 3) змішана модель фінансування [78, с. 155].

Наступним важливим критерієм для згрупування різних заходів підтримки осіб, які зіштовхнулись із соціальними ризиками, таким чином, щоб їх можна було вважати змістом певної організаційно-правової форми соціального захисту населення, є: коло осіб, які підлягають забезпеченню, та система суб'єктів, які його здійснюють, характеристиці яких присвячено окремий підрозділ цієї дисертації.

Ще одним критерієм для виокремлення сукупності заходів підтримки в самостійну організаційно-правову форму соціального захисту населення є особливі види і розміри забезпечення, умови їх надання.

Цікавими щодо категорії «вид» видаються міркування Б.І. Сташківа [365, с. 68, с. 71], який зазначає, що в лише наукових колах терміни «вид» і «форма»

прийнято розмежовувати. У першому випадку – йдеться про окреме благо, що отримує людина за рахунок певного фінансового джерела (пенсії, допомоги, послуги), а у другому – це окрема підсистема соціального забезпечення, де різні його види надаються з одного джерела фінансування. У юридичній літературі зазначені підсистеми (складові) соціального захисту прийнято позначати системами, виділяючи систему загальнообов'язкового державного соціального страхування, систему державного соціального забезпечення, систему недержавного соціального забезпечення. Крім цього, вчений у своїй роботі висловлює думку, що вид соціального забезпечення, його розмір та обсяг не можна взагалі вважати критерієм для розмежування організаційно-правових форм соціального захисту населення, адже, приміром, представивши всі існуючі розміри соціальних виплат та обсяги надання соціальних послуг, не стане можливим припустити про ту чи іншу форму. Підстави і умови надання, на переконання вченого, характеризують окремі види соціального забезпечення, але не організаційно-правові форми соціального забезпечення [62, с. 81].

На нашу думку, така позиціє є спірною, адже, наприклад, для тієї чи іншої форми соціального захисту населення властивим є надання конкретних видів підтримки. Є види, які притаманні більшості форм, наприклад, соціальне обслуговування, а є такі, які властиві лише одній формі – наприклад, житлово-комунальна субсидія тощо.

Варто виокремити і ті види соціального захисту, надання яких відбувається в рамках недержавного соціального забезпечення. Це: грошові виплати (передусім, у вигляді пенсійних виплат за рахунок недержавного пенсійного забезпечення; пожертва – від благодійників); соціальне обслуговування; окремо – натуральна допомога; медична допомога (включаючи донорську та трансплантаційну діяльність, які надаються в межах благодійної діяльності). Правове забезпечення їх надання регламентується чинним законодавством України, повсякчас із деталізацією на рівні договору (колективного чи індивідуального).

Говорячи про види соціального захисту, не можна оминути питання співвідношення понять «вид соціального захисту» та «вид недержавного

соціального забезпечення», що важливо через те, що на сьогодні понятійно-категоріальний апарат недержавного соціального забезпечення в Україні практично не досліджений через новизну даної сфери.

Термін «вид» має велику кількість значень. У лінгвістичному розумінні «вид» (або «аспект») є граматичною категорією, за допомогою якої виражається те, як протікає певна дія, явище. Морфологія, своєю чергою, наділяє зазначений термін словокласифікуючими властивостями. Важливим в контексті цього дослідження є те, що до терміну «вид» близьким є і «спосіб дії», «напрям», про що буде зазначено пізніше. Термін «аспект» має англійське походження та з'явився внаслідок запозичення, а згодом – перекладу слова «вид» – view, а тому нерідко вони вживаються сьогодні як синоніми [208, с. 68-87]. Видом також позначається певний підрозділ, в якому об'єднуються спільними ознаками предмети, явища, дії тощо [346].

У контексті права соціального забезпечення згаданий термін також може тлумачитись по-різному. На перший погляд, терміни «вид соціального захисту» та «вид недержавного соціального забезпечення» співвідносяться як ціле і частина, проте в дійсності таке припущення є хибним.

Вид соціального захисту населення є одним із базових термінів у теорії права соціального забезпечення, дослідженню видів присвячені численні роботи науковців.

Не вдаючись до дискусії, яка, як уже відзначалося, триває до цього часу, доцільно звернутись до напрацювань учених-представників галузевої науки щодо поняття «вид соціального захисту (забезпечення)».

Традиційно під видом соціального забезпечення розуміють матеріальні чи нематеріальні блага, які надаються в рамках певної організаційно-правової форми соціального забезпечення населення, з метою профілактики настання соціальних ризиків, подолання їх несприятливих наслідків або мінімізації їх негативного впливу. Деякими вченими вид соціального забезпечення визначається як об'єкт соціально-забезпечувальних відносин [334, с. 50].

Перелік видів соціального забезпечення в Україні дотепер залишається питанням дискусійним, адже на його формулювання напряму впливає

суб'єктивне тлумачення змісту окремого виду автором: рівня узагальнення та конкретизації понять і дефініцій, розуміння правових норм тощо [116, с. 13].

Наприклад, І.М. Сирота до видів соціального забезпечення відносить соціальні виплати, послуги, пільги [244, с. 30]. Таку позицію поділяє С.М. Синчук, щоправда, вченою розширюється категорія «соціальні виплати» із диференціацією їх на пенсії та соціальні допомоги [334, с. 55].

І.С. Ярошенко до видів соціального забезпечення відносить лише пенсії, допомоги та послуги [417, с. 10].

Б.І. Сташків зазначає про те, що поняття «право соціального забезпечення» зазвичай вживається в конституційному праві, а у соціальному забезпеченні більш прийнятним було б вживати поняття «право на конкретний вид соціального забезпечення» [367, с. 24]. Звідси, вчений визначає низку прав: на пенсійне забезпечення, натуральну допомогу і надання послуг, на пільги, компенсаційні виплати та на забезпечення грошовими допомогами. Їх, відповідно, науковець називає видами соціального забезпечення.

Г.О. Яковлєва взагалі вкладає інший зміст у поняття «вид соціального забезпечення населення», називаючи серед них, приміром, соціальну підтримку (піклування), до видів якої вчена, у свою чергу, включає: допомогу малозабезпеченим сім'ям на виховання дітей, підтримку непрацездатних громадян, соціальне обслуговування деяких категорій громадян, соціальну підтримку біженців тощо. Незалежно від виду соціальної підтримки вона, на думку вченої, може надаватись у виді: матеріальної допомоги, пільг, певних послуг [413, с. 198-199]. Такій позиції, на нашу думку, не вистачає аргументації, адже має місце підміна понять, так як пільги, соціальні послуги та інше традиційно в теорії права соціального забезпечення і виступає видами соціального забезпечення населення, а не видами підтримки, яка, на думку дослідниці, власне, і є одним із видів соціального забезпечення в Україні.

Н.Б. Болотіною пропонується найбільш розширений перелік видів соціального забезпечення: грошові виплати, соціальне обслуговування, натуральна допомога, пільги, житлово-комунальні субсидії, медична допомога, лікарські засоби, технічні засоби для реабілітації та пересування, інші вироби

медичного призначення [17]. Зазначена точка зору вченої заслуговує на підтримку.

Своєю чергою, під поняттям «вид недержавного соціального забезпечення» пропонується розуміти напрям, окремий аспект його здійснення, в рамках якого особа, яка зіштовхнулася з тим чи іншим соціальним ризиком або потребує профілактики його настання, та вимагає підтримки, забезпечується грошовими виплатами (наприклад, у вигляді пенсій із недержавних пенсійних фондів), соціальними послугами (за допомогою волонтерської діяльності), натуральною допомогою (через благодійну діяльність) тощо, що, як було доведено, охоплюється поняттям «вид соціального захисту населення» [74, с. 182].

Частіше за все недержавне соціальне забезпечення в спеціальній фаховій літературі ототожнюється з недержавним пенсійним забезпеченням (В.В. Жернаков, С.М. Прилипко, Г.С. Гончарова, В.В. Юровська, О.О. Конопельцева [106]; С.В. Вишновецька, І. В. Новосельська [36] та ін.). В дійсності коло його видів є більш широким [430, с. 211].

Наприклад, Б.І. Сташків, акцентуючи увагу на тому, що саме недержавне пенсійне забезпечення становить основу недержавного (приватного) соціального забезпечення, вказує на ще один його вид – благодійництво, різновидом якого є гуманітарна допомога [367, с. 103].

В цілому, підтримуючи таку позицію, вважаємо, що в сучасних умовах в Україні недержавне соціальне забезпечення розвивається у таких видах: 1) недержавне пенсійне забезпечення (відкрите, професійне корпоративне); 2) благодійна діяльність; 3) недержавні соціальні послуги; 4) деякі інші види, які не є в чистому вигляді недержавними, а можуть бути такими за певних умов.

Напрями благодійної діяльності не зводяться лише до гуманітарної допомоги (як зазначалося вище Б.І. Сташківим), їх коло досить широке та сьогодні включає: меценатство, волонтерську діяльність, гуманітарну допомогу, донорство (і трансплантаційну діяльність), миротворчу діяльність, місіонерство та інші.

Потрібно зазначити і про дискусію, яка сьогодні ведеться у наукових колах щодо форм та видів благодійної діяльності. На нашу думку, все ж, благодійність найбільш доречно визначати з точки зору цілей, які формують основу існування такого феномену, не обмежуючись формами, видами, способами, методами здійснення. Але для внесення чіткості у законодавство, видається доцільним визначати перераховані її напрями як форми з їх закріпленням в окремій статті Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації».

Таким чином, доведення факту існування особливих видів соціального захисту, суб'єктів правовідносин, не притаманних жодній іншій формі соціального захисту населення, способів фінансування його здійснення, особливих соціальних ризиків є підставою стверджувати про самостійне місце недержавного соціального забезпечення у системі соціального захисту сучасної України [62, с. 81].

Недержавне соціальне забезпечення виступає самостійною організаційно-правовою формою соціального захисту населення, що полягає у наданні грошових виплат, медичної допомоги, соціальних послуг, пільг особам, які зіштовхнулися із соціальними ризиками, з метою профілактики, подолання або зниження ступеня їх негативного впливу, за рахунок відмінних від державних джерел фінансування суб'єктами недержавного сектору [178, с. 190].

Враховуючи все, вказане вище, недержавне соціальне забезпечення видається доцільним також визначити в декількох інших значеннях: 1) як правовий інститут у системі права соціального забезпечення; 2) як діяльність зобов'язаних суб'єктів недержавного сектору.

Як правовий інститут у системі права соціального забезпечення недержавне соціальне забезпечення являє сукупність взаємопов'язаних правових норм, що регулюють відносини із надання грошових виплат, медичної допомоги, соціальних послуг, пільг особам, які зіштовхнулися із соціальними ризиками, з метою профілактики, подолання або зниження ступеня їх негативного впливу, за рахунок відмінних від державних джерел фінансування суб'єктами недержавного сектору.

Крім цього, недержавне соціальне забезпечення є діяльністю зобов'язаних суб'єктів недержавного сектору з надання окремих видів соціального захисту особам, які зіштовхнулися із соціальними ризиками, з метою профілактики, подолання або зниження ступеня їх негативного впливу, за рахунок відмінних від державних джерел фінансування.

1.4. Принципи недержавного соціального забезпечення

Для недержавного соціального забезпечення притаманні особливі принципи його здійснення.

Загалом принципи доцільно використовувати в процесі пошуку відповіді на запитання, яким чином, на основі яких теоретичних ідей будується право, відбувається правове регулювання суспільних відносин. Принципи відіграють роль ланцюга, яким тісно пов'язуються закономірності динаміки соціуму та існуючої сучасної правової системи. Як слушно зазначає В.Л. Костюк, «принципи повинні відігравати провідну роль соціально-правових орієнтирів під час підготовки та реалізації соціальних реформ» [134].

Принцип (з лат. principium) – засада, основа. Цей термін, на думку Б.І. Сташківа, має три значення. По-перше, принципи є основними засадами, вихідними ідеями, для яких характерними є універсальність, загальність, значущість, вища імперативність та відображення ними суттєвих положень теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації. По-друге, принципи виражають ставлення людини до подій, суспільних ідей, норм (правил) поведінки і діяльності, яке виходить із внутрішнього переконання людини. По-третє, принцип означає основу устрою чи дії приладу, машини тощо [365, с. 2].

В юридичному розумінні в цілому термін «принцип» визначає теоретичне узагальнення чогось найбільш притаманного та типового, певних однорідних ознак, головних, «стержневих», відправних ідей та вимог. Не можна не згадати про те, що у правознавчому значенні його використовують для розкриття

широкого кола різних правових явищ: правотворчості, правозастосування, права в цілому, правопорядку, юридичної відповідальності тощо [107, с. 102].

Усім принципам, як зазначає Н.В. Сухицька, притаманні спільні ознаки:

1) вони існують для забезпечення прав і свобод людини, нормального функціонування держави та громадянського суспільства;

2) закріплюють найбільш важливі правила для регулювання дії суб'єктам права;

3) є прогресивними, ідеальними, але цілком досяжними правилами-засадами поведінки для вже згаданих суб'єктів [374, с. 55-56].

О.В. Старчук, досліджуючи становлення та розвиток вчення про принципи права, розглянула різні позиції науковців щодо їх загальних ознак, на підставі чого виокремила основні із них: історичний характер; стабільність; об'єктивна зумовленість; регулятивний характер; нормативність; універсальність; предметна визначеність; вища імперативність щодо правових норм; загальна значимість; системність та взаємоузгодженість [359, с. 41-42].

Історичний характер принципів означає «невічність», змінність принципів, залежно від історичних умов, які існують, звідси – їх ідеологічне забарвлення, тобто прагнення суспільства, через відповідні економічні, політичні, моральні та правові реалії формувати свою поведінку на основі загальноприйнятих керівних положень. Принципи характеризуються стабільністю, адже так чи інакше є досить довготривалими. Принципи права є об'єктивно зумовленими, адже як феномен ідеологічної природи існують реально і об'єктивно власне у праві, тим паче – під впливом економічного та соціально-політичного устрою всередині суспільства. Регулятивний характер принципів демонструє, що вони є результатом волі та свідомості людини, який складається із велінь, правил, важливих для виконання приписів, що впроваджуються в життя людьми і державою та регулюють стільки, скільки регулює саме право. Нормативність означає їх формальну визначеність, насамперед, через те, що вони встановлюються державою. Ознака універсальності вказує на те, що принципами пронизується уся юридична матерія, їх слід враховувати у будь-якій правовій ситуації. Предметна визначеність означає, що вони виражають суть норм права,

за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин, які визначені предметом правового регулювання цієї галузі права. Загальна значимість вказує, що принципи впливають на весь механізм правового регулювання суспільних відносин [359, с. 41-42].

Ознаки принципів права вдало охарактеризовані у роботі С.П. Погребняка, який вказує на те, що вони є «уособленням найбільш важливих цінностей певної системи права; концентрацією висвітлення результату динаміки права та детермінацією векторів його розвитку у майбутньому; їм притаманний найбільш загальний характер та пріоритетність над правовими нормами; вони характеризуються максимальною стійкістю; є самодостатніми у розумінні формальної визначеності тощо» [231, с. 13].

Висвітлені вище ознаки принципів доповнюються у роботах В.Л. Костюка. Такими ознаками, на думку вченого, є те, що принципи права соціального забезпечення слугують засобом посилення ефективності, дієвості та доступності права на соціальний захист (соціальне забезпечення), та інших прав, які тісно пов’язані із ним. Крім цього, принципи сприяють гармонізації права соціального забезпечення, національного законодавства України із міжнародними, передусім – європейськими, соціальними стандартами [134].

Питання принципів – глибоко теоретичне. Враховуючи це, у спеціальній літературі їм приділяється значна увага та висловлюються різні точки зору щодо їх видів.

Наприклад, А.М. Колодієм пропонується усі принципи розділяти на групи: 1) принципи правосвідомості; 2) принципи правоутворення; 3) принципи правотворчості (законотворчості та нормотворчості); 4) принципи системи права (загальноправові (основні), міжгалузеві, галузеві, правових інститутів); 5) принципи структури права (загальносоціального та юридичного, приватного та публічного, охоронного та регулятивного, процесуального і матеріального, суб’єктивного та об’єктивного); 6) принципи реалізації права, у тому числі – його застосування; 7) принципи охорони права (особливо – юридичної відповідальності та правосуддя) [127, с. 19].

Крім цього, в юридичній науці принципи права класифікують також за іншими критеріями: залежно від способу закріплення (ті, що зафіксовані у нормах права, та ті, що випливають з їх змісту); від форми нормативного закріплення (закріплені на рівні Конституції, міжнародно-правових актів, поточного законодавства); залежно від рівня фундаментальності (загальноцивілізаційні-універсальні, загальноправові – властиві для кількох правових систем, загальні принципи системи права – ті, що стосуються міжнародних чи національних правових систем); за територією охоплення (міжнародні та державні-внутрішньонаціональні); за предметом правового регулювання (трудового права, цивільного права, права соціального забезпечення тощо); за змістом (спеціально-юридичні та загальносоціальні – економічні, політичні тощо); залежно від суспільних відносин, на які вони розповсюджуються та типом закономірностей суспільства, що у них виражаються (загальнолюдські, загальноправові, міжгалузеві, галузеві, окремих інститутів права) та ін. [365, с. 232-233].

Найбільш цінним, з огляду на предмет цього дослідження, є поділ принципів залежно від сфери їх поширення або, іншими словами, в контексті певної системи права. Так, виділяють: загальноправові, міжгалузеві, галузеві та внутрішньогалузеві принципи [415, с. 107]. Принципи недержавного соціального забезпечення належать до внутрішньогалузевих, тобто таких, які діють у межах окремих підгалузей права чи правових інститутів [67, с. 118].

Деякими авторами, наприклад, В.Л. Костюком, пропонується згрупувати принципи права соціального забезпечення лише у три групи, виокремивши: загальноправові (універсальні); 2) конституційно-правові (основоположні); 3) галузеві (спеціальні) [134]. Така позиція, на нашу думку, є невиправданою, адже без уваги залишаються інші логічно існуючі групи принципів, наприклад, внутрішньогалузеві.

Варто зазначити, що останнім часом формулювання принципів права стало одним із напрямів законотворчої діяльності. Проте така наявна тенденція у формуванні соціально-забезпечувального законодавства не означає відсутність спорів щодо доцільності їх закріплення на рівні певного нормативно-правового

акту [339, с. 63].

У процесі дискусії навколо цього питання представники науки права соціального забезпечення умовно розділилися на дві групи. Одними вченими акцентується увага на тому, що принципи обов'язково мають бути закріплені вираженими у тексті законодавчого акту. На противагу їм, інші науковці доводять, що принципи, слугуючи відправними ідеями, основними характерними ознаками процесів, явищ, напрямів діяльності тощо, можуть існувати абсолютно самостійно, відокремлено від тексту закону, адже припущення про їх існування вже достатньо для того, щоб вони виконували свою функцію [339, с. 63].

Досліджуючи принципи права соціального забезпечення, П.Д. Пилипенко зазначає, що «норми загальносоціального права, виступаючи основою формування права юридичного, відіграють роль тих керівних ідей-принципів, на яких базується система юридичних норм» [227, с. 53].

Яскравим прихильником такої позиції також є Б.І. Сташків, який вважає, що «закріплення у нормах законодавства принципи не потребують, вони, будучи керівними засадами, ідеями юридичної науки, нормами загальносоціального права, можуть повноцінно існувати поза правом, поза його системою, за певних причин, не переходячи у вираження в нормах права юридичного» [367, с. 118].

Протилежної думки дотримуються інші сучасні представники доктрини права соціального забезпечення. Так, В.Я. Бурак, С.М. Синчук переконані, що принципи права соціального забезпечення по суті є принципами правового регулювання, а тому принципи можуть визнаватись правовими лише тоді, коли вони напряму відображаються у нормах права або, принаймні, чітко випливають із його змісту [334, с. 15].

Г.О. Яковлєва звертає увагу на те, що, «відштовхуючись від факту закріплення принципів у актах законодавства, все ж, правовими нормами вони вважатись не можуть, адже, демонструючи загальне правило поведінки, яке виражається у фундаментальних ідеях, властивих тій чи іншій сфері, структурних елементів, притаманних нормі права, вони не мають, а отже, не в змозі всесторонньо регулювати конкретні суспільні відносини» [415, с. 107].

Потрібно зазначити про те, що науковцями повсякчас принципи права зводяться до норм загального характеру, тобто таких, де не передбачається конкретна модель поведінки, проте встановлюються вимоги, обов'язкові для інших правових норм. Така ситуація, як видається, є підміною понять. Більше того, їх ототожнення виключає доцільність виокремлення такої категорії, як принцип, в цілому, позбавляє принципи можливості слугувати взірцем для наступних норм права і правовідносин.

Не зважаючи на те, що, як зазначалося, не всі вчені погоджуються із необхідністю закріплювати принципи права соціального забезпечення на рівні законодавства, більше того – існують роботи, у яких увага науковців зосереджена на основних принципах соціального забезпечення як певній системі заходів держави, а не на його правовому регулюванні, вважаємо за доцільне та найбільш раціонально під принципами права соціального забезпечення розуміти основні ідеї, вихідні положення, які закріплені в правових актах, що регулюють соціальне забезпечення, або випливають зі змісту їх норм. Вони визначають сутність і напрям розвитку правових норм у конкретній сфері суспільних відносин. Що важливо, у змісті поняття принципів правового регулювання повинна бути реальна дійсність, а не перспектива розвитку правового регулювання тих або інших суспільних відносин [339, с. 64].

Тож, принципи можуть стосуватися права в цілому, відображати спільні засади, основи декількох його галузей, бути властивими виключно одній із них або, зокрема, слугувати вихідними ідеями, началами окремих правових інститутів всередині самостійної галузі права. Так, останній вид принципів представлений, зокрема, принципами недержавного соціального забезпечення, яке в Україні лише починає досягати свого активного розвитку, проте, вже без сумніву, є досить перспективним.

Дослідження принципів недержавного соціального забезпечення, логічно розпочати із розгляду принципів права соціального забезпечення, адже вони стосуються і досліджуваної організаційно-правової форми соціального захисту населення.

Принципи права соціального забезпечення формуються під впливом

різних чинників: власне тих умов; у яких проходить життєдіяльність людини; особливостей економічного розвитку всередині країни; політичних перетворень; релігійної традиції; ідеології тощо. Натомість процес формування принципів не позбавлений впливу суб'єктивних факторів, адже вони є проявом свідомості суспільства, а отже, що важливо для цього дослідження – при кардинальних трансформаціях у суспільних відносинах у сфері соціального захисту населення, передусім, розвитку відмінного від державного соціального забезпечення, виникає необхідність у перегляді переліку та змісту традиційних принципів права соціального забезпечення.

Н.Б. Болотіна доходить до висновку про те, що загальні принципи права соціального захисту видається доцільним диференціювати на змістовні та формальні. Змістовні принципи розкривають зміст права на соціальний захист, формулюючи загальні засади його змісту. Формальні принципи, своєю чергою, відображають якість юридичного механізму забезпечення такого права [16, с. 192-193].

Аналіз спеціальної літератури дає змогу додати до цих груп третю групу, яка включає єдині принципи права соціального забезпечення [374, с. 56].

Єдиними принципами, на думку Н.В. Сухицької, є:

- принцип соціального страхування, що відображає один із способів фінансування заходів соціального забезпечення – шляхом акумуляції і розподілу внесків;
- принцип соціального забезпечення – означає надання допомоги категоріям населення, які не охоплені страхуванням;
- принцип допомоги, зміст якого зводиться до можливості для людини, яка опинилася у складній життєвій ситуації звернутися до відповідних суб'єктів для отримання різного роду заходів, у об'ємі, необхідному для їх подолання;
- принцип соціальної солідарності, який виражається у взаємній підтримці та перерозподілі грошових ресурсів між отримувачами на основі міркувань справедливості [374, с. 56].

Більшість зазначених принципів, на нашу думку, є досить спірними. По-перше, принципи соціального забезпечення, які, на думку згаданої вище авторки,

виключають вірогідність отримувати різні заходи підтримки одночасно із кількох організаційно-правових форм соціального захисту населення, що йде врозріз із дійсністю, адже існування додаткового та спеціального соціального захисту, навіть із назви, цілком вказує на таку можливість. Крім цього, принцип соціальної солідарності не є властивим для усіх без виключення форм соціального захисту населення, приміром, солідарна система пенсійного страхування – це лише один із її рівнів, інші два функціонують на основі принципів накопичення та самостійної відповідальності за власне забезпечення в майбутньому. І таких прикладів можна навести багато.

Серед змістовних принципів найбільш часто виділяють: принцип загальності соціального захисту; економічної та наукової обґрунтованості соціальних стандартів; заборони дискримінації та створення рівних прав та можливостей; універсальності (всебічності) соціального захисту; диференціації умов та рівня соціального захисту; незменшуваності обсягів та змісту соціальних виплат на послуг за прийняття нових законодавчих актів; гарантування державою встановлених прав.

До формальних, своєю чергою, належать: принцип реальності проголошених прав; юридичної ясності; захисту законних сподівань; збереження прав у сфері соціального захисту; судового захисту.

Одночасно із виділенням загальних принципів соціального забезпечення вчені погоджуються із необхідністю виокремлювати широку низку внутрішньогалузевих принципів [381, с. 115].

Для недержавного соціального забезпечення як окремої організаційно-правової форми соціального захисту властивими є своєрідні принципи. Враховуючи те, що норми про недержавне соціальне забезпечення утворюють самостійний правовий інститут у системі права соціального забезпечення, цю групу принципів варто визначити як «внутрішньогалузеві».

Одним із таких принципів, передусім, є добровільність. Брати участь, наприклад, у недержавному пенсійному забезпеченні особи можуть на добровільній основі, у випадку, якщо виявлять бажання забезпечити для себе додаткове джерело до існування у старості та інших випадках. На відміну від

загальнообов'язкового державного соціального страхування різних видів, очевидно, окреслений формат підтримки абсолютно виділяється. Тобто, якщо намагатись описати принципи, властиві для права соціального забезпечення в цілому, доцільно було б зазначити про поєднання в цей час добровільності та обов'язковості участі у соціальному забезпеченні. Виходячи із цього, усі існуючі форми соціального захисту населення умовно логічним було б диференціювати на базові та ті, що мають додатковий характер (додатковий соціальний захист, недержавне соціальне забезпечення). Отже, розмірковуючи над принципами права соціального забезпечення, видається доцільним говорити про принцип можливого отримання підтримки за рахунок держави та інших, не заборонених законом джерел фінансування. Про що йдеться у Конституції України, де у ст. 46 вказується на те, що «право на соціальний захист гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними».

Ще одним принципом недержавного соціального забезпечення слід назвати принцип позитивної правової відповідальності за рівень життя, на існування якого мало звертається увага у спеціальній фаховій літературі, проте тенденції, які відбуваються у сфері соціального захисту у цей час, дають підстави для його визнання. Оскільки позитивна відповідальність є недослідженою у праві соціального забезпечення, то видається необхідним детально розглянути це питання.

У Національній доповіді «Соціально-економічний стан України: наслідки для народу і держави» (2009) [356, с. 289-290] вперше на державному рівні звертається увага на проблему панування патерналістських настанов у мисленні населення, що проявляється у перекладенні обов'язків за свій добробут на державу, очікуванні допомоги від неї, покладанні не на власні сили, звичці претендувати на підтримку тільки безкоштовно тощо. Негативно доповнюють такі упередження слабка підприємницька активність, низький рівень зацікавленості та особистої участі громадян в прийнятті рішень як стосовно себе,

так і загальнодержавного життя. Без сумніву, підґрунтям для формування зазначених орієнтирів та хибних цінностей стало радянське минуле, але виклики сьогодення демонструють необхідність рішучих змін через неспроможність на сучасному етапі продовжувати системі соціального захисту існування у форматі, притаманному для тих часів, через її неефективність.

Відтак, вочевидь, що сьогодні кожен повинен усвідомлювати той факт, що рівень життя, нерідко – можливість отримувати підтримку та її обсяг від держави та інших суб'єктів залежать від нього: активності позиції в сенсі волевиявлення, трудової діяльності в минулому та належного її оформлення, участі у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування тощо.

Слід підтримати твердження М.М. Шумила, що «в основу нового підходу до розбудови соціальної держави має бути покладений принцип особистої відповідальності громадян» [409, с. 112]. Це означає те, що кожній особі необхідно робити все можливе для того, щоб забезпечити себе сьогодні та в майбутньому. На думку вченого, впровадження цього принципу до соціально-забезпечувального законодавства відіграє домінуючу роль при «формуванні нової парадигми країни соціального добробуту», у якій на державу покладатимуться нові завдання – не того суб'єкта, який забезпечує соціальний захист, а такого, який його гарантує, регулює здійснення та організовує ефективне існування усієї системи соціального захисту населення [409, с. 112].

Цю думку розвиває Н.М. Хома, яка вважає, що за сучасних умов держава не завжди має можливості взяти на себе повну відповідальність за добробут населення та кожного окремого його члена, а тому змушена субсидіарно перекласти низку обов'язків на недержавний сектор (інститути громадянського суспільства, бізнес тощо). На основі цього стає можливим спостерігати в цілому світову тенденцію переходу від ідеї загального добробуту до утвердження мінімальної держави, якою гарантуються базові соціальні права та виконуються переважно сервісні функції [394, с. 24].

Вдалими видаються також висловлювання В.А. Скуратівського, який, розмірковуючи над процесами, що відбуваються сьогодні у соціальній сфері, зазначив, що «за нових демографічних та економічних умов на місце старій

доктрині соціального захисту почала приходити нова, якою проголошується відповідальність суспільства загалом за добробут його членів» [344, с. 100].

Знаковою у певному сенсі, з огляду на зазначене, стала практика Королівства Нідерландів, яке виступає передовою державою в сфері сьогоднішніх соціальних реформ. У першому зверненні монарха Вілла-Олександра до парламенту ще у 2013 прозвучало те, що: «Класичне уявлення про соціальну державу поступово, але вірно, перетворюється на ідею «співучасті суспільства (громадян)» [440]. Під цим розумілась необхідність розпочати заохочення державою самозабезпечення населення, поволі відмовляючись від їх державної залежності.

Усе вказане вище дозволяє стверджувати про існування позитивної відповідальності у праві соціального забезпечення, яка в найбільш узагальненому вигляді являє описану відповідальність кожного за власний рівень життя сьогодні та в майбутньому, відповідальність членів суспільства один за одного поза участю держави у цьому не лише через реалізацію заходів на основі усталеного принципу солідарності, притаманного для системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, а й, наприклад, за допомогою благодійної діяльності тощо. Такий підхід до розуміння відповідальності допоки не був висвітлений у наукових працях представників науки права соціального забезпечення.

Для визначення позитивної відповідальності у праві соціального забезпечення варто проаналізувати поняття юридичної відповідальності, яке у вітчизняній і зарубіжній юридичній літературі трактується по-різному.

В Енциклопедії сучасної України під відповідальністю пропонується розуміти «здатність особи чи колективу не тільки усвідомлено вибирати дії, способи поведінки і життя, а й оцінювати їх під кутом зору їх наслідків» [156, с. 21]. Своєю чергою, в Оксфордському тлумачному словнику відповідальність розкривається в якості «здатності зробити щось без чужого наказу чи підказки або того, за що відповідає особа» [441].

Категорію «відповідальність» не варто розглядати виключно через призму юриспруденції, вона – міждисциплінарна. Так, відповідальність досліджується з

точки зору філософії, психології, соціології, культури та інших галузей знань. Більше того, відповідальність як феномен може включати в себе моральну, політичну, етичну та інші складові.

У філософських працях під досліджуваною категорією розуміється усвідомлення людиною своєї поведінки, свого зв'язку з іншими членами суспільства та з суспільством загалом, прагнення здійснювати соціальний контроль та бажання дотримуватись правил, які у ньому панують, здатність прогнозувати наслідки поведінки та оцінювати результати. Відповідальність у цьому сенсі наближена за значенням до так званого «почуття обов'язку», яке повинно бути притаманне людині [83, с. 24].

Для характеристики зазначеного стану, почуття в юриспруденції використовуються різні терміни: функціональна відповідальність, добровільна відповідальність, перспективна відповідальність, активна відповідальність, помірно-позитивна відповідальність, попередня відповідальність, статусна відповідальність, проспективна відповідальність, персональна відповідальність, суб'єктивна позитивна відповідальність, конструктивна відповідальність, активний аспект відповідальності, моральна відповідальність, внутрішня відповідальність, правова відповідальність, інтроспективна відповідальність, правова відповідальність, активно-позитивна відповідальність, відповідальність належним виконанням обов'язків, заохочувальна відповідальність та багато інших [350, с. 470].

І.А. Безклубий звертає увагу на ще один проблемний аспект. Вчений розмірковує над доцільністю говорити про «юридичну» чи «правову» (або «правну») відповідальність [7, с. 9]. Ця проблема лише на перший погляд видається філологічною, насправді, ж, як доводиться науковцем, означення «юридична» є вузьким, адже стосується тільки негативного її контексту, тобто стягнень, які можуть бути застосовані до особи за порушення закону. Водночас позитивна та негативна складова відповідальності виходять за рамки букви закону, охоплюючи право, мораль та інші площини існування.

Зазначена позиція знаходить підтримку у літературі. Так, відповідальність у найбільш традиційному розумінні як юридичний наслідок вчинення

правопорушення пропонується називати «юридичною», а перспективну (позитивну) – правовою [350, с. 473]. Своєю чергою, ототожнення цих видів відповідальності уособлюватиме позитивістський підхід у розумінні права та відповідальності, основою яких є воля держави, яка знаходить втілення у законі. Як відзначає В. Сердюк, «при такій позиції ігнорується аксіологічний підхід до змісту права та юридичної відповідальності, адже правова відповідальність становить фундамент юридичної». Правова відповідальність базується на вимогах природного (ідеального) права, його цінностях: свободі, рівності, справедливості [326].

Розкрити термін «правова відповідальність» намагалося широке коло вчених, не лише представники юриспруденції.

Так, наприклад, М.Р. Штокало у дисертації «Генеза ідеї відповідальності в праві: філософсько-правовий вимір» (2012 рік) пропонує під правовою відповідальністю розуміти «зумовлену історичними, соціальними та культурно-світоглядними умовами усвідомлену необхідність суб'єкта права виконувати вимоги правових норм, яка забезпечує йому гарантовану суспільством і державою можливість безперешкодної реалізації свободи» [408, с. 9].

Фактично, правова відповідальність – більш широке поняття, ніж обов'язок керуватися приписами закону. Вона віддзеркалює якісний аспект усвідомлення людиною права, досягнення осмислення та прийняття свободи необхідності ставлення до правових норм як до особистих.

Я.М. Шевченко зазначає, що правова відповідальність – це «ущемлення (втрата блага), яке міститься в правовій нормі і реалізується в правовідносинах відповідальності, втілене в мірі відповідальності, що несе в собі осуд суспільства і держави, здійсненого особою правопорушення» [405, с. 4]. Вочевидь, у цьому визначенні вчена розглядає лише негативну складову відповідальності, вкладаючи у неї вузький зміст.

У філософській та юридичній літературі відповідальність розглядається як у позитивному, так і негативному аспектах. Спільною для них є мета – забезпечення правопорядку. Здебільшого вважається, що позитивна відповідальність задля цього попереджає правопорушення, гарантує

забезпечення інтересів суспільства та його членів. Тим самим, чим вищий рівень позитивної відповідальності, тим менший – негативної [350, с. 469-470].

Позитивна відповідальність відіграє трансформуючу роль у свідомості суспільства, адже впливає на поступовий перехід від таких інструментів забезпечення правопорядку, як примус у вигляді санкцій до переконання, заохочення, виховання тощо.

Відштовхуючись від протилежного, варто сказати, що обмеження юридичної відповідальності лише негативним аспектом призводило б до зменшення обсягу її функцій, негативно відобразилась би на правовому вихованні, правоохоронній діяльності, яка б не забезпечувала попередження правопорушень, а лише виконувала завдання із застосування санкцій. В основу правової дійсності були б покладені не демократичні методи соціального реагування – забезпечення існування таких умов, за яких виконання обов'язку, дотримання норм права були б свідомою необхідністю, а примус. Особа б не діяла відповідально, керуючись моральними міркуваннями та правовими приписами, а лише остерігаючись негативних наслідків.

Такий розширений підхід до розуміння відповідальності дозволить змістити фокус уваги на проблеми забезпечення позитивної відповідальності, а не притягнення до відповідальності за вчиненні правопорушення, що позитивно позначиться на правопорядку та в цілому безпеці та якості життя суспільства.

Отже, на нашу думку, варто підтримати позицію Х.Б. Соломчак про те, що під час визначення правової відповідальності повинні бути враховані два зазначені вище аспекти. Це пояснюється тим, що позитивна її складова випливає з інтерпретації права з точки зору філософії, з розумінням її як певної правової цінності. Водночас негативна сторона правової відповідальності ґрунтується на трактуванні права як системи своєрідних правил поведінки, які існують з метою врегулювання суспільних відносин [350, с. 473-474].

Таким чином, в аспекті цього дослідження варто розглядати саме про позитивну правову відповідальність, а не юридичну. Проте справедливим буде згадати і точку зору авторів, які пропонують взагалі відмовитись від умовного виокремлення в структурі відповідальності негативного (ретроспективного) та

позитивного (перспективного) аспектів, що, на їх переконання, призводитиме до формування уявлення про начебто існування самостійних видів правової відповідальності, що є хибним, адже така відповідальність є єдиною [283, с. 37].

Отже, в найбільш загальному уявленні позитивна відповідальність передбачає розуміння необхідності діята згідно з законом та можливість отримання певного заохочення за корисне діяння [204, с. 3].

Відомий теоретик права Ю.М. Оборотовим пропонує досліджуване поняття розглядати як «вид юридичної відповідальності, який є відповідною реакцію держави та суспільства на соціально-корисне правомірне діяння особи у вигляді застосування різних засобів правового заохочення: особистого характеру (подяка, присвоєння почесного звання тощо); майнового характеру (премія, цінний подарунок тощо); організаційного характеру (підвищення у посаді) [83, с. 23]. Проте із визначення можна побачити, що вчений розглядає позитивну відповідальність переважно через призму трудових відносин, а в цьому дослідженні доводиться доцільність вкладати у неї на багато ширший зміст, щонайменше розглядати також як явище, притаманне для соціально-забезпечувальних відносин.

У цілому аналіз запропонованих у спеціальній літературі визначень дає можливість дійти висновків про те, що вченими переважно робиться акцент саме на якійсь одній особливості позитивної правової відповідальності. Наприклад, одна група вчених розглядає її в якості морального обов'язку, осмислення та розуміння обрання варіанту дій з точки зору максимальної користі для себе чи суспільства, свідомого дотримання певного формату поведінки, прагнення добре виконувати свої обов'язки перед суспільством та державою тощо. Інша – підкреслює роль досліджуваної відповідальності в рамках певного «відношення» або через певний «соціальний зв'язок», розкриваючи її через добросовісне виконання обов'язків перед державою, громадянським суспільством певною групою людей чи навіть окремою людиною [350, с. 471].

Вітчизняні науковці О.В. Іваненко [113, с. 48], Н.М. Оніщенко [204, с. 5] характеризують позитивну відповідальність за допомогою правомірної поведінки або правомірного, соціально-корисного діяння.

О.В. Іваненко зазначає, що «позитивна юридична відповідальність виступає способом закріплення юридичного обов'язку з дотримання та виконання вимог норм права, що реалізується у правомірній поведінці суб'єктів права і схвалюється або заохочується державою» [113, с. 48].

Своєю чергою, Н.М. Оніщенко називає її «видом юридичної відповідальності, який є відповіддю суспільства та держави на соціально-корисне правомірне діяння особи у вигляді застосування до неї різного роду заохочень» [204, с. 5].

Позитивній правовій відповідальності притаманна низка ознак. Враховуючи те, що її ідеями є зменшення проявів неправомірної поведінки, можливість застосування заохочень та інших інструментів стимулювання, вона: 1) пов'язана з розширенням існуючих прав та наданням додаткових соціальних благ; 2) виступає формою реалізації заохочувальних норм; 3) наступає після реалізації бажаної поведінки; 4) здійснюється добровільно; 5) є стимулом мати можливість претендувати на певні соціальні блага та інші позитивні наслідки (економічні, моральні тощо); 6) схвалюється суспільством в рамках загальних правовідносин.

У юридичній літературі також звертається увага ще на таку ознаку, що позитивна відповідальність здійснюється переважно в урочистій формі. Але, на нашу думку, це не є обов'язковою її характеристикою, адже здебільшого стосується позитивної відповідальності у трудових відносинах. У контексті інших сфер, зокрема у сфері соціального забезпечення, згадана «урочистість» не має місця (прикладом цього є отримання пенсії за рахунок недержавного пенсійного страхування, волонтерської допомоги тощо).

Зазначене вище дозволяє визнавати позитивну правову відповідальність у праві соціального забезпечення в найбільш узагальненому вигляді як правовідношення, в якому суб'єктивні права та юридичні обов'язки реалізуються добровільно, свідомо, що знаходить вираження у правомірній поведінці. Проте, розширюючи зазначене, варто звернути увагу на ще один момент. Видається доцільним саме в контексті права соціального забезпечення та сфери соціального захисту говорити про позитивну відповідальність не як про

мотив до правомірної поведінки, тобто до непорушення законодавчих приписів, а як про можливість добровільно та свідомо брати на себе додаткові обов'язки задля покращення особистого становища (матеріального, соціального, засобом добровільної участі у недержавному пенсійному страхуванні), так і суспільства в цілому через, наприклад, допомогу тому, хто цього потребує (у вигляді, приміром, благодійних пожертв, волонтерської допомоги, донорства), ведення соціального підприємництва тощо. Вочевидь, юридичної відповідальності за нездійснення цього на законодавчому рівні не існує і не може існувати апріорі. Але такий підхід дозволяє розглянути позитивну правову відповідальність під новим кутом, відійшовши від традиційного її розуміння в літературі [217, с. 86].

Позитивну правову відповідальність також видається можливим розглядати в якості складової правового інституту відповідальності у праві соціального забезпечення, який тільки починає формуватися. Його розширення в майбутньому буде зумовлене потребою пошуку нових шляхів здійснення соціального захисту через неможливість держави на високому рівні виконувати соціальну функцію. Також сприятимуть цьому трансформації, які поступово відбуваються в свідомості людей та на рівні суспільства: розуміння важливості власної ролі у тому рівні життя, який вони матимуть; усвідомлення необхідності допомагати тим, хто цього потребує; перехід від споживчого ставлення до держави до ідей партнерства і співпраці та багато інших.

Позитивна правова відповідальність може та повинна набувати проявів, передусім, у соціальному страхуванні (як загальнообов'язковому державному, так і в недержавному пенсійному забезпеченні особливо). Передусім, вона виражається у взаємозв'язку між трудовою діяльністю (набутим страховим стажем) та можливістю отримувати виплати, їх розмірами. Крім цього, особливо актуальним питання відповідальності стало з огляду на гостру проблему поступового послаблення ідеї «угоди між поколіннями та різними соціальними групами населення», закладеної в основу організації соціального захисту в Україні. Причинами цьому стали економічні зміни, демографічна криза та низка інших негативних факторів, які не дозволяють такому підходу утримати свої позиції. Сьогоднішнє працездатне населення вже не в змозі утримувати

непрацездатних, а тому, очевидною стає необхідність шукати нові механізми, підходи до вирішення соціальних проблем. У літературі в контексті пенсійних відносин вдало висвітлюється необхідність розвивати ідею «угоди із самим собою» [409, с. 151], що означало б для особи самостійний прогноз свого матеріального становища в майбутньому та визначення рівня достатку сьогодні і потім. Такий ціннісний орієнтир повинен бути притаманний в цілому менталітету населення, звісно, не виключаючи необхідність державою гарантувати для всіх і кожного мінімальний рівень життя.

Крім зазначеного, саме благодійна діяльність через різні її форми також може слугувати доказом існування позитивної відповідальності в суспільстві. Адже ініціативне, свідоме, добровільне надання підтримки тим, хто цього потребує – яскравий приклад розуміння власної ролі та необхідності участі у забезпеченні соціального захисту населення за наявності для того особистих ресурсів (грошей, здоров'я, часу тощо).

Розвиток системи соціального захисту в Україні сьогодні повинен бути сфокусований навколо двох основних складових:

1) державному захисті тих, хто не в змозі забезпечувати себе самостійно, адже будь-яка держава, яка проголосила себе соціальною, не може позбавити себе цього обов'язку;

2) самостійному захисті через економічні, правові, організаційні механізми, функціонування яких забезпечується державою (недержавне пенсійне забезпечення, благодійна діяльність тощо).

Саме тому позитивна правова відповідальність за рівень життя на сучасному етапі набуває ознак самостійного принципу соціального захисту в Україні, передусім, саме такої його форми, як недержавне соціальне забезпечення, адже в його рамках позитивна правова відповідальність набуває найбільших проявів. Тенденції, які відбуваються у сфері соціального захисту сьогодні, дають підставу говорити про його існування та поступове утвердження ідей та ціннісних орієнтирів, які формують його зміст [217, с. 88].

Наступним внутрішньогалузевим принципом недержавного соціального забезпечення є принцип недержавного фінансування, який полягає в особливому

фінансуванні надання видів соціального захисту в рамках досліджуваної організаційно-правової форми. Порядок її фінансування був детально розглянутий в попередньому підрозділі, тому, варто узагальнено виснувати, що фінансуються вище зазначені заходи за рахунок усіх, не заборонених законом, джерел фінансування, які є відмінними від державних.

Видається можливим виділити ще один принцип недержавного соціального забезпечення – принцип забезпечення дотримання державних соціальних стандартів. Так, незважаючи на те, що досліджувана організаційно-правова форма соціального захисту населення є недержавною, здійснюється суб'єктами недержавного сектору, переважно на добровільних засадах, на основі договору тощо, положення законодавства передбачають поширення державних соціальних стандартів на таких суб'єктів.

Наприклад, частиною першою ст. 17 Закону України «Про соціальні послуги» закріплюється, що «соціальні послуги надаються надавачами соціальних послуг державної, комунальної та приватної власності відповідно до державних стандартів соціальних послуг». Крім цього, у частині третій ст. 46 Конституції України закріплюється, що «пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом». Зазначене положення, вочевидь, поширюється також на пенсії за рахунок недержавного пенсійного страхування. Заслуговують на увагу міркування С.М. Синчук про необхідність поширення соціальних стандартів також на благодійну діяльність [332, с. 53].

Встановлення чіткої системи принципів, на яких ґрунтується недержавне соціальне забезпечення, має велике значення, адже сприятиме ефективному та дієвому забезпеченню конституційного права на соціальний захист в цілому через виділення основоположних засад для подальшої нормотворчості у цій сфері.

Як уже відзначалось, принципи недержавного соціального забезпечення на сьогоднішній день не передбачені на законодавчому рівні. Водночас деякі з них знаходять своє вираження у спеціальних законах, присвячених окремим

напрямам підтримки у рамках досліджуваної організаційно-правової форми соціального захисту населення. Вважаємо можливим розглядати такі принципи, як «спеціальні принципи недержавного соціального забезпечення».

Передусім, принципи недержавного пенсійного забезпечення, з яким, як уже відзначалося, більшість учених ототожнюють недержавне соціальне забезпечення, закріплені у ст. 4 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р. № 1057-IV.

Так, серед них: принцип законодавчого визначення умов недержавного пенсійного забезпечення; заінтересованості фізичних осіб у недержавному пенсійному забезпеченні; добровільності створення пенсійних фондів юридичними та фізичними особами, об'єднаннями фізичних осіб та об'єднаннями юридичних осіб; добровільної участі фізичних осіб у системі недержавного пенсійного забезпечення та вибору виду пенсійної виплати, крім випадків, передбачених Законом; добровільності прийняття роботодавцем рішення про здійснення пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення; економічної заінтересованості роботодавця у здійсненні пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення; неможливості необґрунтованої відмови роботодавця від здійснення пенсійних внесків до системи недержавного пенсійного забезпечення на користь своїх працівників, якщо роботодавець розпочав здійснення таких пенсійних внесків; рівноправності всіх учасників пенсійного фонду, які беруть участь в одній пенсійній схемі; розмежування та відокремлення активів пенсійного фонду від активів інших суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення та накопичувального пенсійного страхування з метою захисту майнових прав учасників пенсійного фонду та унеможливлення банкрутства пенсійного фонду; визначення розміру пенсійної виплати залежно від суми пенсійних коштів, облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду або застрахованої особи; гарантування фізичним особам реалізації прав, наданих їм цим Законом; цільового та ефективного використання пенсійних коштів; державного регулювання розміру тарифів на послуги, що надаються у системі недержавного пенсійного

забезпечення; відповідальності суб'єктів системи недержавного пенсійного забезпечення за порушення норм, передбачених законодавством; державного регулювання діяльності з недержавного пенсійного забезпечення та нагляду за його здійсненням [271].

Як доводилось раніше, асоціювати недержавне соціальне забезпечення населення виключно з недержавним пенсійним забезпеченням не можна, адже його сфера є набагато ширшою. Так, вагоме місце у недержавному соціальному забезпеченні посідає, зокрема, благодійна діяльність, формами якої є волонтерська та меценатська діяльність, гуманітарна допомога, донорство та трансплантаційна діяльність тощо, принципи здійснення яких також видається необхідним виокремити.

Найбільш логічним буде доповнити принципи недержавного соціального забезпечення групою принципів благодійної діяльності, адже вона складає другий найбільш вагомий напрям підтримки в рамках цієї організаційно-правової форми соціального захисту.

Виникнення благодійної діяльності на географічній території сучасної України сягає давнини. Приватна доброчинність слугувала першим проявом масового та систематичного соціального захисту нужденних: дітей, жінок, літніх людей, поранених воїнів та інших. Така підтримка здійснювалась задовго до зародження державності, окремі її вираження мали місце ще за первісної дородової общини, де починала приділятися перша особлива увага дітям та вагітним жінкам. Благодійність не втратила своєї ролі і на сучасному етапі розвитку соціального захисту в Україні, більше того, як слушно зазначається у літературі, – досягла вершини [222, с. 91], законодавчо окреслилась.

Загальні положення – поняття, цілі та сфери, суб’єкти, види, механізм здійснення благодійної діяльності спеціально створеними некомерційними суб’єктами або окремими фізичними особами (меценатами, філантропами та ін.) закріплені у Законі України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 р. № 5073-VI.

На противагу принципам недержавного пенсійного забезпечення, принципи благодійної діяльності не відображаються в жодному зі спеціальних

законів, присвяченим такій діяльності в цілому або окремим її формам. Так, принципам благодійної діяльності у Законі України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» уваги не приділяється. Більше того, ані Закон України «Про товариство Червоного Хреста України» від 28.11.2002 р. № 330-IV, ані Закон України «Про гуманітарну допомогу» від 22.10.1999 р. № 1192-XIV, ані жоден інший закон, положеннями якого регулюються окремі аспекти благодійної діяльності, також не містять зазначені принципи. У ракурсі цього дослідження принципи лаконічно і концентровано демонструватимуть найбільш вагомі риси благодійної діяльності, її правого регулювання у сучасних умовах.

Заслуговує на увагу низка принципів, висвітлена у роботі Ф.Я. Ступак, присвяченій дослідженню філантропічних об'єднань другої половини XIX – початку XX сторіччя [373, с. 173], адже більшість із них не втрачає актуальності і сьогодні. Серед них учений перераховує: легальність діяльності і підзвітність місцевій та центральній владі; аполітичність; функціонування в рамках законів про благодійні товариства; демократичність; фінансова замкненість у колі своїх членів, зрідка – отримання допомог від земств, адміністрацій міста, інших державних суб'єктів; прагнення встановлення зв'язків із іншими благодійними організаціями.

Як уже відзначалося не закріплюються принципи благодійної діяльності у жодному зі спеціальних законів у цій сфері. Проте стаття 11 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» містить «засади діяльності благодійних організацій», якими фрагментарно передбачається порядок їх функціонування: некомерційний характер здійснення благодійної діяльності (метою не може бути одержання прибутку); самостійність надавачів у визначенні сфер, видів і місця, строків і отримувачів допомоги; свобода об'єднань тощо.

Заслуговують на увагу принципи благодійної діяльності, запропоновані у посібнику «Благодійність за правилами: принципи, основні засади, практичне застосування» А. Гулевської-Черниш, К. Ржевської, Л. Ярошенко [12]. Так, автори зазначають, що 1994-го року Європейський центр фундацій (EFC) надав розголосу «Принципам ефективної роботи», що було своєрідною рекомендацією, орієнтиром для благодійних фондів щодо зростання

ефективності їх діяльності, а також забезпечення більшої прозорості та відкритості під час збирання й використання пожертв. Брошура була перекладена українською і видана Українським форумом благодійників у 2007 році. Так, запропоновано було «7 принципів ефективної роботи»: 1) відповідність – благодійні фонди діють відповідно до чинного законодавства України, статуту організації, ратифікованих в Україні міжнародних і європейських конвенцій; 2) врядування – керівництво фондом здійснюється органом, якому делеговано право на схвалення рішень, члени якого обираються та керуються у своїй діяльності етичними стандартами; 3) внутрішня політика, процедури, програми підтримки – фонди розробляють зрозумілий перелік положень та процедур, які визначають місію, цілі, завдання та відповідні програми, які систематично доопрацьовуються; 4) управління, менеджмент, фінанси – стабільне і ґрунтовне адміністрування, наявність стратегій та процедур інвестування, використання ресурсів на благо людям забезпечують ефективну роботу фондів; 5) спілкування з громадою (комунікації) – прозорість діяльності. Довіра – найбільш цінний капітал у благодійності. Дотримання рекомендацій повинно відбуватися свідомо і добровільно; 6) моніторинг та оцінка – фонди роблять моніторинг і періодичну оцінку своєї діяльності та програм; 7) співпраця – фонди популяризують свої ноу-хау й досвід серед рівних організацій з метою просування успішних напрацювань, а також збільшення свого впливу у цій галузі.

Значення зазначених принципів для цього дослідження досить сумнівним, адже вони не відображають суті благодійної діяльності в цілому, а слугують більше орієнтиром для благодійних фондів у їх функціонуванні, носять декларативний характер.

Принципи благодійної діяльності в Україні видається можливим охарактеризувати через притаманні для такої діяльності властивості.

О.В. Марченко [166, с. 65] вважає, що благодійна діяльність характеризується такими ознаками, як: 1) добровільність – тобто основою для її здійснення є власне волевиявлення благодійника без будь-якого примусу; 2) систематичність – постійна активна участь благодійника у наданні підтримки; 3)

безоплатність – відсутність зустрічної дії майнового характеру зі сторони отримувача; 4) наявність специфічних суб'єктів правовідносин (благодійник і бенефіціар); 5) цільове спрямування – тобто її реалізація в рамках передбачених законом сфер і згідно з цілями; 6) здійснення засобом матеріальної чи особистої допомоги тощо.

Р.А. Сербиним [309, с. 415] акцентується увага на тому, що невизначеними легально також є принципи права на отримання благодійної допомоги, що ускладнює можливість його реалізації, вибору конкретного виду підтримки. Шляхом вирішення проблеми, на думку автора, є доповнення Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» низкою принципів:

– рівноправності, що означає відсутність дискримінації отримувачів на основі віку, національності, соціального походження, місця проживання, віросповідання, майнового положення, наявності судимості, приналежності до громадських об'єднань, окрім громадських об'єднань, що пропагують насильство, сепаратизм і тероризм;

– принципу мінімуму – надання базового обсягу допомоги, що задовольняє первинні потреби отримувача;

– принципу адресності – надання благодійної допомоги конкретним бенефіціарам відповідно до побажань благодійників і набувачів.

Висвітлений перелік, на нашу думку, дещо обмежений і не надає повного уявлення про природу благодійної діяльності в Україні та основи її здійснення. Крім цього, не зрозумілим є те, яку саме статтю вчений пропонує розширити за рахунок запропонованих змін, адже підходящої за змістом в Законі статті немає.

Враховуючи вищезазначене та очевидність наявної у чинному законодавстві прогалини, видається доцільним закріпити в окремій статті Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» такі принципи благодійної діяльності: 1) законність; 2) демократизм; 3) відкритість та прозорість; 4) неприбутковість і безоплатність; 5) цільове використання ресурсів; 6) відносна самостійність та незалежність; 7) свобода об'єднань; 8) добровільність; 9) систематичність; 10) доцільність; 11) підконтрольність тощо [66, с. 389].

Стаття 2 раніше чинного Закону України «Про донорство крові та її компонентів» від 23 червня 1995 року № 239/95-ВР (втратив чинність) була присвячена принципам такої діяльності, проте аналіз її положень дозволяє припустити закріплення більшою мірою характерних ознак, визначення такої діяльності, вимог до осіб, які бажають виступати донорами тощо. Так, наприклад, зазначається, що донорство крові та її компонентів – добровільний акт волевиявлення людини, що полягає у даванні крові або її компонентів для подальшого безпосереднього використання їх для лікування, виготовлення відповідних лікарських препаратів або використання у наукових дослідженнях. Донором може бути будь-який дієздатний громадянин України віком від 18 років, який пройшов відповідне медичне обстеження і в якого немає протипоказань. За особистим визначенням донора давання крові та (або) її компонентів може здійснюватися безоплатно або з оплатою, відповідно до законодавства. Такі принципи доцільно було б сформулювати, як: добровільність; безоплатність, за виключенням умов, передбачених законом тощо [68, с. 21].

Своєю чергою у Законі України «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові» від 30 вересня 2020 року№ 931-IX взагалі не закріплюються принципи донорства. Статтею 4 цього Закону передбачаються «Основні напрями державної політики у сфері донорства крові та компонентів крові, функціонування системи крові» [248], зі змісту яких видається можливим виокремити деякі принципи. Наприклад, в основі такого напряму політики, як «забезпечення реалізації державної політики на засадах поваги до честі та гідності донора і реципієнта» (пункт 3 частини першої статті 4) можна виділити принцип поваги честі та гідності донора і реципієнта. Зі змісту такого основного напряму, як «забезпечення рівного та своєчасного доступу до якісних і безпечних компонентів донорської крові для всіх пацієнтів за наявності відповідних медичних показань» (пункт 3 частини першої статті 4), вочевидь, можна виділити принцип забезпечення рівного та своєчасного доступу до якісних і безпечних компонентів донорської крові і тощо.

У спеціальній літературі невиправдано не робиться акцент на факті наявності груп принципів, властивих для кількох інститутів права соціального забезпечення одночасно. Передусім мається на увазі соціальне обслуговування та недержавне соціальне забезпечення. Так, видами соціального захисту, які надаються в рамках досліджуваної організаційно-правової форми, є: грошові виплати, соціальне обслуговування (включаючи натуральну допомогу), медична допомога, пільги.

Принципами надання соціальних послуг, відповідно до ст. 3 Закону України «Про соціальні послуги» від 17.01. 2019 р. № 2671-VIII є: дотримання прав людини, прав дитини та прав осіб з інвалідністю; гуманізм; забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; повага до честі та гідності; толерантність; законність; соціальна справедливість; доступність та відкритість; неупередженість та безпечність; добровільність; індивідуальний підхід; комплексність; конфіденційність; максимальна ефективність та прозорість використання надавачами соціальних послуг бюджетних та інших коштів; забезпечення високого рівня якості соціальних послуг.

Окрему групу принципів складають принципи волонтерської діяльності. Загальною декларацією волонтерів, прийнятою на XVI Всесвітній конференції волонтерів 2001 року в Амстердамі, закріплюється, що волонтерська діяльність здійснюється на основі принципів: 1) поваги до гідності і культури людини; 2) визнання рівної важливості особистих і колективних потреб, сприяння їх забезпеченню; 3) визнання права на закріплення за всіма чоловіками, жінками та дітьми, незалежно від їхньої раси, віросповідання, фізичних особливостей, відповідного соціального та матеріального становища; 4) надання допомоги, безкоштовних послуг особисто чи організовано в дусі партнерства та братерства; 5) перетворення волонтерства на елемент набуття нових знань і навичок, удосконалення здібностей, стимулюючи при цьому ініціативу та творчість людей, надаючи кожному можливість бути творцем, а не користувачем, спостерігачем [38].

Частиною другою ст. 1 Закону України «Про волонтерську діяльність» від 19 квітня 2011 року № 3236-VI передбачається, що волонтерська діяльність

ґрунтується на принципах законності, гуманності, рівності, добровільності, безоплатності, неприбутковості.

Розглядаючи проблеми здійснення чіткої класифікації принципів права соціального забезпечення в цілому, Г.О. Яковлєва вказує на основну проблему – відсутність єдиного кодифікованого акту, який би закріплював поняття цієї правової категорії, систему принципів [415, с. 109]. Розвиваючи думку вченої, видається доцільним до проєкту спеціального Закону України «Про недержавне соціальне забезпечення»» включити окрему статтю із закріпленням в ній переліку принципів недержавного соціального забезпечення як окремої організаційно-правової форми соціального захисту.

РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІДНОСИНИ ІЗ НЕДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

2.1. Поняття, юридичні властивості та структура правовідносин із недержавного соціального забезпечення

Правовідносини становлять основу права, адже право, позбавлене механізму своєї реалізації, не може існувати. Право може втілюватись у життя лише через правовідносини. Право регулює не просто суспільні відносини, а найбільш важливі із них для держави та окремої особи, у чому власне полягає основна його цінність та ідея. Як вдало зауважив М.М. Шумило: «Під час вивчення теорії правовідносин вивчається сутність права, його недоліки та чесноти, стають наглядними його сила та безсилля» [409, с. 39].

Термін «правовідносини» походить із римського права та в процесі перекладу міг позначатись як «фактичні відносини», «юридичні відносини» тощо. Автором терміну «правовідносини» у сучасному розумінні був професор Київського університету Св. Володимира князь Є.М. Трубецькой, який запропонував називати ними «регульовані нормами об'єктивного права відносини людей між собою» [409, с. 44].

Вчення про правовідносини у сфері соціального забезпечення започаткувало свій розвиток майже півстоліття тому з публікацією перших праць, в яких у загальних рисах були охарактеризовані окремі елементи і власне сутність досліджуваного поняття.

Значно пізніше всебічному дослідженню зазначених правовідносин присвятила увагу С.М. Синчук у монографії «Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти» (2015) [332].

Дещо згодом детальному вивченню та опрацюванню підлягали юридичні факти у сфері соціального забезпечення як підстави їх виникнення, зміни або припинення (наприклад, дисертація М.В. Бородкіна «Юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин», 2018 [27]). Проте, незважаючи на існування постійного інтересу у наукових колах до

зазначених тем, проблематика правовідносин, їх структури, юридичних фактів у сфері соціального забезпечення не позбавлена можливості бути осмисленою по-новому, враховуючи ті тенденції, які властиві для сучасного етапу їх розвитку. Однією із таких є суттєве розширення та посилення участі суб'єктів недержавного сектору у цій сфері.

Крім цього, у працях вітчизняних науковців-представників науки права соціального забезпечення висвітлюються окремі види галузевих правовідносин. Так, наприклад, правовідносинам із загальнообов'язкового державного соціального страхування присвячені роботи В.М. Андріїва [3], О.В. Москаленка, С.М. Прилипка, О.М. Ярошенка [239] та інших; пенсійним правовідносинам – праці М.М. Клемпарського [122], Н.М. Хуторян, Н.М. Коробенко [240], М.М. Шумила [409] та інших; правовідносинам із забезпечення окремими видами державної соціальної допомоги – О.М. Пономаренко [233]; соціального обслуговування – Л.П. Шумної [411].

Питання правовідносин у сфері соціального забезпечення, недержавного зокрема, висвітлюються також у роботах Н.Б. Болотіної, О.В. Горбатенко, О.П. Карманюк, В.Л. Костюка, Б.І. Сташківа та інших учених. Проте, незважаючи на наявність значного масиву праць, присвячених фундаментальним теоретичним питанням, окремі проблеми у цій сфері досліджені, на сьогодні, досить фрагментарно, зокрема, правова природа правовідносини у сфері недержавного соціального забезпечення, що потребують комплексного, ґрунтовного опрацювання.

Найбільш логічно почати із проблеми визначення галузевої належності правовідносин із недержавного соціального забезпечення, щодо якої єдності у юридичній літературі до цього часу немає.

Так, значна частина науковців відносить їх до сфери впливу норм цивільного права, аргументуючи це добровільним характером функціонування недержавної форми соціального захисту, притаманністю їм рівності суб'єктів, договірним характером виникнення, зміни та припинення; тим, що для них властивим є додатковий характер (адже недержавне соціальне забезпечення не може замінити систему державного соціального захисту), зв'язок із державними

соціальними стандартами, договірний характер встановлення прав і обов'язків сторін, розмірів та обсягів окремих видів соціального забезпечення, відсутність механізму гарантування з боку держави такого забезпечення.

Але, на противагу цьому, видається, більш слушними є висновки С.М. Синчук. Так, згідно з точкою зору вченої, «на сьогоднішньому етапі розвитку соціального забезпечення в цілому, відносини із забезпечення особи в межах недержавної організаційно-правової форми є різновидом соціально-забезпечувальних матеріальних відносин, які у галузевій літературі прийнято вважати ядром предмета права соціального забезпечення» [331, с. 363-367].

Як відначає Б.С. Стичинський, «наукова дискусія щодо належності інституту недержавного пенсійного страхування до цивільно-правових або відносин з права соціального забезпечення триває» [370, с. 93-97]. Вчений, доводить саме соціально-забезпечувальну їх природу через те, що виникають ці правовідносини із конституційного права на соціальний захист, не нівелюючи факт генези права соціального забезпечення із трудового права, яке, свого часу виділилось із цивільного. Вважаємо таку позицію достатньо аргументованою та такою, яка заслуговує підтримки. Тож, незважаючи на домінування у них приватно-правової природи, все ж, відносини із недержавного пенсійного забезпечення варто розглядати в рамках права соціального забезпечення. Своєю чергою, недержавне пенсійне забезпечення є видом недержавного соціального забезпечення.

Для дослідження правовідносин із недержавного соціального забезпечення, що займають самостійне місце з-поміж інших галузевих правовідносин, доцільно звернутись до напрацювань із загальної теорії права. Проблематика тлумачення правовідносин – одна із класичних у загальній теорії права та, відповідно, на рівні галузевих наук.

О.В. Сурілов розглядав правовідносини через призму реалізації норм права, пов'язуючи це із правовим статусом особи, правосвідомістю, правовою культурою [409, с. 87].

Професор П.М. Рабінович, розробляючи проблеми методології юриспруденції, законності, визначає правове відношення в якості

«передбаченого гіпотезою правової норми ідеологічне суспільне відношення, яке втілюється у взаємних юридичних правах та обов'язках суб'єктів права, та має на меті забезпечувати для суб'єктів права реальних соціальних можливостей самостійно чи за допомогою дій інших осіб задовольняти свої потреби» [287, с. 127]

О.Ф. Скакун визначає правовідносини як «суспільні відносини, учасники яких наділені правами і обов'язками, які передбачені та забезпечені нормами права, тобто виступають носіями правомочностей та правообов'язків» [342, с. 345].

У навчальному посібнику В.В. Копєйчикова «Загальна теорія держави і права» під правовими відносинами розуміються «специфічні вольові суспільні відносини, які виникають на основі відповідних норм права, і учасники яких взаємопов'язані суб'єктивними правами та юридичними обов'язками» [109, с. 190, 191]. Так, поєднуючи суспільні відносини із нормами права науковець диференціює фактичний (реальні дії учасників) та юридичний зміст правовідносин (суб'єктивні права та юридичні обов'язки).

Своєю чергою, О.Р. Дашковська вважає за доцільне розглядати правовідносини в якості «юридичного відображення політичних, економічних, сімейних та інших відносин між людьми, при яких, ґрунтуючись на нормі права, одна зі сторін може вимагати від іншої виконання певних дій або утримання від цього, а інша – зобов'язується виконувати такі вимоги» [110, с. 333]. Тобто вченою правовідносини визначаються як стосунки між людьми, які є контрагентами один для одного в процесі набуття прав та обов'язків і виконання вимог норм права. Дещо згодом учена вдосконалила запропоноване поняття, відмовившись від звернення до цивілістичної термінології. Так, під правовідносинами було запропоновано розуміти «суспільні відносини, які є юридичним виразом суспільних відносин, у яких однією стороною на основі норм права вимагається виконання іншою певних дій або утримання від них, а інша зобов'язана виконати ці вимоги, які забезпечуються охороною з боку держави» [111, с. 336].

На думку Н.М. Крестовської та Л.Г. Матвєєвої, «правовими відносинами називаються суспільні відносини, що врегульовані нормою права, зміст яких складають суб'єктивні юридичні права та обов'язки учасників» [144, с. 428]. Вони виступають юридичним уособленням різного роду суспільних відносин: політичних, економічних, культурних, відносин власності та інших суспільних відносин. Одночасно із зазначеним, правовідносини слугують найбільш явною та поширеною формою реалізації права, втілення у життя закріплених на рівні права приписів.

М.В. Кравчук у визначенні правовідносин робить акцент на кількості суб'єктів, вказуючи, що їх має бути двоє або більше, на необхідності для них бути наділеними відповідною правосуб'єктністю, та обов'язковості існування між ними правового зв'язку. Так, учений розглядає правовідносини як «суспільні відносини, що регулюються нормами права, та розвиваються між двома і більше суб'єктами, які наділені відповідною правосуб'єктністю (що включає право- та дієздатність), стосовно задоволення власних матеріальних та духовних потреб, інтересів та які об'єднані правовим зв'язком у формі суб'єктивних прав, свобод та юридичних обов'язків, які не суперечать принципам права, правової держави та громадянського суспільства, а також підтримуються, охороняються, захищаються та не забороняються державною владою або всім суспільством» [140, с. 317].

Заслуговує на увагу висновок Г.В. Кикоть, що для будь-яких суспільних, зокрема й правових відносин, властиві контроль за поведінкою, який здійснюється кожною зі сторін, та можливість на основі цього коригувати таку поведінку [120, с. 25].

На думку Л.А. Луць, правові відносини є «передбаченими нормами права зв'язками, які виникають між суб'єктами права в процесі здійснення прав та обов'язків» [158, с. 261].

Б.В. Малишев у монографічному дослідженні відходить від певною мірою традиційного підходу, заперечуючи те, що правовідносини виступають існуючими суспільними відносинами та реально існуючими вчинками суб'єктів, адже «право як прояв належного не може містити в собі також і суще» [162, с.

108]. На думку автора, діяння людини не можуть бути правовим явищем, а лише предметом оцінки з точки зору права, тобто відповідності моделі поведінки, яка закріплена у нормі права. Так, реальні правовідносини є конкретизованим на рівні певних суспільних відносин (інтелектуальних, економічних, шлюбних тощо) варіантом загальної моделі поведінки.

М.М. Шумило слушно звертає увагу на те, що здебільшого сьогодні правовідносини зводяться до «законовідносин», проте необхідно вкладати у них ширший зміст, не нівелюючи факт наявності у них рис обов'язковості та нормативності [409, с. 104].

Отже, незважаючи на триваючи досі на рівні теорії права дискусії щодо досліджуваної правової категорії, в найбільш загальному виді під правовими слід розуміти специфічні суспільні відносини, які регулюються нормами права та вимагають контролю за їх динамікою та охорони і захисту. Проте варто відзначити, що не всі існуючі відносини врегульовані нормами права, а найважливіші з них. Серед яких відносини із соціального забезпечення та недержавного, в їх числі, посідають своє окреме місце.

Варто перейти до того, що на сучасному етапі розвитку науки юриспруденції фокус уваги вчених здебільшого зміщується на якісь певні правовідносини – галузеві, існуючі на рівні підгалузі чи окремого інституту, що дозволяє відійти від виключно теоретичних досліджень правовідносин та вивчати проблеми, шляхи їх подолання та в цілому можливість вдосконалення.

Як слушно висновує Ю.А. Ткаченко, «багатовекторність, множинність, розгалуженість сучасної сфери соціального забезпечення спричинила існування досить широкого кола різного роду правовідносин, кожним із яких властива своя особлива структура» [384, с. 196-197]. Що важливо, як відзначає С.М. Синчук, «зазначені правовідносини перебувають у своїй динаміці в рамках державних та недержавних форм» [338, с. 410].

Потрібно відзначити, що у сфері соціального забезпечення (зокрема і недержавного) можуть виникати правовідносини не тільки соціально-забезпечувальної природи.

Г.М. Шовкопляс на прикладі правовідносин, які «виникають із недержавного пенсійного забезпечення» [406, с. 36], зазначає, що такими можуть бути: правові, організаційні, економічні, соціальні, такі, що існують між суб'єктами системи недержавного пенсійного забезпечення щодо створення недержавних пенсійних фондів, здійснення ними недержавного пенсійного забезпечення або пенсійного страхування, а також відносини з контролю за їх діяльністю [406, с. 38-39]. В цілому це твердження підходить і для характеристики правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення. Проте потрібно звернути увагу на те, що більш вдало їх називати «правовідносинами у сфері недержавного соціального забезпечення», складовою яких є «правовідносини із недержавного соціального забезпечення».

Так, коло правовідносин у цій сфері формується за рахунок господарських, цивільних, фінансових, податкових та багатьох інших. Проте в рамках цієї дисертації увага фокусується саме на правовідносинах із недержавного соціального забезпечення як результату дії норм права соціального забезпечення, а не інших галузей.

Поняття правовідносин із недержавного соціального забезпечення до цього часу в юридичній літературі не визначено.

Заслуговують на увагу представлені у монографії М.М. Шумила висновки про те, що поняття в цілому – це «відомості про щось у сукупності» [409, с. 177]. У той час як термін – його «мовна оболонка».

Поняття виступає основним елементом наукового пошуку, який розкриває сутність, об'єктивні характеристики та риси певного явища.

Поняття, на думку М.І. Панова, «це міркування, виражені в узагальненому вигляді, який має необхідні та важливі ознаки явищ та предметів, їх взаємодії між собою» [210].

На думку філолога М.С. Зарицького, поняття виступає «одиницею мислення, яка складається зі знань про властивості певного об'єкта» [112, с. 23].

На рівні правової доктрини доцільно виділяти два види понять: законодавчі та доктринальні. Перші закріплені у нормативно-правових актах, другі виступають результатом досліджень учених із запропонованими

авторськими визначеннями, які є теоретичними судженнями, складовою наукової правосвідомості, орієнтирами в процесі правотворчості, правозастосування, тлумачення права, в науковій роботі тощо [203, с. 7]. Низка термінів може визначатись як у законодавстві, так і в спеціальній літературі. Більше того, в літературі переважно не буде досягнуто єдності щодо їх змісту, що нормально, враховуючи неможливість існування єдино правильної доктрини. Існування різних підходів, думок дозволяє розглядати досліджуваний об'єкт повно, всебічно, різносторонньо.

М.М. Шумило доходить висновків про те, що термін «пенсійні правовідносини» не має і не може мати законодавчого розкриття, проте вживається у наукових працях. Аналогічне твердження стосується і його поняття. Таким чином, ані термін «пенсійні правовідносини», ані його поняття не є законодавчими, а представлені лише в доктрині права соціального забезпечення [409, с. 177]. Ця думка видається слушною в контексті дослідження правовідносин із недержавного соціального забезпечення.

Для визначення поняття правовідносин із недержавного соціального забезпечення доцільно проаналізувати сформульовані у науці права соціального забезпечення, поняття правовідносин. Так, наприклад, на думку П.Д. Пилипенка, правовідносинами у праві соціального забезпечення доцільно називати «врегульовані нормами однойменної галузі суспільні відносини, які розвиваються у сфері забезпечення осіб, які зіштовхнулись із соціальним ризиком (власне соціально-забезпечувальні), а також пов'язані із першими процедурно-організаційні та соціально-страхові відносини» [243, с. 129].

С.М Синчук доходить висновку про те, що під правовідносинами соціального забезпечення доцільно розуміти «вид суспільних відносин, які існують внаслідок норм однойменної галузі права та врегульовані ними для задоволення конституційно закріплених та законодавчо визначених соціальних потреб особи, зумовлених соціальними ризиками коштом соціально-страхових, бюджетних та приватних джерел» [332, с. 57].

Як уже відзначалося, необхідно розмежовувати правовідносини у сфері недержавного соціального забезпечення , недержавні соціально-забезпечувальні правовідносини тощо.

Правовідносини у сфері недержавного соціального забезпечення – більш широке поняття. Вони можуть бути різними за своєю правовою природою (наприклад, правовідносини із ліквідації недержавного пенсійного фонду – господарські; правовідносини із успадкування пенсійних активів – цивільні тощо). Своєю чергою, термін «правовідносини із недержавного соціального забезпечення», на нашу думку, є тотожним терміну «недержавні соціально-забезпечувальні правовідносини», проте з лінгвістичної точки зору другий термін видається не досить вдалим, адже вказівка на недержавний характер досліджуваних правовідносин наштовхує на хибні міркування стосовно того, що якась інша група правовідносин, відповідно, може бути державною. Проте говорити про правовідносини як про державні чи недержавні видається сумнівним, скоріше вони мають місце у державному чи недержавному секторах. У цій роботі вживається термін «правовідносини із недержавного соціального забезпечення», під якими варто розуміти ті, що розвиваються, перебувають у своїй динаміці в процесі соціального забезпечення особи, яка зіштовхнулася із соціальним ризиком (або потребує профілактики його виникнення), в рамках недержавного соціального забезпечення з акцентом саме на ядро таких відносин – власне соціально-забезпечувальні відносини.

Слушними видаються висновки М.М. Шумила, зроблені на підставі аналізу запропонованих ученими визначень понять різних правовідносин у праві соціального забезпечення. Так, науковець зазначає, що більшість із них мають схожу структуру, яка включає: акцент на галузь законодавства; вказівку на суб’єктний склад цих правовідносин; їх зміст; об’єкт, навколо якого сфокусовано найбільше уваги [409, с. 184].

Виходячи з цього, правовідносини із недержавного соціального забезпечення видається доцільним визначити як урегульовані нормами права суспільні відносини щодо надання грошових виплат, соціальних послуг, медичної допомоги, пільг особам, які зіштовхнулись із соціальними ризиками, з

метою профілактики, подолання або зниження ступеня їх негативного впливу, що здійснюється суб'єктами недержавного сектору за рахунок відмінних від державних джерел фінансування.

Юридичні властивості правовідносин із недержавного соціального забезпечення можна поділити на: 1) властивості, притаманні правовідносинам в цілому; 2) властивості галузевих соціально-забезпечувальних правовідносин, частиною яких є правовідносини із недержавного соціального забезпечення; 3) властивості, характерні власне для правовідносин із недержавного соціального забезпечення.

Заслуговують на підтримку висновки Г.В. Кикоть, що для всіх правових відносин характерні наступні риси:

- вони є різновидом суспільних відносин, які виникають та реалізуються на основі загальних закономірностей встановлення та здійснення суспільних відносин;
- сторонами таких відносин можуть виступати тільки особи, наділені відповідною правосуб'єктністю;
- змістом таких відносин є регламентована правовими нормами взаємодія сторін;
- захист прав та обов'язків сторін може відбуватись лише в рамках таких відносин;
- вони виступають одним із найбільш розповсюджених та ефективних варіантів реалізації інтересів та задоволення потреб в рамках законності та правопорядку, притаманного громадянському суспільству;
- вони вирізняються тісним взаємозв'язком із правовими нормами, адже ними визначається в загальному вигляді модель певної дії, передбачаються порядок, способи та заходи захисту у разі порушень цієї моделі [120, с. 38].

Н.М. Оніщенко, виділяючи ознаки та особливості правовідносин, вказує на те, що:

- правовідносини є видом суспільних відносин та, опосередковуючи різні суспільні відносини (економічні, культурні тощо), відіграють роль юридичної форми взаємодії між відповідними учасниками);

- незважаючи на те, що велика кількість суспільних відносин впорядковуються за допомогою норм, відмінних від норм права (звичаїв, актів громадських організацій тощо), форму правовідносин вони можуть набути лише за допомогою їх регулювання нормами права, у яких відображається воля держави;

- вони формуються в результаті свідомих вольових дій учасників;

- правовідносини перебувають під особливою охороною держави, а їх реалізація забезпечується силою державного примусу;

- вони є різноманітними та багаточисельними зв'язками між відповідними суб'єктами, які стають можливими через реалізацію обов'язків, якими вони наділені [383, с. 432-435].

Для соціально-забезпечувальних правовідносин в цілому характерним є те, що вони виникають та розвиваються там і тоді, де має місце соціальний ризик [332, с. 29]. Крім цього, варто зазначити, що також може слугувати підставою для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин вірогідність його настання, адже низка видів соціального захисту, які надаються, спрямовані на профілактику погіршення матеріального чи соціального становища особи (наприклад, надання соціальної послуги тимчасового проживання спрямоване на попередження безпритульності, яка фігурує серед соціальних ризиків у великій кількості законодавчих актів). Для правовідносин із недержавного соціального забезпечення притаманні свої соціальні ризики, чітке коло яких визначити практично неможливо через відсутність єдиного законодавчого акту, який об'єднував би норми, що регулюють відносини зі здійснення недержавного соціального забезпечення, закріплював би види недержавного соціального забезпечення, їх різноплановість та динамічність (постійне розширення кола складних життєвих обставин) тощо. Проте звернення до положень окремих законів надає змогу говорити про ті чи інші соціальні ризики. Наприклад, в ст. 3 Закону України «Про благодійну допомогу та благодійні організації» серед сфер благодійної діяльності зазначається «подолання бідності» (вочевидь, включаючи профілактику її настання), яка, без сумніву, є соціальним ризиком.

Другою ознакою правовідносин із недержавного соціального забезпечення, яка випливає із загальних властивостей соціально-забезпечувальних правовідносин є особлива їх мета – ліквідація наслідків соціальних ризиків, зниження впливу та профілактика їх настання.

Як слушно зазначає С.М. Синчук, «правова підстава виникнення відповідних галузевих правовідносин (закон чи договір) не впливає на зміну мети надання соціального блага: соціальна підтримка тих осіб, які, відповідно до суспільних стандартів та уявлення, перебувають у скрутному соціальному чи матеріальному положенні; компенсація втраченого доходу тощо» [332, с. 30]. Як стверджує вчена, терміном «недержавні» визначаються саме межі відносин та суб'єктів, які зобов'язуються здійснювати підтримку згідно з законом (у випадку недержавного пенсійного страхування); договору (наприклад, матеріальне забезпечення за рахунок роботодавця); в результаті добровільно взятого на себе соціального зобов'язання (приміром, у разі надання волонтерської допомоги) [332, с. 31].

Своєю чергою, як доводить О.О. Лященко, саме за рахунок договору, передусім (колективних угод і договорів), можуть передбачатись додаткові види соціального захисту або підвищуватись обсяг (розмір) існуючих на рівні закону [160, с. 4-5].

Тобто для правовідносин із недержавного соціального забезпечення притаманні ознаки, які мають галузеві відносини в цілому: виникнення в межах соціального ризику (або їх комплексу), спрямованість на профілактику його настання або мінімізацію (подолання) наслідків його впливу; закон, договір чи самостійно взяте на себе соціальне зобов'язання як підстави виникнення зобов'язань із підтримки.

Переходячи до спеціальних ознак, на нашу думку, варто почати із того, що визначення тільки держави, яка є гарантом усіх існуючих на сучасному етапі прав, як зобов'язального суб'єкту у досліджуваних правовідносинах не відповідає дійсності. Правовідносинам із недержавного соціального забезпечення частіше за все притаманне зобов'язання, яке виникає внаслідок добровільно визначеного обов'язку – з мотивів відповідальності самого за себе,

альтруїстичних мотивів, бажання покращити становище інших (розділивши достаток) тощо. Так, зобов'язаними суб'єктами можуть бути, крім держави, роботодавці, волонтери, донори та інші.

Як зазначається у спеціальній літературі, виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин неможливе без встановлення відповідного соціального ризику згідно із законодавчо передбаченою процедурою [332, с. 37], що буде одним із елементів необхідного фактичного складу. Для правовідносин із недержавного соціального забезпечення ця характеристика не є атрибутивною. Так, наприклад, немає потреби доводити факт нужденності (чи отримувати відповідний статус) для особи, яка отримує гарячий обід на вулиці чи натуральну допомогу у вигляді одягу та речей першої необхідності в рамках благодійної діяльності.

Для існування правовідносин із недержавного соціального забезпечення необхідне існування відповідної правової норми. Своєю чергою, будь-яка правова норма не може реалізуватись поза межами правовідносин.

С.М. Синчук доходить висновків про доцільність розкривати особливості регулювання відносин соціального забезпечення за допомогою наступних елементів:

1) розподіл компетенції із юридичної регламентації суспільних відносин між суб'єктами нормотворення;

2) особливості поєднання способів правового регулювання;

3) порядок формування правових засобів правого регулювання [332, с. 38].

З урахуванням висновків вченої, доцільно виділити особливості регулювання відносин із недержавного соціального забезпечення.

Так, згідно з напрацюваннями теоретиків права, на основі характеру розподілу компетенції з юридичної регламентації суспільних відносин правове регулювання доцільно диференціювати на: централізоване – передбачає концентрацію повноважень із правового вирішення різних питань на рівні центральних органів державної влади; децентралізоване – означає передачу зазначених повноважень іншим державним та недержавним суб'єктам [111, с. 218-219].

Крім цього, про різні способи правового регулювання видається можливим говорити на підставі характеру приписів, закріплених на рівні норми права, способів їх впливу на поведінку учасників відповідних відносин. Ними є: дозвіл, зобов'язання, заборона.

На основі такого критерію, як порядок формування юридичних засобів у теорії права традиційно виділяють субординаційне правове регулювання та координаційне [111, с. 262]. Координаційне правове регулювання притаманне, з-поміж іншого, недержавному соціальному забезпеченню. Для нього властивий дво- або багатосторонній характер, договір та консенсус як основні формати встановлення юридичних правил взаємодії та поведінки, нерідко – залучення до формулювання зазначених правил осіб, які в майбутньому стануть адресатами передбачених приписів [111, с. 219].

Як висновує С.М. Синчук, «аналіз правових норм дає можливість з'ясувати: 1) рівень правового впорядкування галузевих відносин, встановити ступінь участь держави та інших суб'єктів у формуванні правил поведінки, які стануть загальнообов'язковими; 2) визначити особливості поєднання різних способів впливу на поведінку суб'єктів відповідних відносин; 3) визначити характер зв'язку між суб'єктами, який виникає в результаті застосування відповідних рівнів та способів їх врегулювання (рівність, підпорядкування тощо)» [332, с. 39].

Праву соціального забезпечення на сучасному етапі розвитку, як вже неодноразово зазначалось, притаманне існування як актів загальнодержавного рівня (за відсутності єдиного кодифікованого акту існує широке коло законів та підзаконних нормативно-правових актів), так і інших атків, наприклад, актів органів місцевого самоврядування. Крім цього, серед джерел права соціального забезпечення значення актів договірного характеру (як міжнародних, так і колективних договорів і угод). Проте не можна не зазначити, що договірне регулювання сьогодні розширюється і за допомогою індивідуальних договорів (пенсійних контрактів, договорів про надання соціальних послуг, волонтерської допомоги тощо), на що останнім часом активно звертається увага наукової спільноти (С.М. Синчук [332, с. 39], Лященко О.О. [160]) та ін.

С.М. Синчук слушно звертається увага на те, що частими бувають випадки «подвійного регулювання» соціально-забезпечувальних відносин. Загальні положення щодо правового регулювання закріплюються на рівні акту законодавства, в той час як деталізоване регулювання відбувається за допомогою того чи іншого договору, сторонами якого є зобов'язаний та правоможний суб'єкт. Наприклад, договір про надання послуги підтриманого проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю деталізує положення Закону України «Про соціальні послуги» та Державного стандарту соціальної послуги підтриманого проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю, затвердженого наказом Міністерства соціальної політики України від 07.06.2017 № 956 [87].

Отже, слід дійти висновків про те, що для регулювання відносин із недержавного соціального забезпечення властиве поєднання централізованого та децентралізованого регулювання із переважанням останнього, яке може існувати на регіональному (місцевому), локальному та договірному рівнях.

Способами правового регулювання відносин із недержавного соціального забезпечення є: дозвіл, припис та заборона. У чистому вигляді вони не часто застосовуються, переважно видається можливим говорити про їх поєднання.

Заслуговує на підтримати наукова позиція, що для сучасного права соціального забезпечення притаманне поєднання імперативного та диспозитивного регулювання із поступовим посиленням ролі останнього, на що неодноразово зверталась увага в цій роботі.

На думку С.М. Синчук, «характер та вибір способів регулювання відносин соціального забезпечення залежить від ступеню участі держави у наданні окремих видів соціального забезпечення, про що свідчить аналіз чинного законодавства» [332, с. 49]. Крім цього, становлення України як держави із ринковою економікою спричиняє необхідність пошуку, одночасно з традиційними, нових поєднань окреслених способів регулювання. Йдеться, передусім про ідею заохочення населення до участі у соціальному забезпеченні себе та тих, хто цього потребує, залучення недержавного сектору у додатковому та добровільному забезпеченні [332, с. 51].

Слід дійти висновку, що для регулювання відносин із недержавного соціального забезпечення є характерним здебільшого застосування дозволу. Наприклад, зі змісту положень Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» очевидним стає «дозвіл» добровільно приєднатися до цієї системи, уклавши пенсійний контракт з адміністратором пенсійного фонду (ст. 55); в односторонньому порядку розірвати його (ст. 55), самостійно визначати пенсійний вік (ст. 61) тощо. Проте для регулювання окреслених відносин в значно меншою мірою, але характерне також і державне регулювання через застосування приписів та заборон (наприклад, визначення істотних умов пенсійного контракту, оскільки частиною першою ст. 92 Конституції України «виняткова закони України визначають права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки»). Недержавне пенсійне забезпечення також здійснюється на основі принципу законодавчого визначення його умов.

Крім цього, слід підтримати висновки С.М. Синчук, яка вважає, що роль держави також знаходить вираження у «перекладанні обов'язку щодо здійснення соціального забезпечення окремих категорій населення на недержавних суб'єктів» [332, с. 51]. Стверджувати про це дозволяють положення пункту другого Розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», згідно з яким «пенсійне забезпечення застрахованих осіб, які працювали або працюють на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за списком 1 та на інших роботах із шкідливими і важкими умовами праці за списком 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджених Кабінетом Міністрів України, та за результатами атестації робочих місць, на посадах, що дають право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах, які відповідно до цього Закону мають право на пенсію на пільгових умовах, здійснюється згідно з окремим законодавчим актом через професійні та корпоративні фонди» [263]. Отже, у разі прийняття такого акту, для регулювання відносин, які виникнуть, буде застосовуватись припис.

Дозвіл як спосіб регулювання також переважає для відносин із благодійної діяльності та надання волонтерської допомоги, яким притаманне договірне регулювання. Водночас припис має місце під час визначення напрямів волонтерської діяльності, сфер благодійної діяльності, її суб'єктів, видів.

С.М. Синчук слушно пропонує доповнити Закони України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» та «Про волонтерську діяльність» нормами, які закріплювали б соціальні ризики як підстави для отримання відповідної допомоги. Крім цього, закріпити норму, яка передбачала б обов'язок дотримуватись державних соціальних стандартів суб'єктами благодійної та волонтерської діяльності [332, с. 53], аналогічно з положенням ст. 17 Закону України «Про соціальні послуги» щодо поширення державних соціальних стандартів і на надавачів недержавного сектору незалежно від джерел фінансування. Такі доповнення сприяли б посиленню права на соціальний захист за рахунок «інших джерел соціального забезпечення», передбачених частиною другою ст. 46 Конституції України.

Розглядаючи роль дозволу як спосіб регулювання відносин із недержавного соціального забезпечення, не можна залишити без уваги забезпечення за рахунок роботодавця, можливість якого випливає із Закону України «Про колективні договори і угоди».

Отже, дозвіл є основним способом впливу на поведінку суб'єктів правовідносин із недержавного соціального забезпечення. Своєю чергою, припис зазвичай застосовується для визначення умов реалізації права на той чи інший вид недержавного соціального забезпечення. Заборона застосовується в поодиноких випадках.

Як зазначалося вище, за порядком формування юридичних засобів у загальній теорії права виділяють координаційне та субординаційне правове регулювання.

Конституційне право на соціальний захист, елементом якого є право на недержавне соціальне забезпечення, забезпечується за рахунок поєднання публічно-правових та приватно-правових методів регулювання суспільних відносин щодо діяльності відповідних суб'єктів.

Як зазначається у фаховій літературі, правовідносини є своєрідним зв'язком між особами, який виникає на основі норм права і знаходить вираження у відповідних правах і обов'язках цих осіб. Характер такого зв'язку закріплюється на рівні галузевих норм, у тому числі норм права соціального забезпечення, якими визначається правове становище суб'єктів цих відносин.

Н.Б. Болотіною зазначається, що для суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин притаманна своєрідна субординація – між ними не виникає відносин влади і підпорядкування. Субординація у цьому випадку означає чітке встановлення суб'єкта, на якого покладається обов'язок із надання окремого виду соціального захисту [18, с. 98].

На відміну від зазначеного вище, С.М. Прилипко [246, с. 139], М.Д. Бойко [20, с. 12] та інші вчені акцентують увагу на відсутності субординації.

На думку деяких учених, досліджуваним правовідносинам властива координація [332, с. 55]. Основною ідеєю є те, що суб'єкт, який має право на підтримку, може вимагати її надання від того, хто зобов'язаний це здійснювати. Своєю чергою, останній – вимагати від правоможної сторони відповідної поведінки для отримання нею бажаного виду соціального захисту. Для цієї тези не має значення те, в рамках якої організаційно-правової форми передбачається надання видів підтримки, єдине – недержавному соціальному забезпеченню притаманна деяка специфіка щодо формування зазначеного зв'язку між суб'єктами.

Так, для відносин із недержавного соціального забезпечення є характерним те, що адресати відповідних приписів-правил поведінки, здебільшого, самостійно можуть їх встановлювати на основі консенсусу, що виражається у поширенні договірних засад регулювання відносин із соціального захисту, що стало вже очевидною тенденцією. Саме норми права встановлюють характер зв'язку між учасниками правовідносин, передбачають межі поведінки. Субординація, своєю чергою, має місце у моменті здійснення зобов'язаним суб'єктом впливу на правомочну особу з метою формування нею поведінки, необхідної для реалізації належного їй права на той чи інший вид соціального захисту.

Таким чином, серед ознак правовідносин із недержавного соціального забезпечення варто виділити такі групи: 1) ознаки, притаманні правовідносинам в цілому; 2) ознаки галузевих соціально-забезпечувальних правовідносин, частиною яких є правовідносини із недержавного соціального забезпечення; 3) ознаки, властиві власне для правовідносин із недержавного соціального забезпечення.

Ознаками галузевих соціально-забезпечувальних правовідносин, частиною яких є правовідносини із недержавного соціального забезпечення є те, що:

1) вони виникають та розвиваються там і тоді, де має місце соціальний ризик або вірогідність його настання, коло яких визначити практично неможливо через відсутність єдиного законодавчого акту, яким охоплювались би всі організаційно-правові форми та види соціального захисту, різноплановість складних життєвих обставин та динамічність явища соціального ризику в цілому (постійне розширення кола складних життєвих обставин);

2) вони мають особливу мету – ліквідація наслідків соціальних ризиків, зниження їх впливу або профілактику їх настання;

3) їх межі та суб’єкти, які зобов’язуються здійснювати підтримку, визначаються згідно з законом, договором, в результаті добровільно взятого на себе соціального зобов’язання.

До спеціальних ознак, які вирізняють правовідносини із недержавного соціального забезпечення з-поміж інших соціально-забезпечувальних правовідносин, належать:

1) виникнення зобов’язання у їх суб’єктів переважно внаслідок добровільно визначеного та взятого на себе обов’язку;

2) встановлення факту наявності відповідного соціального ризику згідно із законодавчо передбаченою процедурою – не є атрибутивним елементом фактичного складу для їх виникнення;

3) особливості регулювання відповідних суспільних відносин, які полягають у:

- «подвійному регулюванні» – з поєднанням централізованого та децентралізованого регулювання з переважанням останнього, яке може існувати на регіональному, локальному та договірному рівнях;

- застосуванні особливого поєднання способів правового регулювання, серед яких основним є дозвіл, у той час, як припис застосовується для визначення умов реалізації права на той чи інший вид недержавного соціального забезпечення, а заборона – лише в поодиноких випадках;

- поєднанні координації з субординацією, яка можлива лише у випадку вимоги зобов'язального суб'єкту відповідної поведінки від суб'єкту, який має право на соціальне забезпечення.

Кожним окремим правовідносинам притаманний своєрідний склад (традиційно: особливі суб'єкти, об'єкти та зміст). Не є виключенням правовідносини із недержавного соціального забезпечення.

Проблема структури правовідносин у загальній теорії права також досі не вирішена. У спеціальній літературі представлені різні підходи до розуміння структури, її видів, елементів тощо.

Так, наприклад, М.М. Шумило, розкриваючи структуру пенсійних правовідносин, виокремлює генетичну, формальну та функціональну структури [409, с. 169].

Генетична структура правовідносин відображає зв'язок між правовідношенням та певними суспільними відносинами, соціальними передумовами, які викликали їх виникнення. Генетична структура переважно уособлює особливості юридичного закріплення взаємодії між суб'єктами або їх дій.

Формальна, своєю чергою, характеризує порядок (спосіб) зв'язку між складовими форми правового відношення, а саме між суб'єктивним правом та юридичним обов'язком. У рамках формальної структури доцільно виділяти внутрішню та зовнішню форми.

Функціональна структура правовідношення представляє результат його розвитку, в процесі якого суб'єкти реалізують свою, передбачену нормою права правоздатність [409, с. 169].

Крім цього, у наукових працях виділяються і інші їх види структури правовідносин, що ґрунтується на ідеї їх багатоструктурності, якими є логічна, філософська, просторова, тимчасова, схоластична, психологічна, синергетична, горизонтальна, вертикальна, циклічна, рекурсивна та інші структури [409, с. 169-170].

Для характеристики структури правовідносин із недержавного соціального забезпечення видається доцільним використання традиційного підходу виокремлення у структурі правовідносин об'єкту, суб'єктів та змісту.

У спеціальній літературі висвітлюються різні точки зору щодо розуміння сутності об'єкта правовідносин. Так, всі їх можна об'єднати у дві концепції: моністичну та плюралістичну. Проте і в рамках них існують різні підходи.

Прихильники моністичної концепції переконані у тому, що об'єкт є єдиним, розуміючи під ним переважно поведінку суб'єктів, тобто те, на що правовідносини спрямовані. Протилежно зазначеному, інші вважають, що об'єктом є те, на що сфокусовані права та обов'язки суб'єктів відповідних правовідносин. Також існують міркування, що об'єктом є поведінка тільки зобов'язальної сторони [398, с. 34-38].

На противагу цьому, в рамках плюралістичної концепції передбачається широке різноманіття об'єктів, якими можуть бути: поведінка фізичних осіб, результати їх дій та бездіяльності, матеріальні та духовні цінності, речі, різні нематеріальні блага тощо. В цілому об'єктом правовідносин називають будь-що, з приводу чого правовідносини виникають, змінюються, припиняються та в цілому перебувають у своїй динаміці.

Крім цього, існує ідея про можливість існування «змішаного» варіанту об'єкта, під чим пропонується розуміти те, з приводу чого правовідносини виникають та розвиваються, та те, на що вони направлені [1, с. 72].

Слід уточнити те, що в спеціальній літературі науковцями розмежовуються об'єкти т.з. основних (власне соціально-забезпечувальних), а також процедурних та процесуальних правовідносин. Видається доцільним основну увагу у дисертації сфокусувати навколо першого виду правовідносин.

Визначення об’єкту правовідносин із недержавного соціального забезпечення – важливий момент для встановлення їх матеріальної чи нематеріальної природи, без чого їх характеристика була б не повною.

Заслуговує на увагу позиція С.М. Синчук, яка відзначає, що «відносини реалізації права особи на соціальне забезпечення в межах недержавної організаційно-правової форми є різновидом соціально-забезпечувальних матеріальних відносин» [331, с. 363-367]. Проте в рамках недержавного соціального забезпечення, окрім надання грошових виплат і натуральної допомоги, нерідко також надаються соціальні послуги, які за своєю природою є виконанням корисної роботи, тобто певним нематеріальним благом.

Оригінальною є точка зору вченої щодо іменування об’єкту соціально-забезпечувальних правовідносин терміном «соціально-забезпечувальні надання», від україномовного слова «надавати» [332, с. 275].

Слушними є запропоновані вченою спільні для усіх «надань» у рамках соціально-забезпечувальних правовідносин ознаки: об’єктивна зумовленість його складною життєвою обставиною-соціальним ризиком; компенсаційний характер у сенсі «відшкодування, вирівнювання порушених чи втрачених функцій, зрівноваження, винагороди за що-небудь, мінімізації впливу тощо» [33, с. 560]. Останнє стосується соціального ризику – зниження його негативного впливу, подолання тощо.

Тож, соціально-забезпечувальним наданням, як зазначає С.М. Синчук, є «визначений законодавчо або на договірному рівні вид матеріального задоволення соціальних потреб осіб, який ними отримується в рамках державних та недержавних програм соціального забезпечення» [332, с. 278].

Виходячи з цього, об’єктом правовідносин із недержавного соціального забезпечення є матеріальні та нематеріальні блага, надання яких реалізується за рахунок цієї форми соціального захисту. Так, об’єктом правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення є пенсія (пенсійна виплата).

Як слушно відначає С.М. Синчук, на основі опрацювання законодавства, видається можливим говорити про існування чималої кількості соціальних благ, за для отримання яких, особи, які наділені правом на соціальне забезпечення та

зіштовхнулись із соціальним ризиком, реалізують його. Наприклад, серед них можна виділяти: грошові виплати, дії зобов'язаних суб'єктів, предмети, речі тощо. Така їх різноманітність та множинність спричинені різноплановістю соціальних потреб правоможних осіб [186, с. 263-264].

В рамках пенсійних виплат може надаватись довічна пенсія або одноразова пенсійна виплата, відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р. № 1057-IV. Так, наприклад, В.О. Поліщук, досліджуючи правовідносини із недержавного пенсійного забезпечення, слушно визначає, що їх об'єктом є власне пенсійна виплата, право на яку для учасника недержавного пенсійного забезпечення визначається у пенсійній схемі, у якій він бере участь [286, с. 794]. Види пенсійної виплати закріплені у ст. 60 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення».

Об'єкт правовідносин із благодійної діяльності випливає із положень Закону України «Про благодійну діяльність і благодійні організації» законодавства, у ст. 6 закріплюються поняття благодійної пожертви та благодійного гранту, які власне виступають об'єктом відповідних правовідносин. Крім цього, у визначенні благодійної діяльності (ст. 1 Закону) вказується також, що вона може здійснюватися, крім майнової допомоги, у вигляді добровільної особистої допомоги, під чим у загальному вигляді доцільно розуміти соціальну послугу, яка також може бути об'єктом досліджуваних правовідносин.

Об'єктом інших правовідносин із недержавного соціального забезпечення є гуманітарна допомога, що випливає з положень законів України «Про гуманітарну допомогу» від 22.10.1999 р. № 1192-XIV та «Про благодійну діяльність і благодійні організації» від 05.07.2012 р. № 5073-VI, об'єктом інших правовідносин із надання недержавних соціальних послуг виступає, відповідно, соціальна послуга або їх комплекс.

Домінуючою у фаховій літературі є точка зору, згідно з якою визначальним для встановлення об'єкту тих чи інших правовідносин є окреслення інтересу правоможної особи. Здебільшого – це певне благо, на появу, досягнення або отримання якого спрямована взаємодія суб'єктів у рамках відповідних

правовідносин. Проте не можна залишити без уваги й підхід, згідно з яким об’єктом правовідносин є блага, на які спрямована поведінка їх суб’єктів у рамках відповідних суб’єктивних прав. Зазначені підходи не виключають, а навпаки – доповнюють один одного.

Правовідносинам із недержавного соціального забезпечення властивий свій особливий зміст.

На думку О.Ф. Скакун, зміст будь-яких правовідносин є юридичний взаємозв’язок суб’єктів, який визначає поведінку за допомогою прав та кореспондуючих їм обов’язків з метою задоволення їх інтересів [342, с. 165].

У літературі висловлена думка щодо можливості розглядати зміст будь-яких правовідносин з точки зору його багатоаспектності [395, с. 180].

Зміст правовідносин у фаховій літературі диференціюється на матеріальний, вольовий і юридичний, крім цього, інколи виділяють політичний, моральний та інший зміст [136, с. 68].

Отже у правовідносинах видається доцільним виділяти матеріальний (фактичний), вольовий та юридичний зміст. Це пояснюється, з-поміж іншого, тим, що зміст певних правовідносин варто розглядати не лише через призму конкретної можливої або належної поведінки, які уособлюються у правах та обов’язках учасників правовідносин, а й також через фактичну поведінку у всій її багатоманітності, яка стає можливою через реалізацію прав та обов’язків. Наприклад, право на недержавну пенсію реалізується шляхом укладання контракту із обраним учасником недержавним пенсійним фондом, тобто за допомогою волевиявлення через юридично значиму поведінку суб’єкта відповідних правовідносин. Інакше зазначене право залишалось би лише на об’єктивному рівні (закріпленим у відповідній нормі права). Таким чином, правовідносини варто розглядати як єдність суспільних відносин, які існують в реальності, та юридичної форми, яку вони набувають.

Матеріальним змістом правовідносин у літературі прийнято називати суспільні відносини, які опосередкуються правом. Вольовим – волю (держави, фізичної особи-учасника тощо), яка знайшла втілення у певній правовій нормі та у відповідних правовідносинах, виникнення яких зумовила ця норма.

Юридичний зміст правовідносин складають кореспондуючі один одному права та обов'язки суб'єктів [45, с. 12]. Саме аналіз останнього дає уявлення про характер правовідносин, мету їх виникнення тощо.

Слушно відзначає Н.М. Хуторян, що для того, щоб правовідносини у сфері соціального забезпечення виникли, не достатнім було б визначити коло їх учасників, окреслити зміст цих правовідносин, важливим є існування правового зв'язку, під яким учена розуміє участь вказаних суб'єктів у правовідношенні через реалізацію належних їм прав та обов'язків, для чого необхідним є прояв волевиявлення особи [395, с. 175], в контексті цього дослідження – тієї, в якої є право на недержавне соціальне забезпечення. Інакше це право залишилось би нереалізованим. У цьому по суті полягає своєрідність суб'єктивних прав, в основі яких лежить особистий інтерес (а не, приміром, інтерес держави тощо).

Існує інший підхід, у рамках якого виділяють два види змісту правовідносин. Юридичний зміст становлять суб'єктивні права і юридичні обов'язки, закріплені у відповідних правових нормах; фактичний (матеріальний) зміст правовідносин – це конкретна поведінка їх учасників [363, с. 66].

Як слушно відзначає О.В. Горбатенко, в цілому виокремлення у правовідносинах різних змістів (вольового, матеріального, юридичного) є умовним, адже з філософської точки зору зміст кожного процесу, явища, діяльності тощо може бути тільки єдиним [45, с. 12].

Юридичний зміст правовідносин із недержавного соціального забезпечення формують суб'єктивні права та юридичні обов'язки їх суб'єктів – суб'єкта, який має право на недержавне соціальне забезпечення, та суб'єкта, зобов'язаного надавати той чи інший вид соціального захисту.

Зміст матеріальних правовідносин із недержавного соціального забезпечення складають право окремої особи (або групи осіб, наприклад, сім'ї) звертатися до відповідного суб'єкта (недержавного пенсійного фонду, роботодавця, благодійної організації, громадського об'єднання тощо) для отримання відповідної грошової виплати чи соціального обслуговування, а, отже, і кореспондуючий обов'язок цих суб'єктів належним чином їх надати.

Особливості змісту матеріальних правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення є те, права та обов'язки їх суб'єктів визначаються договором [409, с. 321]. Таким договором є пенсійний контракт. У договірному характері правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення полягає їх сутність.

На учасника недержавного песійного забезпечення покладається обов'язок сплачувати внески, а на недержавний пенсійний фонд – здійснювати виплати, передбачені пенсійним контрактом та відповідною пенсійною схемою.

За змістом правовідносини із недержавного пенсійного забезпечення видається доцільним визначати як такі, що побудовані на принципах рівності та паритетності, адже «головного» суб'єкта у них немає через те, що вкладник наділяється тим об'ємом прав та обов'язків, на який сам погоджується. Відносини із пенсійним фондом можуть розірватись у будь-який момент.

Що стосується процедурних правовідносин у сфері недержавного пенсійного забезпечення, як відзначалося вище, особливістю є відсутність чіткої процедури доведення наявності необхідних юридичних фактів, передусім, складної життєвої обставини.

Крім того, у більшості випадків достатнім є звернення за підтримкою без доведення факту наявності потреби (наприклад, у рамках благодійної діяльності).

Зміст процесуальних правовідносин складають дії уповноважених суб'єктів у разі виникнення спору та подальшої необхідності його вирішення. У сфері недержавного соціального забезпечення число таких спорів зовсім незначне. Це зумовлено природою досліджуваної організаційно-правової форми, яка полягає у добровільності надання більшості із передбачуваних в рамках неї видів соціального захисту. Так, наприклад, сумнівним є оспорювання ненадання або неякісного (не в повному обсязі тощо) надання окремої послуги волонтером безоплатно в рамках благодійної діяльності.

З усіх видів правовідносин із недержавного соціального забезпечення матеріальними є лише ті, які спрямовані на фактичне забезпечення певним матеріальним чи нематеріальним благом особи, яка зіштовхнулась із соціальним

ризиком та потребує підтримки. Слід погодитись з Н.Б. Болотіною, яка відзначає, що «саме матеріальні відносини, в рамках яких реалізуються права та обов'язки суб'єктів стосовно конкретного виду соціального захисту, виступають основним, в той час як всі інші – носять обслуговуючий характер» [16, с. 173].

Зміст матеріальних правовідносин у сфері соціального забезпечення, як слушно відначають С.М. Синчук та В.Я. Бурак, складають «суб'єктивне право фізичної особи на певний вид соціального забезпечення у встановленому законодавством розмірі та у відповідні строки, а також обов'язок органу спеціальної компетенції прийняти рішення про його надання чи відмову уповноваженої державної установи здійснити таке забезпечення» [334, с. 58]. Очевидно, що соціальний захист тут розглядається виключно через призму державного, у той час, як для здійснення недержавного соціального забезпечення в переважній більшості випадків відсутнє законодавче закріплення розмірів підтримки, строків тощо. Проте в цілому зазначене визначення видається доцільним взяти за основу при розкритті змісту досліджуваних матеріальних правовідносин, зміст яких складають суб'єктивне право на недержавне соціальне забезпечення та відповідний юридичний обов'язок.

Виходячи із цього, видається доцільним розкрити зазначені правові категорії.

Право на недержавне соціальне забезпечення було досліджено у підрозділі 1.1. дисертації.

Визначень поняття юридичного обов'язку у спеціальній літературі – велика кількість, що пояснюється намаганням науковців охарактеризувати всі характерні ознаки одного із базових понять юриспруденції. Так, традиційно під ним розуміють належну, необхідну поведінку учасника правовідносин, варіант якої закріплюється у конкретних правових нормах.

Нерідко під юридичним обов'язком у літературі пропонується розуміти закріплену у правових нормах вимогу до суб'єктів, яка виражає соціально зумовлену необхідність встановленої поведінки і забезпечена можливістю державного примусу за для забезпечення цієї поведінки. Це визначення повною мірою неможливо використати для розкриття поняття юридичного обов'язку як

елементу змісту правовідносин із недержавного соціального забезпечення, адже така характеристика як забезпечення його виконання силою державного примусу не є атрибутивною, адже для здійснення даної форми соціального захисту характерний, передусім, добровільний характер.

Заслуговує на увагу представлена у літературі пропозиція розглянути це поняття через таку категорію, як «правова необхідність», тобто суспільно необхідна поведінка, зумовлена природою існуючого державного і суспільного ладу, тобто конституційного устрою.

Варто зазначити, що основою для виникнення юридичного обов'язку завжди слугує інтерес. Він є потенційною або реальною дією, кореспондуючою правам і свободам, що здійснюється добровільно чи забезпечується силою державного примусу, засобом внутрішньої чи юридичної відповідальності і зумовлена державною необхідністю.

Слушним є висновок І.В. Венедіктової, що саме інтерес, який охороняється з боку держави, спонукає носія зазначеного інтересу діяти, що в майбутньому трансформується у правовідносини. Тобто, інтерес є відправною точкою для розвитку правовідносин, адже після розуміння потреби у людини формується інтерес, відштовхуючись від якого вона формує варіанти можливих дій для його задоволення. Такий інтерес стає охоронюваним законом лише за умови його задоволення в рамках правовідносин [35, с. 221].

Змістом правовідносин із недержавного соціального забезпечення є комплекс прав та обов'язків його суб'єктів, передбачених соціально-забезпечувальним законодавством та, як правило, окремим договором. Наприклад, у договорі про надання соціальних послуг з догляду на професійній основі, що розміщений на офіційному сайті Запорізької міської ради (можливість укладання якого передбачена Законом України «Про соціальні послуги»), деталізуються права та обов'язки сторін, зокрема фізичної особи-надавача зазначеної послуги, отримувача (законного представника), уповноваженого органу (структурного підрозділу з питань соціального захисту населення) [91]. Проте, що важливо, враховуючи поширеність на надавачів соціальних послуг недержавного сектору державних соціальних стандартів, очевидним стає

одночасно державне та договірне регулювання цих відносин, що ще раз підтверджує їх своєрідність.

Конкретне коло прав та обов'язків залежить від виду недержавного соціального забезпечення та суб'єктів відповідних правовідносин. Саме тому, характеристика суб'єктів, дослідження їх видів, правове забезпечення їх статусів заслуговує окремої уваги. Цій проблематиці буде присвячений підрозділ 2.3. дисертації.

Отже, структурі правовідносин із недержавного соціального забезпечення (об'єкту, суб'єктам, змісту) притаманна низка своєрідних ознак, які виокремлюються залежно від виду недержавного соціального забезпечення.

Про структуру відповідного виду правовідносин із недержавного соціального забезпечення можна судити на підставі аналізу положень законодавства, якому притаманна розрізненість та розпорошеність норм по окремим актам, адже правові норми, якими регулюється недержавне соціальне забезпечення та окремі його види передбачені у значній кількості актів, які на сьогодні залишаються несистематизованими. Варто враховувати і те, що в рамках окремих видів недержавного соціального забезпечення укладаються договори (договір про надання соціальної послуги, пенсійний контракт, договір про надання волонтерської допомоги тощо), у яких конкретизуються права, обов'язки, відповідальність сторін тощо.

2.2. Підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин із недержавного соціального забезпечення

Юридичними фактами пронизується уся система правовідносин – на їх підставі вони будуються: виникають, змінюються, припиняються. Коріння поняття «юридичний факт» сягає глибини юриспруденції [4, с. 6].

Теоретичне осмислення цього правового явища має важливе значення, оскільки впливає на вдосконалення законодавства, а відтак – ефективність регулювання усієї системи суспільних відносин, у тому числі, відносин із соціального забезпечення населення, характерною ознакою якого на сучасному

етапі є розвиток недержавного соціального забезпечення як форми соціального захисту.

Питання місця юридичних фактів у механізмі правового регулювання висвітлювалось у наукових працях, В.А. Андронової, Н.Б. Болотіної, С.М. Синчук, Б.І. Сташківа, Г.М. Чувакової та багатьох ін.

Водночас юридичні факти у сфері недержавного соціального забезпечення на цей час залишаються малодослідженими, що пояснюється відносно нещодавнім виникненням цієї форми соціального захисту.

Атрибутивною характеристикою соціально-забезпечувальних правовідносин в цілому та правовідносин із недержавного соціального забезпечення зокрема є те, що виникають вони завжди не на підставі одного юридичного факту, а їх сукупності – фактичних складів, під чим традиційно розуміють систему юридичних фактів, необхідних для настання правових наслідків [402, с. 54-57], які складаються із таких компонентів, як: об’єктивні факти; волевиявлення особи; рішення компетентного органу [242, с. 136].

Поширеною у галузевій літературі є думка, що кожен з окремих елементів (юридичних фактів), які формують фактичний склад, може бути самостійною життєвою обставиною, тобто породжувати правові наслідки. Стосовно фактичного складу у соціально-забезпечувальних правовідносинах це твердження хибним, наприклад, волевиявлення особи за відсутності складних життєвих обставин, які спричиняють необхідність підтримки ззовні у вигляді соціального забезпечення, не зумовить отримання передбачених грошових виплат, соціальних послуг тощо. Але варто зауважити, що кожен окремий юридичний факт є невід’ємним компонентом сукупності фактів для настання соціально значимих наслідків.

Заслуговує на увагу у цьому аспекті точка зору Б.І. Сташківа, який не погоджується із тим, що юридичне значення має не кожний елемент фактичного складу, а їх сукупність у цілому та відзначає, що «зібрані у відповідний час і в певному місці одиничні факти завдяки тому, що передбачені гіпотезою норми права, породжують спільний юридичний наслідок – виникнення, зміну чи припинення конкретних правовідносин. Гіпотези норм права юридичне значення

надають не фактичному складу, а одиничним фактам» [362, с. 117]. Тобто кожен окремий юридичний факт є обов'язковим для формування необхідної кількості відповідних юридичних фактів для єдиного фактичного складу, які в майбутньому спричинять якісні зміни – настання юридичних наслідків.

Об'єктивними фактами, тобто одним із елементів фактичного складу у сфері недержавного соціального забезпечення, є соціальні ризики.

Вперше у вітчизняній фаховій літературі використовувати категорію «соціальний ризик» як підставу виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин запропонувала Н.Ю. Болотіна [15, с. 39.] На сьогодні існує близько 1500 визначень поняття «ризик». До того ж і власне поняття «соціальний» також розглядається у двох значеннях: широкому (мається на увазі такий, який відбувається в суспільсті) [348, с. 476], та вузькому (випливає із умов життєдіяльності людини) [337, с. 55]. Для розкриття змісту цього терміну доцільно використовувати саме друге його тлумачення, тобто розуміти під ним обставину, яка порушує нормальну (звичну) життєдіяльність людини та породжує необхідність зазнавати додаткових фінансових або інших витрат.

Як слушно відзначає С.М. Синчук, «для пояснення терміну «соціальний ризик» особливе значення несе не його лінгвістичний, а змістовний аспект, розкриття якого надає можливість окреслити коло суспільних відносин, які формують предмет галузі права» [332, с. 23]. Розмірковуючи над цим, вчена звертається до теорії «суспільного ризику», яку свого часу запропонував У. Бек. На думку авторки, за сучасних умов змін зазнає «нормативна модель суспільства», для якого раніше ідеалом була рівність, а тепер – безпека. На сьогодні найважливішим стає попередження «найгіршого», а не забезпечення найкращого. Суспільство набуває «негативного та захисного» характеру, як результат, звертаючись до широкого кола моделей захисту від різних ризиків, наприклад, за допомогою соціального страхування [332, с. 23].

Заслуговує на увагу висновок Г.О. Яковлєвої про існування т.з. «дворівневої системи ознак», які характеризують природу соціального ризику. Їх існування в комплексі дає можливість говорити про складну життєву обставину як категорію права соціального забезпечення [414, с.с. 5-6].

Так, виділяються первинні та похідні ознаки, які характеризують природу досліджуваного поняття. До першої групи вчена включає: 1) походження ризику (виділяючи економічні, демографічні, фізіологічні, політичні, професійні); 2) об'єктивність; 3) ступінь негативного характеру впливу; 4) непереборність. Вторинну (похідну) природу соціального ризику можна охарактеризувати через інші властиві для нього ознаки: 1) вони закріплюються, шляхом нормативно-правового регулюванні та визнаються такими; 2) вони є обставинами чи подіями, які несуть негативні наслідки, фактичне настання яких документально підтверджується; 3) вони є одним із видів юридичних фактів, які спричиняють виникнення або зміну правовідносин щодо соціального забезпечення та виникнення в держави, уповноважених органів, підприємств, установ чи організацій обов'язку надати відповідний вид соціального забезпечення. На основі цих ознак здійснюється класифікація соціальних ризиків [414, с. 30].

На основі соціального ризику визначається мета забезпечення, зміст заходів підтримки, форма, види соціального забезпечення, їх обсяг. Виходячи із цього, варто зазначити, недержавному соціальному забезпеченню, поруч із іншими базовими своєрідними ознаками, які вже виокремлювались у цій дисертації на підставі критеріїв для диференціації організаційно-правових форм соціального захисту населення, які традиційно визнаються у наукових колах, притаманне існування особливого кола соціальних ризиків, яке вирізняється від інших, властивих іншим формам соціального захисту. Це пояснюється тим, що коло таких соціальних ризиків важко окреслити через наявність різних видів недержавного соціального забезпечення, спрямованих на покращення становища особи або профілактику виникнення складних життєвих обставин: від одноразової благодійної пожертви (у вигляді допомоги нужденній особі, яка просить милостиню) до, наприклад, донорства, трансплантації органів тощо.

Заслуговує на підтримку висновок Г.О. Яковлєвої, що соціальним ризиком може вважатись складна життєва ситуація, обставина незалежно від того, чи вона вже трапилась, чи існує вірогідність її настання. Так чи інакше вона є підставою для отримання від держави або представників недержавного сектору, або громадянського суспільства в цілому певного кола видів соціального

забезпечення. На підставі характеристик соціального ризику вчена визначає організаційно-правову, матеріальну та фінансову основи соціального забезпечення. Його зміст впливає на визначення механізму подолання негативних наслідків, особливість процедури звернення особи за відповідним видом соціального забезпечення, специфіку в майбутньому його надання [414, с. 17].

Соціальні ризики у сфері недержавного соціального забезпечення, як слушно зазначає М.В. Бородкін, можуть бути закріплені в актах централізованого, муніципального чи локального рівня або у відповідному договорі [26, с. 530]. Якщо відображення соціальних ризиків у актах централізованого рівня є безспірним, то їх закріплення в актах інших рівнів потребують додаткового пояснення.

Яскравим прикладом закріплення соціального ризику на рівні на муніципальному рівні слугує Міська цільової програма надання соціальних послуг та інших видів допомоги вразливим верствам населення міста Одеси на 2024-2026 роки, затверджена рішенням Одеської міської ради № 1622-VIII від 29.11.2023 (зі змінами відповідно до Рішення Одеської міської ради № 2017-VIII від 24.04.2024, № 1771-VIII від 17.01.2024) [194]. Згідно з положеннями акту, за рахунок коштів бюджету міста Одеси, крім інших заходів, надаються гарячі обіди або харчування соціально вразливим верствам населення (зокрема, бездомним особам (за участі «Одеського міського центру обліку бездомних громадян»), особам, які отримують соціальні послуги по догляду вдома та натуральної допомоги у комунальних установах). Відповідно до цієї Програми, на реалізацію заходу з бюджету міста було виділено 250430,7 тис. грн. Так, положення Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 02.06.2005 року № 2623-IV, у якому закріплюється система реінтеграції бездомних осіб і безпритульних дітей, засобом якої передбачається можливість для них отримувати широку низку заходів соціального захисту у разі настання такого соціального ризику, як відсутність житла, деталізуються у актах муніципального рівня [187, с. 126].

Особливістю недержавного соціального забезпечення є звуження чи розширення тлумачення підстав для надання окремих видів соціального захисту в рамках цієї форми соціального захисту, порівняно з державними формами, наприклад, із загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, адже відповідно до ст. 61 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р. пенсійний вік, після досягнення якого учасник недержавного пенсійного фонду має право на отримання пенсійної виплати, визначається за його заявою, крім цього, вік може бути меншим чи більшим за 60 років – загальний вік державного пенсійного забезпечення в Україні) [333, с. 29].

У правничій літературі пропонується виокремлювати стани як самостійний вид юридичних фактів. Під юридичними станами, на думку Г.М. Чувакової, слід розуміти «складні юридичні факти, які характеризуються відносною стабільністю і тривалим періодом існування, протягом якого вони можуть неодноразово (у поєднанні з іншими фактами) викликати настання правових наслідків» [401, с. 9]. У контексті недержавного соціального забезпечення такими юридично значимими станами можуть бути стан нужденності, малозабезпеченості, бездомності, безпритульності, страховий стаж, стан спорідненості або шлюб тощо. Це, як правило, триваюча соціальна обставина, яка, виходячи із доктрини права соціального забезпечення, може бути соціальним ризиком або юридично значимою умовою певних соціально-забезпечувальних правовідносин [168, с. 574].

Ще однією складовою юридичного складу щодо правовідносин із недержавного соціального забезпечення є свідоме волевиявлення особи-суб'єкта права. Як правило, волевиявлення знаходить своє вираження у діях (вчинках), зовнішнім проявом яких у межах недержавного соціального забезпечення (зокрема у пенсійних відносинах), як відзначає С.М. Сивак, є договір [327, с. 18].

Варто відзначити, що не всі правники визнають договір як юридичний факт. Наприклад, Б.І. Пугінський заперечує визнання договору як юридичного факту у загальноприйнятному значенні цього терміну, аргументуючи це тим, що умови договору, які закріплюють права і обов'язки сторін, як правило, формуються власне сторонами, а не законом. Юридичний факт, на думку

вченого, є загальнотеоретичною конструкцією, пов'язаною з нормативним регулюванням, а не договірним, яке полягає у самостійному регулюванні відносин відповідними суб'єктами [187, с. 126]. Така позиція видається спірною.

У спеціальній літературі триває дискусія щодо включення договірних відносин до предмету права соціального забезпечення, а відтак і визнання договору в якості юридичного факту як підстави виникнення досліджуваних правовідносин. Зокрема, зазначеному питанню присвячена дисертація О.О. Лященко «Договори у праві соціального забезпечення» (2022 рік) [160].

Натомість, О.Я. Орловський, досліджуючи соціально-страхові відносини, відзначає, що «сутнісними особливостями соціального страхування є те, що воно виникає лише на підставі закону, тому не може мати договірного характеру». Аргументує твердження автор тим, що «законодавство України про соціальне страхування належить до сфери публічного права і тим самим виключає будь-яку диспозитивність в діях суб'єктів соціального страхування і необхідність використання договорів» [205, с. 218]. Подібна позиція є поширеною у науковій літературі, що, на нашу думку, є невиправданим і недостатньо аргументованим.

Соціальне страхування, як відомо, може набувати державної та недержавної форм. Так, Г.В. Татаренко пропонує класифікувати моделі пенсійного страхування на підставі такого критерію, як ступінь обов'язковості участі на: 1) індивідуально-примусове (обов'язкове, імперативне) страхування; 2) добровільне (диспозитивне) страхування [376, с. 10]. Такий поділ видається можливим застосовувати і для інших видів соціального страхування.

М.С. Спічка досить слушно відначається, що здійсненню добровільного страхування властива низка принципів, якими воно відрізняється від загальнообов'язкового старахування. Так, передусім, «окрім норм законодавства (яким регламентуються загальні умови страхування, його об'єкти), добровільному страхуванню властивим є застосування договірних засад. Добровільність цієї форми страхування стосується лише страхувальників, бо страховик не має права відмовити в страхуванні об'єктів, якщо немає порушення законодавства» [358, с. 21].

Дія добровільного страхування завжди обмежується певним періодом, який передбачається договором, де закріплюється момент виникнення та припинення прав та обов'язків сторін договору. Але це не обмежує можливість подальшого підписання договору на новий строк. Розмір виплат у добровільній формі страхування залежить від страхувальника, вони прямо пропорційні до сум внесків.

Проте, що важливо, для добровільного соціального страхування властивим є той самий соціально-страховий механізм, що має місце у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні, по суті відмінним є лише суб'єктний склад відносин [48, с. 165]. Вони мають єдину соціально-забезпечувальну природу, більшість їх ознак є спільними; застрахованим особам надається захист від ризиків, які в теорії права соціального забезпечення називаються «соціальними». Новими учасниками тут додатково до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, з якими взаємодіють особи, котрі приєднуються до цієї системи на основі добровільного вступу, стають представники недержавного сектору.

У найбільш узагальненому вигляді правовідносини із добровільного вступу до обов'язкового соціального страхування можна умовно розділити на дві групи: 1) ті, в рамках яких особа не підлягає обов'язковому страхуванню в імперативному порядку, а долучається на основі заяви про добровільний вступ (наприклад, в рамках загальнообов'язкового державного пенсійного страхування такими особами можуть бути особи, перераховані у законодавстві, які сплачують внески за себе, крім цього – особи, які виявили намір сплачувати внески за іншу фізичну особу, за яку їх не сплачував страхувальник); 2) коли особа бажає підвищити розмір майбутніх страхових виплат із соціального страхування і відтак – вступає у правовідносини з метою сплати додаткових страхових внесків (наприклад, у випадку бажання збільшити страховий стаж, якщо його не вистачає).

Загальновідомо, що договір виступає універсальним способом регулювання суспільних відносин. Не заперечуючи цивільно-правове походження будь-якого договору, зокрема і тих, які використовуються у сфері

соціального забезпечення, визначення особливостей будь-якого договору повинно ґрунтуватись на розкритті правової природи відносин, які ним породжуються. Для різних суспільних відносин конструкції та природа договорів також будуть відрізнятися, вони апріорі не можуть бути однаковими.

Враховуючи усе зазначене, доцільним стає говорити про існування трьох принципово відмінних груп правовідносин у сфері соціального страхування, яким тією чи іншою мірою притаманне договірне регулювання:

1) із загальнообов'язкового державного соціального страхування;

2) із добровільної участі у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні;

3) із недержавного соціального страхування (передусім – пенсійного) [60, с. 370].

У двох останніх групах зазначених вище правовідносин має місце укладання договорів.

Крім соціально-страхових відносин, договір також укладається і під час надання соціальних послуг. Більше того, як вдало відзначається О.О. Гудзь: «договір як базовий юридичний факт для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин найбільш притаманний серед усіх видів соціального забезпечення саме для сучасного соціального обслуговування як в Україні, так і в зарубіжній практиці» [79, с. 213].

Прийняття нового Закону України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року № 2671-VIII [279] в цілому розширило спектр договірного регулювання відповідних відносин. Аналіз його положень дозволяє стверджувати про нові тенденції у правовому забезпеченні соціального обслуговування: 1) укладання договору для отримання більшості з видів соціальних послуг (окрім тих, які надаються екстрено, згідно зі ст. 22 Закону України «Про соціальні послуги»; 2) можливість отримувача обирати суб'єкта-надавача; 3) формування підґрунтя для залучення надавачів соціальних послуг саме із недержавного сектору [160, с. 128]. Отже, очевидним стає утвердження ринкових механізмів, посилення засад приватно-правового регулювання, що загалом, для сучасного етапу соціального забезпечення стало новими трендами.

Як слушно висновує Н.І. Чудик-Білоусова, «із оновленням цивільного законодавства та трансформацією відносин у сфері соціального забезпечення приватноправові відносини із їх диспозитивністю, свободою договору, юридичною рівністю та самостійною майновою відповідальністю суб'єктів відносин поступово проникають у такі сфери суспільного життя, де раніше панувало виключно публічно-правове регулювання, зокрема у сферу соціального забезпечення громадян, за допомогою чого, серед іншого, досягається баланс інтересів держави та окремої особи у сфері соціального забезпечення» [403, с. 44].

У спеціальній літературі, присвяченій правовій природі окремих відносин із соціального забезпечення, представлені різні підходи до визначення меж правового регулювання відносин у сфері соціального обслуговування в рамках предмету права соціального забезпечення.

Згідно з одним із підходів, окремо виділяються соціальні послуги та послуги, які регулюються нормами цивільного законодавства, на основі такої характеристики, як необхідність оплати. Проте, на нашу думку, заслуговує на підтримку підхід, відповідно до якого соціальне обслуговування може відбуватись як на платній, так і безоплатній основі, адже це випливає із Закону України «Про соціальні послуги» (стаття 28 «Оплата соціальних послуг»). І обидва варіанта відносин становлять предмет права соціального забезпечення, що дозволяє визнавати договір про надання соціальних послуг своєрідним видом соціально-забезпечувального договору.

Особливостями таких договорів є те, що їх сторонами можуть виступати, з одного боку – будь-які особи, а не тільки нужденні (бідні), з іншого – не лише надавачі державної форми власності, а й комунальні та приватні соціальні служби. Останню групу суб'єктів можуть також становити, наприклад, приватні підприємства, волонтери, фізичні особи, які беруть участь у благодійній діяльності, громадські об'єднання, релігійні організації та інші суб'єкти недержавного сектору. Предметом договору будуть різні види соціальних послуг, надання яких повинно здійснюватися на рівні, не нижчому за рівень, що встановлений державними соціальними стандартами [54, с. 476].

Положення законодавства про розповсюдженість державних соціальних стандартів на суб'єктів-надавачів соціальних послуг недержавної форми власності є свого роду визначальним, що дозволяє говорити про наявність публічної складової у природі відносин із соціального обслуговування за їх участю. Зазначене слугує аргументом для оспорювання думки, яка панує в літературі, щодо неможливості віднесення послуг, які надаються недержавними суб'єктами на основі договору, до категорії соціальних, адже не завжди вони є безоплатними (тобто такими, які вказують на їх цивільно-правову природу). Так, стверджувати про те, що «соціальний компонент» втрачається через допустимість платної основи – невірно. Щодо цього досить влучно висловилася О.О. Лященко, що «незалежно від того, ким такі послуги надаються, має місце платна чи безоплатна основа, вони є соціально орієнтованими, у будь-якому разі спрямованими на подолання того чи іншого соціального ризику, а, отже, по праву повинні називатися соціальними – такими, які надаються в рамках соціально-забезпечувальних відносин – відносин, які становлять ядро права соціального забезпечення» [160, с. 135].

О.О. Лященко зазначається, що укладання договорів відбувається також під час надання такого виду соціального захисту населення, як медична допомога, але соціально-забезпечувальна природа, як доводиться вченою, притаманна лише для декларації про вибір лікаря, який надає первинну медичну допомогу, у той час як договори про надання медичної допомоги представниками недержавного сектору мають цивільно-правову природу, а тому, розглядатися в якості юридичних фактів у досліджуваних правовідносинах не можуть.

Волевиявлення як другий елемент у фактичному складі, який є підставою виникнення правовідносин із недержавного соціального забезпечення, може знаходити своє вираження не лише у формі договору. Звернення особи до компетентного органу (органу місцевого самоврядування, громадського об'єднання, благодійної, релігійної, волонтерської організації тощо) може виконувати аналогічну роль.

Так, наприклад, відповідно до Міської цільової програми надання соціальних послуг та інших видів допомоги незахищеним верствам населення міста Одеси на 2016-2017 роки**,** затвердженої рішенням Одеської міської ради №21-VII від 16.12.2015 р., передбачалось надання адресної щомісячної грошової допомоги громадянам міста, віком старше 100 років у розмірі 600 гривень [193]. Отже, звернення до управління соціального захисту Одеської міської ради буде юридичним фактом (елементом фактичного складу) для виникнення правовідносин із надання зазначеного виду грошових виплат.

У рамках дослідження волевиявлення особи як необхідного елементу складу логічно виникає запитання щодо послідовності юридичних фактів у фактичному складі для настання правовідносин із недержавного соціального забезпечення.

Для зазначених правовідносин волевиявлення (укладання договору, наприклад, пенсійного контракту) виступає, як правило, першим елементом юридичного (фактичного) складу, адже у ньому передбачається соціальний ризик, у випадку настання якого особа матиме право на отримання грошових виплат за рахунок третього рівня пенсійної системи України.

Незважаючи на це, можливі випадки відмінної черговості юридичних фактів. Так, наприклад, правовідносини із надання послуги тимчасового проживання у соціальному готелі або іншому закладі соціального захисту, які, переважно, знаходяться у комунальній власності або належать приватним суб’єктам [90], виникають на підставі укладеного договору, внаслідок потреби у місці для проживання особи, яка перебуває у стані бездомності. Тобто такий стан спричиняє наступні необхідні юридичні факти для настання правових наслідків у вигляді надання зазначеної соціальної послуги.

Крім цього, можлива й інша послідовність юридичних фактів у досліджуваному складі. Прикладом слугує надання матеріальної або іншої допомоги за законами України «Про благодійну діяльність і благодійні організації» від 05.07.2012 р. № 5073-VI та «Про гуманітарну допомогу» від 22.10.1999 р. № 1192-XIV. Так, рішення благодійної організації про забезпечення певної категорії населення у зв’язку з соціальною незахищеністю, матеріальною

незабезпеченістю, важким фінансовим становищем, наприклад, допомогою у натуральній формі, буде передувати факту звернення представника цієї соціальної групи для її отримання.

Заслуговує на увагу спроба розмежувати фактичний склад (елементом якого є, як зазначалось, волевиявлення у вигляді, наприклад, договору на отримання певного виду соціального захисту в рамках недержавного соціального забезпечення) і окремі етапи, необхідні для виникнення, зміни, припинення певних правовідносин. Як справедливо відзначає В.В. Гордєєв, укладанню, приміром, договору завжди властиве проходження низки послідовних етапів, кожен з яких породжує права та обов'язки [46, с. 46]. Постає логічне питання: на якому етапі відбувається виникнення правовідносин – останньому чи кожен із етапів слід розглядати як самостійний, той, який породжує передбачені законодавством юридичні наслідки?

Для пошуку відповіді в рамках дослідження фактичного складу у правовідносинах із недержавного соціального забезпечення необхідно взяти до уваги мету цих правовідносин – надання окремого виду соціального захисту. Так, юридичні наслідки у вигляді забезпечення особи, яка опинилась у складних життєвих обставинах, будуть породжені саме після завершального етапу укладання договору (незважаючи на те, що і цей етап може мати власний юридичний склад).

Досліджуючи фактичний склад правовідносин із недержавного соціального забезпечення, не можна залишити поза увагою такий його елемент, як рішення відповідного компетентного органу. Термін «орган» видається умовним, що позначає суб'єкта правовідносин, напрямом діяльності якого або однією із функцій, у тому числі, є здійснення соціального забезпечення, наприклад, недержавні пенсійні фонди, громадські об'єднання, благодійні, релігійні та волонтерські організації, окремі фізичні особи та інші.

Розмежування юридичних фактів залежно від правової функції, яку вони виконують, згідно з підходом, який був обраний у цьому підрозділі, передбачає виокремлення такої групи юридичних фактів, як правоприпиняючі факти.

У найбільш узагальненому вигляді правоприпиняючими юридичними фактами є ті життєві обставини, які тягнуть за собою припинення соціально-забезпечувальних правовідносин (із надання особі, яка зіштовхнулась з певним соціальним ризиком, матеріальних або нематеріальних благ – соціальних послуг) або правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення (наприклад, процедурних або процесуальних правовідносин, які є більш поширеними).

Аналогічно із виникненням правовідносин із недержавного соціального забезпечення, їх припинення переважно відбувається також на підставі фактичних складів.

У юридичній літературі найбільш поширеним є поділ правоприпиняючих фактичних складів на дві групи: альтернативні та сукупні фактичні склади.

Альтернативним фактичним складом вважаються два, три і більше юридичних факти, які є самостійними і незалежними один від одного та породжують одні й ті самі правові наслідки. Особливістю альтернативної групи фактичного складу є те, що елементи такої групи складу переважно визначаються в одній нормі права [46, с. 49].

Наприклад, відповідно до частини п’ятої ст. 13 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 № 1057-IV, «повноваження члена ради фонду припиняється у разі: 1) закінчення строку повноважень; 2) вибуття зі складу засновників фонду або виходу із складу роботодавців-платників всіх осіб, представником яких був такий член ради фонду; 3) визнання судом члена ради фонду недієздатним; 4) визнання члена ради фонду судом безвісно відсутнім або померлим та інше» [271]. Із тексту статті випливає, що кожен із зазначених юридичних фактів (або їх сукупність) породжує однакові правові наслідки, у зазначеному випадку – припинення конкретних правовідносин.

Сукупні правоприпиняючі фактичні склади, на відміну від вище розглянутих, породжують юридичні наслідки лише за умови наявності їх усіх разом (або певної послідовності). Так, наприклад, відповідно до п. 13 Типового положення про будинок-інтернат для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 2

вересня 2020 р. № 772, «відрахування підопічного з інтернату проводиться у тижневий строк за погодженням із структурним підрозділом з питань соціального захисту населення у зв'язку із: поданням письмової заяви підопічного (для дієздатних осіб та осіб, цивільна дієздатність яких обмежена…» [378]. Отже, обов'язкова наявність двох зазначених юридичних фактів (погодження та подання письмової заяви) є підставою для припинення правовідносин клієнта із надання йому послуги тимчасового (постійного) проживання у даному закладі соціального захисту населення.

Заслуговує на увагу те, що деякі юридичні факти (склади) можуть одночасно бути як правоприпиняючими, так і слугувати підставою для виникнення нових правовідносин. Доказом такого твердження, приміром, є норми частини першої розділу ІІІ Типового положення про центр обліку бездомних громадян, затвердженого наказом Міністерства соціальної політики України від 19.04.2011 № 135, про те, що «у разі звернення до Центру бездомних осіб з дітьми працівники Центру інформують про виявлених дітей службу у справах дітей за територіальним принципом розташування, а далі – за згодою батьків діти направляються до притулків для дітей служб у справах дітей» [379]. Так, волевиявлення як елемент фактичного складу у вигляді звернення до цього закладу соціального захисту одночасно є юридичним фактом, який спричиняє виникнення правовідносин із соціального забезпечення для дорослого клієнта закладу та правоприпиняючим (із майбутньою трансформацією у правостворюючий юридичний факт) – для дитини [181, с. 396].

На противагу юридичним фактам, які зумовлюють виникнення чи припинення правовідносин, можуть існувати обставини, настання яких (або формування за їх допомогою фактичного складу) може спричинити правові наслідки у вигляді перешкоди до виникнення правовідносин. Такі юридичні факти прийнято називати правоперешкоджаючими [401, с. 9]. Зазначена група юридичних фактів не властива досліджуваним правовідносинам. Навпаки, наприклад, ст. 7 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» містить положення про те, що фізична особа може бути учасником кількох пенсійних фондів за власним вибором; ст. 61 зазначеного Закону закріплюється,

що пенсійні виплати з пенсійного фонду здійснюються незалежно від отримання виплати за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням або з інших джерел тощо. Тобто законодавцем акцентується увага на відсутності перешкод для участі у недержавному пенсійному страхуванні, тобто для реалізації права на нього.

Наявність правоперешкоджаючого юридичного факту випливає із положень частини четвертої ст. 66 згаданого Закону, відповідно якої, «одноразова пенсійна виплата спадкоємцям здійснюється у строки, якщо протягом цього строку не було накладено заборону на здійснення виплати згідно із законом» [271]. Наявність заборони, як видається, і є правоперешкоджаючим юридичним фактом для виникнення правовідносин із спадкування пенсійних коштів.

Отже, правоприпиняючими юридичними фактами є ті життєві обставини, які тягнуть за собою припинення соціально-забезпечувальних правовідносин (із надання особі, яка зіштовхнулась із певним соціальним ризиком, матеріальних або нематеріальних благ – соціальних послуг) або правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення (процедурних або процесуальних).

Поодинокі юридичні факти, як правило, не припиняють правовідносини із недержавного соціального забезпечення, для цієї сфери юридично значимими є саме фактичні склади (альтернативні або сукупні).

Крім цього, деякі юридичні факти (як елементи складу) можуть одночасно виступати правоприпиняючими та такими, які породжують правовідносини із недержавного соціального забезпечення.

Виходячи із поділу видів недержавного соціального забезпечення у цій дисертації, доцільно розглянути особливості виникнення та припинення правовідносин на прикладі деяких із них.

На теперішній час, у науковій літературі відсутні спеціальні комплексні дослідження зазначеної проблематики. Це зумовлює необхідність дослідження цих питань на підставі аналізу висловлених представниками науки права соціального забезпечення висновків загального характеру, що тією чи іншою мірою стосуються й правовідносин із недержавного соціального забезпечення.

Г.М. Шовкопляс, визначаючи особливості правовідносин у системі недержавного пенсійного забезпечення, вказує на те, що «підставами їх виникнення є накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснення пенсійних виплат учасникам зазначеного фонду у порядку, визначеному Законом» [406, с. 35].

М.М. Шумило у монографії «Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні» (2016 рік) пише про момент виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин із надання пенсійних виплат у недержавному пенсійному забезпеченні, вказуючи, що ним є «момент, передбачений умовами пенсійного контракту або конкретної пенсійної схеми» [409, с. 444]. Проте вказаний момент також зазнає й нормативного врегулювання, адже коло підстав здійснення пенсійних виплат чітко окреслене у ст. 61 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» (що, до речі, вказує на наявність публічної складової у досліджуваних відносинах, тобто слугує аргументом для віднесення їх до предмету права соціального забезпечення, а не до предмету цивільного права, як це пропонується деякими вченими).

Згідно з частиною першою ст. 61 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», підставами для здійснення пенсійних виплат є: «1) досягнення учасником фонду пенсійного віку, визначеного відповідно до цього Закону; 2) визнання учасника фонду особою з інвалідністю; 3) медично підтверджений критичний стан здоров'я (онкозахворювання, інсульт тощо) учасника фонду; 4) виїзд учасника фонду на постійне проживання за межі України; 5) смерть учасника фонду» [271].

Момент припинення досліджуваних правовідносин чітко законодавством не визначений, він залежить від виду пенсійної виплати, яку отримує особа. Так, наприклад, моментом припинення правовідносин із надання довічної пенсії (ануїтету) є смерть особи-отримувача. Недоотримані кошти стають частиною спадщини померлого.

У разі отримання одноразової пенсійної виплати такі правовідносини виникнуть та припиняться протягом п’яти робочих днів з моменту подання заяви та усіх необхідних документів.

Умови виникнення та припинення правовідносин із надання пенсії на визначений строк визначаються сторонами у договірному порядку. Припинення відповідних правовідносин може відбуватися у разі смерті пенсіонера, що випливає із частини другої ст. 64 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», згідно з якою, «у разі смерті отримувача пенсії особі, яка має право на отримання належної їй суми пенсійних коштів, виписка, передбачена у цій частині, надається безоплатно станом на день смерті отримувача пенсії» [271].

Моментом виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин із благодійної діяльності є факт звернення особи, яка цього потребує за отриманням особистої та/або майнової допомоги, що випливає зі змісту частини першій ст. 1 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації». Своєю чергою, зазначені правовідносини припиняються з отриманням такої допомоги. Також важливим юридичним фактом у цьому складі буде виступати прийняття рішення суб’єкта-надавача про майбутню підтримку окремої категорії населення або конкретної особи (які потерпають від певної складної життєвої обставини).

Так, наприклад, на сайті Благодійної Організації «Допомагаю. укр» розмішені окремі збори із зазначенням інформації по кожній дитині (діагноз, призначення збору, населений пункт, дата початку збору, сума та відсоток, який вже зібрано із необхідної суми, коротка історія та ін.) [317]. На сайті можна обрати спосіб оплати, за бажанням написати слова підтримки, здійснити благодійну пожертву. Крім цього, є опція «додати збір пожертв», що дає можливість он-лайн звернутись за допомогою безпосередньо або від імені особи, яка її потребує.

Благодійним фондом «Рокада» надається підтримка внутрішньо переміщеним особам, біженцям та тим, хто шукає притулок, постраждалому від війни населенню в 14 регіонах України. Через осередок Благодійного фонду за

місцем проживання можна звернутись за соціальним захистом у виді психологічної підтримки, соціального супроводу чи консультування, послуги з транспортування, допомоги з відновленням «будинків війни», юридичної допомоги, облаштування безпечних дитячих просторів, надання засобів реабілітації та медичного обладнання, гігієнічних наборів та іншого [318].

Таким чином, підставою виникнення правовідносин із недержавного соціального забезпечення є не поодинокий юридичний факт, а фактичний склад, у якому наявні такі юридичні факти, як: соціальний ризик (інколи – це стан); волевиявлення особи, яка опинилась у складній життєвій ситуації (у вигляді договору або звернення); рішення компетентного органу (недержавного пенсійного фонду, громадського об'єднання, благодійної організації та ін.).

Припинення правовідносин із недержавного соціального забезпечення відбувається також на підставі фактичного складу, елементи якого передбачені законом або договором.

Вдосконаленню механізму правового регулювання суспільних відносин із недержавного соціального забезпечення сприятиме закріплення на законодавчому рівні фактичних складів, встановлення зв'язків між окремими юридичними фактами у цих складах, регламентація процедури реалізації окремих юридичних фактів.

2.3. Суб'єкти правовідносин із недержавного соціального забезпечення

Одним із елементів структури правовідносин із недержавного соціального забезпечення є їх суб'єкти.

О.М. Ярошенко в одній із своїх праць слушно доходить висновку про те, що, «організаційно-правова форма соціального захисту – це законодавчо передбачений спосіб організації здійснення права громадян на соціальний захист, який має спеціальні завдання, зумовлений соціальними ризиками, видами забезпечення, колом суб'єктів, які їх отримують та які їх надають, а також джерелами й порядком формування відповідних коштів» [417, с. 184]. Виходячи

з цього, необхідним є дослідження суб'єктного складу правовідносин із недержавного соціального забезпечення як окремої форми соціального захисту.

Важливою рисою структури будь-яких правовідносин виступають саме зв'язки між суб'єктами, в яких кожен із них посідає своє місце, та якому, згідно з нормою права, відведений певний алгоритм дій та вчинків по відношенню один до одного [409, с. 176]. Таких зв'язків у рамках правовідносин із недержавного соціального забезпечення – широке коло, що пов'язане із значним числом його видів, різноманітністю суб'єктів-надавачів та суб'єктів, які її отримують, своєрідністю цієї підтримки.

Під суб'єктом права у загальній теорії права розуміється особа або організація, здатність яких мати суб'єктивні права і виконувати юридичні обов'язки визнаються державою [135, с. 3-4]. Таких суб'єктів можна розглядати у двох значеннях: активному – носій прав; пасивному – носій обов'язків [383, с. 439].

Для визначення та характеристики суб'єктів правовідносин із недержавного соціального забезпечення доцільно звернутися до визначення у науковій літературі понять суб'єкта права соціального забезпечення та суб'єкта соціально-забезпечувальних правовідносин.

В.Л. Костюк [135, с. 4], акцентує увагу на тому, що поширеним у юридичній літературі є ототожнення суб'єктів права соціального забезпечення із суб'єктами правовідносин із соціального забезпечення. Ними є учасники правовідносин, які володіють взаємними правами і обов'язками [382, с. 227]. Суб'єкти права соціального забезпечення є більш широким поняттям, вони фактично забезпечують реалізацію права – практичну дію, трансформують його у правовідносини.

Найбільш вдалим через свою детальність видається визначення суб'єктів права соціального забезпечення, сформульоване Г.О. Яковлєвою, яка пропонує розуміти під ними окремих осіб або їх об'єднання, які варто розглядати як одне ціле (єдині соціальні одиниці), що функціонують самостійно та відокремлено, наділені ознаками індивідуалізації, володіють соціально-забезпечувальною правосуб'єктністю та визначаються відповідним правовим статусом, що

дозволяє їм вступати у правовідносини із соціального забезпечення, створюючи його ціннісну, організаційно-правову та матеріальну основу [414, с. 8-9].

На думку Г.О. Яковлєвої, суб'єктам права соціального забезпечення притаманні наступні ознаки: 1) ними можуть бути фізичні або юридичні особи, які виступають індивідуалізовано та відокремлено; 2) вони наділені спеціальною правосуб'єктністю, спеціальним правовим статусом, правовим інтересом у сфері соціального забезпечення, виступають від власного імені; 3) вони розцінюються як соціальні одиниці, за допомогою яких формується структура соціального забезпечення у суспільстві через призму соціальних ризиків; 4) наявний правовий інтерес комбінує у собі приватний із загальносуспільним, адже впливає на становлення справедливого, соціально-захищеного суспільства, де кожен бере активну участь у цьому процесі; 5) диспозитивний характер та залишення можливості для встановлення свого місця, визначення ролі в системі соціального забезпечення за власною ініціативою [414, с. 8].

Остання у переліку запропонованих ознак заслуговує окремої уваги. Так, вказана диспозитивність не є атрибутивною характеристикою всіх суб'єктів. Вона притаманна лише «отримувачам» окремих видів соціального забезпечення, які можуть звернутись за підтримкою або не реалізувати своє право. Якщо говорити саме про недержавне соціальне забезпечення, тут диспозитивність переважає, адже більшість із його видів здійснюється на добровільних засадах, в якості додаткових заходів, проте наявність імперативних засад також має місце (наприклад, виходячи із положень про поширення державних стандартів соціальних послуг, у тому числі, на надавачів недержавного сектору). «Самостійність у визначенні своєї ролі в системі соціального забезпечення» також є спірною, адже система соціального захисту України включає зокрема загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яке здебільшого розповсюджується на визначені в Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 року № 1105-XIV [261] категорії населення в імперативному порядку, а не за їх вибором.

Проте про «самостійність» можливо стверджувати, наприклад, в контексті існуючої ідеї самостійної відповідальності особи за власне майбутнє на

противагу «споживчого ставлення до держави», яке повсякчас панує в суспільстві як негативний відголосок радянського минулого, через, наприклад, можливість впливати на розмір пенсії у разі відстрочки її призначення, можливість брати участь у недержавному пенсійному забезпеченні для покращення рівня життя після досягнення пенсійного віку, можливість добровільно приєднуватись до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування на договірних засадах для осіб, на яких воно не поширюється в обов'язковому порядку тощо. В цілому вказана Г.О. Яковлєвою ознака властива саме суб'єктам права (та потенційно – правовідносин) із недержавного соціального забезпечення і виділення її з-поміж інших, звісно, заслуговує на підтримку.

Більшість науковців не виділяє суб'єктів-представників недержавного сектору серед тих, які здійснюють соціальне забезпечення, що є невиправданим.

І.С. Ярошенко, формулюючи поняття суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин, виділяє фізичну особу та державний орган, які є носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [416, с. 8]. Таке формулювання видається вузьким, адже не враховує широке коло інших суб'єктів, які беруть участь у досліджуваних правовідносинах, передусім, це стосується правовідносин із недержавного соціального забезпечення.

На думку С.В. Вишновецької, яка підтримує зазначену вище точку зору, «видами суб'єктів права соціального забезпечення є фізичні особи та державні органи» [36, с. 58].

Н.Б. Болотіна, своєю чергою, визначаючи близьку за правовою природою категорію – суб'єкт права на соціальний захист, вказує на те, що ним є фізична особа, яка згідно із законодавством України має право на соціальний захист і потенційно може стати суб'єктом правовідносин [17, с. 160].

Крім управомоченого суб'єкту суб'єктами правовідносин із соціального забезпечення є суб'єкти-надавачі, коло яких не обмежується тільки державними органами, як про це зазначають С.В. Вишновецька та О.М. Ярошенко.

О.І. Кульчицька вважає, що атрибутивною характеристикою суб'єктів соціально-захисних правовідносин, якими є, на думку автора, особи (із контексту

видається припустити, що фізичні), є наявність галузевого правового статусу. Але, слід погодитись із О.П. Денегою [85, с. 25-26], С.М. Синчук [335] та іншими авторами, що не лише особи можуть виступати суб'єктами права на соціальне забезпечення, не коректним є ототожнення їх із індивідами, адже їх коло є більш широким.

С.В. Вишновецька та І.В. Новосельська відначають, що у соціально-забезпечувальних правовідносинах, з одного боку, суб'єктом завжди виступає окрема фізична особа, а з іншого – державний орган або за дорученням інший орган (уповноважена особа) [241, с.с. 83, 91]. Проте вчені у тій самій праці, розкриваючи питання форм соціального захисту населення в Україні, виділяють, серед інших, недержавне соціальне забезпечення, визначаючи його зміст через два напрями діяльності: недержавне пенсійне забезпечення та благодійну діяльність. Так, перший здійснюється засобом участі недержавних пенсійних фондів, страхових організацій, благодійників. Благодійництво, своєю чергою, розкривається як напрям допомоги фізичних і юридичних осіб особам, які потребують матеріальної та іншої благодійної допомоги. Її підвидом визначають гуманітарну допомогу, яку, як правило, передають органам соціального захисту населення для подальшого розподілу між відповідними категоріями громадян [241, с.с. 31-34]. На підставі цього прикладу видається доцільним виокремлювати ще одну групу правовідносин із недержавного соціального забезпечення – тих, які сприяють здійсненню недержавного соціального забезпечення.

У юридичній літературі відсутні дискусії щодо видів суб'єктів правовідносин із соціального забезпечення. Найбільш поширеною класифікацією суб'єктів правовідносин із соціального забезпечення є класифікація залежно від функції, яку виконує відповідний суб'єкт. Зазначена класифікація підтримується такими вченими, як П.Д. Пилипенко [242, с. 165], В.Л. Костюк [135, с. 9], Б.І. Сташків [365, с. 430], О.І. Кульчицька [148, с. 54] та ін. Узагальнено вченими виокремлюються: 1) суб'єкти, яким належить право на соціальне забезпечення; 2) суб'єкти-надавачі окремих видів соціального забезпечення; 3) суб'єкти, які сприяють здійсненню соціального забезпечення.

Так, О.І. Кульчицька, виділяючи три групи суб'єктів: суб'єкти права на соціальне забезпечення; суб'єкти, які надають соціальне забезпечення; суб'єкти, які сприяють наданню, пропонує визначати їх як «суб'єкти, які забезпечують реалізацію особою належного їй права на соціальне забезпечення» [147, с. 6].

В.Л. Костюк, розвиваючи точку зору О.І. Кульчицької, класифікує досліджувану категорію суб'єктів на: групу, яка отримує забезпечення, і групи, які здійснюють та сприяють забезпеченню [135, с. 9]. Розмірковуючи про можливість диференціації суб'єктів права соціального забезпечення на правомочних та уповноважених, вчений, характеризуючи коло останніх, зазначає також недержавні пенсійні фонди, громадські організації, волонтерські організації та ін. [135, с. 10], але не приділяє уваги особливостей їх правового статусу, ролі в процесі соціального захисту населення.

Г.О. Яковлєва вважає, що «предмет права соціального забезпечення складають врегульовані правом однорідні взаємопов'язані суспільні відносини між фізичними особами, їх об'єднаннями, групами, а також державними та недержавними суб'єктами соціального забезпечення» [414, с. 27]. Однак серед останніх аналізує лише статус страхових недержавних установ та організацій, із чого випливає, що недержавні суб'єкти соціального забезпечення вченою обмежуються тільки їх колом. Г.О. Яковлєва також розмірковує про потребу вдосконалення чинного законодавства у сфері соціального захисту населення через його систематизацію, під час якої має бути враховано також і правове регулювання недержавного соціального забезпечення [414, с. 34]. Але і тут ідеться лише про недержавне соціальне страхування та захист за рахунок коштів роботодавця на локальному рівні [414, с. 34].

У спеціальній літературі також пропонуються інші поділи суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин, наприклад: фізичних та юридичних осіб; учасників системи соціального страхування та тих, хто участі у ній не бере; індивідуальних та колективних суб'єктів; залежно від конкретного виду соціального забезпечення (пенсіонерів, осіб з інвалідністю, дітей та інших).

Крім цього, у наукових працях також пропонується класифікувати суб'єктів права соціального забезпечення (які потенційно можуть стати

суб'єктами відповідних правовідносин) за такими критеріями, як 1) рівень розвитку організаційно-правових та матеріальних засад забезпечення; 2) «суб'єктивне відношення до соціально-забезпечувальної діяльності» [414, с. 6].

Важливою є диференціація суб'єктів правовідносин на основі такого критерію, як виконання чи невиконання функцій держави під час участі в соціально-забезпечувальних правовідносинах, на підставі чого пропонується виділяти суб'єктів приватного та суб'єктів публічного права. Суб'єктами-представниками приватного сектору, відповідно, називаються фізичні особи та сім'ї, роботодавці, їх об'єднання, професійні спілки, недержавні страхові фонди, благодійні організації тощо.

На основі факту безпосередності надання (отримання) соціального забезпечення виділяються прямі та опосередковані суб'єктів [384, с.с. 199-200]. Перші беруть участь у соціально-забезпечувальних правовідносинах безпосередньо. Наприклад, такими є отримувачі окремих видів соціального забезпечення (громадяни, особи без громадянства, іноземці, сім'ї) і особи, які здійснюють їх надання (роботодавці, недержавні пенсійні фонди, благодійні організації тощо). Опосередковані суб'єкти прямої участі у досліджуваних відносинах, відповідно, не беруть, вони покликані встановлювати або документально підтверджувати право на певний вид соціального забезпечення, створювати правові підстави його надання.

Суб'єктів правовідносин із соціального забезпечення також традиційно розділяють на дві групи: громадяни (також іноземці та особи без громадянства) або їх групи (наприклад, сім'я) та відповідні державні органи та установи, які здійснюють надання окремих видів соціального забезпечення [329, с. 30-31].

Розвиваючи цю думку, суб'єктів правовідносин із недержавного соціального забезпечення доцільним видається диференціювати на суб'єктів-надавачів та суб'єктів-отримувачів грошових виплат, натуральної допомоги, соціальних послуг тощо. Так, до першої групи суб'єктів належать громадяни України, іноземці, особи без громадянства або члени їх сімей, які опинились у складній життєвій обставині – зіштовхнулись з тим чи іншим соціальним ризиком; до другої – суб'єкти, напрямом діяльності яких є, в тому числі,

здійснення соціального забезпечення, наприклад, недержавні фонди соціального страхування, громадські об’єднання, благодійні, релігійні та волонтерські організації, окремі фізичні особи та інші [186, с. 137].

Зазначене досить слушно деталізується у роботах Г.О. Яковлєвої. Вчена відзначає, що для юридичної конструкції суб’єкта права соціального забезпечення властиве злиття основних та факультативних формулюючих складових. Основні складають правосуб’єктність та правовий статус, факультативні, своєю чергою, є певними додатковими характеристиками, що зумовлені їх роллю у відповідних правовідносинах та видом таких правовідносин. Виходячи з цього, автор виділяє в найбільш узагальненому вигляді «суб’єктів, які отримують соціальне забезпечення» та «суб’єктів, що надають соціальне забезпечення» [414, с. 16]. Факультативними формулюючими складовими юридичної конструкції суб’єктів-надавачів є соціальна спрямованість їх функціонування та джерело фінансування цієї діяльності, для отримувачів соціального забезпечення такими є, передусім, специфіка соціального ризику, з яким зіштовхнулась особа, як-то вік, соціальне, матеріальне становище тощо [414, с. 16-17].

Г.О. Яковлєва також доходить висновку про існування «сервісних суб’єктів» права соціального забезпечення, якими називає «суб’єктів права соціального забезпечення, наділених відповідною соціально-забезпечувальною правосуб’єктністю, яка реалізується в їх діяльності щодо обслуговування особи, яка потрапила у складну життєву ситуацію, спрямованому на задоволення потреб і правових інтересів цієї особи в сфері соціального забезпечення, а також на набуття, припинення, зміну її прав, свобод і обов’язків» [414, с. 21].

Вчена пропонує серед таких суб’єктів виокремлювати тих, якими здійснюється безпосереднє надання окремих видів соціального забезпечення, та тих, які покликані підтверджувати факти, які мають правове значення для соціального забезпечення [414, с. 6].

На нашу думку, зведення діяльності зазначених суб’єктів до обслуговування є не досить вдалим, адже це дає підстави припускати те, що ними здійснюється лише соціальне обслуговування, що є тільки одним із видів

соціального забезпечення. Можливо більш вдалим було б говорити про «соціальний захист» чи найбільш широко – «підтримку» вказаних осіб з боку сервісних суб'єктів.

Досліджуючи суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин, О.П. Денега справедливо зосереджує увагу на тому факті, що суб'єктами-надавачами соціального забезпечення, поряд з державою, одночасно можуть бути і представники недержавного сектору, зокрема, недержавні пенсійні фонди [85, с. 26]. Проте у цій дисертації вже неодноразово відзначалося, що коло суб'єктів (представників) недержавного сектору є більш широким. Як видається, для визнання недержавного соціального забезпечення окремою організаційно-правовою формою достатнім є вже існування навіть одного своєрідного суб'єкта, який надає підтримку.

Для характеристики кола суб'єктів правовідносин із недержавного соціального забезпечення цінною є диференціація суб'єктів, які його надають, залежно від підстави такого надання, на тих, які це роблять на підставі вимог законодавства, і тих, які добровільно підтримують соціально вразливих осіб основується.

О.І. Кульчицькою відзначає, що на добровільних засадах соціальне забезпечення можуть надавати як недержавні, так і державні підприємства, установи та організації [147, с. 7]. Однак, як видається, добровільні засади, все ж, більше притаманні саме недержавному сектору, хоча не можна виключати, наприклад, участь представників державного сектору у благодійній діяльності. Прикладом є акція донорства крові Національного університету «Одеська юридична академія», учасниками якої стали сотні здобувачів вищої освіти та працівників усіх структурних підрозділів університету.

Третю групу суб'єктів, на переконання більшості авторів, складають ті, що підтверджують наявність чи відсутність у особи, яка бажає отримати підтримку, правового статусу або юридичних фактів, що є підставою виникнення правовідносин із соціального забезпечення [147, с. 7]. Але такі властивості не повною мірою відповідають характеристиці суб'єктів правовідносин із недержавного соціального забезпечення, адже в них беруть участь і ті суб'єкти,

які виконують допоміжні функції. Прикладом можуть слугувати суб'єкти недержавного пенсійного забезпечення, якими, відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», є, крім недержавного пенсійного фонду (основного в цій сфері суб'єкту), адміністратор пенсійного фонду (веде облік учасників, коштів, надає інформаційні та агентські послуги), компанія з управління активами (займається інвестиційною діяльністю із пенсійними активами), банк-зберігач (здійснює депозитарні операції, надає розрахунково-клірингові послуги) та ін.

Характеризуючи суб'єктів, які сприяють отриманню видів соціального захисту, варто звернути увагу на висновок С.М. Синчук про існування т.з. «нетрадиційних для державної системи соціального захисту суб'єктів», які сприяють тому, щоб особа, яка зіштовхнулась із соціальним ризиком, отримала «надання» в рамках соціального забезпечення [332, с. 137]. Саме такими вчена називає волонтерів, окремих фізичних осіб, благодійні організації тощо, які наділені відповідним галузевим правовим статусом. Такі суб'єкти можуть виступати як надавачами, так і суб'єктами, які сприяють наданню окремих видів соціального забезпечення. Крім цього, додатково до морально-етичних засад такої діяльності, вчена зазначає, що правовим підґрунтям для благодійної діяльності слугує «соціальне зобов'язання «заможних» соціально підтримувати нужденних та забезпечувати їх» [332, с. 138]. У дисертації доводиться, що окремі фізичні особи також можуть виступати надавачами соціальних послуг, волонтерської допомоги, бути учасниками донорства або трансплантаційної діяльності тощо. Порядок їх діяльності, здебільшого, визначається на підставі добровільно взятих на себе із альтруїстичних мотивів зобов'язань.

Варто відзначити, що віднесення певних суб'єктів до груп «надавач», «суб'єкт, який сприяє наданню соціального забезпечення» буває умовним, адже їх ролі можуть бути не чітко визначеними та змінюватись залежно від виду підтримки.

Таким чином, враховуючи зазначене вище, суб'єктами правовідносин із недержавного соціального забезпечення залежно від змісту належних їм прав і обов'язків, доцільно класифікувати на: 1) суб'єктів права на недержавне

соціальне забезпечення, що може бути зумовлене різними життєвими обставинами (соціальними ризиками), які порушують нормальну життєдіяльність людини та зумовлюють потребу у підтримці; 2) суб'єктів, які надають окремі види соціального захисту в рамках недержавного соціального забезпечення; 3) суб'єктів, які сприяють отриманню підтримки в рамках недержавного соціального забезпечення [62, с. 81]. Підтримуючи висновок С.М. Синчук, основними, все ж таки, варто визнати суб'єктів першої та другої груп, які, вченою позначаються термінами «правоможна особа» (від «право» та «могти») та «соціально зобов'язальна особа» [332, с. 88]. У спеціальній літературі також пропонується називати їх «безпосередніми суб'єктами правовідносин із соціального забезпечення» [384, с. 199-200].

Логічним видається суб'єктів правовідносин із недержавного соціального забезпечення поділяти, залежно від конкретного виду недержавного соціального забезпечення. Виходячи з цього, доцільно виокремлювати суб'єктів правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення, суб'єктів правовідносин із благодійної діяльності, суб'єктів правовідносини із надання недержавних соціальних послуг та деяких інших видів недержавного соціального забезпечення.

Суб'єкти, які забезпечують підтримкою в рамках недержавного соціального забезпечення є специфічними для всіх видів такого забезпечення. Їх можна узагальнено позначити терміном «надавачі».

Розглядаючи види «соціальних надавачів», якими С.М. Синчук називає соціально зобов'язаних осіб. Вчена поділяє їх на три групи: 1) ті, які діють від імені держави, реалізуючи соціальну політику (департаменти соціального захисту, органи місцевого самоврядування в межах питань, делегованих державою тощо); 2) суб'єкти, які виступають від власного імені, спеціально створені державою для забезпечення соціально-правоможних осіб підтримкою, або уповноважені, згідно з законодавством, виконувати відповідний обов'язок з підтримки (наприклад, фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, спеціалізовані державні підприємства та установи – психоневрологічні інтернати, дитячі будинки тощо); 3) ті, які є

учасниками правовідносин щодо реалізації недержавних організаційно-правових форм, які добровільно та самостійно утворюються, вступають у правовідносини із дозволу держави, як правило, від свого імені чи згідно із законодавчою вимогою (волонтери, недержавні пенсійні фонди, особи, які надають послуги з посередництва у працевлаштуванні, органи місцевого самоврядування) [332, с. 130].

На нашу думку, такий поділ заслуговує на підтримку. Але потребує деталізації положення про те, що вказані, наприклад, у другій групі суб'єкти, залежно від форми власності, можуть ставати суб'єктами третьої групи і навпаки (наприклад, геріатричний пансіонат або дитячий будинок не обов'язково можуть бути лише державної чи комунальної власності, така підтримка відповідній соціальній групі осіб може надаватись і спеціалізованими закладами приватної форми власності, приміром, в рамках соціального замовлення або приватної ініціативи, благодійної діяльності). А тому, на нашу думку, виділяти суб'єктів правовідносин із недержавного соціального забезпечення варто на підставі формі власності надавача, яка може бути приватною чи комунальною. Що стосується останньої, недержавним соціальним забезпеченням, на нашу думку, можуть охоплюватись види підтримки, які надаються в рамках місцевих цільових програм із соціального захисту окремих категорій населення або від наслідків окремих соціальних ризиків, коштом органів місцевого самоврядування, або закладами соціального захисту, що створеними та функціонуючими за рахунок указаного джерела.

Говорячи про органи місцевого самоврядування як про суб'єктів правовідносин недержавного соціального забезпечення, необхідно чітко розмежовувати їх участь як надавачів окремих видів «державних» допомог (суб'єктів, які сприяють наданню тих видів соціального захисту, що передбачені законами України), наприклад, допомоги при народженні дитини, згідно з Законом України «Про державну соціальну допомогу сім'ям з дітьми», та «недержавних» допомог, відповідно. Саме в рамках недержавного соціального забезпечення можуть надаватися допомоги, передбачені бюджетами окремих міст. Прикладом такої є грошова виплата, передбачена Програмою підтримки

народжуваності у місті Чернігові на 2025-2027 роки [256], яка ініційована Чернігівською міською радою та здійснюється за рахунок бюджету Чернігівської міської територіальної громади. Зазначена допомога надається у розмірах: 15 тис. грн – при народженні першої дитини, 30 тис. грн. – другої, 60 тис. грн. – третьої та кожної наступної дитини. Отже, грошова допомога за рахунок Державного бюджету України та виплата, яка надається із бюджету Чернігівської міської територіальної громади, спрямовані на мінімізацію впливу однакового соціального ризику (народження дитини), але спосіб фінансування, розмір, процедура отримання, суб'єкт-надавач є різними, що дає можливість виокремлювати державне та недержавне соціальне забезпечення.

Як слушно відзначає С.М. Синчук, органи місцевого самоврядування можуть виступати соціально-зобов'язаними суб'єктами від свого імені, з власної ініціативи та на умовах, які вони самостійно встановлюють [332, с. 130]. На основі прикладу, зазначеного вище, вочевидь, ними можуть передбачатися інші, не закріплені на централізованому рівні (законодавчому рівні) види підтримки. Крім цього, можуть також надаватись доплати до існуючих допомог [372, с. 8].

Як уже відзначалося, недержавне соціальне забезпечення переважно асоціюється з недержавним пенсійним забезпеченням, правові основи якого було встановлено Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 року № 1057-IV. Як зазначає М.М. Шумило, «ее дивлячись на досить тривалу історію свого існування, оцінити недержавне пенсійне забезпечення як таке, що зазнало поширення, важко» [409, с. 313]. На нашу думку, воно має стати перспективним доповнення до державного пенсійного забезпечення.

Г.М. Шовкопляс пропонує виділяти наступні ознаки «правовідносин у системі недержавного пенсійного забезпечення» [406, с. 35-40]. По-перше, такою є своєрідний суб'єктний склад, який визначається в частині другій ст. 2 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення». По-друге, досліджуваним правовідносинам притаманне поєднання організаційних та майнових складових, що, на думку вченої, «випливає власне із визначення діяльності із недержавного пенсійного забезпечення як сукупності організаційних, юридичних та інших передбачених законодавством дій, спрямованих на здійснення недержавного

пенсійного забезпечення фізичних осіб» [406, с. 35]. Третьою особливістю вчена називає сферу виникнення цих правовідносин, якою є ринок інвестиційних послуг, із чим важко погодитись через соціально-забезпечувальну природу зазначених правовідносин, а не цивільно-правову чи господарську, до якої вони тяжіють, згідно з запропонованою ознакою. Наступна ознака також видається спірною, адже вчена пише про врегульованість таких відносин нормами господарського, а не соціально-забезпечувального законодавства. Варто погодитись, із ознакою, що об'єктом цих правовідносин виступає пенсійна виплата учасникам недержавного пенсійного забезпечення [406, с. 35-36].

Г.М. Шовкопляс доходить висновку про те, що досліджуваним правовідносинам характерним є: поєднання публічного та приватного інтересу; наявність своєрідних юридичних фактів; поєднання одночасно значного ступеня державного регулювання із саморегулюванням за допомогою залучення уповноважених державних органів та саморегулівних організацій адміністраторів недержавних пенсійних фондів. Резюмуючи, вчена вказує комплексний характер досліджуваних правовідносин, що спричинений «складністю та взаємопов'язаністю зв'язків та взаємовідносин між учасниками недержавного пенсійного забезпечення, та їх тривалість у часі» [406, с.с. 35-36].

Варто враховувати, що правовідносини із недержавного пенсійного забезпечення є одним із видів соціально-страхових правовідносин, а відтак, їх суб'єктами є застраховані особи, страхувальники та страховики. Своєю чергою, участь суб'єктів у соціально-страхових правовідносинах є досить різноплановою за характером та змістом.

Згідно з частиною другою ст. 2 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», «суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення є: недержавні пенсійні фонди; страхові організації; банківські установи, які уклали договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків; вкладники та учасники пенсійних фондів, учасники накопичувальної системи пенсійного страхування; вкладники пенсійних депозитних рахунків; учасники недержавного пенсійного забезпечення; засновники пенсійних фондів; роботодавці-платники корпоративних пенсійних фондів; саморегулівні організації суб'єктів, які

надають послуги у сфері недержавного пенсійного забезпечення; адміністратори пенсійних фондів; компанії з управління активами; зберігачі; аудитори; особи, які надають консультаційні та агентські послуги» [271].

Як слушно зазначає С.М. Синчук, «правові зв'язки між суб'єктами соціально-страхових правовідносин як таких, що забезпечують функціонування основних галузевих соціально-забезпечувальних правовідносин, відображені у тезі: правоможною стороною є застрахована особа (чи члени її сім'ї), а зобов'язаною – соціальні страхові фонди та страхувальник (роботодавець та/або застрахована особа)» [336, с. 273].

Суб'єктами пенсійно-забезпечувальних правовідносин, згідно з Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення», є пенсіонер та пенсійний фонд (відкритий, корпоративний чи професійний). З іншого боку, суб'єктом цих правовідносин є особа, яка змінила правовий статус вкладника недержавного пенсійного фонду у статус пенсіонера, тобто отримувача пенсійної виплати [409, с. 441].

Одна із провідних ролей у досліджуваних правовідносинах належить особі-учаснику недержавного пенсійного забезпечення, якою по суті формується соціальний капітал, що в майбутньому слугуватиме визначальним фактором при встановленні змісту та обсягу права на соціальне забезпечення. Із моменту сплати першого внеску та протягом усього наступного періоду така особа матиме статус застрахованої, який визначатиме зміст та обсяг її права на соціальне забезпечення в межах недержавного пенсійного забезпечення. Варто зазначити, що такі учасники можуть бути одночасно і вкладниками такого фонду [409, с. 319].

Важливою ознакою досліджуваних правовідносин є їх зобов'язальна природа. Соціально-страховому зобов'язанню у цих правовідносинах притаманні такі ознаки: змішаний приватно-публічний; оплатний та взаємний характер; виникнення на основі закону (у разі обов'язкового страхування) чи договору (додаткового, недержавного) [338, с. 410].

Правовідносини у сфері недержавного пенсійного забезпечення існують між визначеними суб'єктами та є відносними за своїм характером. Обов'язки у

цих правовідносинах несуть особи, які їх суб'єктами. У зазначеному зобов'язанні беруть участь дві сторони: 1) наділена правом вимагати від зобов'язаної сторони здійснення певних активних дій – правочинна; 2) така, що повинна вчинити активні дії, які випливають зі змісту зобов'язання – зобов'язана. Таке зобов'язання є зобов'язанням активного типу. Воно полягає в активній поведінці одержувача соціальних благ, якому належить право вимоги, передбачене законом або договором. Засобом забезпечення права особи на соціальне забезпечення є юридичний обов'язок [75, с. 468].

Важливим в контексті цього дослідження є те, що такому зобов'язанню притаманне поєднання публічних та приватних засад [338, с. 415].

Для класифікації суб'єктів правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення доцільним видається використовувати критерії диференціації соціально-забезпечувальних правовідносин, про які вже відзначалося вище: отримувачі, надавачі, суб'єкти, які сприяють отриманню.

Наступними видом правовідносин із недержавного соціального забезпечення є правовідносини із благодійної діяльності. Створення штабів допомоги, фондів, заснування численних благодійних організацій для збору коштів для допомоги Збройним Силам України, постраждалим від воєнних дій, внутрішньо переміщеним особам та соціально вразливим категоріям громадян свідчить про набуття популярності благодійності в Україні, яка і так має давні коріння. До участі у благодійній діяльності залучена більшість із населення, благодійні фонди користуються високою довірою.

У спеціальній юридичній літературі увага до ролі благодійних організацій здебільшого приділялась в адміністративних (Р.А. Сербин [324]), цивільних (І.І. Шпуганич [407]), корпоративних (Н.С. Бутрин-Бока [31]), фінансових (Я.М. Буздуган [28]) та деяких інших видах правовідносин.

Дійсно, благодійні організації є суб'єктами правовідносин різної галузевої природи: із акумуляції та розподілу коштів; сплати податків та отримання податкових пільг; найму на роботу працівників тощо. Проте благодійні організації як суб'єкти соціально-забезпечувальних правовідносин до цього часу не досліджувались.

Нині благодійні організації переймають від держави на себе низку функцій, з-поміж іншого, і з соціального захисту населення.

Так, наприклад, благодійний фонд «Там де живе надія» (м. Львів) займається приготуванням та роздачою їжі та одягу для осіб похилого віку та бездомних; благодійна організація «Благодійний фонд «Киян» (м. Київ) здійснює комплексну реабілітацію дітей з інвалідністю; благодійний фонд «Серця майбутнього» (м. Київ) надає допомогу дітям із вродженими вадами серця тощо [224]. Благодійною діяльністю можуть займатись і окремі фізичні особи, що ми можемо особливо спостерігати з початком повномасштабної російської військової агресії. Як вдало зазначає І.І. Бобик, «згуртованість українського народу, який об'єднав свої сили у прагненні допомагати і підтримувати, потребує водночас і юридично правильного оформлення та реалізації такої благородної мети» [13, с. 62].

Згідно з п. 3 частини першої ст. 1 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 № 5073-VI, благодійна організація – це юридична особа приватного права, установчі документи якої визначають благодійну діяльність в одній чи кількох сферах, визначених цим Законом як основну мету її діяльності [249].

Термін «організація» (франц. organization від лат. organize – надавати впорядкованого вигляду) може розкриватися під різними кутами зору: 1) як певне соціальне утворення («суспільний організм»); 2) як сукупність процесів чи дій, що ведуть до створення й удосконалення зв'язків між частинами цілого; 3) як внутрішня упорядкованість, узгодженість взаємодії більш чи менш диференційованих частин цілого, зумовлена його будовою [28].

Законодавчо закріплена дефініція поняття «благодійна організацій» дає можливість виокремити дві групи ознак такого суб'єкта: 1) ознаки, притаманні усім юридичним особам приватного права; 2) спеціальні ознаки, які властиві їм як суб'єктам соціально-забезпечувальних відносин [211, с.с. 495-496].

При характеристиці ознак першої групи необхідно звернутись до цивільного та господарського законодавства.

Згідно з частиною першою ст. 80 Цивільного кодексу України, юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Напрацювання вчених, переважно цивілістів, також дають можливість виокремити ознаки, властиві для всіх юридичних осіб, передусім, наявність державної реєстрації, організаційна єдність та відокремлене майно. Юридичні особи приватного права на основі такого критерію диференціації, як мета діяльності конкретного суб'єкта (отримання/без- прибутку), можуть бути як підприємницькими, так і непідприємницькими (ст.ст. 83, 84, 85 Цивільного кодексу України).

Варто звернути увагу на існування відмінного підходу до підстав їх розмежування. Так, пропонується вважати головною відмінністю підприємницьких організацій від непідприємницьких те, що для перших господарська діяльність є основною, а других – може виступати допоміжною, такою, яка забезпечує їх участь у майновому обороті. О.Ю. Літвіна слушно візначає, що основною метою чи цілями створення неприбуткової організації є досягнення суспільних благ (користі), тобто «виконання того чи іншого змістовного завдання, так званої місії, що з різних причин може мати «негрошову» цінність для засновників» [157].

Основною метою благодійної організації є благодійна діяльність, яка у частині першій ст. 1 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» визначається як «добровільна особиста та/або майнова допомога для досягнення визначених Законом цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара» [249] Цілями благодійної діяльності, своєю чергою, у Законі визнаються «надання допомоги для сприяння законним інтересам бенефіціарів у сферах благодійної діяльності, визначених Законом, а також розвиток і підтримка цих сфер у суспільних інтересах». До таких сфер законодавець відносить освіту, охорону здоров'я, екологію, довкілля, подолання бідності, соціальний захист та забезпечення, захист населення у надзвичайних ситуаціях та багато інших [385, с. 56]. Такими можуть, бути, наприклад, профілактика соціально значимих захворювань, залучення

суспільства до подолання епідемії ВІЛ, туберкульозу, гепатитів, подолання бідності серед людей, які живуть із цими діагнозами (на прикладі мети благодійної організації «Позитивні жінки» [11]).

Вказівка у Законі на основну мету діяльності благодійних організацій, на нашу думку, не виключає можливості для благодійних організацій мати додаткову мету, якою, з-поміж іншого, може виступати отримання прибутку, але із застереженням про те, що використовуватись такий прибуток може тільки задля досягнення основної (статутної) мети [13, с. 64].

У зв'язку з цим заслуговує на підтримку внесене І.І. Бобик пропозиція закріпити на законодавчому рівні обов'язок благодійної організації використовувати отриманий прибуток на реалізацію основної (статутної) мети [13, с. 64].

Віднесення благодійних організацій до суб'єктів правовідносин із недержавного соціального забезпечення дозволяє закріплення у ст. 3 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» серед сфер благодійної діяльності соціального захисту, соціального забезпечення, соціальних послуг і подолання бідності (ст. 3). Відтак, видається говорити про їх роль, з-поміж іншого, у боротьбі із соціальними ризиками.

Таким чином, зазначені організації як суб'єкти правовідносин із недержавного соціального забезпечення також беруть участь у попередженні та подоланні несприятливих наслідків соціальних ризиків. Характеризуючи благодійні організації як суб'єктів правовідносин із недержавного соціального забезпечення, доцільно виділити дві групи їх ознак: загальні та спеціальні. Найважливішою серед другої групи ознак є основна мета діяльності цих суб'єктів у вигляді благодійної діяльності в одній чи декількох сферах, які визначені у Законі України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», серед яких важливе місце в контексті цього дослідження посідає сфера соціального захисту.

Потрібно звернути увагу на те, що, відповідно до частини першої ст. 4 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»,

«суб'єктами благодійної діяльності є благодійні організації, які утворені та діють відповідно до цього Закону, а також інші благодійники та бенефіціари».

Термін «бенефіціар» визначається в ст. 1 цього Закону як отримувач допомоги (фізична особа, територіальна громада, неприбуткова організація).

У зв'язку з цим виникає запитання, кого варто розуміти під «іншими благодійниками», враховуючи те, що під «благодійником», згідно з частиною першою ст. 1 Закону України, розуміється «дієздатна фізична особа або юридична особа приватного права (у тому числі благодійні організації), якою добровільно здійснюється один чи декілька видів благодійної діяльності» [249].

На нашу думку, для відповіді на поставлене запитання варто звернутись до видів та форм благодійної діяльності, коло яких є досить широким, і, відштовхуючись від цього, визначати, хто виступає надавачем у цих видах та формах. Види та форми благодійної діяльності будуть розглянуті у підрозділі 3.2. дисертації. У цьому підрозділі варто лише зазначити, що «іншими благодійниками» можуть бути, наприклад, волонтери, донори, приватні підприємства, громадські організації тощо, діяльність яких також зводиться до підтримки у вигляді недержавного соціального забезпечення.

Громадські організації (спілки) – це «добровільні об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів» [258]. Як приклад в контексті здійснення недержавного соціального забезпечення можна назвати громадську організацію «Вінницька міська організація соціального розвитку та становлення окремих малозахищених категорій молоді «Паросток», метою якої є «задоволення та захист законних соціальних, економічних та інших спільних інтересів своїх членів: людей з інвалідністю, осіб, які живуть з ВІЛ/СНІДом, онкохворих та інших соціально незахищених категорій молоді та дорослих шляхом створення для них умов позитивно орієнтованої соціальної особистості, її повноцінної самореалізації, що буде сприяти підвищенню рівня соціальної адаптованості цих категорій молоді та дорослих у суспільстві» [50].

Важливу участь у недержавному соціальному забезпечення також беруть волонтери, які, згідно з Законом України «Про волонтерську діяльність», можуть діяти самостійно або на базі організації чи установи (ст. 7 Закону України).

Не частими у спеціальній літературі в контексті недержавного соціального забезпечення згадується про роль церкви, хоча, як уже відзначалось у підрозділі 1.2., саме релігійні переконання та віра закладені в основу соціального захисту як феномену.

Згідно зі ст. 23 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року № 987-XII, «при релігійних організаціях можуть утворюватися товариства, братства, асоціації, інші об'єднання громадян для здійснення добродійництва. Вони мають право здійснювати добродійну діяльність і милосердя як самостійно, так і через громадські фонди» [277].

К.В. Тодоріка, досліджуючи питання соціального забезпечення людей, які живуть з ВІЛ, звертається увага на те, що ще в 90-ті роки церквою почали розроблятись міжцерковні стратегії та методологія боротьби із поширенням хвороби [385, с. 56]. Як вказує дослідник, у 1987 році «Центральний комітет Всесвітньої ради церков, яка об'єднує понад 340 Церков у 120 країнах світу, звертається до всіх Церков, закликаючи їх зрозуміти важливість загрози поширення епідемії ВІЛ/СНІДу та використовувати будь-яку можливість співробітництва між собою, а також з медичними, соціальними та освітніми організаціями і засобами масової інформації у відповідних просвітницьких програмах» [153, с. 14]. Внаслідок цього, у 2009 році релігійна місією «Карітас-Спес» Римо-Католицької Церкви в Україні створила «Одеський центр соціально-психологічної допомоги ВІЛ-інфікованим людям», метою діяльності якого є комплексна підтримка сімей із дітьми, народженими від ВІЛ-інфікованих батьків, в рамках якої надається допомога в отриманні АРТ, в діагностуванні, готуються волонтери для роботи з дітьми та підлітками «груп ризику» і т.ін. [290].

Суб'єктами правовідносин із благодійної діяльності також можуть виступати окремі фізичні особи, які з альтруїстичних міркувань виявили бажання брати участь у соціальному забезпеченні: волонтери, особи, які беруть

участь у благодійній діяльності одноособово або у складі організацій, особи, які дорівнюються до зайнятого населення та здійснюють догляд за непрацездатними, надають послуги особам похилого віку, особам з інвалідністю (що також узагальнено можна розуміти як благодійну діяльність) та ін.

Варто зазначити, що суб'єктами правовідносин із недержавного соціального забезпечення можуть виступати міжнародні організації, неурядові установи інших держав. Так, наприклад, гуманітарна громадська організація «Нове покоління» Вірменії забезпечує сприяння нашим співвітчизникам, які були вимушені покинути Україну через воєнні дії, в отриманні притулку та допомагає людям із ВІЛ-позитивним статусом у питаннях отримання необхідних послуг та психосоціальної допомоги [439]. Схожа діяльність здійснюється неурядовою австрійською організацією Austria AIDS Hilfe [420].

Важливу групу суб'єктів правовідносин із недержавного соціального забезпечення формують надавачі недержавних соціальних послуг.

Як відзначається у спеціальній літературі, значною перевагою надавачів саме недержавного сектору є те, що послуги надаються представниками цього сектору не лише в обсягах, гарантованих державою, а й понад державні соціальні стандарти, напряму, не вдаючись до зайвих адміністративних процедур [332, с. 139].

Частиною п'ятою ст. 10 Закону України «Про соціальні послуги» передбачається «рівність прав, обов'язків та відповідальності надавачів соціальних послуг державного та недержавного секторів» [279]. Важливим також є те, що у ст. 13 Закону України закріплюється, що «надавачі соціальних послуг можуть належати до державного, комунального або недержавного секторів» [279]. Такими надавачами можуть бути підприємства, установи, організації, благодійні, релігійні організації, громадські об'єднання, фізичні особи-підприємці та фізичні особи, які надають соціальні послуги з догляду без здійснення підприємницької діяльності (частина третя ст. 10 Закону) [279].

Потрібно відзначити те, що правовий статус надавачів соціальних послуг може встановлюватись одночасно відповідними законами (наприклад, законами України «Про соціальні послуги», «Про соціальний захист бездомних громадян

та безпритульних дітей» тощо) та положеннями, якими регулюється процедура їх створення та порядок здійснення діяльності (наприклад, Типове положення про будинок нічного перебування, затверджене наказом Міністерства праці та соціальної політики України № 31 від 14.02.2006 року).

Надавачами недержавного соціального забезпечення також можуть бути окремі фізичні чи юридичні особи (роботодавці). Останніх доцільно виділяти, враховуючи можливість соціальне забезпечення за рахунок роботодавця виділяти як одного із видів недержавного соціального забезпечення.

Роботодавець, засобом соціально-партнерського регулювання, локальної нормотворчості чи індивідуального трудового договору, може набувати статусу соціально-зобов'язального суб'єкту і надавати додаткові види соціального захисту до тих, які передбачені законодавством і надаються в рамках державного сектору системи соціального захисту. Таким чином, як слушно відзначає зазначає С.М. Синчук, проявляється «соціальна відповідальність підприємця-роботодавця» [332, с. 137]. Отже, роботодавці можуть бути суб'єктами соціального підприємництва як виду недержавного соціального забезпечення.

Крім зазначеного, С.М. Синчук, керуючись нормою ст. 36 Закону України «Про зайнятість населення», зі змісту якої випливає, що послуги з посередництва у працевлаштуванні можуть надавати суб'єкти господарювання, слушно доходить висновку про те, що діяльність таких суб'єктів також може охоплюватись недержавним соціальним забезпеченням [332, с. 137]. В основу такого підходу, як зазначає вчена, закладена норма про те, що, «суб'єктам господарювання, які надають послуги з посередництва у працевлаштуванні в Україні, забороняється отримувати від громадян, яким надано зазначені послуги, гонорари, комісійні та інші винагороди» [279].

Своєю чергою, отримувачами певних видів недержавного соціального забезпечення можуть бути як окремі особи – громадяни України, іноземці, особи без громадянства, так і їх групи (передусім ідеться про сім'ю, проте можуть бути й інші отримувачі). Ніяких законодавчих обмежень щодо можливості отримувати підтримку не передбачено, важливим є те, що особа опинилась у складній життєвій обставині через те, що зіштовхнулася з тим чи іншим

соціальним ризиком, захист від якого здійснюється в рамках недержавного соціального забезпечення. Такими особами можуть бути малозабезпечені, одинокі, бездомні, безробітні, внутрішньо переміщені, особи із інвалідністю та ін.

За рахунок недержавного соціального забезпечення, переважно, додатково задовольняються потреби окремих осіб, які виявили бажання брати участь у недержавному пенсійному забезпеченні (найбільш часто – це члени корпоративних організацій, з огляду на домінування саме корпоративних недержавних пенсійних фондів в Україні), чи надається епізодична допомога особам, які перебувають в найбільш нужденному становищі в рамках благодійної діяльності. Підтримка може надаватись в рамках приватної ініціативи особам похилого віку, дітям та ін. Відтак, отримувачами у правовідносинах із недержавного соціального забезпечення може бути широке коло осіб.

Переходячи до характеристики суб'єкта-отримувача недержавного соціального забезпечення, варто підтримати твердження Г.О. Яковлєвої про те, що саме «особа, яка перебуває у складній життєвій ситуації» є первинним суб'єктом права соціального забезпечення. Вчена визначає поняття правового статусу особи, яка перебуває у складній життєвій ситуації. Такий правовий статус визнається «засадничою, цілісною та інтегральною правовою категорією, якою характеризується правове становище особи, яка перебуває під дією соціальних ризиків у галузі соціального забезпечення й обумовлюється її роль у соціально-забезпечувальних правовідносинах та складається з інститутів: 1) прав, свобод і обов'язків та відповідальності, а також передумов набуття відповідного статусу суб'єкта соціального забезпечення та, зокрема, суб'єкта соціально-забезпечувальних правовідносин; 2) нормативно-правового забезпечення; 3) засадничого та гарантій» [414, с.с. 22, 30].

На нашу думку, враховуючи те, що в рамках соціального захисту передбачається надання видів підтримки, які спрямовані не лише на подолання або зниження впливу соціальних ризиків, а й на профілактику їх виникнення (наприклад, надання натуральної допомоги у вигляді спеціального харчування з

метою попередження виникнення професійних захворювань за рахунок роботодавця), говорити про перебування під дією соціальних ризиків дещо вузько, доцільно також враховувати необхідність попередження виникнення складних життєвих обставин.

Слушними є запропоновані Г.О. Яковлєвою риси правового статусу особи, яка потрапила у складну життєву ситуацію [414, с.с. 22-23]. Вчена звертає увагу, по-перше, на те, що цей правовий статус є складним поняттям, відображенням правового становища особи, яка перебуває під дією соціальних ризиків, що виражається у колі прав, свобод та інтересів, які залежать від характеру соціального ризику та загального її правового статусу. По-друге, вчена звертає увагу на несистемність та розрізненість правового регулюваннятакого статусу, відсутність визначення поняття «особи, яка потрапила у складку ситуацію», та зведеного переліку складних життєвих обставин (соціальних ризиків). По-третє, Г.О. Яковлєва на підставі аналізу змісту складних життєвих обставин та специфіки статусу особи, яка з ними зіштовхнулась, виділяє серед таких осіб загальних та спеціальних суб'єктів (загальні – ті, які зіштовхнулись із традиційними соціальними ризиками та для надання соціального забезпечення немає необхідності встановлювати їх спеціальний статус; спеціальні – ті, які опинились у складній життєвій ситуації, зумовленій нетрадиційними соціальними ризиками різного походження: техногенного, економічного, політичного та іншого характеру, які визнаються підставною для соціального забезпечення згідно з спеціальним законом. По-четверте, вчена висновує, що правовий статус особи, яка потрапила у складні життєві обставини, перебуває поки ще на початковому етапі своєї реалізації та змістовного наповнення.

Деякі положення із наведених висновків звидаються спірними та потребують додаткової аргументації. На нашу думку, визначити зведений перелік соціальних ризиків дуже складно, навіть, якщо не неможливо, оскільки сама по собі категорія складних життєвих обставин як підстав для отримання соціального забезпечення є чи не найбільш динамічною. Законодавець, як правило, намагається швидко реагувати на потребу населення (або окремих його категорій) у підтримці, що зумовлює прийняття нових нормативно-правових

актів або внесення змін до чинних актів. Скоріше ця теза може стосуватись традиційних ризиків, хоча й проблема встановлення їх кола також зумовлює дискусії через можливість їх деталізації чи згрупування, оціночний характер «суттєвості» їх впливу на нормальну життєдіяльність особи, матеріальне становище та ін.

Що стосується «необхідності встановлення спеціального статусу», на нашу думку, у більшості випадків, в контексті можливості отримувати ті чи інші види соціального захисту, необхідно підтвердити те, що потенційний отримувач відповідає характеристикам особи, яка зіштовхнулась із соціальним ризиком, що відбувається в рамках відповідних процедурних правовідносин. Виключення можуть становити поодинокі приклади якраз-таки видів соціального захисту у недержавному соціальному забезпеченні, як-от, надання натуральної допомоги у вигляді гарячого харчування особам із числа малозабезпечених (вочевидь, їх спеціальний статус перевірятись не буде) або непрямих соціальних послуг у вигляді, наприклад, створення необхідної інфраструктури безбар'єрного середовища у населеному пункті для осіб з обмеженими можливостями. Можна припустити, що статус також не підтверджується у разі користування пільгами, які передбачаються за об'єктивними ознаками (стать, старість/дитинство тощо). Але у більшості випадків підтвердження правового статусу є необхідним. І в цілому поділ ученою правових статусів суб'єктів на «загальний» та «спеціальний» на основі «традиційності/нетрадиційності» соціальних ризиків дещо суперечить доктрині права соціального забезпечення. Як видається, обидва ці правові статуси є спеціальним, проте один із них є базовим, інший – додатковим, похідним, своєрідним (через, можливо, меншу поширеність соціального ризика).

Охарактеризувати детально коло отримувачів недержавного соціального забезпечення практично неможливо, адже відрізнятись вони будуть залежно від низки факторів: виду соціального забезпечення; соціального ризику, який став підставою для його отримання тощо. На нашу думку, отримувачами недержавного соціального забезпечення в найбільш узагальненому вигляді є вразливі групи населення.

Погіршення соціально-економічного становища в країні на фоні воєнних дій, епідемії COVID-19 та з інших причин суттєво позначилось на рівні життя населення, особливо – вразливих його верст, окремі представники яких через низку об'єктивних чи суб'єктивних факторів перебувають у найбільш скрутних умовах.

У спеціальній літературі вживаються різні терміни для позначення вище згаданої соціальної групи – «незахищені соціальні групи», «вразливі верстви населення», «групи ризику» тощо. Крім цього, підмінюючи один іншого, ці терміни все частіше застосовуються на практиці, особливо – в рамках діяльності громадських об'єднань, релігійних, благодійних організацій, волонтерів та інших суб'єктів, яких умовно можна згрупувати, іменувавши їх суб'єктами (представниками) недержавного сектору. Навколо зазначених категорій сфокусований інтерес різних наук: соціології, політології, економіки, культури, психології, педагогіки, юриспруденції тощо. Досліджуване поняття без сумніву також є категорією галузевої юридичної науки – права соціального забезпечення, адже можливість говорити про «вразливість» певної соціальної групи напряму випливає з факту наявності «соціального ризику» як складної життєвої обставини, яка порушує нормальну життєдіяльність, погіршує соціальне або економічне становище особи (чи групи осіб), викликає необхідність нести додаткові витрати чи використовувати інші ресурси для його подолання чи пом'якшення впливу. Ускладнює процес розкриття терміну його оціночний характер, адже «вразливість» є також поняттям неоднозначним та відносним.

У цілому оціночні категорії у праві соціального забезпечення – актуальний напрям наукового аналізу. Зазначеній проблематиці присвячена дисертація К.В. Куцовол «Оціночні поняття у праві соціального забезпечення» (2023 рік) [150]. Оціночні категорії активно досліджувались представниками найбільш тісно пов'язаною з правом соціального забезпечення галуззю – трудовим правом (дисертація С.М. Черноус «Оціночні поняття у трудовому праві України» (2008 рік) [399], окремі праці М.І. Іншина [115], О.М. Ярошенка [418] та інших сучасних вітчизняних науковців). Проте саме вразливі категорії населення як потенційні отримувачі окремих видів соціального захисту досі не становили

предмет спеціального наукового дослідження на рівні доктрини права соціального забезпечення.

Як слушно відзначає К.В. Куцовол, «законодавець, за можливості, має використовувати поняття та терміни, визначення яких прямо передбачені у спеціальних статтях «Визначення термінів» або інших статтях нормативно-правових актів. Якщо ж немає вичерпного переліку характеристик, які пояснюють це поняття, то воно в основному є оціночним» [150, с. 28].

Як слушно зауважує М.І. Іншин, використання оціночних понять зумовлене неможливістю у всіх випадках законодавця точно описати ті, що застосовуються у правовому обороті, явища, через що він змушений вдаватись до закріплення лише загальних ознак [115, с. 162].

У спеціальній літературі досліджуване явище позначається по-різному: «оціночні поняття», «оціночні вирази», «оціночні категорії», «оціночні терміни», «ситуаційні поняття» тощо. На нашу думку, умовно можна вважати зазначений ряд синонімічним, хоча не можна не звернути увагу на існуючу у наукових колах дискусію щодо співвідношення цих термінів.

Науковцями-представниками різних галузей права у термін «оціночні поняття» вкладається неоднаковий зміст. Так, наприклад, оціночне поняття у трудовому праві пропонується розуміти як «абстрактну думку про властивості, якість і цінність явищ, дій, осіб тощо, яка у формі слів загального вжитку або словосполучень використана в текстах норм трудового права […]» [399, с. 4]. Своєю чергою, «оціночні поняття як складова понятійного апарату права соціального забезпечення – це окремі поняття, що є структурними частинами складу термінів законодавства у сфері права соціального забезпечення та їх розуміння і застосування залежить від суб’єктивної оцінки конкретної ситуації правозастосувачем» [150, с. 44].

Прикметник «вразливий» за своєю суттю є оціночним. Через призму різних суспільних відносин він може розглядатись як становище, за якого зростає ризик дискримінації чи порушень прав людини, вірогідність бути «виключеним» із суспільства, внаслідок чого може страждати соціальне чи матеріальне становище особи, виникати загроза життю чи здоров’ю та інші негативні наслідки.

Визнання особи чи певної соціальної групи вразливою означає необхідність, передусім державою, створити такі умови, за яких вірогідність виникнення вище описаного стала б мінімальною або передбачити заходи підтримки, що в найбільш узагальненому вигляді являє соціальний захист та окремі його види. Розвиваючи цю думку, варто відзначити, що важливу роль у цьому напрямі у цей час відіграє й недержавний сектор, представлений благодійними організаціями, волонтерами та іншими суб'єктами.

Усім оціночним категоріям, як видається, притаманні спільні ознаки: 1) за їх допомогою характеризується певний елемент соціально-забезпечувальних відносин (говорячи про соціально вразливі верстви населення – суб'єкт-отримувач окремого виду соціального захисту або їх комплексу для профілактики, подолання чи мінімізації впливу соціального ризику); 2) вони не конкретизовані у законодавчому акті або перелік їх ознак є невичерпним; 3) набувають деталізації в кожному індивідуальному випадку в процесі правозастосування; 4) вимагають додаткового роз'яснення. Зазначене коло ознак доцільно розширити, додавши ще одну, запропоновану К.В. Куцовол. Вчена доходить висновку про те, що оціночні поняття, які використовуються у законодавстві, присвяченому соціальному захисту вразливих верств населення, націлені на непередбачувані соціальні ризики, кількість яких в майбутньому може зростати, тобто вони носять програмний характер [150, с. 4, 99].

На міжнародному рівні панує традиційний договірний підхід до оцінки осіб як вразливих, проте державам надається можливість самостійно вирішувати якими саме засобами захисту такі суспільні групи будуть підтримуватись [165, с. 63]. Враховуючи це, варто зауважити, що питання гармонізації національних законодавств та адаптації до закріплених міжнародних стандартів у сфері соціального забезпечення – вже в певній мірі класична проблема, а тому говорити про свободу держав самостійно встановлювати рівень соціального забезпечення не доцільно, адже, на нашу думку, йдеться про рівень, «не нижчий за міжнародні стандарти», до якого повинні прагнути всі держави.

«Вразливість» як статус може набувати прямого закріплення у міжнародному договорі або бути представленою абстрактно. Приміром, у

преамбулі Декларації прав дитини (1959 р.) міститься загальне положення про вразливість дітей через їх поки фізичну та розумову незрілість. Термін «вразливі особи» нерідко фігурує в резолюціях Генеральної Асамблеї ООН, у яких такими називаються національні меншини, мігранти та інші категорій осіб.

Дефініція «вразливі групи населення» нещодавно отримала закріплення у національному законодавстві. У п. 3 частини першої ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року № 2671-VIII закріплюється, що «вразливі групи населення – особи/сім'ї, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників». Своєю чергою, серед таких чинників у Законі називаються досягнення похилого віку, втрата (повної або часткової) рухової активності, пам'яті, інвалідність, втрата соціальних зв'язків, зокрема через відбуття покарання у виді позбавлення волі, безробіття, бездомність, малозабезпеченість, потрапляння в ситуацію торгівлі людьми, насильство, жорстоке поводження з дитиною, ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини, поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків, шкоду, завдану пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією, наявність психічних та поведінкових розладів, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин, невиліковних хвороб або таких, що потребують тривалого лікування [279]. Проте, вочевидь, законодавцем несправедливо обмежується коло чинників, які можуть слугувати причиною виникнення складних життєвих обставин. Крім цього, у статті зустрічаються оціночні категорії, приміром «хвороби, які потребують тривалого лікування». Такими, на нашу думку, можуть бути ВІЛ СНІД, онкологічні захворювання, психічні розлади, туберкульоз тощо. Законодавчого переліку чи критеріїв визначення лікування як «тривалого» допоки представлено не було.

Наблизитись до більш чіткого розуміння поняття «вразливі категорії населення» дозволяє аналіз інших нормативно-правових актів. Свого часу діяла постанова Кабінету Міністрів України № 256 від 12 квітня 2017 року «Деякі

питання використання коштів державного бюджету для виконання заходів із соціального захисту дітей, сімей, жінок та інших найбільш вразливих категорій населення», у назві якої фігурувало досліджуване поняття, проте коло таких категорій осіб не розкривалось. Із втратою її чинності, набула чинності постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання соціального захисту громадян, які потрапили у складні життєві обставини» від 30 грудня 2022 р. № 1475, на основі чого можна дійти висновків про можливість асоціювати вразливість із вірогідністю зіштовхнутись із складними життєвими обставинами, які широко представлені на рівні чинного соціально-забезпечувального законодавства.

У Словнику української мови під поняттям «вразливий» пропонується розуміти «того, хто легко і швидко піддається зовнішнім подразненням; сприйнятливий, чутливий» [347, с. 758].

Вразливість як характеристика особи або соціальної групи розглядається на рівні наукових досліджень різних галузей знань: економіки, лінгвістики, психології, юриспруденції та ін. Здебільшого вона розкривається як стан високої схильності певним ризикам і факторам невизначеності, які підкріплюються зменшенням спроможності захистити себе від зазначеного або боротися із наслідками. Інколи вразливість асоціюється із власне здатністю справлятися (сприймати, протидіяти, відновлюватись) із складними життєвими обставинами, проявляючи гнучкість [291]. Найважчими проявами соціальної вразливості вважаються дискримінація, бідність, соціальна депривація та ізоляція.

У спеціальній літературі в цілому різняться підходи щодо розкриття характеристики вразливості. Так, наприклад, економісти традиційно вразливість розглядають через призму матеріального становища, точніше – бідності. Проте такий підхід викликає заперечення через неможливість оцінити всі ризики життя у грошовому еквіваленті. Вразливість із економічної точки зору може розглядатись із зовнішньої та внутрішньої сторін. У першому випадку вона означає власне ризики, завдання стресу, удару, в іншому – беззахисність, відсутність ресурсів для подолання негативного впливу першого.

Відповідно до іншого підходу – «концепції соціального виключення», вразливими слід називати категорії осіб, які зазнають втрату соціальних зв'язків через обмеження прав, доступу до окремих інституцій, наприклад, ринку праці. Такими можуть вважатись, наприклад: бездомні особи, особи, які звільнились із місць позбавлення волі, та потребують сприяння в відновленні документів, працевлаштуванні тощо; особи, які зазнають дискримінації, наприклад, на основі сексуальної орієнтації, гендерної ідентифікації, особи, хворі на ВІЛ/СНІД.

Соціологами, здебільшого, соціальна вразливість розкривається через призму соціального статусу або соціально-демографічних характеристик, на основі яких формуються відповідні групи населення (особи з інвалідністю, похилого віку, багатодітні сім'ї та інші).

Для юристів частіше за все вразливість означає можливість порушення чи обмеження прав певної категорії осіб. Варто зазначити й те, що в правовій літературі розділяють «вразливість» та «уразливість», що пов'язано аж ніяк не з чергуваннями літер, а полярно різним змістом понять. Друге, своєю чергою, застосовуються переважно в кримінальному праві з прив'язкою до певних категорій злочинів. Проте таке розмежування видається спірним та потребує подальшого аналізу.

На нашу думку, соціальну вразливість через призму права соціального забезпечення видається можливим розкривати найбільш широко, враховуючи стать, вік, здатність до праці, стан здоров'я, соціальний статус, матеріальне становище та широку низку інших ознак особи (або групи осіб). Як слушно відзначає О.І. Мальцева, «індивідуальна вразливість не може бути відділена від поняття «соціальна вразливість», бо наявність зв'язків між окремими людьми формує колективний характер вразливості» [5, с. 66]. Усі соціально вразливі категорії населення можна логічно об'єднати за допомогою такої ознаки, як наявність складної життєвої обставини (соціального ризику), з якою вони зіштовхнулись або на профілактику настання якої спрямований її соціальний захист. Коло соціальних ризиків, які покладені в основу соціального захисту – дуже широке, їх можна класифікувати на: традиційні та нетрадиційні; індивідуальні та колективні; економічного, фізіологічного, соціального

характерів тощо. На основі цього, у тому чи іншому сенсі, як соціально вразливі можуть оцінюватись: особи похилого віку, особи з інвалідністю, діти, молодь, жінки, представники окремих професій, діти, які проживають в неповних сім'ях, внутрішньо переміщені особи, малозабезпечені особи, бездомні, безпритульні та ін. [218, с. 318].

Все це дозволяє стверджувати про те, що визначення поняття вразливості та обставин, які впливають на потрапляння окремої особи чи соціальної групи до категорії вразливих, різняться залежно від галузі знань, у рамках якої здійснюється дослідження. В цілому при формулюванні тексту норми, в якій вживаються оціночні поняття, законодавцем повинен передбачатись виключний перелік характеристик, обставин, ознак для роз'яснення змісту того чи іншого оціночного поняття. Розвиваючи цю тезу, при визначенні «вразливих груп населення» через перелік чинників, які можуть зумовити складні життєві обставини (ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги»), необхідно розширити коло таких обставин, більше того, врахувати динамічність соціальних ризиків, діапазон яких постійно розширюється. Так, наприклад, на підставі чинного законодавства, яким передбачаються окремі види соціального захисту, можна говорити й про інші «чинники» (соціальні ризики) – безпритульність, наявність алкогольної, наркотичної або іншої залежності, внутрішнє переміщення, проживання на тимчасово окупованих територіях, пошкодження або втрата житла внаслідок воєнних дій та ін. [213, с. 112].

Вважаємо за доцільне окремо розглянути колективних суб'єктах, які можуть виступати отримувачами соціального забезпечення в рамках недержавної форми.

Традиційним є визнання саме фізичної особи в якості отримувача підтримки в рамках соціального захисту. С.М. Синчук слушно відзначає про важливість саме її суспільного статусу, говорячи про те, що таким суб'єктом є в загальному розумінні людина [332, с. 94].

Для окреслення кола суб'єктів, які мають право на соціальне забезпечення, більшість науковців притримуються принципу «всезагальності» досліджуваного права [42, с. 6]. У деяких джерелах йдеться про «гарантування кожному» цього

права [380, с. 174]. Відтак, суб'єктами цього права (відповідно, правовідносин) можуть бути громадяни України, іноземці, особи без громадянства.

Розуміння під суб'єктом правовідносин із соціального забезпечення саме фізичну особу не викликає сумніву, адже юридична особа не може зазнавати впливу соціального ризику, відповідно у неї може виникати необхідності, потреби зниження наслідків його впливу, подолання тощо. Єдиним винятком, із цієї тези, як відзначає С.М. Синчук, є відносини із забезпечення допомогою на поховання, суб'єктом отримання якої, крім фізичної, може бути юридична особа, яка здійснюватиме його (ст. 41 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»).

В контексті різних соціально-забезпечувальних правовідносин, особа, яка одержує той чи інший вид соціального захисту, може набувати власну видову назву [332, с. 98]. Наприклад, згідно з Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» такою особою буде бенефіціар, згідно з Законом «Про недержавне пенсійне забезпечення» – учасник фонду, згідно з Типовим положенням про центр реінтеграції бездомних осіб – клієнти центру – бездомні громадяни тощо. Важливим є те, що для одержання більшості видів підтримки необхідно волевиявлення зазначених осіб або їх представників, внаслідок чого особа, яка має право на забезпечення, набуває статусу «соціального заявника» [332, с. 98]. Варто звернути увагу на те, що для одержання підтримки в рамках більшості видів недержавного соціального забезпечення немає законодавчо передбаченої процедури встановлення юридичного факту соціального ризику.

Незважаючи на існування великої кількості законодавчих актів, у яких суб'єктом соціально-забезпечувальних правовідносин визнається сім'я, переважно ці акти стосуються соціального захисту саме в рамках «державних форм». Натомість, говорити про сім'ю як про колективного суб'єкта правовідносин із недержавного соціального забезпечення, дозволяють положення Порядку організації надання соціальних послуг, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 587, яким визначається «механізм виявлення осіб/сімей, які перебувають у складних

життєвих обставинах або мають найвищий ризик потрапляння в такі обставини, та організації надання їм соціальних послуг відповідно до індивідуальних потреб» [235]. У Порядку закріплюється детальний перелік чинників, які зумовлюють складні життєві обставини та коло «сімей, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини». Враховуючи положення про залучення надавачів недержавного сектору, зокрема, шляхом державно-приватного партнерства, соціального замовлення, конкурсу соціальних проєктів, соціальних програм тощо, співпраці територіальних громад та деяких інших положень, які стосуються саме недержавного сектору, очевидним стає можливість визнання сім'ї повноцінним самостійним суб'єктом правовідносин із недержавного соціального забезпечення.

Варто підтримати висновки О.О. Іваночко, у роботах якого визначаються ознаки сім'ї як суб'єкта соціально-забезпечувальних правовідносин: 1) наявність спільної потреби, зумовленої соціальним ризиком; 2) можливість його подолання чи зниження впливу лише шляхом спільного їх обслуговування; 3) користування благом, отриманим в межах соціального захисту, спільно [114, с. 470]. На нашу думку, зазначений перелік ознак доцільно доповнити ще однією – наслідки, зумовлені соціальним ризиком, стосуються усієї сім'ї, незважаючи на те, що ризику може зазнавати лише хтось один із її членів. Прикладами можуть слугувати виплати, передбачені: Програмою надання одноразової матеріальної допомоги членам сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України на 2024-2025 роки [255], яка фінансується з бюджету м. Чернігова; Програмою часткової компенсації видатків мешканцям міста Чернігова, понесених на відновлення знищених та пошкоджених вікон у багатоквартирних житлових будинках внаслідок російської військової агресії [257].

РОЗДІЛ 3. ВИДИ НЕДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

3.1. Недержавне пенсійне забезпечення

Система соціального забезпечення в Україні у теперішній час зазнає важливих змін, які стосується не лише розширення її за рахунок участі суб'єктів-представників недержавного сектору, на що неодноразово вже зверталась увага у цій роботі. Трансформації відбуваються в цілому в системі засад, ідей, на яких вона історично будувалась. Радянське минуле, яке виховало певною мірою «споживче» ставлення до держави поступово втрачає свій вплив, натомість приходить розуміння необхідності самостійно турбуватися про свій рівень добробуту, соціальної захищеності, готовність долати проблеми, які можуть виникати у житті.

Крім цього, обраний курс України на євроінтеграцію передбачає необхідність досягнення важливої стратегічної мети – європейських стандартів життя та забезпечення базових державних соціальних стандартів і гарантій на рівні країн Європейського Союзу [426, с. 169], не останню роль у чому також можуть відіграти додаткові шляхи соціального забезпечення.

Розмірковуючи над стратегією доопрацювання та вдосконалення законодавства у сфері соціального забезпечення, Г.О. Яковлєва слушно звертає увагу на цей факт. Учена, крім важливості посилювати гарантії реалізації особою свого права на соціальний захист, забезпечувати єдність та прозорість підходів до надання заходів підтримки, розвивати правовий статус різних суб'єктів соціального забезпечення, оптимізувати структуру соціального захисту в державі, чому, на її думку, повинна посприяти кодифікація законодавства, відзначає про необхідність забезпечувати потребу виховувати у особи розуміння своєї активної ролі у набутті ресурсів для власного забезпечення [414, с. 2].

Так, поряд із уже традиційною участю кожного працюючого у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, важливе значення сьогодні повинен набути пошук додаткових шляхів забезпечення. Таким, на нашу

думку, може стати саме недержавне пенсійне забезпечення як один із видів недержавного соціального забезпечення.

Крім цього, на думку М. Ткалича та Tanya Fernanda Arbeláez-Encarnación, розпочата росією війна проти України, маючи безліч негативних наслідків, з-поміж іншого, вплине на державну систему соціального забезпечення в Україні, що спричинить необхідність розвитку накопичувальної пенсійної системи, зокрема недержавних пенсійних фондів [435].

Варто розпочати з того, що певною мірою усталеним став підхід, за якого недержавне соціальне забезпечення розкривається лише в якості такої форми, якою доповнюється державне соціальне забезпечення, незважаючи на те, що законодавчі основи для її становлення та розвитку в Україні були закладені ще більше, ніж двадцять років тому.

Визначення недержавного пенсійного забезпечення соціально-забезпечувальне законодавство не містить. Натомість, у п. 14.1.116. ст. 14 Податкового кодексу України під ним пропонується розуміти «пенсійне забезпечення, яке здійснюється недержавними пенсійними фондами, страховими організаціями та банками відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» та/або страховими організаціями за договорами страхування довічної пенсії відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» та/або страховиками за договорами страхування додаткової пенсії».

У ст. 2 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» надається визначення «системи недержавного пенсійного забезпечення» як складової другого рівня пенсійної системи України, що ґрунтується на добровільних засадах для фізичних та юридичних осіб та полягає в акумуляції пенсійних накопичень з метою отримання його учасниками «додаткових до загальнообов’язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат» [271]. Видається, що вказівка на додатковий характер зазначених виплат у законодавчому визначенні спірна, адже логічно передбачає обов’язкове існування основних. Проте, вочевидь, права на такі виплати не позбавлені, наприклад, особи, які з тих чи інших причин не отримують пенсії за рахунок

солідарної системи, число яких в майбутньому може зростати через збільшення необхідної тривалості страхового стажу для її отримання, збільшення пенсійного віку на противагу тенденції до скорочення тривалості життя в Україні, тіньову зайнятість та з широкої низки інших причин. А тому більш вдалим було б говорити про в цілому «пенсійні виплати», адже по суті ці грошові виплати за змістом нічим не відрізняються від тих, які особа отримує за рахунок першого рівня пенсійної системи, відмінними є суб'єкти забезпечення, умови, засади їх надання. Такі виплати, приміром, можуть бути єдиними для особи, тобто альтернативою до пенсії із солідарної системи, а можуть бути додатковим чи основним джерелом існування (в залежності від нарахованої суми). Відповідно, частина перша ст. 2 Закону у цій частині потребує змін.

Результати дослідження, представлені у звіті Р. Бонда для проєкту USAID «Транформація фінансового сектору» [421], в якому аналізувався зв'язок між економічним зростанням, ринком праці, капіталу та пенсійною реформою, дозволяють дійти висновків про необхідність побудови справедливої та збалансованої пенсійної системи, задля якої важливе значення відіграють гендерний фактор, кількість внесків, коефіцієнти заміщення працездатного та непрацездатного населення та багато іншого [433, с. 507].

Запровадженню недержавного пенсійного забезпечення в Україні слугувало значне коло причин [119, с. 162]. Серед них доцільно виокремити: нездатність солідарного рівня пенсійної системи забезпечити гідний рівень життя; демографічні перетворення, зумовлені низькою народжуваністю та поступовим виникненням тенденції старіння населення; розвиток різних форм власності; прагнення запозичити вдалий зарубіжний досвід тощо.

У багатьох країнах світу недержавне пенсійне забезпечення складає майже третю частину у структурі всієї пенсії, яку отримує особа, що свідчить про дуже вагому його роль у забезпеченні соціального захисту осіб пенсійного віку [316, с. 67]. Це слугує доказом того, що поступове утвердження та перехід до системи недержавного пенсійного забезпечення як до системи, що зменшить навантаження на Пенсійний фонд у цілому та покращить рівень життя осіб пенсійного віку – той шлях, який доцільно обирати.

Недержавне пенсійне забезпечення ґрунтується на добровільній участі громадян, роботодавців та їх об’єднань у збільшенні пенсій для отримання громадянами додаткових пенсійних виплат [443, с. 3]. У цілому воно може реалізовуватись за участю: 1) пенсійних фондів шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками таких фондів; 2) страхових організації шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії з учасниками фонду, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду; 3) банківських установ відповідно шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, що встановлюється згідно із законом.

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», пенсійній фонди можуть бути таких видів, як відкриті пенсійні фонди, корпоративні пенсійні фонди та професійні пенсійні фонди [271].

В Україні найбільшого поширення в системі недержавного пенсійного забезпечення набули недержавні пенсійні фонди, створені за корпоративною та професійною належністю.

За обсягом активів найбільшим на пенсійному ринку є корпоративний недержавний пенсійний фонд Національного банку України, у розпорядженні якого перебуває майже третина усіх коштів досліджуваного рівня пенсійного забезпечення. Недержавним рівнем в цілому покривається лише 5% працюючого населення. Левова доля учасників третього рівня зосереджена лише у двох фондах (професійний НПФ «Магістраль» Професійної спілки залізничників і транспортних будівельників Державної адміністрації залізничного транспорту України та відкритий НПФ «Європа») [198, 61, с. 253-254].

Зазначені відомості дають можливість упевнитись у тому, що на сьогодні недержавне пенсійне забезпечення ще не набуло того рівня, на якому б дійсно запрацювало ефективно та забезпечувало додаткове вагоме джерело доходу пенсіонерів.

Причинами такого невпевненого та поступового розвитку третього рівня є низька обізнаність населення про можливість ставати його учасниками, недовіра до цієї системи в цілому, негативні політико-економічні перетворення в країні, які не сприяють діяльності фондів та негативно впливають на рівень життя населення, та, відповідно, і можливість для нього бути застрахованими додатково, невеликий вибір інвестиційних інструментів власне для фондів (переважно, їх активи розміщуються на депозитних рахунках чи в державних облігаціях) та багато інших.

Окремо слід вказати на проблему високої ціни участі у НПФ, оскільки близько 4% усіх накопичень фондів витрачаються на оплату їх послуг [198]. Натомість, є приклади практики недержавного пенсійного забезпечення, де має місце навіть нульова оплата послуг для інвесторів, що, вочевидь, сприяє досить активному зростанню їх числа (наприклад, великі взаємні інвестиційні фонди США).

На сьогодні досліджуваний вид недержавного соціального забезпечення ще поки не спроможний ефективно досягати тих цілей, заради якого був створений, проте, його важливість і значення для належного рівня соціального захисту в країні вже не викликає сумнівів.

Для розвитку та функціонування недержавного пенсійного забезпечення необхідним є усунення вказаних недоліків.

Варто звернути увагу на наявну у спеціальній літературі дискусію щодо доцільності в цілому розглядати недержавні пенсійні фонди (НПФ) як суб’єктів соціально-забезпечувальних правовідносин.

С.В. Богославець вказує на подвійну правову природу НПФ: 1) з одного боку вони виступають соціальним інститутом, діяльність якого спрямована на підвищення рівня соціальної захищеності та рівня життя населення, в результаті боротьби із негативним впливом соціальних ризиків; 2) з іншого – інститутами, які здійснюють фінансове посередництво, акумулюючи грошові заощадження для забезпечення довгострокових інвестицій [14].

Заперечує можливість розглядати НПФ через призму соціального захисту М.М. Шумило, переконуючи у тому, що вони не виконують завдання, пов’язані

зі зниженням впливу соціальних ризиків, їх ліквідацією, покращенням рівня життя населення тощо. Вчений називає недержавне пенсійне забезпечення «правовим механізмом диверсифікації доходів, які отримує особа після досягнення пенсійного віку або віку, який передбачається пенсійним контрактом» [409, с. 320]. Узагальнюючи, згідно з позицією вченого, недержавне пенсійне забезпечення приносить додатковий дохід та прибуток, а не соціальний захист (що має місце у солідарній системі). Останнє твердження видається спірним навіть в силу того, що і пенсія за рахунок солідарної системи не завжди є єдиним джерелом фінансування та умовно може також розглядатись у вигляді «додаткового» доходу, наприклад у випадку із працюючим пенсіонером або пенсіонером, який отримує базовий пасивний дохід, займається підприємницькою діяльністю тощо, що, як відомо, не позбавляє права на пенсію та можливості її оформити (якщо наявні умови, які вимагаються законодавством). Викликає сумніви також переконання М.М. Шумила щодо відсутності прив’язки виплат, які передбачаються за рахунок недержавного пенсійного забезпечення, до соціального ризику. Доказом протилежного можуть слугувати види виплат та підстави їх надання, на основі яких видається можливим говорити про їх цільове призначення (пом’якшення впливу соціального ризику, яким здебільшого є вік).

Згідно зі ст. 60 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», пенсійні фонди можуть надавати пенсію на визначений строк або одноразову пенсійну виплату [271]. Варто зазначити, що Законом передбачаються також довічні пенсії (ст. 62), надання яких здійснюється на основі договору страхування довічної пенсії зі страховою організацією.

Здебільшого, надання саме перших двох пенсійних виплат може передбачатись у рамках одної пенсійної схеми, хоча є й виключення. Так, наприклад, згідно з інформацією, розміщеною на сайті ТОВ «Адміністратор пенсійного фонду «Центр персоніфікованого обліку», яким адмініструється на сьогодні 18 недержавних пенсійних фондів («Соціальний стандарт», «Надійна перспектива», «Магістраль», «Золота осінь», «Джерело», «Династія», «Шахтар» та ін.), на середину 2023 року компанією обслуговувалось близько 500000

індивідуальних пенсійних рахунків; серед владників нараховувалось більше 50000 фізичних та близько 350 юридичних осіб [320]. Згідно з більшістю зі схем, для учасників передбачається можливість отримати пенсію на визначений строк або одноразову пенсійну виплату. Проте існують схеми, якими передбачається також довічний ануїтет (наприклад, Пенсійна схема № 4 Відкритого пенсійного фонду «Європейський стандарт») [320].

Відповідно до ст. 61 Закону, пенсійні виплати можуть здійснюватися на основі таких підстав: досягнення визначеного цим Законом пенсійного віку; встановлення в учасника фонду групи інвалідності; критичний стан здоров'я, підтверджений медичним висновком (інсульт, онкологічне захворювання тощо); виїзд учасника фонду за межі України; смерть [271]. На основі цього зазначимо, що наявність певного соціального ризику має місце серед більшості із підстав.

Аналіз змісту різних пенсійних схем (наприклад, представлених на вже вище згаданому сайті Адміністратора пенсійного фонду «Центр персоніфікованого обліку») дозволяє зробити висновок про те, що перелік підстав для отримання одноразової виплати, у порівнянні із передбаченим у Законі колом, збігається, тобто розширенню не підлягає. Також не деталізованою залишається така підстава, як «критичний стан здоров'я, підтверджений медичним висновком (інсульт, онкологічне захворювання тощо)». З огляду на зазначене, відсутність законодавчого визначення терміну «критичний стан здоров'я», оціночний характер цієї підстави ускладнює правозастосування, а тому, низка випадків повинна бути розкрита більш повно. В літературі в найбільш узагальненому вигляді під таким станом пропонують розуміти прикордонний стан між життям та смертю, який потребує екстреного впливу зі здійсненням реанімаційних заходів. Здебільшого його пов'язують із розладами дихальної та серцево-судинної систем. З огляду на це, видається доцільним закріпити зазначений термін в окремому абзаці ст. 1 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» у такій редакції: «критичний стан здоров'я – стан здоров'я, який безпосередньо загрожує життю людини та вимагає негайного медичного впливу з проведенням реабілітаційних заходів або систематичної терапії для підтримання життєдіяльності».

Судова практика у сфері недержавного пенсійного забезпечення є небагаточисельною, але дозволяє виокремити низку основних причин, через які виникають спори, а, відповідно, і категорії справ: затримка у здійсненні одноразових грошових виплат адміністратором пенсійного фонду; відмова НПФ оплачувати договір страхування; переведення пенсійних коштів на пенсійний депозитний рахунок; введення споживачів в оману щодо природи пенсійних депозитних рахунків особливо у частині можливостей дострокового повернення вкладів за договорами про відкриття пенсійних депозитних рахунків; недостатнє розуміння суті та правового регулювання пенсійних депозитних рахунків та договорів довічного страхування пенсій з боку споживачів послуг із недержавного пенсійного забезпечення [141, с. 38].

Крім судового захисту, іншим важливим механізмом по забезпеченню прав у досліджуваній сфері є державний нагляд і контроль, що здійснюється, передусім, для попередження, виявлення порушення та відновлення досліджуваних прав. У Розділі XI Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 № 1057-IV містяться численні відсильні норми щодо цього питання.

Для правового регулювання системи захисту прав у сфері недержавного пенсійного забезпечення характерною є значна розпорошеність та наявність великої кількості посилань на норми інших законів та підзаконних нормативно-правових актів, що значно перешкоджає ефективному правозастосуванню.

Низький рівень пенсій для переважної частини населення змушує шукати додаткових джерел для забезпечення гідного життя. Так, на сучасному етапі, більшість пенсіонерів – за межею бідності: з 12 млн – 8 млн отримує тільки мінімальну пенсію, яка становить близько 50 % вартості «споживчого кошику» [442].

Останні перетворення у сфері пенсійного забезпечення (так зване «осучаснення пенсій», зумовлене Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 03.10.2017 р. № 2148) – спроба здійснити прогресивні зміни у бік покращення становища сьогоднішніх пенсіонерів. Рівень їх життя, на переконання законодавця, суттєво

поліпшиться завдяки перерахунку пенсій, запровадженню нового механізму індексації, єдиного порядку визначення розміру пенсій тощо. Проте очевидним є те, що позитивні зміни не стосуватимуться тих осіб, які вийдуть на пенсію в майбутньому, причиною чого стало підвищення розміру мінімального та повного страхового стажу, необхідного для призначення пенсії. До того ж, розміри пенсій, які призначатимуться, переважно, все ще є невисокими. Одним із можливих рішень проблеми недостатнього пенсійного забезпечення та засобів покращення фінансового становища громадян може стати саме участь у недержавному пенсійному забезпеченні. У цьому сенсі корисним буде вивчення досвіду держав, у яких цей рівень вже цілком впроваджений та активно розвивається з метою висвітлення позитивних доробок у досліджуваній сфері [172, с. 85].

Як зазначалось, досліджуваний рівень пенсійної системи в Україні ще не здобув значного поширення, незважаючи на те, що законодавчо така можливість існує вже багато років. За даними Організації економічного співробітництва та розвитку частка коштів, які знаходяться в обігу системи недержавного пенсійного забезпечення складає лише 0,1 % ВВП України. Для порівняння, у низці держав зазначений показник навіть перевищує іноді 100% ВВП. Наприклад, у Нідерландах – 166,3%, Ісландії – 148,7%, Швейцарії –119,0% [206].

Корисним, враховуючи це, буде розкрити досвід країн, у яких недержавне пенсійне забезпечення вже зайняло своє суттєве місце у їх національній системі соціального захисту, з метою аналізу доцільності запозичення вдалих напрацювань у досліджуваній сфері Україною.

Уваги, передусім, заслуговують такі країни Європи, як Німеччина, Австрія, Італія, Франція та деякі інші представники Західної Європи, моделі недержавного пенсійного забезпечення яких досить схожі. Вони характеризуються як «розподільчо-накопичувальні» та складаються із трьох рівнів (подібно до пенсійної системи України). Перший рівень – обов’язкове пенсійне страхування. «Пенсії від підприємств», тобто добровільна виплата забезпечення колишнім працівникам додатково до пенсії, яку фінансує держава, складають другий рівень пенсійної системи [128]. Третій рівень – страхування за

рахунок приватного сектору, шляхом здійснення, наприклад, страхування життя з метою накопичення коштів на пенсійне страхування. Пенсійна система Німеччини, між іншим, вважається однією з найефективніших у Європі [293, с. 26].

За результатами дослідницького центру Mercer, який складає рейтинг пенсійних систем в світі (Global Pension Index), досить тривалий час займає провідне місце в загальному рейтингу в сумі накопичених активів, що працюють в системі НПЗ, така країна, як Нідерланди. Законодавством Нідерландів закріплена трирівнева пенсійна система: перший рівень – соціальна пенсія; другий рівень – пенсія від роботодавця; третій рівень-індивідуальне пенсійне забезпечення. Учасниками першого рівня є громадяни, яким виповнилося 65 років. Розраховується розмір цієї пенсії за кожен рік проживання особи в країні з 15 років у розмірі 2% від максимального розміру державної допомоги. Другий рівень цієї пенсійної системи (виплати від роботодавців) носить додатковий характер. Держава не зобов'язує підприємства брати участь у фонді чи створювати його, проте у випадку їх участі – це повинно поширюватись на всіх найманих працівників. Внески сплачуються як підприємствами, так і працівниками. Окрім цього, кожна особа має право забезпечувати себе додатковою пенсією самостійно, це можливо зробити за допомогою страхування життя в страховій компанії. Самострахування розраховане, передусім, на тих, хто проживає чи працює за кордоном, а також для осіб, які зареєстровані як фізичні особи-підприємці. В результаті проведення такої політики майже 90% населення країни залучено до участі у недержавних пенсійних фондах [174, с. 129].

Трирівнева пенсійна система також характерна для Швейцарії із відмінністю у тому, що перші два її рівні – державні (що подібно із пенсійною системою України). Заслуговують на увагу особливості фінансування цих рівнів – відбувається воно коштом податків на тютюнові вироби, алкогольні напої; зборів від ігрового бізнесу, що закріплено на конституційному рівні держави. Практика використання цих джерел змогла б стати для України додатковою можливістю покриття витрат на надання пенсій. Крім того, кожен працюючий

може себе додатково особисто застрахувати, відкривши у будь-якому комерційному банку відповідний пенсійний рахунок. До таких пенсійних відрахувань застосовуються податкові пільги [229, с. 365]. Цей рівень зовсім невеликий і представлений програмами індивідуальних пенсійних заощаджень, що пропонуються установами, які надають фінансові послуги, наприклад, компаніями зі страхування життя. Рівень складається з двох підрівнів – «прив'язаного» та гнучкого. Перший підрівень підтримується федеральним урядом шляхом здійснення фінансових заходів політичного характеру і сприяння отримання власного житла. Державна підтримка полягає у наданні додаткових податкових пільг. Другий підрівень включає всі програми індивідуальних заощаджень на старість, пенсійні ощадні рахунки, облігації, інвестиції на грошовому ринку, акції. Заощадження можуть бути використанні у будь-який час [323, с. 93].

Пенсійна система Великої Британії справедливо вважається однією із найбільш досконалих у світі. Вона також є трирівневою: базові державні пенсії, державні пенсії за вислугу років і недержавні (приватні) пенсії. Способів накопичення останніх – велика кількість. Одним із найбільш поширених є професійне пенсійне забезпечення, в межах якого працівниками укладається колективний договір із роботодавцями, згідно з яким останніми здійснюються пенсійні внески, які формують пенсійні виплати. Важливу роль у цих відносинах відіграють страхові компанії, що надають широкий спектр послуг із додаткового пенсійного забезпечення населення. Саме приватний рівень пенсійної системи цієї країни здобув найбільшої популярності серед населення, що пояснюється можливістю забезпечувати належний рівень життя, шляхом добровільного та самостіного регулювання розміру пенсії, який напряму залежить від обсягу внесків [390].

Незважаючи на те, що внески на рахунок недержавного пенсійного забезпечення у Великобританії немалі, все ж, воно поступово замінює державне, що є логічною та передбачуваною тенденцією. На сьогоднішній день їх частка становить 70 % у загальному числі всіх пенсій. Аналогічно ситуації в Україні, індексація пенсій, яку систематично проводить уряд, не дозволяє зберігати

купівельну спроможність грошей через стрімку інфляцію. У цій країні, на відміну від України, можливості одночасно отримувати пенсію від державного фонду та недержавну не передбачається. Відповідно, кожен громадянин може обрати для себе одну, частіше за все це саме «професійна пенсія», яка надається роботодавцем. Тим із них, хто запроваджує пенсійне забезпечення для своїх працівників, держава пропонує різні податкові пільги [436, с. 511].

Практика Франції із досліджуваного питання вирізняється обов'язковістю участі усього приватного сектору економіки при акумуляції та розподілі коштів, що забезпечує гнучкість у сфері збереження права на отримання пенсії на весь час роботи, що дозволяє полегшити процес зміни місця роботи, на умовах, що не притаманні для більшості зарубіжних країн [223, с. 115].

У країні-сусіді України Чеській Республіці добровільний рівень пенсійної системи, що представлений недержавними пенсійними фондами, був запроваджений одним із перших. Ним охоплюється більше половини чисельності всього населення. Однією з особливостей чеської системи добровільного пенсійного забезпечення є те, що певна система недержавних пенсійних фондів створена іноземними фінансовими структурами [305, с. 22].

Трирівнева пенсійна система Хорватії дещо подібна до української. Добровільними пенсійними фондами, чиї активи та число учасників значно зросли останнім часом, представлений третій рівень системи. Ці пенсійні фонди поділяються на: відкритого типу, до яких може вступити будь-який громадянин Хорватії; закритого типу, які засновуються окремими роботодавцями та професійними спілками [306, с. 23].

Також три рівні пенсійної системи діють у Польщі. Перший із них являє обов'язкову державну пенсійну систему, яка охоплює всіх громадян країни. У рамках другого пенсійного рівня діють приватні відкриті пенсійні фонди, до яких громадяни сплачують обов'язкові пенсійні внески. Третій рівень пенсійної системи Польщі надає можливість кожному учаснику робити добровільні пенсійні внески, які надходять на рахунки комерційних страхових установ [304, с. 22].

Особливої уваги заслуговує пенсійна система Республіки Казахстан, яка на сучасному етапі складається із двох частин: державної і приватної. Це перша країна СНД, яка ввела обов'язкову накопичувальну пенсійну систему. В обов'язковому порядку усі без виключення працюючі громадяни відраховують 10% своїх доходів до накопичувального пенсійного фонду на індивідуальні пенсійні рахунки. При цьому, вони не позбавлені можливості робити й добровільні пенсійні відрахування. Накопичені засоби інвестуються в економіку, а після припинення трудової діяльності працівника – йдуть на особисте пенсійне забезпечення. В державі функціонує Державний накопичувальний пенсійний фонд. Поряд із цим, тут ефективно функціонують недержавні накопичувальні пенсійні фонди – юридичні особи, організовані у формі акціонерних товариств відкритого чи закритого типу. Громадянам надається право самостійно обирати накопичувальний фонд: приватний чи державний [37, с. 77].

З 1 січня 2000 року в Болгарії введена трирівнева пенсійна система. Основою системи накопичувального пенсійного страхування є публічні недержавні пенсійні фонди. Кожен учасник самостійно обирає недержавний пенсійний фонд, до якого буде здійснювати обов'язкові внески на його користь. В Болгарії існує два види таких фондів: універсальні та професійні. Учасниками універсальних фондів мають право стати фізичні особи, які народилися після 31 грудня 1959 року. Учасниками професійних пенсійних фондів можуть бути працівники 1 та 2 категорії, які диференціюються в залежності від умов праці. Ставки внесків для працівників 1 категорії становлять 12% від заробітної плати застрахованої особи, для працівників 2 категорії – 7,5%. Також, роботодавці мають право вносити кошти в професійні фонди на користь осіб, які мають право на пільгові пенсії. Розмір універсальних внесків становить 2% від заробітної плати [201].

Заслуговує на увагу японська накопичувально-солідарна модель, що поєднує в собі традиції японського суспільства. Основою пенсійної системи є державне соціальне забезпечення, яке фінансується з бюджету, але забезпечується за рахунок пенсійних внесків працівників і роботодавців. Пенсійна система країни дворівнева. Перший рівень становлять базові пенсії.

Джерелом фінансування базових пенсій є пенсійні внески застрахованих громадян, роботодавців і дотації держави. Другий рівень становлять державні та професійні пенсії. Джерелом внесків додаткових пенсій є внески роботодавців та співробітників. Розміри внесків обчислюються пропорційно середньомісячному заробітку, обмеженому визначеним максимумом. Японія вважається «старіючою» державою, тому значна частина коштів йде на виплату пенсій у зв'язку з демографічною ситуацією [195, с. 26].

Система пенсійного забезпечення США, хоча і не позбавлена певних недоліків, вважається однією з найдосконаліших у світі. В державі функціонують як державні, так і приватні пенсійні системи. Таким чином, американці можуть забезпечити себе трьома пенсіями: державною, приватною корпоративною за місцем роботи та приватною індивідуальною шляхом відкриття особистого пенсійного рахунку. До накопичувальних пенсійних систем належать державні та приватні пенсійні програми [296]. Державні пенсійні програми розраховані для забезпечення громадян, які працюють на уряд і місцеві органи влади. Основним джерелом надходжень є щорічні внески Федерального уряду, а також інвестиційний дохід фондів. Участь громадян у приватних накопичувальних пенсійних програмах є добровільною. Накопичувальні пенсійні фонди є найбільшим джерелом довгострокових інвестицій в економіку США [293, с. 26].

Багатий досвід пенсійних реформ має Латинська Америка. Ця країна пережила «пенсійну революцію». Характерною рисою цієї системи, яка зумовлює латиноамериканський підхід як унікальний, є введення важливого другого рівня, який базується на внесках на індивідуальні рахунки у пенсійних фондах. Ці кошти інвестуються на фінансових ринках та знаходяться на керуванні приватних компаній [223, с. 113].

Проаналізований досвід розвитку недержаного пенсійного забезпечення в цих країнах дає підстави стверджувати про необхідність поширення в Україні саме корпоративних або професійних пенсійних фондів, адже на сьогодні вони ще не здобули належного розповсюдження. Така практика позитивно вплине на рівень життя колишніх працівників, та, безумовно, продуктивність та результативність праці тих осіб, які на сьогоднішній день працюють [169, с. 128].

Враховуючи фундаментальне значення чисельності учасників недержавного пенсійного забезпечення для можливості його функціонування взагалі, слід зазначити, що для популяризації недержавного пенсійного забезпечення в Україні досить вдалою видається можливість запозичення досвіду країн, де застосовувалось автоматичне зарахування до добровільної накопичувальної системи із визначеними внесками, які розподіляються між роботодавцями та працівниками, тим самим, дозволяючи без значних фінансових втрат забезпечити себе додатковою пенсією в майбутньому. Працююче населення здебільшого не виявляє власної ініціативи для участі, зокрема і через низьку поінформованість, адже, здебільшого, в контексті пенсійної реформи, серед населення переважно обговорюється збільшення пенсійного віку та низький розмір виплат, залишаючи без уваги додаткові можливості покращити своє фінансове становище в старості. Є механізми, якими передбачається автоматичне збільшення суми внесків (як правило щороку), що дозволяє учаснику досягати цілей пенсійного доходу. Описаний підхід із елементами вибору та стимулювання, як видається, міг би позитивно зарекомендувати себе також і в сучасних українських реаліях [61, с. 254-255].

Проаналізований позитивний досвід країн у сфері функціонування досліджуваної системи дає можливість стверджувати про дієвість цього рівня, його ефективність.

У звіті USAID (2019) представлений короткий огляд найбільш важливих показників розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні. Серед них визначають: розмір внесків та регулярність їх сплат; розмір інвестиційного доходу та витрат на адміністрування. У звіті підкреслюється, що поширюватись та ефективно розвиватись недержавне пенсійне забезпечення буде, з-поміж іншого, при політичній та макроекономічній стабільності, поступовому продовженні загальної пенсійної реформи в Україні, створенні достатнього механізму нагляду та контролю у цій сфері, сильній фінансовій інфраструктурі держави [198].

Для ефективного продовження пенсійної реформи важливим залишається створення фондового ринку та забезпечення гарантій не тільки збереження

коштів його учасників, а й примноження. Сумнівною, як зазначає О. Бойко, є притаманна Україні ситуація за якої депозити у банках більш захищені, ніж довгострокові пенсійні внески [22].

Очевидним є те, що можливість участі у недержавному пенсійному забезпеченні – суттєва мотивація для найманих працівників. Однією із найбільших проблем, які постають на шляху до такої участі, є низький рівень доходів населення в Україні, що значно стримує розвиток цього виду підтримки.

Негативно впливу зазнає ця система і через недовіру та низьку поінформованість серед населення, що можна подолати засобом надання консультаційних послуг та поширення інформації щодо вигідності участі у даному рівні пенсійної системи.

Недержавне пенсійне страхування дійсно перспективний фінансовий інструмент по забезпеченню високого рівня життя населення. Проте на сьогодні воно знаходиться у стані «виживання» та поки не може ефективно функціонувати, а отже ще зарано стверджувати про його масовість, що принесло би свій позитивний ефект у сфері покращення добробуту пенсіонерів. Тому, за такої ситуації, доцільним буде подальше дослідження досвіду зарубіжних країн у сфері недержаного пенсійного забезпечення з метою запозичення вдалих напрацювань для України.

Окрім вище зазначених проблем, існує необхідність вдосконалення законодавства, адже чинним на сьогодні нормам притаманна розпорошеність по актам різної юридичної сили та галузевої належності, що в цілому породжує зайву дискусію про можливість розглядати досліджуване забезпечення через призму соціального, спрямованого на покращення становища осіб, які зіштовхнулись із соціальними ризиками.

Слід підтримати запропоновані у спеціальній літературі ідеї щодо доцільності активізувати зацікавленість та діяльність профспілок за допомогою закріплення можливості для них створювати «недержавні фонди соціального забезпечення та/або страхування» (приміром, недержавного фонду соціального страхування від тимчасової непрацездатності або від нещасного випадку на виробництві тощо). Також за такими фондами варто було б закріпити можливість

здійснювати додаткове забезпечення працівників у вигляді, наприклад, пільг, матеріальних виплат, соціального обслуговування, які б надавались незалежно від тих, які гарантуються на загальнодержавному рівні. Те саме стосується і роботодавців, яким також доцільно було б надати законодавчу можливість створювати такі фонди [414, с. 31-32].

Заслуговують на увагу також висновок І.Л. Бомбергер, яка пропонує «перенести» окремі аспекти пенсій у зв'язку з втратою годувальника до недержавного пенсійного забезпечення, а саме надання пріоритету під час визначення спадкоємців пенсійних активів померлого учасника пенсійного фонду саме непрацездатним членам сім'ї, коло яких розкривається в Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [19, с. 130].

В цілому, зміст досліджуваного виду недержавного соціального забезпечення наштовхує на висновок про необхідність популяризації серед населення ідеї самостійної відповідальності за своє майбутнє одночасно із тим, що гарантується державою. Такий обов'язок можливо було б закріпити серед принципів недержавного пенсійного забезпечення у ст. 4 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення, назвавши принципом «обов'язку фізичних осіб турбуватись про майбутнє соціальне забезпечення». Він міг би стати спільним принципом і для загальнообов'язкового державного соціального страхування, який доповнював би принцип «обов'язковості страхування осіб відповідно до видів соціального страхування та можливості добровільності страхування у випадках, передбачених законом» (який закріплений у ст. 3 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»).

Досвід інших зарубіжних країн, зокрема Великої Британії, демонструє нам формат ефективної співпраці між державним та недержавним секторами у вирішенні соціальних проблем, адже рівень соціального захисту у цій країні дуже високий [436, с. 517-518]. Крім цього, приклад Великобританії доводить можливість зробити дуже популярною та охопити системою недержавних пенсій майже половину населення і стати для нього інструментом забезпечення гідної пенсії, що згодом могло б слугувати одним із шляхів покращення рівня життя пенсіонерів в Україні.

3.2. Благодійна діяльність: поняття, форми та види

Історично першими проявами масового та системного соціального захисту були допомога держави пораненим воїнам, пенсії чиновникам, державна опіка тощо. Основою для поширення таких видів підтримки, без сумніву, слугувало недержавне соціальне забезпечення, корені якого сягають найдавніших часів, що знаходило своє вираження у поданні милостині, церковній та громадська опіці нужденних, та, передусім, – у приватній доброчинності.

Виникнення соціального явища благодійності сягає глибини століть. Воно видозмінювалось із найпростіших форм свого вираження – милостині, опіки ще на дореволюційному етапі свого розвитку, переходячи у соціальну роботу держави та зазнаючи занепаду на індивідуальному рівні у радянські часи. У сучасній Україні, досягнувши вершини свого становлення, благодійна діяльність здобула окресленої законодавством форми через передбачений механізм здійснення спеціально створеними некомерційними суб'єктами або окремими фізичними особами (меценатами, філантропами та ін.).

Тобто благодійництво не тільки не втратило своєї ролі на сучасному етапі розвитку соціального захисту в Україні, а, як слушно зазначає С.В. Пасічніченко, досягло найвищої своєї форми [222, с. 90-91].

О.В. Марченко доходить висновків про існування двох груп дослідників із діаметрально протилежними поглядами щодо необхідності розвитку сучасної благодійності як явища в цілому [166, с. 63]. На думку першої групи вчених, «благодійності у цивілізованому суспільстві взагалі бути не повинно». На противагу цьому, інші науковці переконані у тому, що саме благодійні структури слугують допоміжним джерелом здійснення підтримки та фінансування соціальної сфери під час кризових періодів у державі. Така точка зору заслуговує на підтримку, проте за виключенням твердження щодо можливості і доцільності існування цього феномену лише у часи, коли державі не вистачає ресурсів для соціального забезпечення. Очевидно, що, на сьогодні, благодійність дістала свого розвитку також у державах із високим рівнем життя і дуже ефективними системами соціального захисту.

До свідомості людей поняття «благодійність» увійшло як прагнення здійснювати підтримку нужденних незалежно від національної, соціальної, расової, релігійної ознаки, керуючись гуманістичними міркуваннями [373, с. 176].

У законодавстві, спеціальній літературі, засобах масової інформації вживаються різні терміни для позначення процесу підтримки нужденних осіб через приватні ініціативи: доброчинність, благодіяння, милостиня, благочинність, пожертва, альтруїзм тощо. У Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року № 987-XII, наприклад, згадується про «добродійну діяльність» (ст. 23).

Походить слово «благодійність» ще з давніх віків. Так, за часів Київської Русі з'являється термін «благотворительство» [93, с. 177], що означає в перекладі зі старослов'янської мови – «благе діяння» чи «творити благо».

Вважається, що термін має латинські корені. «Caritas», «carus» – означали милосердя, авторитетність, повагу, доброзичливість, жертвенну любов. Англійське слово «charity», яке, очевидно, за звучанням, має аналогічне походження, українською перекладається як щедрість, великодушність, допомога нужденним, організація підтримки, благодійний фонд, християнська любов тощо.

В найбільш загальному значенні благодійність є наданням матеріальної допомоги потребуючим – як окремим особам, так і організаціям. Вона може бути спрямована також на перспективу, заохочення розвитку окремих найбільш значимих для суспільства галузей (навколишнє середовище, соціальний захист тощо) [63, с. 452].

По суті слово «благодійність» може мати кілька значень: 1) бажання зробити добро – на побутовому рівні; 2) з точки зору християнства – любов Бога до людини, людини до іншої людини; 3) у переносному розумінні – навіть установи, яка бере участь у перерозподілі матеріальних благ; 4) надання підтримки нужденним у виді грошей або іншої допомоги. Найвагоміше із них у рамках цього дослідження – визначення благодійності в контексті соціального забезпечення населення. Враховуючи це, під благодійністю (благодійною

діяльністю) видається можливим розуміти інститут права соціального забезпечення; напрям діяльності (функцію) певного суб'єкту; вид недержавного соціального забезпечення та ін.

Варто зазначити, що на сьогоднішній день поняття благодійності і благодійної діяльності переважно ототожнюються.

Найчастіше під цими термінами розуміють прояв співчуття до ближнього, безкорисливу допомогу злиденним тощо.

О.В. Марченко, своєю чергою, наполягає на тому, що таке ототожнення є некоректним, аргументуючи думку наступним. Слово «благодійність» складається із компонентів «благо» і «діяти» – «діяти на благо». Таке тлумачення, на думку автора, дуже широке та не вносить чіткості у розуміння сутності явища [166, с. 64].

О.М. Донік під благодійністю розуміє діяльність за допомогою якої громадські та приватні ресурси спрямовуються їх власниками для підтримки найбільш незахищених груп населення, розв'язання проблем та поліпшення рівня життя суспільства в цілому [94, с. 199].

Водночас дещо відмінний зміст вкладається у поняття «благодійна діяльність, докази чого не є поодинокими у спеціальній літературі.

Так, благодійна діяльність – це добровільна діяльність фізичних осіб, підприємств, установ, організацій з метою передачі безоплатно або на пільгових умовах (безкорисливо) коштів, майна, виконання робіт, здійснення обслуговування або інших видів підтримки.

К.В. Головко вважає, що благодійною діяльність є діяльність фізичних та некомерційних юридичних осіб, що здійснюється на принципах добровільності, безкорисливості, «цільовості» (згідно з законодавчо визначеними цілями), змістом якої є особиста та/або майнова допомога [123, с. 244].

Видається, розмежовувати поняття «благодійності» і «благодійної діяльності» недоцільно. Адже зміст і першого, і в другого по суті зводиться до того, що – це певний вид діяльності із властивими, зазначеними вище, характеристиками [64, с. 66].

Не зважаючи на те, що у спеціальній літературі благодійність інколи визначають більш як соціальну, а не правову категорію, пояснюючи це давніми її витоками, які значно передують писаному праву [307, с. 184], на сучасному етапі розвитку вона вже набула свого визначення в законодавстві більшості країн світу. Проте стверджувати, що нормативно-правове регулювання благодійної діяльності в Україні є досконалим, ще зарано.

Сучасне трактування поняття благодійної діяльності будується на окремих елементах розуміння цього явища впродовж різних етапів історичного розвитку феномену, враховуючи і реалії сьогодення [222, с. 88]. Результат цього знаходить своє відображення на законодавчому рівні.

У Законі України «Про товариство Червоного Хреста України» від 28 листопада 2002 року № 330-IV одночасно для позначення досліджуваного явища як синоніми вживаються у визначенні не один, а два терміни. Так зазначається, що «доброчинна, благодійна діяльність – це діяльність, пов'язана із наданням допомоги та підтримки тим, хто її потребує, виходячи із загальнолюдських принципів гуманності та взаємодопомоги, яка здійснюється виключно безкорисливо (без мети отримання прибутку, іншої вигоди)» [282].

Прийнятий у теперішній редакції спеціальний комплексний Закон у досліджуваній сфері був порівняно недавно. Так, Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 р. № 5073-VI закріплює поняття благодійної діяльності як «добровільної особистої та/або майнової допомоги для досягнення визначених законодавством цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара» [249].

Запропоноване визначення поняття не є досить вдалим. По-перше, незрозумілим є зміст словосполучення «особиста допомога». Із контексту можна припустити, що це послуга – якась дія на користь та в інтересах іншої особи на противагу якій (або в доповнення) може надаватись і матеріальна підтримка. Проте, з іншого боку, під «особистою» доцільно розглядати ту діяльність, яка здійснюється окремою фізичною особою. У такому випадку поза цією діяльністю залишатимуться юридичні особи, що є некоректним. Тому доцільно

було б вказати і юридичних осіб як суб'єктів благодійної діяльності. З огляду на це, правильним видається внести зміни до законодавчого визначення, використавши для позначення суб'єктів термін «благодійник», запропонована у ст. 1 Закону дефініція якого є достатньо точною та розгорнутою. Під благодійником розуміється «дієздатна фізична особа або юридична особа приватного права (у тому числі благодійна організація), яка добровільно здійснює один чи декілька видів благодійної діяльності» [249].

Крім цього, передача майна від благодійника, виходячи із природи цієї підтримки, здійснюється не з метою одержання прибутку та сплати винагороди. Проте, чи може воно надаватись, припустимо, на пільгових умовах, із певною знижкою? Очевидно, що так. Виходячи із цього, варто доповнити текст визначення словами «окрім випадків, коли таке майно передається на пільгових умовах».

Отже, благодійна діяльність – це одноразова чи систематична участь благодійника у наданні майнової (фінансової) допомоги або здійсненні обслуговування, виконання інших робіт для досягнення визначених законодавством цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику (окрім випадків, коли таке майно передається на пільгових умовах) від імені або за дорученням бенефіціара [58, с. 67].

Соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальні послуги і подолання бідності, допомога постраждалим внаслідок катастроф, збройних конфліктів і нещасних випадків, а також біженцям та особам, які перебувають у складних життєвих обставинах – займають вагоме місце серед основних сфер, на які спрямована благодійність, що передбачено у ст. 3 Закону.

Аналіз змісту Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» дає підстави стверджувати, що зазначений акт, передусім, містить норми цивільного права (засади діяльності, порядок створення та функціонування, припинення благодійних організацій тощо), крім того, є посилання на Цивільний кодекс України як один із основних актів, яким регулюються суспільні відносини у досліджуваній сфері (ст. 2). У Законі також

є норми господарського права (щодо управління благодійними організаціями, особливого правового статусу благодійних організацій через їх неприбутковий характер тощо) та фінансового права (наприклад, стосовно пільг у сфері оподаткування). Проте, враховуючи соціально-орієнтовану природу власне явища благодійництва – здійснення фінансової чи іншої підтримки, мета якої полягає у забезпеченні покращення матеріального чи соціального становища тих чи інших категорій осіб, окремих громадян, необхідним вбачається розширення змісту акту нормами права соціального забезпечення.

Видається доцільним доповнити Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» окремою статтею із визначенням сфер соціального захисту, на які поширюється благодійність, виклавши її у такій редакції: «1. Благодійна діяльність у сфері соціального захисту включає соціальну підтримку малозабезпечених осіб; соціальну реабілітацію безробітних, осіб з інвалідністю, інших осіб, які через свої фізичні чи інтелектуальні особливості, інші обставини не можуть самостійно реалізувати свої права та законні інтереси; надання допомоги постраждалим в результаті стихійних лих, катастроф природного чи техногенного характеру, соціальних, національних, релігійних конфліктів, жертвам репресій, біженцям, внутрішньо переміщеним особам; сприяння укріплення престижу та ролі сім'ї в суспільстві; захист материнства, дитинства, батьківства; соціальну реабілітацію дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, безпритульних дітей, інших дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах; надання безкоштовної юридичної та правової допомоги. 2. Законами України можуть визначатися додаткові напрями благодійної діяльності у сфері соціального захисту». Крім цього, доцільним було б закріпити в зазначеному Законі України порядок здійснення соціального обслуговування або надання матеріальної підтримки (наприклад, форму та умови договору, порядок фінансування надання послуги чи речі, іншого майна тощо) [56, с. 174-175].

Не достатньо врегульованими є окремі аспекти реалізації благодійних програм, під якими, відповідно до ст. 1 Закону, розуміється комплекс заходів, у визначених профільним Законом сферах. Існуючі норми щодо цього питання

розпорошені по законодавству, яке містить непоодинокі прогалини. Так, доцільним вбачається розкрити порядок прийняття благодійних програм, їх виконання, закріпити джерела фінансування, строки реалізації тощо. Необхідним є також висвітлення їх змісту, що важко зробити, ґрунтуючись на легальній дефініції цього терміну. По суті благодійна програма є розрахунком коштів, які повинні надійти та які планується витратити. Враховуючи її найвагоміше значення в усьому процесі реалізації надання благодійної допомоги, необхідність визначення на законодавчому рівні детального та всебічного врегулювання цих відносин не викликає сумнівів.

Окремим проблемним питанням є визначення форм та видів благодійної діяльності, адже аналіз нормативної бази дає підстави вказувати на підміну цих понять.

Досягти в цілому якісних змін у законодавстві можливо, передусім, ретельно дослідивши базові поняття, описавши їх природу, усунувши неточності у розумінні. Окремі категорії, які, на перший погляд, можуть видаватися тотожними, в дійсності можуть бути, наприклад, вужчими чи ширшими за змістом поняттями. Внести ясність та вирішити зазначену проблему дозволить розкриття переліку та опис форм та видів благодійної діяльності, які реалізуються в сьогоднішніх реаліях, шляхом здійснення їх класифікації.

Поряд із поняттям благодійності (благодійної діяльності) використовуються інші терміни, наприклад, меценатство, волонтерство, спонсорство, гуманітарна допомога тощо, які називають формами, видами, засобами здійснення благодійності. Варто визначити їх зміст та співвідношення.

У Законі України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» (ст. 5) йдеться про такі види благодійної діяльності: «1) безоплатну передачу у власність бенефіціарів коштів, іншого майна, а також безоплатне відступлення бенефіціарам майнових прав; 2) безоплатну передачу бенефіціарам права користування та інших речових прав на майно і майнові права; 3) безоплатну передачу бенефіціарам доходів від майна і майнових прав; 4) безоплатне надання послуг та виконання робіт на користь бенефіціарів; 5) благодійну спільну діяльність та виконання інших контрактів (договорів) про благодійну діяльність;

6) публічний збір благодійних пожертв; 7) управління благодійними ендавментами; 8) виконання заповітів, заповідальних відказів і спадкових договорів для благодійної діяльності; 9) проведення благодійних аукціонів, негрошових лотерей, конкурсів та інших благодійних заходів, не заборонених законом [249]. Крім цього, даний перелік не є обмеженим. У літературі зустрічаються думки, що більш доцільним було б зазначені заходи підтримки називати «способами реалізації благодійної діяльності» [166, с. 66].

Видається, що види благодійної діяльності по суті і є способами її реалізації, тому змінювати термін не доречно. Але слід доповнити їх низку, закріплену у ст. 5, такими видами, як благодійна пожертва, благодійна допомога, благодійний грант, благодійний внесок.

Окремі норми у згаданому Законі України присвячуються меценатській діяльності, яка визначається «благодійною діяльністю у сферах освіти, фізичної культури і спорту, культури та мистецтва, охорони культурної спадщини, науки і наукових досліджень» (ст. 1). По суті вона є видом (або частиною/напрямом) благодійної діяльності.

На думку В.О. Руских, ця діяльність з-поміж благодійницької в цілому вирізняється своєю соціально-культурною метою – збереження та розвиток культурного надбання. Крім того, мотивами благодійної діяльності є милосердя та співчуття, а меценатства – протекціонізм та суспільна підтримка [307, с. 186]. Меценатство – вагоме джерело підтримки держави недержавним сектором, у той час, коли участі держави не достатньо. Видається, що меценатська діяльність є формою благодійної діяльності.

Ст. 1 Закону України «Про волонтерську діяльність» від 19 квітня 2011 року № 3236-VI волонтерська діяльність розуміється формою благодійної діяльності – «добровільною, соціально спрямованою, неприбутковою діяльністю, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги» [250].

Волонтерська діяльність в сучасних умовах стала для України дуже поширеним явищем. Зроблений акцент на цьому був навіть українською владою. Постановою Верховної Ради України від 17.01.2017 року № 1822-VIII було

започатковано нове свято – День українського добровольця. В період дії воєнного стану волонтерська діяльність стала вагомим інструментом недержавного соціального захисту.

Проте, з огляду на порівняно недавнє законодавче окреслення досліджуваних суспільних відносин, стверджувати про досконаліть нормативно-правової бази у сфері волонтерської діяльності ще зарано. Крім цього, недостатньо опрацьованою є проблематика волонтерства в спеціальній літературі: окремі проблеми висвітлені фрагментарно; немає єдності серед науковців щодо юридичної природи цього явища тощо [429, с. 263].

У літературі, засобах масової інформації люди, які безкорисливо допомагають нужденним або беруть активну участь у масових заходах, сприяючи їх проведенню, називають по-різному: добровольці, волонтери, охочі допомогти тощо (volunteer, humanitarian, voluntary servant, etc.).

Праця волонтерів, частіше за все, полягає у виконанні громадських робіт, організації різних масових заходів (концертів, збору коштів на потреби суспільства або окремих осіб), наданні особистої нематеріальної допомоги людям, організаціям тощо. Волонтерська діяльність, у дисертації К.О. Сидоренко [328], присвяченій адміністративно-правовому регулюванню цієї сфери, розкривається як «пожертва у натуральній формі» – у вигляді часу та праці.

Це поняття закріплене у законодавстві. У ст. 1 Закону України «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2011 р. № 3236-VI зазначається, що «волонтерська діяльність – добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги. Волонтерська допомога – це роботи та послуги, що безоплатно виконуються і надаються волонтерами. Волонтерська діяльність є формою благодійної діяльності». Волонтер, згідно зі ст. 7 Закону, «фізична особа, яка добровільно здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги» [250]. Зазначене наштовхує на наступні міркування щодо доцільності вживати терміни «неприбутковість», «безоплатність» чи, можливо, «безкорисливість», їх тотожність чи відмінність.

В англійській мові, наприклад, вживаються різні за значенням терміни: «non-profitability»/ «free of charge» /«disinterestedly». Вочевидь, перший – пов'язаний із підприємницькою та непідприємницькою діяльністю, другий – означає не отримання чогось (коштів) за певний свій вклад, третій – не переслідування якогось матеріального інтересу, не бажання отримання нагороди, визнання, похвали тощо. Задля уникнення можливості вкладати різний зміст у вживані в законодавчих визначеннях означення, видається доцільним застосовувати єдину характеристику «безкорисливо», яка буде максимально широкою та охоплюватиме і ознаки безоплатності, і неприбутковості, і відсутність якогось матеріального інтересу в особи-надавача. Враховуючи зазначене, доцільно внести зміни до абзацу першого частини першої статті 1 Закону України «Про волонтерську діяльність», замінивши слова «неприбуткову діяльність» на «безкорисливу» у визначенні волонтерської діяльності, виклавши його у такій редакції: «Волонтерська діяльність – добровільна, соціально спрямована, безкорислива діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги» та «безоплатно» у визначенні волонтерської допомоги в абзаці другому частини першої статті 1 на «безкорисливо», виклавши його у такій редакції: «Волонтерська допомога – роботи та послуги, що безкорисливо виконуються і надаються волонтерами» [212, с. 115].

У процесі визначення волонтерської діяльності в Україні корисним буде звернутись до законодавчих напрацювань деяких зарубіжних країн.

У статті 2 Закону Республіки Молдова «О волонтерстве» № 121 № 121/2010 під волонтерством пропонується розуміти добровільну участь у наданні послуг, знань, вмінь чи в праці у сфері суспільно корисної діяльності за власною ініціативою особи, яка називається волонтером. Воно може здійснюватися як за договором, так і без. Зазначена дефініція видається дещо спірною, адже містить зайву деталізацію, враховуючи яку, можна некоректно припустити, наприклад, що надання послуг чи виконання роботи здійснюється без будь-яких знань чи вмінь.

Волонтерська діяльність за Законом Республіки Казахстан «О волонтерской деятельности» від 30.12.2016 р. № 42-VI ЗРК представлена як

добровільна соціально направлена виконувана за власним волевиявленням суспільно корисна діяльність, яка здійснюється на безоплатній основі [202]. Заслуговує на увагу виділення у Законі особливого виду волонтерства – «корпоративного», під яким пропонується розуміти колективну участь співробітників певної організації у різних волонтерських програмах (проєктах) і волонтерських акціях за підтримки своєї організації. На нашу думку, запровадження корпоративного волонтерства на законодавчому рівні в Україні позитивно позначилось би на поширенні досліджуваного явища в цілому, надало б ще більшій популяризації його серед населення, а тому у цій частині національне законодавство також варто було б вдосконалити.

Позитивним у Законі Республіки Казахстан є виділення форм та видів волонтерської діяльності. Наприклад, згідно зі ст. 6 такими формами є: індивідуальна волонтерська діяльність; волонтерська діяльність у складі групи волонтерів; корпоративне волонтерство та волонтерська діяльність через волонтерську організацію. В Законі України «Про волонтерську діяльність» закріплене положення про право отримувача допомоги на вибір форми надання волонтерської допомоги, у той час як такі форми не розкриваються. А тому, доцільним було б Україні імплементувати у цій частині досвід Республіки Казахстан, закріпивши такі форми.

Крім цього, в у ст. 6 Закону Республіки Казахстан «О волонтерской деятельности» розкриваються види волонтерської діяльності. У частині третій ст. 1 Закону України «Про волонтерську діяльність» їх позначають «напрямами волонтерської діяльності», коло яких видається доцільним розширити, додавши «проведення заходів з популяризації здорового способу життя, профілактики соціально значимих захворювань», «участь в пошуку людей, які зникли без вісти».

Дослідження положень Закону України «Про волонтерську діяльність» дозволяє дійти висновків про недостатню врегульованість саме процесу надання волонтерської допомоги. Враховуючи це, доцільним була б імплементація практики Республіки Казахстан у національну практику, у якій крім волонтерів та волонтерських організацій, також в процесі здійснення досліджуваної

діяльності беруть участь і інші суб'єкти з відповідним колом повноважень. Такими є координатор (ст. 13) та організатор (ст. 15). Їх участь оптимізує роботу волонтерів, сприятиме їй та в цілому позитивно впливатиме на пошук та залучення осіб, які будуть її здійснювати [212, с. 116].

Питання визначення поняття та змісту волонтерської діяльності не залишилось без уваги сучасних науковців-представників різних галузей знань.

В.І. Дибайло та Ш.Е. Малеріус трактують поняття «волонтерська діяльність» як вчинки людини, що не приносять їй матеріальної користі, як її добровільну діяльність з метою поліпшення добробуту певної спільноти чи суспільства [297, с. 15-20]. Такі вчинки можуть набувати будь-якої ваги – від елементарної підтримки до надзусиль, орієнтованих на розв'язання конфліктів у суспільстві та проблем бідності.

О.В. Безпалько волонтерську діяльність вважає феноменом громадянської участі в суспільно корисних справах, спосіб загальної співпраці та ефективний механізм вирішення актуальних суспільних проблем [8, с. 128-137].

Для юридичної науки найбільш цінним є розуміння волонтерської діяльності в якості однієї із форм благодійної діяльності, яка являє одноразову чи систематичну участь благодійника у наданні майнової (фінансової) допомоги або здійсненні обслуговування, виконання інших робіт для досягнення визначених законодавством цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику (окрім випадків, коли таке майно передається на пільгових умовах) від імені або за дорученням бенефіціара. Слід акцентувати увагу, що ототожнювати благодійність і волонтерську діяльність некоректно, адже співвідносяться ці поняття як ціле і частина [432, с. 265].

Р.А. Сербин пропонує визначати поняття волонтерської діяльності через її характерні ознаки: 1) вона є повністю добровільною; 2) здійснюється за рахунок власного вільного часу; 3) має форму громадської участі у суспільних справах; 4) здійснюється шляхом надання допомоги іншому; 5) її здійснюють суб'єкти, котрі є членами відповідної волонтерської організації або волонтерами; 6) її правовою підставою є укладання договорів про надання волонтерської допомоги

та щодо провадження волонтерської діяльності; 7) вона здійснюється без очікуваної фінансової винагороди на підставі мотиваційних, спонукальних переконань [308, с. 49]. У цілому зазначені ознаки визначені досить вдало, проте спірними є дві, вказані останніми. Про безкоштовність і безкорисність у цій роботі зазначалося раніше. Так, діяльність є волонтерською, якщо нею не переслідується фінансовий інтерес, будь-яка інша вигода, а лише альтруїстичні міркування. Крім цього, відповідно, до частини другої ст. 5 Закону України «Про волонтерську діяльність», «організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, мають право: провадити діяльність із укладенням договору про провадження волонтерської діяльності з волонтером або без такого договору у порядку, визначеному Законом» [250].

Найбільшого значення в умовах війни набувають такі прояви благодійної діяльності, як гуманітарна допомога та миротворча діяльність, які також варто дослідити в процесі визначення переліку форм благодійної діяльності.

У ст. 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу» від 22 жовтня 1999 року № 1192-XIV надається розгорнуте визначення цього поняття, яке зводиться до розуміння її як «цільової адресної безоплатної допомоги в грошовій або натуральній формі, у вигляді виконання робіт чи надання послуг…» [259, с. 263]. Конкретної вказівки на те, що вона є формою благодійної діяльності (як, наприклад, із волонтерською діяльністю) у Законі України немає, не вживається також термін «гуманітарна діяльність», що свідчить про відсутність єдності у підходах законодавця при формуванні тексту законодавства.

У спеціальній літературі в загальному йдеться про гуманітарну діяльність як про діяльність, яка сфокусована навколо людської особистості, прав людини, свобод та інтересів. Слушно про висновує Р.А. Сербин, зазначаючи, що це «процес взаємодії суб’єкта і об’єкта такої діяльності з метою створення можливості для виживання людей шляхом подолання наслідків стихійного лиха, техногенної катастрофи, протидії збройному конфлікту або іншим надзвичайним подіям» [308, с. 50].

Доцільним видається внести зміни до Закону України «Про гуманітарну допомогу», доповнивши частину першу статті першої Закону пунктом 1-1,

закріпивши поняття гуманітарної діяльності у такій редакції: «гуманітарна діяльність – добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється донорами шляхом надання гуманітарної допомоги».

Зі змісту положень акту випливає, що гуманітарна діяльність є формою благодійної діяльності, а тому пропонуємо для ясності також розширити пункт 1-1 вказівкою про те, що «гуманітарна діяльність є формою благодійної діяльності» (аналогічно до підходу, якого притримається законодавець Законі України «Про волонтерську діяльність») [65, с. 140].

Така діяльність може здійснюватися у таких сферах, як протидія стихійним лихам, надзвичайним ситуаціям, військовим конфліктам тощо [308, с. 49]. В центрі будь-якої гуманітарної діяльності – людська особистість. Вона спрямована на забезпечення прав, свобод та інших інтересів людини, що головне – виживання людини та її спільнот під час цих подій.

Як було доведено вище, в рамках гуманітарної діяльності здійснюється надання гуманітарної допомоги.

Розкриття змісту поняття гуманітарної допомоги знайшло висвітлення у спеціальній літературі. Найчастіше під нею пропонують розуміти допомогу, надання якої населенню здійснюється на добровільних засадах, у випадках надзвичайних ситуацій різної природи без прагнення до будь-якої фінансової або політичної вигоди з метою полегшення поневірянь і складного становища постраждалих.

Р.А. Сербин розширює наведене визначення, роблячи акцент на тому, що така діяльність може реалізуватися як на національному, так і на міжнародному рівнях [308, с. 50].

Водночас О.Ю. Літвіна та В.О. Чепурнов гуманітарну допомогу називають специфічною формою благодійної діяльності. Такого ж підходу дотримується Я.М. Буздуган, відзначаючи про доцільність закріпити досліджуване поняття у ст. 1 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [30]. Видається, більш доцільним було б закріпити вказане визначення у спеціальному Законі України, присвяченому цій формі благодійної діяльності, адже, переважно, норми, спрямовані на врегулювання відносин із кожної з форм,

закріплені у спеціальних законах, які застосовуються додатково до базового у сфері благодійної діяльності, де, переважно, містяться дефініції цих форм, а тому, такого ж підходу логічно дотримуватись і у цьому випадку.

Тож, ознаками гуманітарної діяльності є те, що вона є особливою формою благодійної діяльності, спрямована на виживання окремих осіб або цілих суспільних груп, має за мету забезпечення прав і свобод людини, надається у виді адресної безоплатної допомоги, направлена на протидію різним екстраординарним ситуаціям, здійснюється на міжнародному та національному рівнях [73, с. 475].

Одними із важливих цілей здійснення гуманітарної діяльності, як слушно відзначає Р.А. Сербин, є забезпечення порятунку особам-жертвам збройних конфліктів, надання продуктів харчування, одягу, медичної допомоги, забезпечення зброєю, боєприпасами, транспортом, відновлення економічної забезпеченості постраждалих осіб, ремонт та відновлення інфраструктури, надання допомоги у вигляді робіт чи послуг тощо [308, с. 50].

Поряд із гуманітарною допомогою нерідко вживається термін «миротворча діяльність». Досліджувані правові категорії частіше за все у теорії права використовуються в процесі розкриття напрямів, видів, інколи – форм благодійної діяльності. Ототожненню понять сприяє існування в рамках міжнародного права права на гуманітарну допомогу під час збройного конфлікту [5, с. 94].

Наприклад, Р.А. Сербин, розкриваючи суб’єктів у благодійній сфері, в залежності від природи та змісту такої діяльності, форми та сфери її здійснення, напрямів її надання, пропонує суб’єктів диференціювати за групами, виділяючи: 1) загальносоціальну: волонтерська, гуманітарна, донорська, трансплантаційна діяльність; 2) освітньо-культурну: меценатська діяльність; 3) релігійно-духовну: філантропічна діяльність, альтруїзм; 4) миротворчу діяльність [310, с. 16]. Незважаючи, в цілому, на фрагментарність та деякою мірою умовність розмежувань в рамках цієї класифікації через, приміром, залишення без уваги таких важливих форм благодійної діяльності, як місіонерство, можливість віднесення окремих її напрямів до кількох груп одночасно, важливим для цього

дослідження є розмежування гуманітарної допомоги та миротворчої діяльності, що дає підстави виснувати про їх самостійні ролі.

На думку О. Гогоші, сучасні миротворчі операції проводяться для вирішення різноманітних завдань у цивільній сфері та орієнтовані на підтримку та забезпечення прав людини, проведення виборів, роззброєння, демобілізацію, розчищення територій від мін і надання допомоги правоохоронним інститутам, а також включають гуманітарну допомогу, яку надають різноманітні міжнародні та неурядові організації. Такий тип діяльності вчений пропонує називати комплексними миротворчими операціями [44, с. 125.]. Видається, співвідношення миротворчої діяльності із гуманітарною допомогою як загального і частини, як пропонується вченим, є спірним. Проте чітке їх розмежування буде здійснити нелегко через, зокрема, переважно надання гуманітарної допомоги саме під час збройного конфлікту, що стало особливо актуальним і для України з початку 2014 року [5, с. 93]. Визначити співвідношення досліджуваних понять стане можливим лише завдяки розкриттю їх змісту.

Поряд із терміном «миротворча діяльність» нерідко використовуються і інші: «миротворчість», «миротворча операція» або «операція з підтримання миру», що вживаються як синоніми. Більше того, додатково використовуються терміни «заходи», «дії», «операції» тощо.

До сьогодні однозначної термінології у сфері миротворчості навіть в документах ООН немає. Державами-учасницями використовуються власні поняття і визначення. Крім цього, на рівні міжнародної практики сформувалась численна сукупність термінів, якими позначаються різні форми миротворчих операції і дій, що також ускладнює єдине розуміння концептуальних питань миротворчості [221, с. 38-39].

В офіційних матеріалах Департаменту операцій з підтримання миру ООН під «миротворчістю» або «миротворчою діяльністю» розуміється застосування політиками, дипломатами, відомими суспільними і державними діячами, представниками Генерального секретаря ООН дипломатичних методів з метою переконання сторін конфлікту зупинити військові дії і за допомогою переговорів

досягти мирного врегулювання спору [221, с. 42]. Така діяльність базується на чітко визначених принципах та правилах.

Миротворчу діяльність видається можливим прирівнювати до непрямих соціальних послуг, хоча й специфічної природи (концепцію яких було запропоновано Н.Б. Болотіною [17, с. 70]), які надаються в рамках недержавного соціального забезпечення, адже вони спрямовані не на конкретного отримувача, а на певну суспільну групу в цілому, яка потребує пом'якшення або ліквідації впливу різних соціальних ризиків, профілактику їх виникнення.

Отже, гуманітарна допомога та миротворча діяльність не співвідносяться ні як загальне і частина, ні навпаки. Водночас вони не є абсолютно незалежними одне від одного, ці терміни – самостійні явища, які перетинаються в частині умов (цілей, особливостей надання). Їх метою є боротьба із соціальними ризиками в умовах збройного конфлікту. Виражаються вони у наданні матеріальних благ та виконанні певної роботи (наданні послуг).

Миротворча благодійна практика – допомога мирному населенню, шляхом надання їжі, одягу, речей першої необхідності на території проведення воєнних дій миротворчими організаціями або у регіонах, які потерпіли стихійні лиха та катастрофи.

Я.М. Буздуган додає до цього переліку місіонерство (щось на зразок соціальних послуг, які полягають у «підтримці словом з метою вселити віру та надію у душі тих, хто їх втратив») [29] та лікарняні каси, що є відокремленими від закладів охорони здоров'я самостійними структурами у виді добровільних об'єднань фізичних і юридичних осіб, яким властивий спільний інтерес – надання медичної допомоги своїм членам, забезпечення ліками [30, с. 5].

У Законі України «Про рекламу» від 3 липня 1996 року № 270/96-ВР закріплюється поняття спонсорства як «добровільної матеріальної, фінансової, організаційної та іншої підтримки фізичними та юридичними особами будь-якої діяльності з метою популяризації виключно свого імені, найменування, свого знаку для товарів і послуг» [276]. Із визначення видається можливим припустити про існування корисливого характеру цієї діяльності, а отже відзначати про

милосердну її основу є некоректно. Таким чином, спонсорство взагалі не є формою благодійної діяльності.

Щодо проаналізованих категорії законодавець використовує різні терміни «вид», «форма», «різновид» тощо, не надаючи особливого значення доцільності їх застосування. Видається, що вид і форма співвідносяться як частина і ціле. Тобто в рамках окремої форми благодійної діяльності можуть надаватись різні види благодійної діяльності. Припустимо, в рамках волонтерської діяльності може здійснюватися безоплатне надання послуг та виконання робіт, гуманітарна діяльність може здійснюватися шляхом надання гуманітарної допомоги у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, виконання робіт, надання послуг тощо. Варто зазначити, що у ст. 5 Закону України «Про благодійну діяльність» згадуються види в інших формулюваннях, проте їх зміст зводиться до згаданих нами вище.

Немає єдності у визначенні переліку форм і видів благодійної діяльності і серед науковців.

О.В. Марченко вказує, що благодійність може здійснюватися у таких формах, як: меценатство; волонтерська діяльність; гуманітарна допомога; миротворча благодійна практика; донорство [166, с. 66]. Варто розкрити ті поняття, які ще не були охарактеризовані.

Віднесення донорства до форм благодійної вперше згадується саме у роботах О.В. Марченко [167, с. 66], хоча наукова позиція щодо виокремлення донорства як діяльності, яка може вважатися благодійною, не популярна у наукових колах. Більше того, і Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 р. № 5073-VI як спеціальний законодавчий акт у цій сфері не містить вказівку на це. Зазначене зумовлює необхідність звернути особливу увагу на досліджуване поняття, адже існує прогалина, яка потребує бути заповненою [55, с. 551].

Донорська та трансплантаційна діяльність досить розвинені у країнах Європи. Такі справи вважаються престижними та цінними.

В Україні за показником 2015 року заготовлено 9,1 мл крові на одну особу, тоді як Всесвітня організація охорони здоров’я стверджує, що ця доза повинна

становити не менше 15 мл. За статистичними даними, лише 18 осіб із тисячі в країні здають кров [95].

Найбільш відомою в державі благодійною організацією, яка займається донорською діяльністю, є Благодійний Фонд «Донор-ОМ», який є неприбутковим фондом, що об'єднує благодійників, донорів, бенефіціарів (реципієнтів) і лікарів, небайдужих людей, молодь та інших осіб. Фонд активно співпрацює із органами державної влади та місцевого самоврядування [360].

У попередньому Законі України «Про донорство крові та її компонентів» від 23.06.1995 р. № 239/95-ВР (втратив чинність) донорство крові та її компонентів пропонувалось розглядати як «добровільний акт волевиявлення людини, що полягає у даванні крові або її компонентів для подальшого безпосереднього використання їх для лікування, виготовлення відповідних лікарських препаратів або використання у наукових дослідженнях» [251]. Зміст зазначеного дозволяє відносити донорство до прояву благодійності. Але варто звернути увагу на те, що положення ст. 2 Закону містило важливу характеристику донорства, яка потребують уточнення – це стосується того, що донор самостійно визначає, чи надавати кров та (або) її компоненти на платній чи безоплатній основі.

Новий спеціальний Закон України «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові» від 30 вересня 2020 року№ 931-IX [248], своєю чергою, розрізняє добровільне безоплатне донорство та донорство крові та компонентів крові (зміст терміну близький до того, який розкривався вище). Водночас саме добровільне безоплатне донорство варто розглядати формою благодійної діяльності. А відтак, до видів благодійної діяльності, закріплених у ст. 5 Закону України «Про благодійну діяльність і благодійні організації», слід додати пункт 10 «донація крові та/або компонентів крові». Таке доповнення не суперечитиме положенням ст. 3 Закону, де серед сфер благодійної діяльності закріплюється охорона здоров'я [214, с. 98] .

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові» від 30 вересня 2020 року № 931-IX, «добровільне безоплатне донорство – здійснення донором донації крові та/або компонентів крові з

особистої волі та без отримання грошової винагороди за таку донацію (у формі готівкових коштів чи в будь-якій іншій формі, що може вважатися еквівалентом грошей), крім невеликих сувенірів, легких закусок та відшкодування витрат на дорогу» [248].

Донорство, крім крові та її компонентів, передбачає передачу і інших «об'єктів». Законом України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 17.05.2018 р. № 2427-VIII закріплюється, що «донор анатомічних матеріалів людини – живий донор чи донор-труп, у якого в установленому Законом порядку вилучаються анатомічні матеріали для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів; анатомічні матеріали – органи (їх частини), тканини, анатомічні утворення, клітини людини або тварини, фетальні матеріали людини» [266]. Серед основних принципів трансплантації (ст. 4) важливе місце в ракурсі нашого дослідження посідають добровільність та безоплатність (крім гемопоетичних стовбурових клітин). Таке донорство здійснюється безоплатно (за бажанням донора) або на умовах грошової компенсації державою живому донору гемопоетичних стовбурових клітин витрат, пов'язаних зі здійсненням донорства, відповідно до положення ст. 15. Важливими є положення ст. 20 Законом України про заборону торгівлі анатомічними матеріалами людини та їх рекламування, укладання або пропозиція укласти договір купівлі-продажу (крім зазначеного вище винятку).

Україна приєдналася до міжнародно-правових актів, де також вказується на безоплатність такого виду донорства, наприклад Декларації про трансплантацію органів людини 1987 р., Положення про торгівлю живими органами 1985 р., Конвенції про права людини і біомедицину 1996 р.

На думку А. Внукової, специфікою цього виду донорства є те, що взяття гомотрансплантанта (за винятком анатомічних матеріалів, здатних до регенерації) у живого донора може відбуватися зокрема у випадках, коли реципієнт і донор є близькими родичами (їх перелік також визначений у згаданому Законі) або подружньою парою. Тобто, благодійністю видається можливим вважати трансплантацію анатомічних матеріалів, здатних до регенерації у особи, яка не є близьким родичем реципієнта та відповідає всім

умовам можливої трансплантації [81]. Можна припустити, що така характеристика була виокремлена на підставі аналогії із визначенням волонтерської діяльності, що є формою благодійної діяльності, де зауважується на тому, що безоплатне виконання робіт або надання послуг особами, що здійснюється на основі сімейних, дружніх чи сусідських відносин, не є волонтерською діяльністю (ст. 1 Закону України «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2011 р. № 3236-VI).

Окремо варто розглянути ще один вид донорської діяльності – донорство яйцеклітин (ооцитів), що являє собою безкоштовну, добровільну і благодійну допомогу потенційного донора яйцеклітини невідомому реципієнту. Зазначена допомога не може носити оплатний характер, оскільки здійснюється на засадах безкорисливості та добровільності на користь бездітної пари, хоча на практиці частими є випадки компенсації для таких жінок від приватних медичних закладів, в яких проводиться медичне втручання. Одночасно із цим, слід зазначити, що донор має право на забезпечення, наприклад, продуктами харчування або коштами на їх придбання.

Зазначене вище дозволяє визначати донорство формою благодійної діяльності, за умови, що здійснюється воно безоплатно, добровільно, безкорисливо та усвідомлено. Крім цього, така підтримка повинна виходити за межі сімейних, дружніх, сусідських відносин та здійснюється для досягнення суспільно-значимих цілей. А відтак, п. 10, яким пропонувалось доповнити види благодійної діяльності, закріплені у частині 1 ст. 5 Закону України «Про благодійну діяльність і благодійні організації», слід розширити, виклавши у редакції: «донація крові та/або компонентів крові, трансплантація анатомічних матеріалів людини (органів (їх частин), тканин, анатомічних утворень, клітин людини або тварини, фетальних матеріалів людини)».

Останнє розширено за рахунок визначення анатомічних матеріалів людини, яке закріплене у ст. 1 Закону «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині».

Оригінальним, у порівнянні із висвітленими у літературі науковими позиціями, був підхід законодавця у попередньому спеціальному Законі України

у досліджуваній сфері, який на сьогодні втратив чинність (Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» від 16 вересня 1997 р. № 531/97 – ВР). Благодійна діяльність, на переконання законодавця, здійснювалась у таких організаційно-правових формах: членська благодійна організація, благодійний фонд, благодійна установа, інші благодійні організації (фундації, місії, ліги тощо) (ст. 6). Проте законодавець не розкривав свого часу і не розкриває зараз змісту кожної із перелічених форм, що, як слушно зазначає О.Ю. Літвіна, суттєво ускладнює на практиці процес прийняття рішення про вибір засновником тієї чи іншої форми [157, с. 75]. В дійсності, навіть якщо брати за основу цю класифікацію, перелік форм здійснення благодійної діяльності значно ширший, ґрунтуючись на тих її напрямках, які зазначені в інших законах (громадські об’єднання, волонтерські організації тощо).

Як відзначає Р.А. Сербин, у науковій літературі не завжди згодні із тим, що волонтерство, меценатство тощо є формами благодійництва, своєю чергою, зазначається, що це саме види благодійництва. Щодо цього вчений зазначає, що благодійництво – це суспільне явище, яке полягає в добровільній безкорисливій моральній, матеріальній та організаційній допомозі нужденним, яку надають фізичні та юридичні особи на принципах верховенства права, законності, милосердя, моральності, гуманізму та взаємодопомоги. Зміст досліджуваного явища знаходить виявлення як раз через окремі форми, тобто зовнішні прояви, а саме через: волонтерство, благодійність, меценатство тощо. У той же час, вид – це систематизаційна одиниця, якою охоплюються предмети та діяльність за спільними ознаками. Благодійність, волонтерство, меценатство мають спільні ознаки, що характеризують їх і дають можливість стверджувати, що вони є одним родовим явищем – благодійництвом [308, с. 47]. Отже, не є хибним стверджувати, що благодійність, волонтерство, меценатство можуть виступати у двох ролях – як форма і вид благодійництва. Зрештою, форма діяльності – це зовнішній бік будь-якого функціонування, тобто система його однорідних дій, здійснюваних у певних організаційних межах, визначених законодавством.

Впорядкувати будь-які об’єкти, явища, процеси, характеристики тощо можна, здійснивши їх класифікацію, найважливішим завданням якої є з’єднання

різних елементів, що часто можуть суперечити один одному, пошук таких суперечностей і їх усунення, а потім – формування уніфікованої, чіткої, єдиної, логічної, доступної для розуміння системи. Для здійснення класифікації фундаментальне значення має обрання вдалих критеріїв для розмежування елементів усієї існуючої сукупності, чому свого часу присвячувало увагу багато правників.

Найбільш розгорнутою видається класифікація, запропонована О.В. Марченко. Вчена пропонує класифікувати благодійність за різноманітними критеріями, наприклад: а) залежно від форми благодійної діяльності: меценатство, гуманітарна допомога, донорство, миротворча благодійна практика; б) типу організації: справжні, девіантні; в) кількості учасників: одноособова, колективна, групова; г) віку суб'єктів-отримувачів: молодь, особи середнього та похилого віку; д) способу реалізації благодійної діяльності: благодійна пожертва, допомога, внесок, гранд; е) сфери: освіта, охорона здоров'я, охорона навколишнього середовища, тварин, екологія, запобігання природним і техногенним катастрофам та ліквідація їх наслідків, допомога постраждалим внаслідок катастроф, збройних конфліктів, нещасних випадків, а також біженцям та особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, опіка і піклування, законне представництво, правова допомога, наука і наукові дослідження, спорт і фізична культура, права людини і громадянина, основоположні свободи, розвиток територіальних громад, розвиток міжнародної співпраці, стимулювання економічного росту і розвитку, сприяння здійсненню соціальних програм різного рівня [166, с. 66]. В цілому зазначене заслуговує підтримки із поправкою лише на те, що перелік форм, видається, є дещо іншим.

У літературі зустрічається й інша класифікація, яка стосується суб'єктів, які надають благодійну допомогу, в основу якої покладені природа й зміст благодійної діяльності, її форми та сфери здійснення, а також напрями надання благодійної допомоги. Р.А. Сербиним благодійну допомогу пропонується диференціювати на: 1) загальносоціальну: волонтерську, гуманітарну, донорську, трансплантаційну діяльність; 2) освітньо-культурну: меценатську

діяльність; 3) релігійно-духовну: філантропічну діяльність; альтруїзм; 4) миротворчу діяльність [325, с. 16].

Незважаючи на наявну у правовій літературі дискусію щодо форм та видів благодійної діяльності, видається, що найбільш доречно благодійність визначати з точки зору цілей, які формують основу існування цього феномену, не обмежуючись формами, видами, способами, методами її здійснення. Але, для досягнення чіткості у законодавстві, необхідно було б закріпити у Законі України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» окрему статтю із переліком форм благодійної діяльності в такій редакції: «Благодійна діяльність здійснюється у таких формах, як волонтерська діяльність, гуманітарна діяльність, меценатство, донорство та трансплантаційна діяльність, миротворча діяльність та інші, не заборонені законом форми». Видається доцільним внесення відповідних змін у статті спеціальних законів, присвячених по суті окремим формам благодійної діяльності, вказавши, що вони є формами, а не видом (різновидом) благодійної діяльності, як це повсякчас зазначається у чинному законодавстві.

3.3 Недержавні соціальні послуги

Відповідно до Цілей сталого розвитку (2015-2030), представлених на Саміті ООН у вересні 2015 року, які були підтримані Указом Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019 [284] та відтоді повинні бути враховані при формуванні державної політики, боротьба із бідністю, питання подолання нерівності, покращення рівня життя населення та розширення соціальної інфраструктури, гарантування доступності базових послуг для всіх і кожного, забезпечення можливостей для самореалізації в умовах безпеки – головний пріоритет усього міжнародного співтовариства [226], частиною якого є Україна.

У ст. 14 Європейської соціальної хартії (переглянутої) «Право на доступ до соціальних послуг» закріплюються зобов’язання сторін у цій сфері: 1) застосовувати методи соціальної роботи для сприяння роботі служб, які допомагають у досягненні добробуту та розвитку окремих осіб або соціальних

груп, адаптувати їх до умов соціального середовища; 2) надавати підтримку окремим особам, волонтерам та іншим організаціям в участі по створенню та функціонуванню таких послуг [102].

Раніше надання соціальних послуг здійснювалось виключно через систему установ державної та комунальної власності, яка була досить розгалуженою та слугувала, як декларувалося, «гарантією доступності та належного забезпечення безоплатної підтримки тих, хто цього потребував» [51, с. 787]. Ідеї колективного виховання та захисту, централізація, стандартний, уніфікований, без врахування потреб місцевості, структури населення та реальних його потреб підхід до визначення видів та обсягу послуг, в основу якого були покладені виключно фінансові можливості держави, призвів до поступового занепаду мережі бюджетних закладів через її неефективність та виникнення потреби пошуку якщо не альтернатив, то хоча б допоміжних шляхів покращення ситуації [51, с. 787].

Тенденція до скорочення мережі таких установ, розширення кола послуг, які надаються на платній основі, не завжди спроможність держави ефективно виконувати свої зобов'язання щодо соціального забезпечення в цілому спричинили демонополізацію держави у досліджуваній сфері, виникнення та поступовий розвиток т.з. «ринку соціальних послуг», що стало можливим завдяки закріпленню правових засад для участі суб'єктів недержавного сектору у наданні такої підтримки, запровадженню договірної основи надання соціальних послуг та з низки інших причин [79, с. 213].

Зазначене не означає, що державою соціальні послуги сьогодні вже не надаються, а вказує на ще один прояв поступового утвердження єдності публічного та приватного у праві соціального забезпечення, на що дедалі частіше звертається увага науковців [414, с. 9]. Така взаємодія слугує найбільшій та оптимальній ефективності правового забезпечення існуючих заходів підтримки населення, дозволяє сформувати цілісну узгоджену систему соціального захисту, де одночасно із державним розвиватиметься і недержавний сектор. Вплив держави на останній виявлятиметься у необхідності дотримуватись державних соціальних стандартів та загальних положень законодавства, що позитивно

впливатиме на якість та обсяг соціальних послуг, які надаються, у можливості для органів місцевого самоврядування обирати спосіб організації надання соціальних послуг, створюючи комунальні установи чи замовляючи їх у суб'єктів недержавного сектору [51, с. 787].

Сьогоднішня система соціального захисту України переживає труднощі. Існуючі економічна нестабільність та негативні демографічні перетворення посилюються викликами війни. Забезпечення вище згаданих соціальних стандартів в умовах дефіциту ресурсів стає досить проблемним та висуває необхідність пошуку шляхів зниження навантаження на державний бюджет [436, с. 504]. Одним із можливих варіантів вирішення проблеми може слугувати розширення мережі недержавних надавачів соціальних послуг, яка у теперішній час тільки зароджується.

На цей факт звертається увага у спеціальній літературі. Наприклад, Н.Ф. Романова переконана, що «розвиток недержавних соціальних послуг через запровадження соціального замовлення, реалізацію принципу «гроші ходять за одержувачем», розробку методики визначення ціни послуг сприятимуть формуванню сучасної ефективної системи соціальних послуг в Україні» [298, с. 185].

Н.О. Філіпська вказує на існуючу тенденцію зростання обсягу недержавних соціальних послуг, з-поміж іншого, які надаються за участю іноземних організацій [389, с. 73-74].

Ю.В. Горемикіна пояснює зазначене на багато кращими, у порівнянні із державним сектором, матеріально-технічними умовами надавачів недержавного сектору, не останню роль у створенні яких відіграють іноземні донори, вищим рівнем підготовки та вмотивованості фахівців, які надають послуги та низкою інших факторів [389, с. 73-74].

Важливим моментом, яким було покладено початок вище вказаних змін, стало прийняття Закону України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року № 2671-VIII [279]. Закону України передбачається широка низка нововведень: 1) застосування договору як основного регулятора відносин із надання соціальних послуг; 2) можливість отримувачу самостійно обирати надавача та, відповідно,

із ким зазначений договір укласти; 3) закладено підґрунтя для розбудови системи надавачів саме недержавного сектору та інші [79, с. 214-215].

Згідно зі ст. 17 Закону України «Про соціальні послуги», державні стандарти соціальних послуг поширюються на всіх надавачів незалежно від джерела фінансування на форми власності надавача, що ще раз вказує на рівність усіх надавачів соціальних послуг, згідно з чинним законодавством.

Заслуговує на увагу те, що на практиці власне суб'єктами-надавачами соціальних послуг комунальної чи державної форм власності зазначається про співпрацю із суб'єктами-представниками недержавної сфери. Так, наприклад, на сайті Чернігівського міського територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) вказується, що одним із завдань центру є «встановлення зв'язків та співпраця із підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності, фізичними особами, сім'ями осіб, які отримують соціальні послуги, з метою сприяння в їх наданні» [321].

Коло суб'єктів-надавачів соціальних послуг демонструє тісний зв'язок між благодійною діяльністю, соціальними послугами, соціальним забезпеченням за рахунок роботодавця та деякими іншими видами недержавного соціального забезпечення, що зумовлює необхідність визначити співвідношення між цими поняттями.

Ототожнювати недержавні соціальні послуги із благодійною діяльністю не можна, адже, щонайменше, по-перше, не завжди соціальні послуги надаються безкоштовно (тобто відсутня «благодійна» складова), по-друге, коло надавачів соціальних послуг є ширшим за коло благодійників, хоча й окремі форми благодійної діяльності передбачають саме надання послуг (наприклад, волонтерська діяльність). Отже, ці поняття мають спільне, але і різняться.

Соціальне забезпечення за рахунок роботодавця може виражатись у наданні соціальних послуг (ними може бути, наприклад, санаторно-курортне забезпечення для працівників). Проте, здебільшого, таке забезпечення здійснюється у виді грошових коштів, а тому, видається, ототожнювати ці поняття також не можна. У цьому випадку також доцільно говорити про спільне та відмінне.

У рамках недержавного пенсійного забезпечення соціальні послуги не надаються. Можна припустити, що у випадку, якщо законодавець буде дотримуватись в майбутньому підходу, який використовується у Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», в якому допомога на поховання пенсіонера називається «соціальною послугою» (ст. 9) та передбачить подібну підтримку в рамках недержавного пенсійного забезпечення, можна буде стверджувати і про їх взаємозв'язок, якого на сьогодні між цими видами недержавного соціального забезпечення немає.

Виходячи з цього, недержавні соціальні послуги цілком аргументовано варто виділяти в якості самостійного виду недержавного соціального забезпечення одночасно із недержавним пенсійним забезпеченням, благодійною діяльністю та деякими іншими видами.

Отже, в цілому суб'єктами надання соціальних послуг можуть виступати представники як державного, так і недержавного сектору на рівних умовах. Своєю чергою, отримувати такі послуги можуть особи без врахування факту їх бідності (нужденності, матеріального становища), він впливає лише на необхідність оплати та її розмір. Державні соціальні стандарти розповсюджуються абсолютно на всіх надавачів, незалежно від того, хто їх надає. Правовий статус надавачів та отримувачів послуг додатково до законодавства визначається договором.

Варто зупинитися на тому, що донедавна на рівні теорії права соціального забезпечення відкритою була проблема віднесення послуг, які надаються на договірній основі представниками недержавного сектору, до категорії соціальних. Аргументувався такий підхід тим, що у випадку оплачуваного характеру послуги втрачається її «соціальний компонент». Але фактично отримувати соціальні послуги безкоштовно може обмежене коло осіб, яке передбачається у ст. 28 Закону України «Про соціальні послуги». Всі інші особи можуть отримувати їх за плату. Крім цього, на думку деяких авторів, надання соціальних послуг недержавним сектором має цивільно-правову природу, адже в його основу покладений договір та можливість самостійно встановлювати умови їх надання. Проте договірна основа не вказує на цивільно-правову

природу таких відносин. Досить ґрунтовно доводиться ця думка О.О. Лященко, яка доходить висновків, що договір про надання соціальних послуг є саме соціально-забезпечувальними [160, с. 130].

Важливим аргументом на користь віднесення недержавних соціальних послуг до числа соціальних також є мета їх надання, якою є попередження складних життєвих обставин, припинення чи зниження їх негативного впливу. А тому, видається, надання недержавних соціальних послуг спрямоване на «роботу» із соціальними ризиками, яка здійснюється в межах соціально-забезпечувальних правовідносин.

У процесі надання недержавних послуг, не зважаючи на те, що для нього притаманне укладання договору, втрачається ознака повної добровільності та можливості встановлювати зміст зобов'язань сторонами, адже коло осіб, які наділені правом укладати такий договір з однієї сторони, та осіб, які можуть їх надавати, встановлені у законодавстві.

Під соціальними послугами в цілому, згідно зі ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги», пропонується розуміти «дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають» [279].

У літературі зазначений термін розкривається по-різному.

Наприклад, К.В. Дубич називає соціальними послугами «сукупність заходів, які здійснюються державними органами, недержавними організаціями та окремими фізичними особами для зниження впливу або боротьби із складними життєвими обставинами, пом'якшення соціального становища окремих соціальних груп чи осіб, повернення їх до повноцінного життя» [99]. Незважаючи на те, що визначення було запропоновано до моменту прийняття та набуття чинності нового спеціального Закону України у сфері соціальних послуг, воно видається вдалим, з огляду на вказівку на широке коло надавачів, серед яких автором називаються – відмінні від держави.

А.М. Михненко під соціальними послугами розуміє «комплекс заходів (правових, медичних, економічних, реабілітаційних тощо), що спрямовані на покращення життєдіяльності окремих індивідів чи соціальних груп, які

потребують підтримки, її відновлення, соціальну адаптацію та повернення до повноцінної життєдіяльності» [100, с. 664].

В.М. Литвиненко у визначенні соціальних послуг основний акцент переводить на вплив складних життєвих обставин та необхідність його зменшення, називаючи соціальними послугами «діяльність наділених на це повноваженнями суб'єктів щодо повернення людини, яка опинилась у складній життєвій ситуації, до нормального життя» [155, с. 15]. Соціальні послуги автором розглядаються через призму підтримки найбільш незахищених груп населення, можливо, навіть маргінальних чи антисоціальних (бездомних осіб, осіб, які звільнились від відбуття покарання в місцях позбавлення волі, осіб із наркотичною чи іншою залежністю) – таких, становище яких вимагає «повернення до нормального життя». Видається, що надання соціальних послуг переслідує на багато ширший спектр цілей, наприклад, профілактику настання складних життєвих обставин, покращення умов життя тощо.

Б.І. Сташків надає поняття соціальних послуг через «діяльність соціальних служб, спрямовану на задоволення потреб особи щодо її пристосування до існуючих умов життя, реабілітації та можливості проживати повноцінне життя» [365, с. 76].

Слушними видаються висновки Р.В. Греби, що «природа соціальних послуг найбільш тісно пов'язана із показником, який описує рівень життя населення, – індексом людського розвитку або індексом розвитку людського потенціалу» [49, с. 27].

Додатково закріплювати поняття саме недержавних соціальних послуг у ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» не видається доцільним, адже по суті це соціальні послуги, які виділяються в рамках їх загального числа лише своєрідними суб'єктами-надавачами, якими є суб'єкти недержавного сектору.

Невід'ємною частиною системи надання соціальних послуг є система «недержавних служб/організацій». Під цим терміном узагальнено пропонується розуміти систему всіх суб'єктів-надавачів соціальних послуг, відмінних від державних та комунальних. Повсякчас їх також називають «громадянським суспільством», «третім сектором», «недержавним сектором» тощо [368, с. 49].

Саме останній із переліку термінів видається найбільш вдалим, адже зменшує можливість вдаватись до підміни понять, зайвих дискусій щодо змісту тощо, як, наприклад, могло б бути у випадку використання терміну «організації», «громадянське суспільство».

Варто зазначити, що недержавному сектору здебільшого приписуються такі ознаки: неприбутковість, допоміжний характер, незалежність. Його також називають неурядовим, благодійним, «сектором соціальних корпорацій» [167]. Його існування зумовлено прагненням найактивніших членів суспільства долучитись до вирішення загальносуспільних проблем, допомогти державі, інколи роблячи щось з альтруїстичних міркувань, добровільно, «понад обов'язки». Повсякчас недержавні організації створюються з метою розв'язання певного соціального завдання, проблеми [322, с. 123]. Вони можуть функціонувати на інтернаціональному, загальнонаціональному чи локальному рівні.

Надання недержавних соціальних послуг має низку переваг. Так, йому притаманні суттєво менший ступінь бюрократизації та формалізації, відсутність управлінської вертикалі, побудова системи за принципом «знизу вгору», тобто із максимальним врахуванням потреби у тій чи іншій послузі та кількості потенційних отримувачів, що позитивно впливає на ефективність розподілу ресурсів. Перевагами також є можливість для населення бути залученим до прийняття рішень місцевою та державною владою, розподіл завдань між державою та громадським сектором.

К.В. Дубич, досліджуючи партнерство між державою та недержавним сектором в процесі надання соціальних послуг, доходить висновків про те, що: 1) недержавні організації засновуються за ініціативою «знизу», а тому краще володіють інформацією про потреби соціальних груп, яким надаються послуги, обізнані в їх проблемах та шляхах вирішення; 2) зазначені суб'єкти спроможні на багато швидше реагувати на зміни, адже притримуються гнучкої тактики, яка проявляється у специфіці надання послуг, що полягає у ефективному поєднанні наявних та наданих ресурсів, максимальному врахуванні індивідуальних потреб отримувача, швидкій реакції на зміну матеріально-технічних умов тощо; 3) для

них не притаманна бюрократизація роботи, заангажованість через політичні умови, затягування із прийняттям важливих рішень, що могло б мати місце у разі необхідності виносити їх на узгодження з органами державної влади та місцевого самоврядування; 4) недержавні надавачі соціальних послуг можуть набувати додаткових ресурсів фінансування (наприклад, залучаючи благодійні кошти); 5) недержавні організації відкриті для інновацій [98, с. 126].

Одним із позитивний аспектів надання недержавних соціальних послуг є також відсутність споживчого ставлення населення до такої підтримки. Доказом зазначеного може слугувати зовсім незначна судова практика з цієї категорії справ. Існують лише поодинокі випадки звернень до суду, які стосуються якості недержавних послуг (передусім, недостатнього обсягу) [173, с. 123]. Такою, наприклад, є Справа № 333/8163/15-ц за позовом ОСОБА_1 до Приватного акціонерного товариства «Приазовкурорт» в особі філії Приватного акціонерного товариства «Приазовкурорт» «Клінічний санаторій «Великий Луг» [294].

Згідно з результатати опитування 603 респондентів, проведеного Світовим банком, для українських недержавних організацій притаманні такі характеристики: 1) більшість із них функціонує на місцевому рівні (обласному, міському, районному), в той час, як лише 1 із 10 організацій діє на всеукраїнськму рівні; 2) найпоширенішою сферою їх діяльності є освіта та просвітництво; 3) більше половини організацій не мають постійного штату, а залучають спеціалістів за необхідності; 4) їх діяльність фінансується переважно за рахунок членських внесків, благодійності приватних підприємців та підприємств, грантів міжнародних донорів [47, с. 162-163].

Серед проблем, з якими стикається недержавний сектор в процесі надання соціальних послуг, видається можливим відзначити: 1) поки недостатній рівень підготовки фахівців через порівняно недавнє впровадження системи недержавних соціальних послуг загалом, низьку популярність професії; 2) нерегулярне фінансування, певна його непередбачуваність та складність прогнозування отримання коштів на надання соціальних послуг; 3) відсутність через тривале радянське минуле високого рівня довіри до недержавних надавачів

послуг; 4) не завжди бажання влади передавати свої обов'язки недержавному сектору [215, с. 274].

Проблемою є також відсутність налагодженої системи інформування населення про проєкти та програми, інші можливості отримувати недержавні соціальні послуги [47, с. 163].

Згідно зі статистикою з державно-приватного партнерства в Україні (станом на 29.01.2025 року), переважну кількість договорів надавачами-представниками недержавного сектору було укладено у сферах житлово-комунального господарства, переробки відходів, культури, спорту, туризму, охорони здоров'я [207]. Водночас для соціальної сфери, передусім, сфери соціального забезпечення такий механізм співпраці і фінансування поки майже не властивий [51, с. 789].

Проте приклади ефективної співпраці між державою та недержавним сектором з надання соціальних послуг, все ж, є. Приміром, навчально-реабілітаційний центр «Джерело» (м. Львів) спершу був заснований за ініціативою сімей дітей із обмеженими можливостями та функціонував виключно на кошти благодійних пожертв, спонсорів та меценатів. Згодом зазначений центр почав фінансуватись з бюджету міста.

Благодійний фонд «Асперн» вже більше 25 років співпрацює з Дарницьким районним Центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, заснованим Дарницькою районною державною адміністрацією. Їх діяльність спрямована на підтримку одиноких матерів, дітей, внутрішньо переміщених осіб, малозабезпечених та багатодітних сімей та деяких інших вразливих верств населення [137, с. 64]. Благодійний фонд взаємодіє із іншими представниками недержавного сектору, навчальними та медичними закладами, органами державної влади та місцевого самоврядування, створюючи раціонально організовану та дієву систему підтримки, яка здійснюється переважно у виді надання соціальних послуг.

Партнерами Фонду Ріната Ахметова виступає Міністерство соціальної політики України, служби у справах дітей обласних держадміністрацій та Київської міської держадміністрації. Під егідою Фонду було створено численні

проєкти, одним із яких є Всеукраїнський портал національного усиновлення [152, с. 33]. На сьогоднішній день Фонд посідає провідне місце у рейтингу «впізнаваності» в Україні [446].

Видається, в перспективі така співпраця між державою та недержавним сектором буде все більше поширюватись, що пояснюється переслідуванням ними по суті схожих цілей, виконанням подібних завдань, які полягають у турботі про тих, хто цього потребує, розвитку культури та освіти, що важко було б зробити в сучасних умовах виключно на державній або лише комерційній основі.

Окремої уваги заслуговує зарубіжний досвід надання соціальних послуг недержавним сектором та проблематика його співпраці із державою.

У порівнянні з Україною, для якої надання недержавних соціальних послуг перебуває ще на етапі становлення, закордоном така практика вже давно є доволі поширеною. Активна співпраця держави та недержавного сектору у наданні соціальних послуг існує у більшості країнах-членах ЄС.

У Франції, наприклад, існує можливість укладання договорів про надання соціальних послуг «на майбутнє». Особи із соціально вразливих груп населення можуть укласти договір із обраним закладом соціального захисту населення, зокрема недержавним, і з досягненням відповідного віку або з настанням інших, передбачених у договорі обставин, які спричинять потребу у підтримці, зможуть її отримувати. У цій країні також популярності набуває т.з. «інтеграційна угода», яка передбачає широкий комплекс послуг, спрямованих на допомогу в працевлаштуванні, набуття нових професійних навиків або перекваліфікацію на основі індивідуального плану роботи.

Аналогічна підтримка запроваджена в Португалії та Німеччині. З огляду на зазначене, слушною видається думка О.О. Лященко щодо можливості запровадження «страхування соціального обслуговування» (яке передбачатиме можливість укласти договір про «майбутні послуги»), що стане новим змішаним («гібридним») видом підтримки [160, с. 128].

Серед прикладів також можна навести діяльність the Stockholm Social Services Administration з більш як 150 громадськими організаціями, робота яких

спрямована на соціальний захист бездомних та безпритульних, захист прав жінок та осіб із обмеженими фізичними можливостями [444].

За даними Карітас Німеччини, у цій країні більше половини соціальних послуг надається недержавними суб'єктами. Їх фінансування відбувається із державного бюджету, хоча додатково існує і формат самофінансування [425].

У Польщі, Болгарії, Румунії та Угорщині державні та місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування формують партнерські відносини із надавачами соціальних послуг (недержавними громадськими організаціями, благодійниками), відтак більша половина соціальних послуг у цих країнах надається саме суб'єктами недержаного сектору, що зменшує навантаження на державні заклади та в цілому сприяє розбудові демократичного суспільства із притаманним плюралізмом у всіх його проявах [389, с.с. 148, 149].

У Польщі діє окремий Закон, присвячений діяльності недержавних організацій. Законом «Про суспільний інтерес і добровільну діяльність» від 24 квітня 2003 року передбачається основні засади (відкритість, взаємодопомога, добросовісна конкуренція, суверенітет сторін, партнерство) та механізм співпраці неурядових організацій та держави у межах завдань, віднесених до повноважень адміністративних органів. У Польщі законодавчо також передбачається можливість пожертвувати 1% від щомісячних податкових платежів на рахунки неурядових організацій, які займаються наданням соціальних послуг[96]. Видається доцільним, особливо в умовах стрімкого розвитку культури благодійності в сучасному українському суспільстві, запозичити цей досвід і для України.

У Великобританії близько шостої частини всіх послуг для дітей та майже всі соціальні послуги для дорослих надаються саме недержавними закладами. На прикладі графства Кент можна зазначити, що центральні виконавчі органи графства надають лише невелику кількість послуг, натомість, вони здійснюють оцінку потреб різних категорій населення, планують надання соціальних послуг, виступають замовниками послуг у «незалежних провайдерів» та оплачують їх. Такими провайдерами можуть бути громадські, благодійні організації, приватні заклади соціального захисту. Цей формат взаємодії між державою та

недержавним сектором було започатковано із прийняттям Закону про соціальне замовлення (1993 року). Відбір надавачів відбувається на конкурсних засадах, ніяких переваг недержавні провайдери не мають, вони користуються доступом до ринку соціальних послуг нарівні із іншими суб'єктами. Відкриття тендерів на здійснення соціального обслуговування позитивно впливає на підвищення якості послуг, адже провайдери постійно намагаються вдосконалювати свою діяльність задля отримання замовлення та фінансування. У Великобританії діє Агентство соціального забезпечення, яке здійснює соціальне замовлення, займається встановленням потреб населення за допомогою опитувань та оцінює роботу надавачів, проводить їх навчання. Агентство знаходить постачальника, який пропонує необхідні особі соціальні послуги, або надає їх самостійно чи пропонує компенсацію.

В літературі наводяться основні моделі співробітництва між державою та недержавним сектором в процесі надання соціальних послуг в Європі, серед яких виділяють: 1) соціал-демократичну; 2) ліберальну; 3) перехідну; 4) корпоративну.

Для першої – соціал-демократичної (скандинавської) властива активна участь волонтерів, громадськості та в цілому високий рівень розвитку громадянського суспільства. Проте за цієї моделі основним надавачем соціальних послуг виступає саме держава, в той час, як представники недержавного сектору здійснюють «експресивні» функції, які полягають в організації різного роду заходів для населення. Проте недержавні організації достатньо самостійні у фінансуванні, адже спроможні формувати необхідні бюджети за допомогою членських внесків, благодійних пожертв, генерування доходів та ін. Основною проблемою такої системи залишається нерівність доступу до послуг для заможних та малозабезпечених верств, вирішенням якої міг би стати розвиток механізмів соціального замовлення, за якого держава стабільно переймала би на себе частину фінансового навантаження.

Ліберальна (англосаксонська) модель, яка притаманна для Канади, Великобританії, Нідерландів, якісно відрізняється від попередньої моделі вищим відсотком державного фінансування надання соціальних послуг недержавним

сектором, який сягає 55 %, у той час як інша частина їх бюджету формується за рахунок власних коштів та благодійних пожертв. Передумовою для виникнення моделі із високим рівнем забезпечення соціальними послугами всіх, хто цього потребує, стало те, що спочатку соціальними послугами за рахунок «державних коштів» покривались лише потреби найбільш уразливих верств населення, що спричинило розвиток благодійних та громадських організацій, якими додатково почали надаватись ті послуги, які держава не була спроможна ефективно надавати через брак ресурсів. Сьогодні цей формат взаємодії еволюціонував у розвинену систему соціального захисту, у якій недержавний сектор посідає своє важливе місце.

Для Центрально-Східної Європи та Середземномор'я (Греція, Португалія, Кіпр) властива перехідна модель, де процес активного залучення недержавного сектору до надання соціальних послуг тільки зароджується. Для неї характерна низька фінансова підтримка держави, зокрема через нехтування значимості недержавного сектору в процесі підтримки населення, порівняно недавно сформовану законодавчу базу для його розвитку.

Корпоративна (континентальна) модель (Німеччина, Франція) передбачає активну участь громадських організацій у наданні соціальних послуг, нерідко – провідну. В основу надання послуг покладений принципи децентралізації, мінімального втручання держави, доступності послуг на найближчому для особи, яка їх потребує, рівні (територіальному, за місцем проживання тощо). В державі існують так звані «third-party payments» (платежі для третьої сторони), які надаються особам (як представникам недержавного сектору, так і отримувачам соціальних послуг) у вигляді грантів, субсидій, оплати згідно з контрактами тощо. Майже 75 % коштів недержавних організацій складає державне фінансування [424, с.с. 27-30, 45-62].

На підставі аналізу змісту кожної із моделей видається можливим дійти висновків про те, що в цілому у більшій чи меншій мірі (залежно від моделі взаємодії в процесі надання соціальних послуг) в європейських країнах відбувається зближення між державним та недержавним секторами, створення спільного змішаного «ринку», що на сучасному етапі стало помітною

тенденцією, яка буде в подальшому тільки укріплюватись. Це пояснюється, зокрема, спільною соціальною політикою, яка здійснюється в Європейському Союзі та передбачає обов'язок для держав забезпечувати недискримінацію та вільну конкуренцію між суб'єктами, що надають соціальні послуги. На сьогодні в ЄС поступово відбуваються зміни в рамках концепції «соціальної економіки», яка виступає альтернативою до «держави загального добробуту» та доповнює ідеї ринкової економіки. В рамках зазначеного підходу недержавний сектор стає рівноправним учасником відносин із надання соціальних послуг, до діяльності якого висуваються такі ж вимоги, як до державних соціальних служб [98, с. 125].

У США роль недержавного сектору у підтримці населення – дуже значна, адже за рахунок держави допомогу у цій країні отримують тільки найбідніші групи населення. На такий розподіл ролей в процесі надання соціальних послуг доцільно було б орієнтуватись Україні, проте сьогодні кількість недержавних надавачів зовсім мала, з-поміж іншого через низьку довіру до них та необізнаність серед громадян у їх існуванні [89, с. 236]. Стабільне та більш тривале функціонування недержавних закладів повинно змінити ситуацію у позитивний бік, а тому, державою повинні створюватись умови для цього.

Зарубіжна практика свідчить про утвердження партнерства між державним та недержавним сектором, їх рівність в процесі надання соціальних послуг та подолання різних соціальних негараздів. Водночас для України проблема порушення рівності між надавачами державного та недержавного сектору, дискримінації недержавних надавачів поки залишається невирішеною [98, с. 120].

Підтвердженням зазначеного є те, що допоки на законодавчому рівні не передбачено механізму фінансування державою та місцевою владою соціальних послуг недержавними надавачами. Так, згідно зі ст. 89 п. 4 (а) Бюджетного кодексу України, «бюджетні видатки на надання соціальних послуг можуть виділятися через державні програми соціального забезпечення тільки для державних установ» [98, с. 120]. Законодавчої можливості спрямувати ці кошти до позабюджетних установ (наприклад, надавачів недержавного сектору) не передбачено [98, с. 120].

У ст. 28 Закону України «Про соціальні послуги» закріплені норми загального характеру щодо оплати соціальних послуг, які поширюються як на державних, так і недержавних надавачів. У частині шостій статті 28 зазначено, що «у разі залучення до надання соціальних послуг надавачів соціальних послуг недержавного сектору (шляхом соціального замовлення, державно-приватного партнерства, конкурсу соціальних проєктів, соціальних програм тощо) оплата соціальних послуг, що надаються за рахунок бюджетних коштів, у тому числі з установленням диференційованої плати, здійснюється шляхом компенсації надавачам вартості таких послуг» [279].

Проблемою залишається те, що в основу бюджетного законодавства закладені засади, ґрунтуючись на яких, соціальне обслуговування може здійснюватися тільки за участі державних надавачів, фінансування яких передбачене статтями видатків «Соціальний захист та соціальне забезпечення». Із цього випливає, що зазначений формат фінансування передбачає, що, на сьогодні, згідно з чинним бюджетним законодавством, фінансується окремий державний заклад або установа. Так, згідно з п. 4 (а) ст. 89: «державні програми соціального забезпечення: притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей та соціальні гуртожитки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (якщо не менше 70 відсотків кількості дітей, які перебувають у цих закладах, припадає на територію відповідної територіальної громади), малі групові будинки; територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг); центри соціальної реабілітації дітей з інвалідністю; центри професійної реабілітації осіб з інвалідністю, дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї; компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги громадянам похилого віку, особам з інвалідністю, дітям з інвалідністю, хворим, які не здатні до самообслуговування і потребують сторонньої допомоги» [32]. Видається, цю норму слід розширити, додавши після компенсації фізичним особам також слова «та іншим суб'єктам недержавного сектору», що дозволить забезпечити рівність доступу в одержанні фінансування для надавачів державних та недержавних.

Узагальнюючи зазначене, в законодавстві в цілому видається доцільним закріпити механізм фінансування неурядових організацій, які надають соціальні послуги, також за допомогою інших джерел, наприклад, грантів, субсидій, державних позик, податкових пільг тощо. Це позитивно вплине на розширення мережі надавачів, зумовить виникнення конкуренції, що позначиться на якості соціальних послуг та їх доступності для населення [436, с. 512].

На думку незалежних міжнародних експертів, ефективна взаємодія між державним та недержавним секторами з надання населенню соціальних послуг спричиняє ситуацію, за якої «виграють усі» [389, с. 220]. Проте важливими для такої співпраці є відсутність протистояння між ними, розуміння виправданої необхідності перекласти державою низку своїх обов'язків на недержавних надавачів у випадках неспроможності виконувати їх самостійно (через брак фахівців, більш нагальні проблеми, зумовлені воєнними діями тощо). Таке співробітництво може відбуватися як на державному, так і місцевому рівні, що може бути успішним через розуміння потреб та оцінку можливих шляхів вирішення місцевих проблем, шляхом надання соціальних послуг [389, с. 220-221].

Налагодженню взаємодії між державою та неурядовими організаціями в сфері надання соціальних послуг може посприяти запровадження інституту агентської діяльності (посередництва) у сфері надання соціальних послуг, що пропонується О.О. Лященко. Авторка вважає за доцільне замінити терміном існуючий «посередництво», який активно використовується у Законі України «Про соціальні послуги». Під агентською діяльність розуміється залучення на договірній основі до процесу надання соціальної послуги третьої сторони [160, с. 143-144].

На сучасному етапі механізм цієї співпраці між різними суб'єктами із залученням третіх осіб на законодавчому рівні не закріплений. У спеціальній літературі також особлива увага посередництву саме через призму соціального обслуговування практично не приділяється.

Посередництво (через чинність до 03.06.2024 року відповідного Державного соціального стандарту) часто ототожнюється з медіацією, хоча це різні за змістом послуги. Державний стандарт соціальної послуги посередництва (медіації), затвердженим наказом Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016 № 892 на сьогодні втратив чинність. У частині другій та частині шостій ст. 16 Закону України «Про соціальні послуги» посередництво на медіацію законодавець відносить до базових соціальних послуг.

Згідно з чинним Державним стандартом соціальної послуги посередництва, затвердженим наказом Міністерства соціальної політики України від 03.06.2024 № 269-Н, «посередництво – це сприяння у встановленні контактів між отримувачем соціальної послуги та іншими суб'єктами правовідносин для невідкладного врегулювання питань, що стосуються життєдіяльності отримувача соціальної послуги, або вжиття заходів для примирення отримувача соціальної послуги з іншою стороною правовідносин, за винятком передбачених випадків» [88].

Своєю чергою, медіація, згідно з розділом ІІ Класифікатора соціальних послуг, затвердженого наказом Міністерства соціальної політики України від 23 червня 2020 року № 429, є «позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, яка відбувається за участі медіатора (медіаторів), та спрямована на попередження виникненню або врегулювання наявного чи ймовірного конфлікту / спору шляхом переговорів» [121].

У спеціальній літературі, присвяченій соціальному обслуговуванню, посередництво пропонується розглядати під трьома кутами зору: 1) як залучення соціального працівника, який виступає посередником між особою, яка потребує послуг, та державою; 2) як участь третьої особи, яка займається організацією взаємодії між різними соціальними службами, між надавачем та отримувачем соціальних послуг, між отримувачами; 3) як форму реалізації договору про надання соціальних послуг.

Проте у цій роботі посередництво пропонується розуміти також і в іншому контексті – як створення органу (організації), до функцій якого належало б: пошук необхідного недержавного надавача за запитом особи, яка потребує

соціальної послуги, сприяння в можливості отримати державне фінансування надання цієї послуги за допомогою представлених у Законі інструментів (соціального замовлення, гранту тощо), у випадку, якщо послуга не надається на благодійних засадах, консультування недержавних надавачів щодо можливої співпраці із державою тощо.

Все частіше у спеціальній літературі звертається увага на важливість інформаційного забезпечення державного управління наданням соціальних послуг за допомогою сучасних електронних інформаційно-телекомунікаційних технологій, які повинні були б посприяти в інформуванні населення про соціальні послуги, забезпеченні інформаційної безпеки надавачів та отримувачів соціальних послуг, і в цілому інтегрували б їх у спільний інформаційний простір [313].

Перші спроби у напряму реалізації зазначеного були здійснені у 2018 році в межах проєкту Міністерства соціальної політики України «Модернізація системи соціальної підтримки населення України», яким започаткувалось створення Інформаційно-аналітичної системи управління соціальною підтримкою населення України (E-SOCIAL).

У лютому 2020 року отримання окремих соціальних послуг стало можливим через Єдиний державний веб-портал електронних послуг «Портал Дія» [104], проте поширюється така можливість тільки для державних послуг. Водночас можливість отримати таку підтримку за допомогою недержавних надавачів нівелюється, що вказує поки на фрагментарність та несистемність цифровізації соціальних послуг в Україні.

Стратегією цифрової трансформації соціальної сфери, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1353-р [315] передбачається започаткування Єдиної інформаційної системи соціальної сфери (ЄІССС), яка повинна слугувати реалізації таким принципам нової соціальної політики держави, як цифровізація, безбар'єрність, адресність та універсальність. Її основною метою слугує спрощення процедури та автоматизація при зверненні осіб, які потребують підтримки [396].

Складовою ЄІССС є Єдиний соціальний реєстр (ЄСР) України, започаткування якого стало уособленням «людиноцентриського принципу» державного соціального захисту в Україні, за якого проблеми соціальної підтримки конкретної особи перебувають в центрі уваги, у той час як раніше потреби отримувача не розглядались комплексно, а за окремими напрямами – пенсійне забезпечення, державні соціальні допомоги тощо. По суті цей Реєстр є джерелом інформації щодо всіх отримувачів домопоги, зокрема їх потреб, необхідних видів соціального захисту з метою покращення матеріального чи соціального становища тощо. ЄІССС має в своїй структурі різні функціональні підсистеми, бази даних та реєстри.

Важливим елементом ЄІССС у контексті цього дослідження став Реєстр надавачів та отримувачів соціальних послуг, створення якого було започатковане однойменною постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2021 року № 99 [275]. Відповідно до Порядку формування, ведення та доступу до Реєстру [236], Реєстр складається із наступних розділів: «1) надавачі соціальних послуг-юридичні особи та фізичні особи-підприємці; 2) надавачі соціальних послуг-фізичні особи; 3) отримувачі соціальних послуг» [236].

Необхідним вбачається визначення співвідношення понять «отримувач соціальних послуг» та «заявник», які використовуються в законодавчих актах, присвячених соціальним послугам.

Згідно з п. 10 частини першої ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги», отримувачами соціальних послуг є «особи/сім'ї, які належать до вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах, яким надаються соціальні послуги» [279].

Своєю чергою, у п. 5 частини другої Загальної частини Положення про Єдину інформаційну систему соціальної сфери (в редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2025 р.) розкривається поняття «заявник», під яким в загальному пропонується розуміти фізичну особу, яка звернулася до суб'єктів ЄІССС за отриманням соціальної послуги для себе або в інтересах інших осіб. Таке звернення може здійснюватися в електронній формі засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг (Портал Дія), через Портал

електронних послуг Пенсійного фонду України, офіційний вебсайт Мінсоцполітики, інтегровані з ним інформаційні системи органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також інформаційні системи Мінсоцполітики [232]. Своєю чергою, серед суб'єктів ЄІССС у п. 8 частини другої Загальної частини Положення суб'єкти-надавачі недержавного сектору не закріплюються, їх можна включати до «надавачів будь-яких видів соціальної підтримки», якими завершується перелік суб'єкті у законодавчо запропонованому визначенні.

У спеціальній літературі та законодавствах деяких зарубіжних країн також вживається термін «клієнт соціальної служби», що позначає особу, яка наразі користується послугами відповідних служб. На думку деяких вчених (наприклад, Б.І. Сташківа [366, с. 78]), закріплення зазначеного терміну на законодавчому рівні дозволило б розмежувати осіб-отримувачів та осіб, які мають право на відповідну послугу, що було б корисним для ведення статистики, державного управління, розподілу ресурсів. Проте такі пропозиції наводились у працях вчених до прийняття нового Закону «Про соціальні послуг», у якому по суті вказане вище поняття тотожне до нового закріпленого – «отримувач соціальної послуги».

Тобто не всі заявники стають отримувачами соціальних послуг, адже такі особи можуть звертатися за послугою не для себе безпосередньо, а для інших осіб, або отримати відмову в її наданні. «Клієнт» – синонім до закріпленого у законодавстві поняття «отримувач соціальної послуги» [216, с. 60].

Постановою Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Положення про Єдину інформаційну систему соціальної сфери» від 27 жовтня 2023 р. № 1130 передбачається створення ще однієї функціональної підсистеми ЄІССС – цифровий інструмент «Ведення випадку» (кейс-менеджмент) [232]. За допомогою нього здійснюється ведення справи отримувача (окремої особи або сім'ї), оцінка його потреб, взаємодія між фахівцями-надавачами різних соціальних послуг, розробка індивідуального плану з надання соціальних послуг (послуги), укладання договору про надання соціальних послуг та його виконання, контроль за її наданням та облік наданих послуг, оцінюється

результативність здійснених заходів та їх впливу на складні життєві обставини (ст. 18 Закону України «Про соціальні послуги») [279]. Згодом буде створено електронні кабінети отримувачів соціальних послуг (клієнтів), надавачів та кейс-менеджерів. Це стане прогресивним кроком на шляху до ефективних соціальних послуг, адже більшість процедур буде автоматизовано, що дасть змогу зосередитись на результаті, а не процесі [396].

Основною проблемою, як видається, залишається те, що зазначені система та реєстри орієнтовані переважно не на отримувачів, а на оптимізацію та полегшення роботи державних органів, органів місцевого самоврядування та надавачів соціальних послуг, у той час, як для осіб, які опинились у складних життєвих обставинах та потребують тої чи іншої соціальної послуги, знайти потенційного надавача (особливо що стосується представників недержавного сектору) – досить нелегко. Відтак, право доступу до Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг повинні мати також пересічні громадяни (вразливі верстви населення), які за своїм статусом поки не виступають ні «заявником», ні «отримувачем», але в яких потенційно може виникнути потреба звернутись за соціальною послугою або бажання ознайомитись із колом суб'єктів-надавачів, до яких можна звернутись за підтримкою. Важливо це також з огляду на те, що згідно з Класифікатором соціальних послуг, затвердженим Наказом Міністерства соціальної політики України від 23.06.2020 № 429 [121], існує низка послуг, які за змістом є послугами профілактичного напряму, тобто орієнтовані на створення можливості уникнути складних життєвих обставин та їх наслідків, тобто попередити їх настання (наприклад, соціальна профілактика, яка передбачає бесіди, консультування, інформування щодо профілактики суспільно небезпечних захворювань, дискримінації тощо). У Класифікаторі кожному виду соціальних послуг присвоюється код, який в подальшому використовується в E-SOCIAL (Інформаційно-аналітичній системі управління соціальною підтримкою населення України) та в Реєстрі надавачів та отримувачів соціальних послуг.

На теперішній час чи не єдиною можливістю ознайомитись із існуючими установами, закладами, організаціями, якими пропонуються соціальні послуги, є

сайт Міністерства соціальної політики України, де представлена інтерактивна карта («дашборд») з опцією пошуку по виду послуги, регіону країни, району, повній назві надавача, його організаційно-правовій формі (серед яких є приватні особи, благодійні, релігійні організації та низка інших, які належать до недержавного сектору) [82]. Працює карта поки в тестовому режимі, містить не вичерпний перелік суб'єктів-надавачів та може поповнюватись.

Доцільним видається окремо дослідити соціальне замовлення, яке високо зарекомендувало себе в зарубіжних країнах та може стати ефективним інструментом поширення недержавних соціальних послуг в Україні.

Вперше про соціальне замовлення в незалежній Україні почали говорити у жовтні 1996 році, коли в Одесі відбулась міжнародна конференція, присвячена проблемам соціального забезпечення, яку організував міський Центр соціальної допомоги [47, с. 166].

Згідно з п. 16 частини першої ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги», «соціальне замовлення – засіб регулювання діяльності у системі надання соціальних послуг шляхом залучення на договірній основі надавачів соціальних послуг для задоволення потреб осіб/сімей у соціальних послугах відповідно до результатів визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/територіальної громади у соціальних послугах» [279].

На думку Т.В. Семигіної, соціальним замовленням є «комплексом організаційно-правових заходів, які спрямовані на реалізацію цільових соціальних програм і проєктів (загальнодержавного та місцевого рівня) за рахунок бюджетних та інших джерел фінансування, шляхом укладання соціальних контрактів за результатами проходження конкурсу» [314, с. 40].

Ст. 26 Закону України «Про соціальні послуги» передбачаються законодавчі основи для здійснення соціального замовлення. Важливим є те, що на соціальні послуги, які надаються в такому порядку, поширюються державні соціальні стандарти (частина друга ст. 26). Залучення надавачів соціальних послуг здійснюється на конкурсній основі та передбачає компенсацію за рахунок державного бюджету вартості наданих соціальних послуг. Процедура здійснення соціального замовлення регулюється окремим актом – Порядком надання

соціальних послуг шляхом соціального замовлення та компенсації надавачам вартості соціальних послуг, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 450 «Деякі питання надання соціальних послуг шляхом соціального замовлення» [234].

Актом закріплюється «життєвий цикл» соціального замовлення, який складається з наступних стадій: виявлення проблем; підготовка, формування та розміщення соціального замовлення; реалізація та оцінка результатів [47, с. 165].

Частіше за все соціальним замовленням охоплюються послуги, що надаються тим групам населення, які мало забезпечуються державними соціальними послугами. Такими послугами, наприклад, є психологічна допомога, профілактична робота з уразливими групами населення, тимчасове проживання для бездомних осіб і безпритульних дітей, соціальне патрулювання бездомних (форма надання соціальних послуг на вулицях) та ін. [341].

Окрім державного замовлення частково проблему фінансування діяльності надавачів соціальних послуг недержавного сектору зміг вирішити б дозвіл здійснювати комерційну та господарську діяльність, на що повсякчас звертається увага у спеціальній літературі [280, с. 74]. Поки громадські організації мають статус непідприємницьких товариств, тобто здійснення ними комерційної діяльності законодавством не передбачене. Зазначене суперечить положенням міжнародних актів. Так, у Рекомендації Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи про правовий статус неурядових організацій (No.CM/Rec.(2007)14), членом якої з 1995 року є Україна, визначено, що «держави-члени цієї організації повинні надати громадським об’єднанням право здійснювати вільно, безпосередньо та на законних підставах будь-яку законну економічну, господарську або комерційну діяльність» [289]. З огляду на це, необхідним вбачається вдосконалити національне законодавство задля забезпечення зазначених можливостей.

Для вдосконалення законодавства та практики надання недержавних соціальних послуг варто звернутись до зарубіжного досвіду у цій сфері.

Вдалим є приклад Великобританії, для якої проведення опитувань, т.з. «днів слухань», збір скарг та пропозицій щодо соціального обслуговування

населення, вже стали усталеною практикою. Такі заходи виходять в ефір телебачення, радіо, широко висвітлюються в медіа [97, с. 50]. Крім цього, існують «гарячі лінії», за допомогою яких надається можливість прокоментувати отримувачам соціальні послуги, які їм надавались. Поступово зазначені заходи еволюціонували в он-лайн опитування та спілкування в реальному часі із користувачами послуг через систему «e-government». В країні активно функціонує система управління якістю соціальних послуг «Best Value», яка запроваджена, з-поміж іншого, для проведення консультацій органів місцевої влади з населенням щодо потреб, якості та необхідного обсягу соціальних послуг із фахівцями-соціальними працівниками, представниками благодійних організацій, волонтерських об'єднань та ін. [423].

На основі позитивного досвіду Великобританії щодо проведення он-лайн опитування та спілкування в реальному часі із користувачами послуг через систему «e-government» видається доцільним імплементувати в національну юридичну практику опитування отримувачів соціальних послуг, шляхом доповнення подібною опцією порталу Дія, що позитивно позначиться на якості соціального обслуговування [216, с. 61].

Варто звернути увагу на те, що подібні опитування проводяться в Україні, але не досить активно. Наприклад, Всеукраїнськоа громадська організація «Коаліція захисту прав інвалідів та осіб з інтелектуальною недостатністю» у жовтні 2022 року займалася анкетуванням отримувачів соціальних послуг (або їх представників) на предмет їх оцінки ефективності роботи представників державного та недержавного секторів у цій сфері з початком повномасштабного вторгнення [389, с. 74]. Дослідженою була думка 228 респондентів. Більше 60 % опитаних оцінили якість державних послуг нижче середнього, у той час, як недержавних – близько 20 %, що вказує на вищу результативність останніх. Крім цього, майже 70 % опитаних вказали, що з лютого 2022 року жодна із державних соціальних служб не зв'язувалась із ними, в той час як активну допомогу надавали саме недержавні організації. Така підтримка здійснювалась у вигляді доставки необхідних медикаментів, їжі, інших базових речей, які важко чи неможливо було придбати через безпосередні воєнні дії чи логістичні проблеми.

Більшість із зазначеного було зібрано та доставлено в Україну за допомогою іноземних донорів-неурядових організацій [389, с. 75-76]. Варто відзначити, що в цілому передбачена у частині другій ст. 6 Закону України «Про громадські об'єднання» можливість «здійснювати співробітництво з іноземними неурядовими організаціями та міжнародними урядовими організаціями» [267] позитивно позначається на співпраці та залученні додаткових ресурсів для здійснення соціального захисту в Україні.

Так, наприклад, МБФ «Українська фундація громадського здоров'я» спільно з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) з моменту повномасштабного вторгнення створили та забезпечують існування 70 мультидисциплінарних мобільних команд, якими надаються різні соціальні послуги: психологічні, юридичні, медичні тощо. Мобільними командами, які працюють у більшості областях України (Івано-Франківській, Закарпатській, Рівненській, Вінницькій, Львівській, Дніпропетровській, Волинській, Хмельницькій, Чернівецькій, Тернопільській, Черкаській, Полтавській, Київській, Одеській, Житомирській, Кіровоградській, Миколаївській та Харківській), надається допомога сім'ям з дітьми, дітям, підліткам, вагітним жінкам та іншим людям, які постраждали від збройної агресії. Основними соціальними послугами, які надають мультидисциплінарні команди, є: послуга з екстреного реагування (скринінг, оцінка потреб та психологічна допомога); медична допомога (консультації, он-лайн спілкування з лікарями та направлення у разі необхідності на подальше лікування); виїзди до евакуаційних центрів, місць тимчасового проживання чи перебування, притулків, на залізничні вокзали та інші станції, пункти пропуску, зокрема, на кордоні; надання гуманітарних наборів [343, с. 85].

Згідно з наданими Міністерством соціальної політики України даними, у 2024 році 65% внутрішньо переміщених осіб отримали підтримку від недержавних організацій. Майже 55 % із отримувачів були забезпечені продуктами харчування, медикаментами, одягом, 35 % були надані юридичні консультації, психологічна підтримка, юридична допомога, 20 % допомогли із пошуком роботи та здобуттям освіти. Майже 80 % із числа опитаних отримувачів

допомоги оцінили її якість та визнали, що така підтримка дійсно посприяла адаптації до нових умов життя.

Все зазначене підтверджує необхідність в майбутньому розвивати недержавні соціальні послуги та сприяти популяризації цього явища в Україні.

3.4. Інші види недержавного соціального забезпечення

Дослідження соціального забезпечення через призму участі в ньому держави стало вже традиційним для населення країн пост-радянського простору, визначальним для чого став вплив минулого на формування сьогоднішніх уявлень про те, ким та яким чином повинна забезпечуватись особа у випадку різних складних життєвих обставин. Проте, не нівелюючи високої ролі саме держави, стверджувати, що вона в особі відповідних інститутів виступає єдиним суб'єктом, від якого може виходити підтримка, невірно, адже за сучасних умов недержавне соціальне забезпечення, яким узагальнено охоплюється діяльність недержавних пенсійних фондів, благодійних організацій, громадських об'єднань, волонтерів, церкви та багатьох інших суб'єктів – явище, яке укорінилося та здобуває свого поширення у більшості держав світу, зокрема в Україні.

Виникнення тенденції розвиту окремих видів недержавного соціального забезпечення, як відзначає С.М. Синчук, зумовлене двома причинами. З одного боку, такою причиною є прагнення держави поступитись частиною своїх соціально-забезпечувальних зобов'язань на користь недержавного сектору, проте зберігши певний контроль за їх діяльністю. З іншого, зазначене пов'язане із поступовим формуванням багаторівневої системи соціального захисту (яка складається із державних та недержавної форм) [330, с. 195].

Розвиваючи думку вченої, варто звернутись до висновків К.В. Тодоріки, який досліджує соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ. Так, у контексті соціального захисту цієї категорії населення, мають місце два зазначених вище аспекти, адже на сучасному етапі розвитку України очевидним стає звуження державних гарантій у системі соціального захисту та в цілому визнання

соціальних зобов'язань зі сторони держави переважно на рівні, що не перевищує базові державні соціальні стандарти. Збільшення вказаного рівня соціального захисту здійснюється переважно завдяки інститутам громадянського суспільства, безперешкодному розвитку яких сприяє держава [385, с. 54].

Як зазначалося у цій роботі, традиційно недержавне соціальне забезпечення асоціюється саме з недержавним пенсійним забезпеченням, менш часто – із благодійною діяльністю. Про недержавні соціальні послуги як один із видів недержавного соціального забезпечення (одночасно із недержавним пенсійним) йдеться, наприклад, у працях Н.Б. Болотіної. Проте, як доводилось раніше, в рамках недержавного соціального забезпечення в Україні можуть здійснюватися недержавне пенсійне забезпечення, благодійна діяльність (в усьому широкому діапазоні її форм) та надання соціальних послуг. Однак фактично існують і інші «прояви» недержавного соціального забезпечення, на які звертається увага науковців-представників різних галузей права, проте саме «видами недержавного соціального забезпечення» їх не називають, що є невиправданим, адже такі заходи спрямовані на профілактику або подолання наслідків соціальних ризиків, покращення становища окремих категорій осіб, а отже по суті є соціальним захистом.

Суб'єктом правовідносин із соціального забезпечення може виступати роботодавець. Окрім того, що він є страхувальником для найманих працівників у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, здійснення соціального забезпечення за рахунок коштів роботодавця, як відзначає С.М. Синчук, «є тією, давно забутою на практиці та новою в сучасній теорії організаційно-правовою формою соціального захисту населення, яка в перспективі може набути нових ознак та активно розвиватися» [330, с. 194.]. Загальновідомо, що дискусія щодо переліку організаційно-правових форм соціального забезпечення допоки залишається відкритою у наукових колах, називати соціальне забезпечення за рахунок роботодавця окремою формою, вважаємо спірним, адже, видається, така підтримка скоріше може розцінюватись як вид недержавного соціального забезпечення, яке, своєю чергою, виступає

самостійною організаційно-правовою формою у системі соціального захисту України.

Соціальне забезпечення за участі роботодавця – явище не нове, адже ще за радянських часів, окрім вирішення виробничих, економічних, фінансових завдань, зазначеними суб'єктами активно реалізувались різні соціальні програми (по забезпеченню працівників житлом, натуральною допомогою, санаторно-курортним обслуговуванням тощо). Але така підтримка фінансувалась із бюджетів союзних республік і дещо згодом взагалі була зведена нанівець. Із появою приватної власності, ринкової економіки роботодавці знову поступово почали повертати статус суб'єкта соціального забезпечення. У цій роботі дослідженим буде соціальне забезпечення за рахунок роботодавців-представників недержавного сектору з метою доведення доцільності виокремлення такої діяльності як окремого виду недержавного соціального забезпечення.

Незважаючи на те, що окремі питання соціального забезпечення за рахунок роботодавців висвітлювались у спеціальній літературі та привертали увагу науковців, виробленим єдиний підхід щодо його правової природи поки не був.

Роботодавець в якості зобов'язаного учасника правовідносин із недержавного соціального забезпечення досліджується лише в поодиноких наукових працях, здебільшого присвячених організаційно-правовим формам соціального захисту. Так, виділяється державна та недержавна форми соціального захисту, до якої входять муніципальна та локальна форми. Саме зміст останньої складає соціально-забезпечувальна діяльність роботодавця.

Р.М. Тимофіїв, досліджуючи статус роботодавця як суб'єкта соціального захисту працівників, відносить такий захист до корпоративного рівня [377, с. 7], тим самим, як видається, обмежуючи можливість включення до цього поняття підтримки осіб, які не є найманими працівниками конкретно для цієї особи (наприклад, членів родини працівника), що на практиці застосовується. В якості прикладу такої підтримки варто навести заходи з оздоровлення для працівників та членів їх сімей у будинках та базах відпочинку, пансіонатах, санаторіях, профілакторіях, які передбачаються у п. 4.1.3. Колективного договору

Національного університету «Одеська юридична академія» на 2021-2026 роки від 22 березня 2021 року [126].

Заслуговує на увагу диференціація соціально-орієнтованих зобов'язань роботодавця, запропонована С.М. Синчук. Учена виділяє серед таких зобов'язань: 1) ті, які випливають зі змісту колективного чи трудового договору та формуються в рамках бюджету підприємства (вони справедливо та закономірно є пріоритетними через особливості правового статусу роботодавця та, передусім, його обов'язків перед працівниками в цілому); 2) добровільні – тобто такі, які не пов'язані із суб'єктами найманої праці, а є доброчинністю [330, с. 196].

На нашу думку, зазначати про благодійність, не направлену на найманих працівників, у контексті соціального забезпечення за рахунок роботодавця спірно, адже для суб'єктів-отримувачів така особа за правовим статусом роботодавцем не виступає, а є «сторонньою» фізичною (юридичною) особою, яка виявила (або від імені якої було виявлено) бажання надати допомогу. Видається, більш вдалим буде зазначати про соціальне забезпечення за рахунок підприємств, окремих підприємців, бізнесу тощо.

Не знижуючи наукову цінність висновків С.М. Синчук, на нашу думку, видається можливим окремо зупинитись на питанні, чи може добровільний вид взятих роботодавцем на себе зобов'язань із соціального забезпечення бути спрямованим на окремого найманого працівника. Видається, що так, адже на практиці відомими є випадки фінансової допомоги у разі тяжкої хвороби працівника чи хвороби когось із членів його сім'ї, участі у бойових діях, втрати або пошкодження житла, підтримки осіб похилого віку, які працюють на підприємстві та багато інших [70, с. 285]. Прикладом такої підтримки може бути оголошена компанією «Нова пошта» готовність надати медичну, психологічну та матеріальну підтримку кожному працівнику, хто був на зміні, рідним та близьким працівників, які загинули внаслідок ракетного удару по терміналу у м. Харкові 21 жовтня 2023 року. Так, за словами начальника терміналу М. Колесника, родинам загиблих буде здійснено одноразову виплату у розмірі 60 тис. грн. та в подальшому надаватись щомісячно виплата у розмірі 10 тис. грн.

на одну дитину родинам, у яких є неповнолітні діти, а також грант у розмірі 12,5 тис. долл. на навчання у будь-якому вищому навчальному закладі світу [319].

Слушною щодо зазначеного є наукова позиція Р.М. Тимофіїва. Вчений залежно від мети надання недержавну соціальну допомогу та соціальні послуги пропонує поділяти на: допомогу у зв'язку з лікуванням, оздоровленням та сімейними обставинами; соціальні послуги, спрямовані на забезпечення побуту, підвищення кваліфікації, оздоровлення тощо [377, с. 11]. Відтак, поділ окреслених соціально-забезпечувальних обов'язків видається можливим дещо скоригувати та деталізувати.

Роль роботодавця як суб'єкта соціально-забезпечувальних правовідносин може виражатись у двох формах:

1) він виступає суб'єктом загальнообов'язкових соціально-страхових правовідносин у якості страхувальника; має зобов'язання у сфері зайнятості та працевлаштування тощо;

2) є суб'єктом, яким додатково до закріплених на законодавчому рівні обов'язків щодо здійснення соціального забезпечення, можуть бути ініційовані різні соціальні програми, благодійність (як щодо своїх найманих працівників або членів їх сімей, так і інших осіб), недержавне пенсійне забезпечення (через створення недержавних корпоративних пенсійних фондів), підвищення розмірів існуючих видів соціального захисту або запровадження нових. Локальні акти, колективний чи індивідуальний трудовий договір можуть включати т.з. «соціальний пакет» із вказаними заходами.

Крім цього, в рамках «другої форми», варто окремо зупинитись на участі роботодавця у недержавному пенсійному забезпеченні. Так, із положень Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» випливає, що роботодавцем (юридичною особою-роботодавцем або декількома юридичними особами-роботодавцями) можуть створюватись корпоративні пенсійні фонди, здійснюватися відрахування до них. Це слугує підтвердження того, що на теперішньому етапі роботодавець став важливим суб'єктом недержавного соціального забезпечення.

Заслуговує на увагу практика Укрзалізниці щодо запровадження за ініціативою Професійної спілки залізничників і транспортних будівельників корпоративної системи медичної допомоги «Лікарняна каса», яка була створена на базі позитивного досвіду функціонування Громадської організації «Лікарняна каса Львівської залізниці» та сьогодні поширюється на залізничників з усієї України та їх членів сім'ї. За рахунок «Лікарняної каси» компенсуються витрати на лікування, що стало особливо актуальним в період дії воєнного стану [388].

Р.М. Тимофіїв слушно деталізує зазначене. Вчений, розглядаючи соціальне забезпечення роботодавцем працівників, пропонує диференціювати його на законодавчі обов'язки роботодавця щодо соціального забезпечення, участь роботодавця у недержавному соціальному страхуванні, участь роботодавця у недержавних нестрахових заходах соціального захисту працівників [377, с. 10-12].

Роль роботодавця у недержавному соціальному забезпеченні сьогодні – значна. Видається можливим розуміти її у широкому та вузькому значеннях, у перше вкладаючи соціальне забезпечення роботодавцем лише найманих працівників згідно з індивідуальним чи колективним договором, іншими локальними актами, у друге – включаючи також діяльність, спрямовану на підтримку осіб, які не є його найманими працівниками (і для яких, власне, він не є «роботодавцем»). Останнє значення, видається, більш вдале в контексті дослідження недержавного соціального забезпечення в цілому.

Тобто роботодавця слід розглядати у найширшому розумінні, охоплюючи не лише роботодавців, які є суб'єктами соціального забезпечення для своїх працівників, але й не залишати без уваги те, що зазначені особи (фізичні особи, фізичні особи-підприємці, підприємства, установи, організації) за сучасних умов можуть виступати активними учасниками благодійної та волонтерської діяльності, меценатства тощо [53, с. 549].

Так, виступаючи окремим видом недержавного соціального забезпечення як самостійної форми соціального захисту населення поряд із благодійною діяльністю, яка може набувати різних форм – волонтерської діяльності, гуманітарної допомоги, донорства, трансплантаційної діяльності та інших,

соціальне забезпечення за рахунок роботодавця (в основу якого також можуть бути закладені альтруїстичні мотиви) слугує додатковим інструментом профілактики, подолання або пом'якшення впливу соціальних ризиків і у випадку майбутнього поширення все більше сприятиме покращенню становища не лише найманих працівників (що було більш характерно для радянського минулого), а на багато ширшого кола осіб, засобом соціально відповідального бізнесу як учасника, серед іншого, благодійної діяльності.

У дослідження участі роботодавця в соціальному захисті варто включати можливість розглядати загалом бізнес, суб'єктів підприємницької діяльності, як таких, що забезпечують покращення становища осіб, які зіштовхнулись із соціальними ризиками, або профілактику можливого негативного впливу останніх.

На тлі сучасних проблем, з якими зіштовхнулась Україна (масове зубожіння, зниження реальних доходів населення, інфляція, загострення безробіття та багато інших соціальних негараздів, які виникли через повномасштабне вторгнення, триваючу епідемію COVID-19, кризу в економіці тощо), актуальним є виникнення та утвердження як явища соціального підприємництва, яке в літературі називають «новою парадигмою бізнесу».

Одночасно із тим, що це явище видається можливим розглядати в багатьох контекстах – як механізм сприяння економічному розвитку та підтримці підприємництва, соціально орієнтований бізнес тощо, не останню цінність соціальне підприємництво несе для вирішення соціальних проблем, адже виступає своєрідним, певною мірою, нетрадиційним, проте перспективним, з огляду на зарубіжний досвід, способом соціальної підтримки окремих груп населення. У цьому сенсі соціальне підприємництво справедливо називати одним із інноваційних інструментів соціального захисту.

Участь підприємців у благодійництві, зокрема, меценатстві – практика, яка має глибокі історичні коріння. Така підтримка, з одного боку, була традиційною формою залучення підприємців до життя суспільства, з іншого – виступала ефективним інструментом підняття їх соціального статусу, адже вважалася справою престижною. Здебільшого така благодійна діяльність виражалась у

пожертвах на підтримку церкви, розвиток освіти, культури, турботі про сиріт, хворих, бездомних та інших.

Опрацювання наукової літератури, архівів та періодики дозволяє зазначати також про відкриття підприємцями об'єднань для збору коштів, започаткування стипендіальних фондів для найбідніших учнів, гімназистів, студентів, що стало поширеним явищем у другій половині XIX – на початку XX століття Нерідко фокус уваги підприємців-благодійників був спрямований на допомогу представників лише своєї національності або віросповідання. Так, благодійність почала набувати нових рис: включати не лише матеріальну підтримку маргінальних верств, а сприяння повноцінному становленню окремих категорій суспільства, які потребують або заслуговують особливої уваги. На основі цього стали зароджуватись нові вектори благодійної діяльності – супровід колишніх ув'язнених, боротьба з пияцтвом, підтримка талановитої молоді та багато ін. [299, с. 189].

Витоки соціального підприємництва (яким у найбільш узагальненому вигляді є підприємницька діяльність задля досягнення соціальних цілей чи подолання соціальних ризиків, внутрішньо суспільних проблем) сягають далекого минулого. Яскравим його прикладом слугує діяльність заможних українських промисловців кінця XIX століття, які активно займались благодійністю. Наприклад, В. Симиренко фінансувалися відомі тогочасні видання «Киевская старина», «Україна», «Рада» «Літературно-науковий вісник», матеріально підтримувалось наукове товариство ім. Т. Шевченка [349, с. 286]. Братами Терещенко у 1879 р. була заснована лікарня св. Єфросинії в Глухові, пізніше у 1894 році в Києві за підтримки цієї родини – лікарня для чорноробів. Згодом почали з'являтися інші доброчинні заклади на Подолі: нічліжний притулок, будинок безплатних квартир для бідних удів із дітьми й одиноких літніх жінок, пологовий притулок тощо, які в подальшому утримувалися коштом відомої родини.

Сьогодні дослідження феномену соціального підприємництва в Україні та зарубіжного досвіду його здійснення переважно привертає увагу економістів, соціологів, політологів, у той час як під призмою його значення саме для

покращення рівня життя населення, подолання впливу складних життєвих обставин (соціальних ризиків) тощо це явище невиправдано розглянутим допоки не було. На рівні доктрини права соціального забезпечення, в межах якої перебуває описана проблематика, видається, окреме місце повинні зайняти дослідження, присвячені соціальному підприємництву.

Пройшовши тривалий історичний розвиток та зазнавши численних трансформацій, на сучасному етапі розвитку України підтримка за рахунок представників бізнесу може розцінюватись як окремий вид недержавного соціального забезпечення.

Подібні твердження не є популярними у спеціальній фаховій літературі. Лише із висновків Р.М. Тимофіїва, зазначених вище, видається можливим відзначити, що соціальне підприємництво є проявом участі роботодавця у «недержавних нестрахових заходах соціального захисту» [377, с. 10-12]. Саме недержавні нестрахові заходи соціального захисту – найбільш багатогранні та охоплюють благодійну діяльність сучасних суб'єктів підприємницької діяльності у широкому діапазоні її проявів: починаючи від фінансування підтримки окремих осіб (або їх груп), продовжуючи волонтерською діяльністю, філантропією, меценатством та багатьма іншими.

Соціальне підприємництво вже глибоко укорінилося в практику багатьох держав світу. Головною його ознакою слугує діяльність на суспільно корисній ниві, де за основу покладений гуманістичний вектор його розвитку, який уособлюється в філантропічних ідеях, доброчинності, підтримці тих, хто її потребує, за рахунок «благодійного соціального маркетингу» – тобто виділення частини прибутку на цілі благодійності та «корпоративної філантропії», якою називають спрямування ресурсів бізнесу на цілі надання допомоги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах [151, с. 17].

У світлі обраної теми дослідження варто відзначити концепцію «соціально-економічної відповідальності підприємництва» (у деяких джерелах – «корпоративна соціальна відповідальність») одними із основних інструментів якої з-поміж інших і є власна активна благодійна діяльність, проведення доброчинних акцій, спрямованих на покращення життєвої ситуації певної особи

чи їх групи, спонсорські проєкти у таких сферах, як культура, наука, спорт, меценатство як надання можливості розвиватися тому члену суспільства, який бажає це суспільство поліпшувати. Окремим важливим проявом соціально-економічної відповідальності суб'єктів підприємницької діяльності виступає надання грошових грантів у вигляді адресної грошової допомоги на підтримку талантів, проведення досліджень тощо [351, с. 83].

Заслуговує на увагу класифікація суб'єктів доброчинності, запропонована І.В. Лантух. Серед яких, як видається, найбільше коло суб'єктів формують саме учасники-представники бізнесу. Так, коло доброчинників, на думку вченого, формують: 1) підприємці та організації, окремі фізичні особи, які безкорисливо надають допомогу задля зміцнення свого іміджу та репутації; 2) філантропи, які відрізняються від попередньої групи осіб тим, що керуються альтруїстичними міркуваннями, релігійними переконаннями; 3) меценати – заможні люди, безкорисливе сприяння яких сфокусоване на творчості, науці та спорті, допомозі науковцям, художникам, спортсменам, акторам, письменникам; 4) піклувальники – особи, які займаються регулярною організаційною, матеріальною підтримкою на добровільній, безкоштовній і довготривалій основі; 5) державні організації та держава, яких благодійниками видається можливим назвати лише в якості опосередкованих суб'єктів [151, с. 17]. Варто додати, що окреме місце серед таких осіб посідають волонтери або добровольці – тобто особи, які займаються благодійною діяльність у формі безкоштовної праці в інтересах різного роду некомерційних організацій [53, с. 250-251].

Соціальне підприємництво – новий тренд розвитку української економіки, поштовхом для появи та розвитку якого слугувала не завжди спроможність держави ефективно діяти на теренах розв'язання соціальних проблем, виступати в боротьбі та подоланні соціальних ризиків. Як результат, відбулась активізація недержавного сектору у вигляді заснування некомерційних організацій, волонтерських, благодійних об'єднань, появи небайдужих власників українського бізнесу, які розпочинали своє виробництво із соціальною метою. Прикладами таких є «Veterano Coffe», «Pan Chocolatier», Навчальний центр іноземних мов «COOL English» та багато інших [117]. Значна кількість подібних

підприємств та організацій сьогодні засновується внутрішньо переміщеними особами із тимчасово окупованих територій або іншими постраждалими від військових дій в Україні.

Суб'єкти підприємницької діяльності можуть виступати учасниками благодійної діяльності через два формати:

1) виступаючи джерелом фінансування підтримки тих чи інших категорій населення;

2) через організацію підприємництва, яке носить характер соціального (у цій роботі вживається в певній мірі літературне, не юридичне, словосполучення для позначення досліджуваного явища, через відсутності допоки як на рівні теорії, так і в законодавстві чітких критеріїв віднесення підприємництва до категорії соціального) [72, с. 155].

Термін «соціальне підприємництво» ввійшов в лексичний обіг в Україні порівняно недавно після проведення у 2004 році серії тренінгів щодо започаткування соціальних підприємств громадськими об'єднаннями за ініціативою експертів з США [108, с. 242]. На цей час він вже глибоко укорінився та став широко вживаним.

Соціальне підприємництво нерідко ототожнюється із неприбутковою діяльністю або із будь-якою діяльністю, яка приносить користь суспільству. Від звичної благодійної діяльності воно якісно відрізняється тим, що має усталені бізнес-моделі, покликані ефективно вирішувати існуючі суспільні проблеми [108, с. 240]. Соціальне підприємництво сприяє вирішенню проблеми безробіття, шляхом створення нових робочих місць, забезпечення можливості для професійної реабілітації та соціальної адаптації, підвищенню рівня та якості життя населення із одночасною підтримкою соціально-вразливих його категорій тощо. Також воно спрямоване, зокрема, й на глобальні цілі – покращення екології, боротьбу із бідністю та ін. [108, с. 241]. У цілому досить влучно зазначені цілі в спеціальній літературі позначаються терміном «стратегічна філантропія», автором якого є К. Смаглій [312].

Сьогодні, враховуючи тенденцію до поступового зростання кола соціальних підприємств, видається можливим припустити, що воно лише

розширюватиметься та утверджуватиметься як важливий вид недержавного соціального забезпечення, в рамках якого окрім досягнення більш абстрактних соціальних цілей (подолання бідності, вирішення екологічних проблем тощо) та надання непрямих соціальних послуг (орієнтованих в цілому на ту чи іншу вразливу соціальну групу), надається підтримка конкретним особам, які перебувають у складній життєвій ситуації (шляхом сприяння в їх працевлаштуванні, забезпечення можливостей для їх професійної реабілітації, надання індивідуально грошової допомоги та ін.).

Наприклад, пекарня «Горіховий дім» (м. Львів), керуючись гаслом «Долаємо бідність, використовуючи інструменти соціального бізнесу», 40 % від прибутку скеровує на соціальні проєкти, якими опікується створений підприємством Фонд із однойменною назвою, серед яких – утримання Центру інтегральної опіки для жінок, які перебувають у кризових ситуаціях.

Підприємство «Маленькими кроками» (м. Чернівці) виготовляє солодощі, кошти від продажу яких перераховуються на підтримку дітей з ДЦП.

Компанія «Здравіє» (м. Івано-Франківськ), яка спеціалізується на лікувальному масажі, працевлаштовує осіб із вадами зору.

Доцільно відзначити також медичний центр «100% життя», що знаходиться в Полтаві. У ньому надається безкоштовно медична допомога пацієнтам, які живуть з ВІЛ-інфекцією. Оплата такої допомоги, своєю чергою, здійснюється за рахунок платних медичних послуг, які надає зазначена клініка [188].

Серед соціальних підприємств також варто назвати навчально-виробничий центр «Швейна фабрика» (м. Львів) [354], який був створений для навчання та подальшого працевлаштування представників в цілому найбільш вразливих соціальних груп, а саме людей, які постраждали від домашнього насильства, ВІЛ-позитивних людей та таких, які перехворіли на туберкульоз, людей, які звільнилися від відбуття покарання в місцях позбавлення волі та потребують соціальної адаптації та ін. [385, с. 57]. Коло наведених прикладів видається можливим розширювати.

Важлива роль сучасного українського приватного підприємництва у благодійній діяльності як частині недержавного соціального забезпечення сьогодні є очевидною, проте говорити про максимальне її піднесення та зацікавленість підприємців в участі у ній поки зарано, перепоною чому, як видається, є нівелювання державою в особі законодавця необхідності легалізувати цю сферу, що спричиняє відсутність законодавчої дефініції соціального підприємництва, існування суперечливих критеріїв для визначення «соціальності бізнесу» тощо. На сучасному етапі відносини із соціального підприємництва регулюються загальним законодавством.

Справедливо буде зазначити, що свого часу окремі проєкту спеціального Закону, все ж, були подані (наприклад, проєкти законів «Про соціальні підприємства» № 10610 від 14.06.2012 р., № 2508 від 11.03.2013 р. та № 2710 від 23.04.2015 р.). Проте дотепер окремого закону, в якому б закріплювалися базові поняття, правові засади діяльності соціальних підприємств, їх організаційні форми тощо, досі не прийнято, що, видається, з-поміж іншого, сповільнює розвиток перспективної в контексті соціального захисту населення та вирішення інших соціальних проблем сфери, а тому потребує вдосконалення в найближчому майбутньому [57, с. 52].

На нашу думку, враховуючи правову природу досліджуваного явища, відповідні норми до прийняття спеціального Закону могли б бути закріпленими у Законі України «Про благодійну діяльність та благодійні організації».

Поширенню соціального підприємництва також міг би посприяти орієнтир на зарубіжний досвід у цій сфері.

На сучасному етапі в світовій практиці поки не виокремлено критеріїв віднесення бізнесу до категорії «соціальний». У США, наприклад, достатньо того, щоб за допомогою товару чи послуги, що виробляється чи надається, вирішувалась певна соціальна проблема. Проте, видається, такий підхід дуже широкий, адже в загальному розумінні усе перераховане в певному сенсі здійснюється для задоволення якоїсь потреби споживача, тобто є корисним для представника соціуму. Своєю чергою, в Європі соціальними можуть називатись лише ті виробники, які віддають частину прибутку на соціальні проєкти або

працевлаштовують найменш конкурентних осіб [133, с. 79], наприклад, осіб з інвалідністю або членів їх сімей, пенсіонерів, осіб, звільнених із місць позбавлення волі та ін. [311, с. 6].

У багатьох країнах діють податкові пільги для учасників благодійної діяльності в цілому та соціального підприємництва зокрема. Наприклад, у США 10 % прибутку фірм звільняється від податку у разі відрахування їх на доброчинність, а для фізичних осіб цей відсоток збільшується до 50 %. У Німеччині юридичні та фізичні особи звільняються від податків у розмірі 10 % прибутку (доходу).

Європейською комісією виділяються основні вектори, в яких працюють соціальні підприємства: робоча інтеграція; надання особистих соціальних послуг у сфері медичної допомоги, професійного навчання, догляду за дітьми, послуг для людей похилого віку; допомога малозабезпеченим людям; місцевий розвиток територій, що знаходяться в неблагополучних районах; інше (що включає переробку сільськогосподарської продукції, захист навколишнього природного середовища, науку, дослідження та інновації, спорт, мистецтво та культуру, збереження історичної спадщини, захист прав споживачів) [427].

Дослідниками соціального підприємництва умовно виділяються групи соціально-незахищених верств населення, на підтримку яких частіше за все воно спрямоване: 1) люди, які не можуть конкурувати на ринку праці через певні фізичні та психологічні проблеми (особи з інвалідністю, з психічними розладами); 2) люди, яким важко працевлаштуватись (безробітні з утриманцями, безробітні особи похилого віку, тривалі безробітні); 3) люди, не здатні себе реалізувати через соціальні чинники (представники ромської етнічної меншини, ув’язнені або особи, звільнені з місць позбавлення волі, особи з наркотичною, алкогольною, іншою залежністю, бездомні та безпритульні особи; жертви торгівлі людьми, біженці, вихованці дитячих будинків) [353, с. 27]. І хоча такий поділ, на нашу думку, видається дещо спірним та неоднозначним, цінність його в контексті цього дослідження у детальній демонстрації кола соціального незахищених верств населення, додатковий соціальний захист яких (наприклад, за допомогою надання їм пільг у працевлаштуванні, реабілітаційних та

реінтеграційних соціальних послуг тощо), з-поміж іншого, здійснюється в межах соціального підприємництва.

У Великобританії соціальне підприємництво залучене до багатьох секторів економіки – сфери транспорту, будівництва, торгівлі, громадського харчування, переробки відходів та, навіть, театральної. Дві третіх від загального числа таких підприємств допомагають людям з уразливих верств, майже половина – сприяють у працевлаштуванні [436].

Соціальні підприємства Німеччини здійснюють підтримку мігрантів, біженців, безробітної молоді, осіб з обмеженими фізичними можливостями. Заслуговує на увагу діяльність організації Social Impact, якою вже понад двадцять років надаються консультації та інша допомога соціальним підприємствам через спеціально створену інкубаційну програму Social Impact Labs, що слугує своєрідною платформою для соціальних підприємців та фрілансерів.

У Литві, Словаччині та Фінляндії підтримка, яку надають соціальні підприємства, обмежується виключно трудовою інтеграцією незахищених категорій населення.

Видається, що популяризація соціального підприємництва в Україні може здійснюється зокрема за допомогою поширення позитивного досвіду країн Європи, у багатьох із яких прийняті спеціальні закони, присвячені регулюванню окресленої сфери. Серед яких, наприклад, Закон про соціальні кооперативи (Італія, 1991 р.), Закон «Про соціальну економіку та соціальні підприємства» (Греція, 2011 р.), Закон про соціальні кооперативи (Польща, 2006 р.), The Public Services (Social Value) Act (Закон про державні послуги (соціальні цінності) (Великобританія, 2012 р.).

Умови сьогодення: воєнні дії, проблеми внутрішньо переміщених осіб, масове зубожіння населення через нестабільні політико-економічні обставини, в яких наразі перебуває Україна, зумовлюють потребу активного розвитку соціального підприємництва, за допомогою якого можливими стануть програми соціального інвестування (як наприклад, існуюча Western NIS Enterprise Fund, якою передбачається доступне кредитування), поступового вирішення

зазнаватиме проблема безробіття серед населення та багато іншого. Розвиток та популяризація досліджуваного явища в цілому нестиме позитивний ефект для суспільної культури, сприятиме укоріненню цінностей в свідомості людей щодо необхідності підтримувати тих, хто перебуває у більш скрутному становищі, та виховуватиме розуміння, що високі цілі досягаються шляхом незначних кроків кожного, що завжди перебувало в основі феномену соціального захисту як такого та продовжує бути актуальним і тепер [52, с. 268].

Окремим самостійним видом недержавного соціального забезпечення також виступає соціальне забезпечення за рахунок органів місцевого самоврядування, передусім, передбаченого місцевими цільовими програмами.

На функцію із соціального забезпечення зазначених суб'єктів звертається увага у спеціальній літературі. Узагальнено під нею пропонується розуміти «окремий вектор діяльності територіальних громад, що полягає у задоволенні потреб із життєзабезпечення населення відповідної громади, забезпеченні існування умов безперешкодної реалізації ними професійних, вікових, релігійних, культурних, національно-етнічних та інших інтересів, із посиленням системи соціальної взаємодії» [86, с. 267].

Саме діяльність органів місцевого самоврядування може стати ефективним інструментом соціального захисту через низку особливостей та умов, в яких вона здійснюється: близькості до розуміння потреб населення та специфіки певної місцевості; закріпленні законодавством кола спеціальних повноважень із прийняття рішень та їх реалізації; можливості стабільно та системно управляти наявними місцевими ресурсами; можливості здійснювати моніторинг та оцінювати досягнення поставлених цілей в межах відповідної громади; наявності умов для лобіювання інтересів своєї громади на вищих рівнях влади та міжнародному рівні [139]; наявності знань щодо економічного потенціалу громади та проблем, які у ній існують [159, с. 154].

Однією із найбільших проблем є нерівність фінансової спроможності громад, що створює нерівність у доступі до заходів соціального захисту залежно від фінансово-економічного становища громади [196, с. 320]. Крім цього, на сьогодні відсутні чіткі інструменти взаємодії із благодійним сектором, що

дозволило би залучати додаткові матеріальні ресурси [159, с. 155], достатня кількість кваліфікованих фахівців, особливо в новоутворених громадах сільської місцевості [303, с. 3].

У ст. 34 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР [270] закріплюються «Повноваженням у сфері соціального захисту населення». Вони диференціюються на «власні» та «делеговані». Важливим, з огляду на напрям цього дослідження, є положення частини першої ст. 34 щодо «встановлення за рахунок власних коштів і благодійних надходжень додаткових до встановлених законодавством гарантій щодо соціального захисту населення» [270]. У теперішній час поширеною є практика застосування таких «додаткових гарантій», які існують на рівні окремої територіальної громади.

Додаткові виплати, наприклад, передбачені Програмою надання одноразової матеріальної допомоги мешканцям багатоповерхової забудови міста Чернігова, житло яких було зруйновано (пошкоджено) внаслідок російської військової агресії [253], Програмою надання одноразової матеріальної допомоги мешканцям міста Чернігова – власникам приватних житлових будинків, знищених та пошкоджених внаслідок російської військової агресії [254], Програмою забезпечення житлом деяких категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України на 2025-2027 роки [252], Програмою надання одноразової матеріальної допомоги членам сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України на 2024-2025 роки [255], Програмою підтримки народжуваності у місті Чернігові на 2025-2027 роки [256] та деякими іншими, затвердженими відповідними рішенням міської ради м. Чернігова.

Слушно відзначає Н.В. Корень, що крім можливості фінансувати заходи соціального захисту власним коштом чи із залученням благодійників, запровадження механізмів прямих міжбюджетних трансфертів позитивно позначилось на кількості ресурсів, які можуть бути використані для зазначених цілей [132, с. 83]. Так, за їх рахунок можливим стало започаткування на рівні місцевих громад власних програм підтримки соціально вразливих верств

населення: осіб з інвалідністю; багатодітних або малозабезпечених сімей; внутрішньо переміщених осіб; учасників бойових дій; бездомних; безпритульних та ін. Наприклад, у подібних місцевих програмах нерідко передбачаються компенсації за оплату житлово-комунальних послуг, надбавки до пенсій, програми безкоштовного харчування для учнів в школах, транспорт для них з віддалених місцевостей, ремонт житла для малозабезпечених та одиноких осіб похилого віку [161, с. 79-80].

Аналіз положень ст. 34 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» дозволяє дійти висновків про те, що коло осіб, на які спрямовується соціальний захист, що видається доцільним виокремити зі змісту представлених повноважень органів місцевого самоврядування, – досить обмежене. Наприклад, без уваги залишаються внутрішньо переміщені особи, що є суттєвою прогалиною, враховуючи умови сьогодення та великий відсоток осіб із таким статусом в структурі сучасного населення України.

Водночас у частині дев’ятій ст. 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII передбачені повноваження органів місцевого самоврядування щодо зазначеної категорій населення. Наприклад, закріплено, що: «органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень формують фонди житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб, у тому числі шляхом викупу (придбання), оренди, будівництва нового житла, реконструкції будинків і гуртожитків, переведення нежилих приміщень у жилі, передачі житла в комунальну або державну власність, капітального ремонту об’єктів житлового фонду» [260]. Така неузгодженість між положеннями законів може негативно позначитись на одностайності практики прийняття рішень на рівні громад, що призведе до диспропорції доступу до соціального захисту представників цієї соціальної групи.

Необхідним залишається також забезпечення ефективної співпраці між органами місцевого самоврядування та іншими представниками недержавного сектору: громадськими організаціями; волонтерами; благодійними фондами та ін. Це дозволить поєднати адміністративні ресурси, можливості існуючої в

громаді інфраструктури із мобільністю, гнучкістю, адаптивністю громадських структур. На прикладі співпраці із волонтерами варто відзначати про можливість зі сторони органів місцевого самоврядування надавати їм необхідну інформацію, приміщення, сприяти логістиці, здійснювати юридичний супровід тощо. Своєю чергою, волонтери забезпечать потребу у кадрах та більш прогресивному та гнучкому погляді на подолання впливу того чи іншого соціального ризику.

У контексті зазначеного, варто звернути увагу на проблему правового забезпечення такої взаємодії, адже у теперішній час вона здійснюється, переважно, на підставі індивідуальних домовленостей, меморандумів про співпрацю, угод, грантів. Системний правовий механізм такої співпраці на сьогодні відсутній.

Враховуючи зазначене, у спеціальній літературі звертається увага на потребу розробити нормативне забезпечення із закріпленням «мінімальних стандартів та процедур партнерства», що сприяло б сталості, прозорості та правовій визначеності співпраці органів місцевого самоврядування із різними суб'єктами недержавного сектору[159, с. 156].

Важливим також є залучення мешканців громади до прийняття рішень чи визначення векторів розвитку, засобом опитувань, громадських слухань тощо, що сприятиме більшому врахуванню реальних потреб населення та встановленню дійсних масштабів існуючих проблем [197, с. 7]. Така практика дозволить населенню відчути свою причетність до прийняття рішень, життя громади в цілому, значущість, формуватиме свідоме ставлення до наявних у громаді ресурсів, виховуватиме дбайливість, підвищить довіру до влади, дозволить здійснювати контроль [400, с. 383].

На нашу думку, для вдосконалення соціального забезпечення органами місцевого самоврядування можливим є звернення також до зарубіжного досвіду. Наприклад, заслуговує на увагу практика Швеції як країни із найбільш децентралізованим підходом щодо соціальної політики. Органи місцевої влади Швеції наділені правом самостійно встановлювати на місцевому рівні податки, які слугують додатковим джерелом фінансування соціальних програм. В окремих містах такі програми передбачають безоплатне харчування у школах,

раннє втручання у сім'ї з підвищеними ризиками (програма «Рівність у дії», м. Мальме) [404, с. 376-380].

В основу соціальної політики Франції закладений принцип «територіальної соціальної справедливості», який передбачає адаптацію кожної окремої територіальної одиниці до особливих місцевих потреб. Заслуговує на увагу, наприклад, практика «міських контрактів соціальної згуртованості» (м. Париж) [197, с. 8], згідно з якими населення міста може розробляюти власні стратегії подолання бідності, боротьби з соціальним відчуженням чи дискримінацією.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** викладені найбільш вагомі наукові результати дисертаційного дослідження, до яких належать такі:

1. Право на недержавне соціальне забезпечення є мірою можливої поведінки особи, що забезпечується юридичними обов'язками інших осіб у наданні матеріальної допомоги, соціального обслуговування та інших видів підтримки з метою профілактики, подолання або зниження ступеня негативного впливу соціальних ризиків, що здійснюються за рахунок недержавних джерел фінансування суб'єктами недержавного сектору.

2. Право на недержавне соціальне забезпечення характеризується такими ознаками: виступає складовою права на соціальний захист; є похідним від права на життя; належить кожному, а не лише громадянам відповідної держави; є позатериторіальним, оскільки належить людині незалежно від місця постійного проживання; є позитивним, тобто спрямованим на підвищення якості життя особи (групи осіб); має особливий механізм реалізації у вигляді утримання держави від втручання у здійснення його особою; дуалістична (змішана) природа: по-перше, засобом його реалізації особою задовольняються її інтереси – ліквідація або зниження негативних наслідків того чи іншого соціального ризику, покращення матеріального становища тощо; по-друге, забезпечується виконання соціальної функції держави як однієї з основних напрямів її діяльності та можливість для особи вимагати соціального захисту; має майновий характер; є індивідуальним; спрямоване на попередження настання, подолання чи пом'якшення впливу соціальних ризиків тощо.

3. У становленні та розвитку законодавства про недержавне соціальне забезпечення на території сучасної України (в межах кордонів 1991 р.) видається доцільним виокремити такі етапи:

- перший етап – дохристиянський (до 988 р.), для якого характерні соціальне забезпечення за ініціативою громади та сім'ї, поодинокі прояви благодійної діяльності, не систематичність підтримки, відсутність законодавчих актів про недержане соціальне забезпечення;

- другий етап (кінець X ст. – початок XVIII ст.) – період прийняття та поширення християнства на території сучасної України, що спричиняє зародження благодійної діяльності за рахунок заможних членів суспільства, утвердження ролі церкви як суб'єкта соціального забезпечення. Приймається перший акт у сфері благодійної діяльності – Статут князя Володимира (996 р.), яким на духовенство покладається обов'язок здійснювати громадське піклування, віддаючи десятину;

- третій етап (початок XVIII-XIX ст.) – благодійна діяльність набуває ознак престижності, значно поширюючись після проголошення Конституцією Пилипа Орлика (1710 р.) завданням влади захищати непривілейовані групи суспільства. У цей час виникає меценатство;

- четвертий етап (XIX – початок XX ст.) – розвиток промисловості та виробництва зумовлює зміни в системі соціального захисту, складовими якої стають державне страхування (переважно, державних службовців) та недержавне (приватне) страхування у вигляді емеритальних кас – інститутів добровільного страхування, які стають прототипами сучасних недержавних пенсійних фондів.

У результаті підписання «Протоколів угод» (1905 р.) – перших колективних договорів, які торкались інтересів власників та найманих робітників харківських типографій та паравозобудівного заводу, зароджується колективно-договірне регулювання суспільних відносин у сфері праці та соціального забезпечення;

- п'ятий етап (1917 – 1996 рр.) – характеризується відсутністю недержавних інститутів соціального страхування, знищенням заможних благодійників як класу, внаслідок чого занепадає одноосібна благодійна діяльність. В часи Другої світової війни благодійна діяльність знову зазнає піднесення, передусім, під егідою Червоного Хреста України.

На цьому етапі закріплюється на законодавчому рівні колективно-договірне регулювання суспільних відносин у сфері праці та соціального забезпечення в результаті прийняття 2 грудня 1922 року Кодексу законів про працю УРСР, в якому містилась окрема глава «Колективний договір». До 1971 р. колективно-договірне регулювання зазнає суттєвих змін – від зростання ролі колективного договору до припинення його укладання, втрати нормативно-правової природи та

трактування колективного договору як господарсько-політичної угоди. Важливим стало прийняття 10 грудня 1971 року чинного КЗпП України, у главі ІІ якого закріплюються норми про колективний договір, згодом – Закону України «Про колективні договори і угоди» від 1 липня 1993 року, завдяки чому трудовим колективам надається можливість впливати на встановлення умов праці та соціального забезпечення;

- шостий етап (1996 р. по теперішній час) – період розвитку законодавства про недержавне соціального забезпечення. Цей період пов'язується із формуванням конституційних засад для розвитку недержавного соціального забезпечення, реформуванням пенсійної системи України – запровадженням недержавного пенсійного забезпечення, прийняттям Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09 липня 2003 року № 1057-IV, реформуванням системи соціальних послуг, а саме – посиленням договірних засад та збільшенням можливостей для розвитку недержавного сектору, розквітом благодійної діяльності у широкому діапазоні її форм. На цьому етапі формується сучасна нормативно-правова база з окремих видів недержавного соціального забезпечення.

4. Поняття «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» співвідносяться як ціле і частина, адже соціальний захист – це комплекс організаційних, юридичних, економічних і фінансових заходів, спрямованих на профілактику, подолання або зниження ступеня негативного впливу соціальних ризиків, за рахунок не заборонених законом джерел фінансування; соціальне забезпечення – організаційно-правова діяльність держави та суб'єктів недержавного сектору, що виражається у наданні окремих видів соціального захисту особам, які зіштовхнулися зі складними життєвими обставинами (соціальними ризиками), за рахунок державних і місцевих бюджетів та інших, не заборонених законом, джерел фінансування.

5. Поняття недержавного соціального забезпечення видається доцільним визначити у декількох значеннях: 1) як організаційно-правова форма соціального захисту населення; 2) як правовий інститут у системі права соціального забезпечення; 3) як діяльність зобов'язаних суб'єктів недержавного сектору.

Недержавне соціальне забезпечення як організаційно-правової форма соціального захисту населення полягає у наданні грошових виплат, медичної допомоги, соціальних послуг, пільг особам, які зіштовхнулися із соціальними ризиками, з метою профілактики, подолання або зниження ступеня їх негативного впливу, за рахунок відмінних від державних джерел фінансування суб'єктами недержавного сектору.

Як правовий інститут у системі права соціального забезпечення недержавне соціальне забезпечення є сукупністю взаємопов'язаних правових норм, що регулюють відносини із надання грошових виплат, медичної допомоги, соціальних послуг, пільг особам, які зіштовхнулися із соціальними ризиками, з метою профілактики, подолання або зниження ступеня їх негативного впливу, за рахунок відмінних від державних джерел фінансування суб'єктами недержавного сектору.

Недержавне соціальне забезпечення є діяльністю зобов'язаних суб'єктів недержавного сектору з надання окремих видів соціального захисту особам, які зіштовхнулися із соціальними ризиками, з метою профілактики, подолання або зниження ступеня їх негативного впливу, за рахунок відмінних від державних джерел фінансування.

6. На підставі аналізу чинного законодавства України видається доцільним виділення таких видів недержавного соціального забезпечення, як: 1) недержавне пенсійне забезпечення; 2) благодійна діяльність; 3) недержавні соціальні послуги; 4) інші види, які не є в чистому вигляді недержавними, але можуть бути такими за певних умов.

Види соціального захисту в рамках недержавного соціального забезпечення можуть визначатися на рівні закону, актів соціального діалогу, актів органів місцевого самоврядування, індивідуальних договорів.

7. Для недержавного соціального забезпечення притаманні особливі принципи його здійснення. Враховуючи те, що недержавне соціальне забезпечення становить окремий інститут права соціального забезпечення, ці принципи є внутрішньогалузевими. Серед таких принципів варто виділяти: добровільність; принцип позитивної правової відповідальності за рівень життя; принцип недержавного фінансування; принцип забезпечення дотримання державних соціальних стандартів.

8. Необхідно визначити на законодавчому рівні принципи недержавного соціального забезпечення в цілому та окремих його видів. У чинному законодавстві закріплені принципи лише такого виду недержавного соціального забезпечення, як недержавне пенсійне забезпечення.

9. Правовідносини із недержавного соціального забезпечення – це урегульовані нормами права суспільні відносини щодо надання грошових виплат, соціальних послуг, медичної допомоги, пільг особам, які зіштовхнулись із соціальними ризиками, з метою профілактики, подолання або зниження ступеня їх негативного впливу, що здійснюється суб'єктами недержавного сектору за рахунок відмінних від державних джерел фінансування.

10. Для правовідносин із недержавного соціального забезпечення характерними є властивості, які видається доцільним поділяти на: 1) властивості, притаманні для правовідносин в цілому; 2) властивості галузевих соціально-забезпечувальних правовідносин, частиною яких є правовідносини із недержавного соціального забезпечення; 3) властивості, характерні власне для правовідносин із недержавного соціального забезпечення.

До останньої групи властивостей входять: 1) виникнення зобов'язання у їх суб'єктів переважно внаслідок добровільно визначеного та взятого на себе обов'язку; 2) встановлення факту наявності відповідного соціального ризику згідно із законодавчо передбаченою процедурою – не є атрибутивним елементом фактичного складу для їх виникнення; 3) особливості регулювання відповідних суспільних відносин, які полягають у: «подвійному регулюванні» – із поєднанням централізованого та децентралізованого регулювання з переважанням останнього, яке може існувати на територіальному (місцевому),

локальному та договірному рівнях; застосуванні особливого поєднання способів правового регулювання, серед яких основним є дозвіл, у той час, як припис застосовується для визначення умов реалізації права на той чи інший вид недержавного соціального забезпечення, а заборона – лише в поодиноких випадках; поєднанні координації з субординацією, що можлива лише у випадку вимоги зобов'язального суб'єкту відповідної поведінки від суб'єкту, який претендує на соціальне забезпечення.

11. Суб'єктів правовідносин із недержавного соціального забезпечення за змістом належних їм прав і обов'язків доцільно поділяти на: 1) суб'єктів права на недержавне соціальне забезпечення, які отримують окремі види соціального захисту в разі настання соціального ризику або з метою його профілактики; 2) суб'єктів, які надають окремі види соціального захисту в рамках недержавного соціального забезпечення; 3) суб'єктів, які сприяють отриманню конкретного виду соціального захисту в рамках недержавного соціального забезпечення.

Для деяких видів недержавного соціального забезпечення виділення другої і третьої групи суб'єктів правовідносин із недержавного соціального забезпечення є умовним.

12. Суб'єктами права на недержавне соціальне забезпечення є «вразливі групи населення», розуміння яких ускладнює оціночний та міждисциплінарний характер цієї правової категорії. Видається необхідним розширення закріпленого у Законі України «Про соціальні послуги» переліку чинників, які впливають на можливість потрапляння у складні життєві обставини. До цього переліку доцільно включивши безпритульність, наявність алкогольної, наркотичної або іншої залежності, внутрішнє переміщення, втрату чи пошкодження житла через воєнні дії тощо.

13. Суб'єктами, які надають окремі види соціального захисту в рамках недержавного соціального забезпечення, є недержавні пенсійні фонди, громадські об'єднання (благодійні, волонтерські організації тощо), релігійні організації, органи місцевого самоврядування, заклади соціального захисту приватної та комунальної форм власності, приватні підприємства та роботодавці-

фізичні особи (у тому числі – особи, які займаються підприємницькою діяльністю), окремі фізичні особи;

Юридичний обов'язок у змісті правовідносин із недержавного соціального забезпечення є мірою необхідної поведінки суб'єкта відповідних правовідносин, яка визначена законодавством або умовами договору.

14. Соціальні ризики як підстави виникнення правовідносин із недержавного соціального забезпечення можуть бути закріплені в актах централізованого, муніципального чи локального рівня або у договорі (колективному або трудовому договорі).

15. Відносини із недержавного пенсійного забезпечення доцільно включати до предмету права соціального забезпечення, а не цивільного права, передусім, через їх мету – зниження впливу соціального ризику, який закріплюється у пенсійному контракті як одному з видів соціально-забезпечувальних договорів.

16. Благодійна діяльність як вид недержавного соціального забезпечення здійснюється у таких формах, як волонтерська діяльність, гуманітарна діяльність, меценатство, донорство та трансплантаційна діяльність, миротворча діяльність та інші, не заборонені законом форми.

17. Видається доцільним імплементувати в національне законодавство досвід Республіки Казахстан щодо корпоративної волонтерської діяльності як колективної участі співробітників певної організації у волонтерських програмах (проєктах) і волонтерських акціях за підтримки своєї організації. Крім цього, виділити серед суб'єктів волонтерської діяльності нових суб'єктів – координатора та організатора, закріпивши на законодавчому рівні їх правові статуси, що оптимізує роботу волонтерів.

18. Соціальні послуги, які надаються на основі договору суб'єктами недержавного сектору, мають соціально-забезпечувальну природу через поширення на суб'єктів, які їх надають, державних соціальних стандартів, незалежно від їх форми власності та виду господарювання.

19. На основі позитивного досвіду Великобританії щодо проведення он-лайн опитування та спілкування в реальному часі із користувачами послуг через систему «e-government» видається доцільним імплементувати в національну

юридичну практику опитування отримувачів соціальних послуг, шляхом доповнення подібною опцією порталу Дія, що позитивно позначиться на якості соціального обслуговування.

20. Роль роботодавця як суб'єкта соціально-забезпечувальних правовідносин може виражатись у двох формах: 1) він виступає суб'єктом загальнообов'язкових соціально-страхових правовідносин у якості страхувальника; має зобов'язання у сфері зайнятості та працевлаштування тощо; 2) є суб'єктом, яким додатково до закріплених на законодавчому рівні обов'язків щодо здійснення соціального забезпечення, можуть бути ініційовані різні соціальні програми, благодійність (як щодо своїх найманих працівників або членів їх сімей, так і інших осіб), недержавне пенсійне забезпечення (через створення недержавних корпоративних пенсійних фондів), підвищення розмірів існуючих видів соціального захисту або запровадження нових. Локальні акти, колективний чи індивідуальний трудовий договір можуть включати т.з. «соціальний пакет» із вказаними заходами.

21. Суб'єкти підприємницької діяльності можуть виступати учасниками благодійної діяльності через два формати: 1) виступаючи джерелом фінансування підтримки тих чи інших категорій населення; 2) через організацію підприємництва, яке носить характер соціального.

22. Органи місцевого самоврядування за сучасних умов доцільно визнавати суб'єктами правовідносин із недержавного соціального забезпечення через можливість за їх ініціативою та за рахунок власних ресурсів запроваджувати й реалізувати місцеві цільові програми, спрямовані на підтримку осіб (їх груп), які зіштовхнулись із соціальними ризиками.

23. На підставі аналізу чинного законодавства України та правозастосовної практики сформульовано пропозиції про внесення змін та доповнень до законодавчих актів у сфері недержавного соціального забезпечення, зокрема:

до Конституції України:

статтю 46 доповнити частиною четвертою такого змісту: «Держава заохочує добровільне соціальне страхування, сприяє розширенню благодійної діяльності та інших видів недержавного соціального забезпечення, вживає

організаційно-правові та фінансові заходи, спрямовані на стимулювання їх розвитку»;

до Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»:

доповнити статтею, закріпивши в ній такі принципи благодійної діяльності: 1) законність; 2) демократизм; 3) відкритість та прозорість; 4) неприбутковість і безоплатність; 5) цільове використання ресурсів; 6) відносна самостійність та незалежність; 7) свобода об'єднань; 8) добровільність; 9) систематичність; 10) доцільність; 11) підконтрольність»;

«доповнити статтею про сфери соціального захисту, на які поширюється благодійна діяльність у такій редакції: «1. Благодійна діяльність у сфері соціального захисту включає соціальну підтримку малозабезпечених осіб; соціальну реабілітацію безробітних, осіб з інвалідністю, інших осіб, які через свої фізичні чи інтелектуальні особливості, інші обставини не можуть самостійно реалізувати свої права та законні інтереси; надання допомоги постраждалим в результаті стихійних лих, катастроф природного чи техногенного характеру, соціальних, національних, релігійних конфліктів, жертвам репресій, біженцям, внутрішньо переміщеним особам; сприяння укріпленню престижу та ролі сім'ї в суспільстві; захист материнства, дитинства, батьківства; соціальну реабілітацію дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, безпритульних дітей, інших дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах; надання безкоштовної юридичної та правової допомоги. 2. Законами України можуть визначатися додаткові напрями благодійної діяльності у сфері соціального захисту»;

доповнити статтею про форми благодійної діяльності в такій редакції: «Благодійна діяльність здійснюється у таких формах, як волонтерська діяльність, гуманітарна діяльність, меценатство, донорство та трансплантаційна діяльність, миротворча діяльність та інші, не заборонені законом форми»;

внести зміни до пункту другого частини першої статті 1 Закону, виклавши визначення поняття благодійної діяльності у такій редакції: «благодійна діяльність – це одноразова чи систематична участь благодійника у

наданні майнової (фінансової) допомоги або здійсненні обслуговування, виконання інших робіт для досягнення визначених законодавством цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику (окрім випадків, коли таке майно передається на пільгових умовах) від імені або за дорученням бенефіціара»;

частину першу статті 5 доповнити пунктом 10 такого змісту: «10) донація крові та/або компонентів крові, трансплантація анатомічних матеріалів людини (органів (їх частин), тканин, анатомічних утворень, клітин людини або тварини, фетальних матеріалів людини)»;

до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»:

вилучити із визначення системи недержавного пенсійного забезпечення в частині першій статті 2 Закону слова «додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування», виклавши його у такій редакції: «система недержавного пенсійного забезпечення – це складова частина системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення пенсійних виплат»;

в окремому абзаці частини першої статті 1 Закону закріпити визначення поняття «критичний стан здоров'я» у такій редакції: «критичний стан здоров'я – стан здоров'я, який безпосередньо загрожує життю людини та вимагає негайного медичного впливу з проведенням реабілітаційних заходів або систематичної терапії для підтримання життєдіяльності»;

в окремому абзаці частини першої статті 4 закріпити принцип «обов'язку фізичних осіб турбуватись про майбутнє соціальне забезпечення»;

до Закону України «Про волонтерську діяльність»:

внести зміни до абзацу першого частини першої статті 1, замінивши слова «неприбуткову діяльність» на «безкорисливу» у визначенні волонтерської діяльності, виклавши його у такій редакції: «Волонтерська діяльність – добровільна, соціально спрямована, безкорислива діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги» та «безоплатно» у

визначенні волонтерської допомоги в абзаці другому частини першої статті 1 на «безкорисливо», виклавши його у такій редакції: «Волонтерська допомога – роботи та послуги, що безкорисливо виконуються і надаються волонтерами»;

до Закону України «Про гуманітарну допомогу»:

доповнити частину першу статті першої Закону пунктом 1-1, закріпивши поняття гуманітарної діяльності у такій редакції: «гуманітарна діяльність – добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється донорами шляхом надання гуманітарної допомоги.

гуманітарна діяльність є формою благодійної діяльності»;

до Бюджетного кодексу України:

«внести зміни до підпункту а) пункту 4 частини першої ст. 89, виклавши його у такій редакції: «а) державні програми соціального забезпечення: притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей та соціальні гуртожитки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (якщо не менше 70 відсотків кількості дітей, які перебувають у цих закладах, припадає на територію відповідної територіальної громади), малі групові будинки; територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг); центри соціальної реабілітації дітей з інвалідністю; центри професійної реабілітації осіб з інвалідністю, дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї; компенсації фізичним особам та іншим суб'єктам недержавного сектору, які надають соціальні послуги громадянам похилого віку, особам з інвалідністю, дітям з інвалідністю, хворим, які не здатні до самообслуговування і потребують сторонньої допомоги».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративний процес України: навч. посіб / Комзюк А.Г., Бевзенко В.М., Мельник Р.С. К.: Прецедент, 2007. 531 с.

2. Академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: http://sum.in.ua/s/vid

3. Андріїв В.М. Трудовий стаж за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / В.М. Андріїв; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 1997. 18 с.

4. Андронова В.А. Юридичні факти у трудовому праві України: монографія / В.А. Андронова. Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2014. 198 с.

5. Антонович М.М. Право на гуманітарну допомогу під час збройного конфлікту і відповідальність за його порушення згідно з міжнародним правом. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2015. Т. 168. С. 93-98.

6. Баймуратов М.О. Міжнародно-правові зобов'язання держав у сфері становлення альтернативних форм соціального страхування: монограф. / М.О. Баймуратов, О.С. Савич. О.: Фенікс, 2009. 280 с.

7. Безклубий І. Правова відповідальність. *Соціологія права*. 2011. № 2. URL: http://www.nbuv.gov.ua/ portal/soc_gum/socpr/2011_2/Bezklubiy.pdf

8. Безпалько О. В. Підготовка волонтерів до проведення організаційних форм соціально-педагогічної діяльності. *Волонтерство: порадник для організатора волонтерського руху в Україні* / уклад.: Т.Л. Лях; авт. кол.: Безпалько О.В., Заверико Н.В., Звєрєва І.Д. К.: Волонтер, 2001. 242 с.

9. Бичков С.І. Аналіз становлення та розвитку системи соціального захисту в різних країнах світу та можливість адаптації набутого досвіду до умов України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України.* 2006. № 3. С. 189-195.

10. Бичков С.І. Теоретичні аспекти формування системи соціального захисту населення. *Державне управління: теорія та практика.* 2006. № 1. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/dutp/2006- 1/txts/SOCIALNA/06bsiszn.pdf

11. Благодійна організація «Позитивні жінки». URL: https://pw.org.ua/

12. Благодійність за правилами: принципи, основні засади, практичне застосування. Укр. форум благодійників, Міжнар. фонд «Відродження», Укр. жіноч. фонд / авт.-упоряд.: А. Гулевська-Черниш, К. Ржевська, Л. Ярошенко]. К. : Абетка благодійності, 2013. 61 с.

13. Бобик І.І. Поняття та ознаки благодійних організацій як учасників цивільних правовідносин. *Удосконалення правового регулювання статусу непідприємницьких організацій в Україні:* збірник наукових праць (за результатами роботи «круглого столу»). К.: НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. С. 62-65.

14. Богославець С.В. Недержавне пенсійне забезпечення як один із напрямів реалізації соціальної функції держави: автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.05 / С.В. Богославець; Східноукр. Нац. ун-т. ім. Володимира Даля. Луганськ, 2009. 19 с.

15. Болотіна Н.Б. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. *Право України*. 2000. № 4. С. 35-39.

16. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні: монографія. К.: Знання, 2005. 381 с.

17. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008. 663 с.

18. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. К.: Знання, 2005. 615 с.

19. Бомбергер І.Л. Спеціальні пенсії за законодавством України: дис. … к.ю.н.: 12.00.05 / І.Л. Бомбергер. Львів, 2015. 205 с.

20. *Бойко М.Д. Право пенсійного забезпечення в Україні:* навч. посіб. Курс лекцій. К.: Олан, 2005. 368 с.

21. Бойко М.Д. Право соціального забезпечення України: посіб. / М.Д. Бойко. К.: «Олан», 2004. 312 с.

22. Бойко О. Пенсійна реформа: як будуть виплачуватись та індексувати пенсії в Україні. *Суспільне новини*. 2022. URL: https://suspilne.media/369610-nakopicuvalna-pensia-ta-indeksacia-socialnih-viplat-so-vidomo/

23. Бориченко К.В. Окремі тенденції розвитку права на соціальний захист. *Сучасна університетська правова освіта і наука*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2018 р.) Том 2. Тернопіль: Вектор, 2018. С. 46-49.

24. Бориченко К.В. Розширення застосування диспозитивного методу регулювання відносин у праві соціального забезпечення. *International scientific-practical conference «The development of legal sciences: problems and solutions»*: Conference Proceedings, April 27-28. Kaunas: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. P. 157-160.

25. Бориченко К.В. Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист: дис. ... д.ю.н.: 12.00.05 / К.В. Бориченко; Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2020. 452 с.

26. Бородкін М.В. Підстави виникнення правовідносин із недержавного соціального забезпечення. *Правові та інституціональні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. О.: «Юридична література», 2016. Т. 1. С. 529-532.

27. Бородкін М.В. Юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин: дис. … к.ю.н.: 12.00.05 / М.В. Бородкін; Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2018. 244 с.

28. Буздуган Я.М. Благодійні організації як суб'єкти фінансового права й фінансових правовідносин. *Віче.* 2014. № 14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2014_14_2.

29. Буздуган Я.М. Організаційно-правові форми та принципи сучасної благодійної діяльності в Україні. *Віче.* 2011. № 10. URL: http://veche.kiev.ua/journal/2559/

30. Буздуган Я.М. Правові основи діяльності українських благодійних об'єднань медичного спрямування. *Віче.* 2010. № 24. С. 25-30.

31. Бутрин-Бока Н.С. Благодійна організація як суб'єкт корпоративних відносин: сучасний стан національного законодавства. *"MODERN RESEARCH IN WORLD SCIENCE":* матер. XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 26-28 лютого 2023 р.). Львів, Україна. С. 977-982.

32. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. *Відомості Верховної ради України*. 2010. № 50-51. Ст. 572.

33. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.

34. Венедіктова І.В., Кагановська Т.Є. Основи правознавства: навча. посіб. Х., 2007. 349 с.

35. Венедіктова І.В. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві: монограф. / І.В. Венедіктова. Х.: Нове Слово, 2011. 260 с.

36. Вишновецька С.В., Новосельська І.В. Право соціального забезпечення України: навч.-метод. посіб. для студ. юрид. спец. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. 320 с.

37. Вінер М. Недержавні пенсійні фонди: уроки Казахстану для України. *Фориншурер*. 2016. № 3. С. 77.

38. Волонтерство: порадник для організатора волонтерського руху / укладач: Т.Л. Лях. К.: ВГЦ «Волонтер», 2001. 150 с.

39. Воскобойніков В. Сторінки української та світової історії недержавного пенсійного забезпечення. *Вісник Пенсійного фонду України.* 2003. № 12. С. 25-26.

40. Галіцин Н.В. Соціальне право: юридична природа та місце в системі права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2015. № 34. Т. 2. С. 71-76.

41. Галузева угода між Міністерством регіонального розвитку та будівництва України та Профспілкою працівників будівництва і промисловості будівельних матеріалів України на 2019-2020 роки. URL: https://www.msp.gov.ua/files/ugody/ter/30-3.pdf

42. Гарасимів Т.З. Принципи права соціального забезпечення України: автореф. дис. …к.ю.н. : 12.00.05 / Т.З. Гарасимів. К., 2002. 16 с.

43. Гірник О.О. Соціальне обслуговування за законодавством України: автореф. дис. … к.ю.н.: спец. 12.00.05 / О.О. Гірник.: К, 2014. 20 с.

44. Гогоша О.І. Формування поняття і принципів миротворчої діяльності ООН. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини.* 2012. Випуск 30. С. 121-217.

45. Горбатенко О.В. Щодо змісту правовідносин з пенсійного забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія Право*. В 3-х частинах. 2012. Вип. 19. Т.3. С.11-14.

46. Гордєєв В.В. Поняття та зміст фактичного складу. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Правознавство»*. 2011. Вип. 597. С. 45-49.

47. Горемикіна Ю.В. Проблеми розвитку недержавних організацій у сфері надання соціальних послуг. *Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України.* 2009. С. 161-168.

48. Гоц-Яковлєва О.В. Договірні засади у праві соціального забезпечення України. *Актуальні проблеми публічного та приватного права:* матер. ІІ Міжн. наук.-практ. конференції присвяченої 91-річчю з дня народження член-кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, доктора юридичних наук, професора Процевського О.І. (27 березня 2020 р.). Харків, 2020. С. 164-166.

49. Греба Р.В. Механізми реформування системи соціальних послуг в умовах децентралізації влади в Україні: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Р.А. Греба; Нац. академія держ. упр. при Президентові України. Київ, 2018. 216 с.

50. Громадська організація «Вінницька міська організація соціального розвитку та становлення окремих малозахищених категорій молоді «Паросток»». URL: http://parostok.vn.ua/

51. Грубляк О.М., Жаворонок А.В. Особливості фінансування соціальних послуг в умовах децентралізації. *Наукові інновації та передові технології.* 2024. № 2 (30). С. 783-795.

52. Гудзь А.О. Благодійна діяльність підприємництва як вагома складова недержавного соціального забезпечення в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 2. С. 265-269.

53. Гудзь А.О. Благодійна діяльність українського підприємництва як вагома складова недержавного соціального забезпечення. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття»* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.)/ за загальною редакцією С.В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т.1. С. 548-552.

54. Гудзь А.О., Гудзь О.О. Межі правового регулювання відносин у сфері соціального обслуговування в рамках предмету права соціального забезпечення. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)*: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 травня 2021 р.) / за заг. ред. С.В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т.1. С. 475-479.

55. Гудзь А.О. Донорство та трансплантаційна діяльність як окрема форма благодійної діяльності в Україні. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 травня 2019 р.) / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 551-554.

56. Гудзь А.О. До питання правового регулювання благодійної діяльності в Україні// «Правове життя сучасної України»: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 вересня 2018 року). С. 173-175.

57. Гудзь А.О. Зарубіжний досвід соціального підприємництва в контексті вдосконалення практики соціального забезпечення в Україні. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів:* тези допов. учасн. ІІІ Між. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 листопада 2022 р.) /за ред. проф. М.І. Іншина, к.ю.н. М.Б. Мельник. С. 50-52.

58. Гудзь А.О. Класифікація форм і видів благодійної діяльності в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. Вип. 1. С. 61-64.

59. Гудзь А.О. Комплексність як ознака права на соціальний захист та право на недержавне соціальне забезпечення як його елемент. *Правове забезпечення соціальної сфери:* матер. XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 28 квітня 2023 р.) [Електронне видання] / укл. А.А. Сірякова; за заг. ред. д.ю.н., проф. Г.І. Чанишевої; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса, Фенікс, 2023. С. 238-241.

60. Гудзь А.О., Лященко О.О. Договірні засади у сфері державного та недержавного соціального страхування України. *Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрями розвитку:* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Одеса, 3 червня 2022 р.)/ уклад. Ю.Д. Батан, В.С. Кучерявенко, Л.С. Бондарчук та ін.; за ред. М.Р. Аракеляна, К.І. Спасової. Одеса: Фенікс, 2022. С. 368-371.

61. Гудзь А.О. Недержавне пенсійне забезпечення як складова недержавного соціального забезпечення в Україні. *Сучасний стан забезпечення трудових прав і прав у сфері соціального забезпечення та перспективи його поліпшення:* Матеріали IX Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 4 червня 2021 р.); за заг. ред. К.Ю. Мельника. Х.: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2021. С. 252-255.

62. Гудзь А.О. Недержавне соціальне забезпечення як окрема форма соціального захисту населення в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 3. С. 78-82.

63. Гудзь А.О. Поняття благодійності як складової недержавного соціального забезпечення в Україні. *Розвиток трудового права і права соціального забезпечення: теорія і практика:* тези доп. та наук. повідомл. учасників VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 жовтня 2018 р.) / за ред. О.М. Ярошенка. Харків: ФОП Панов А.Н, 2018. С. 451-454.

64. Гудзь А.О. Поняття та правове регулювання благодійної діяльності в Україні. *Держава та регіони: науково-виробничий журнал. Серія «Право».* 2018. № 4. С. 65-68.

65. Гудзь А.О. Правове забезпечення окремих форм та видів благодійної діяльності в Україні. *Science and technology of the present time: Priority*

development directions of Ukraine and Poland: International Multidisciplinary Conference (Wolomin, Poland, 19-20 of October, 2018). Vol. 6. P. 139-142.

66. Гудзь А.О. Принципи благодійної діяльності в Україні. *Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення:* матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю з дня народження чл. кор. НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, д.-ра юрид. наук, професора О.І. Процевського (Харків, 5 квітня 2019 року). Харків: Юрайт, 2019. С. 386-390.

67. Гудзь А.О. Принципи недержавного пенсійного забезпечення України. *Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення*: тези доповідей учасників міжнародної наук.-практ. конференції (м. Київ, 16 квітня 2020 р.) Київ: ФОП Маслаков, 2020. С. 117-121.

68. Гудзь А.О. Принципи недержавного соціального забезпечення у системі принципів соціального захисту населення України. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів:* матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 листопада 2019 р.). / за ред. проф. М.І. Іншина, к.ю.н. М.Б. Мельник. Київ: ФОП Маслаков, 2019. С. 118-121.

69. Гудзь А.О. Розділ на тему: «Право на соціальне забезпечення: європейські стандарти та законодавство України». Актуальні проблеми теорії трудового права та права соціального забезпечення: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України Г. І. Чанишевої; НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2022. 312 с.

70. Гудзь А.О. Роль роботодавця у недержавному соціальному забезпеченні. *Основні напрямки захисту прав громадян України на працю та соціальний захист в умовах євроінтеграції:* тези доп. і наук. повідомл. учасників XI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 8 жовтня 2021 р.) / [уклад.: О.М. Ярошенко, О.Г. Середа, О.О. Конопельцева]; за ред. О.М. Ярошенка; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2021. С. 283-287.

71. Гудзь А.О. Система соціального захисту України та місце у ній недержавного соціального забезпечення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція».* 2019. № 40. С. 106-109.

72. Гудзь А.О. Соціальне підприємництво як інструмент підтримки населення в рамках недержавного соціального забезпечення України. *Актуальні проблеми захисту прав громадян України на працю та соціальний захист на шляху до Євроінтеграції: Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції.* (м. Харків, 7 жовтня 2022 р.) / уклад. О.Г. Середа, О.М. Ярошенко, О.В. Соловйов; за ред. О.Г. Середи. Харків, 2022. С. 153-158.

73. Гудзь А.О. Співвідношення гуманітарної допомоги та миротворчої діяльності в контексті недержавного соціального забезпечення. *Юридичні гарантії забезпечення прав громадян на працю і соціальний захист:* тези доп. та наук, повідомл. учасників X Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9 жовтня 2020 р.) / уклад.: О.М. Ярошенко, Н.Г. Орлова, О.В. Соловйов; за ред. О.М. Ярошенка. Харків: Право. 2020. С. 473-476.

74. Гудзь А.О. Співвідношення понять «вид соціального забезпечення» та «вид недержавного соціального забезпечення» в теорії права соціального забезпечення України. *Правове життя сучасної України: у 3 т.:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 травня 2020 р.) / відп. ред. М.Р. Аракелян. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 2. С. 180-183.

75. Гудзь А.О. Суб'єкти правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень*: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 1. С. 467-469.

76. Гудзь А.О. Сучасний підхід до визначення системи соціального захисту України. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні:* тези доповідей учасників всеукраїнської дистанційної наук.-практ. конф. до 10-річчя створення однойменних кафедр (м. Київ, 12 березня 2021 р.) / за заг. ред. проф. М.І. Іншина, за ред. проф. В.В. Носіка, доц. Т.Г. Ковальчук, ас. М.Б. Мельник. Київ: Освіта України, 2021. С. 378-381.

77. Гудзь А.О. Теоретична основа фінансування недержавного соціального забезпечення в Україні. *Auctoritate magis quam imperio: Юридична наука в громадянському суспільстві*: Матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф.до 70-ліття Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України (м. Київ, 30 жовтня 2019 р.) К., 2019. С. 144-147.

78. Гудзь А.О. Фінансування недержавного соціального забезпечення в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. *Серія «Право»*. 2019. № 58. С. 152-155.

79. Гудзь О.О. Посилення договірних начал у сучасній системі надання соціальних послуг України. *Правове забезпечення соціальної сфери:* Матер. XII Міжнар. наук. конф. (Одеса, 21 квітня 2021 р.) / укл. А.В. Лисенко; за заг. ред. Г.І. Чанишевої. Одеса: Фенікс, 2021. С. 213-216.

80. Гудзь О.О. Універсальні міжнародно-правові договори у сфері соціального захисту дитини. *Захист прав дітей та молоді: світ та Україна*: Матеріали II Міжнародної наукової конференції учнів, студентів, аспірантів (Одеса, 10 грудня 2019 р.). / укл. О.І. Босак, І.С. Горбова, Ю.І. Лабурак; за заг. ред. Г.І. Чанишевої. Одеса: Фенікс, 2019. С. 32-34.

81. Гуманітарна допомога та донорство як форми благодійності в Україні http://jurblog.com.ua/2017/04/gumanitarna-dopomoga-ta-donorstvo-yak-formi-blagodiynosti-v-ukrayini/

82. Дашборд із інформацією про надавачів соціальних послуг з Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг Єдиної інформаційної системи соціальної сфери: інформація з офіційного сайту Міністерства соціальної політики України. URL: https://www.msp.gov.ua/content/reestr-nadavachiv-socialnih-poslug.html

83. Дашковська О.Р., Яворський В.О., Безсонова К.Д. Позитивна юридична відповідальність: загальнотеоретична характеристика. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. Вип. 64. 2021. С. 21-25.

84. Декларація прав дитини, проголошена Резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text

85. Денега О.П. Наукова інтерпретація держави як суб'єкта права соціального забезпечення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки».* 2015. № 6-2. С. 25-26.

86. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні: підручник / І.І. Бодрова, С.В. Болдирєв, В.О. Величко та ін.; за ред. С.Г. Серьогіної. 2-е вид. перероб. та доп. Харків: Право, 2011. 360 с.

87. Державний стандарт соціальної послуги підтриманого проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю, затвердженого Наказом Міністерства соціальної політики України від 07.06.2017 № 956. *Офіційний Вісник України*. 2017. № 58. Ст. 1763.

88. Державний стандарт соціальної послуги посередництва, Державний стандарт соціальної послуги медіації та внесення зміни до Класифікатора соціальних послуг: Наказ Міністерства соціальної політики України від 03.06.2024 № 269-Н. *Офіційний вісник України.* 2024. № 75. Ст. 4457.

89. Дмитренко Є.С., Дмитренко Ю.П. Особливості фінансового, правового та організаційного забезпечення соціального захисту громадян в умовах євроінтеграції України. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики.* 2022. № 3. С. 234-242. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fkd_2022_3_26.

90. Довідник суб'єктів, що надають соціальні послуги бездомним особам та особам, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк станом на 20.05.2020. URL: https://www.msp.gov.ua/timeline/Dovidniki.html

91. Договір про надання соціальних послуг з догляду на професійній основі. URL: https://zp.gov.ua/upload/editor/dodatok_6_dogovir.pdf

92. Долгий С.А. Історично-правовий розвиток благодійної діяльності в I-VI ст. н.е. Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і

практичні аспекти: зб. тез доповідей за матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. студ. і молод. вчених (11-12 грудня 2009 р.). Суми, 2009. С. 19-21.

93. Донік О.М. Благодійність в Україні (XVI-XVIII ст.) *Український історичний журнал.* 2005. № 4. С. 159-177.

94. Донік О.М. Купецтво в Україні в імперському просторі (XIX ст.) / О.М. Донік. К.: Інститут історії України НАУ України, 2008. 271 с.

95. Донорство в Україні: необхідна благодійність чи небезпечна розкіш? URL: http://h.ua/story/188349#ixzz3wfX7TJwE.

96. Досвід соціального захисту та роль організацій в Польщі. URL: http://www.lawngo.net/index.php?itemid=523

97. Дубич К.В., Данилюк К.В. Моделі взаємодії держави з недержавними організаціями в системі надання соціальних послуг. URL: http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/227/6003/12538-1?inline=1

98. Дубич К.В. Партнерство державного та недержавного суспільних секторів як ефективний механізм управління у сфері надання соціальних послуг у країнах Євросоюзу. *Державне управління: теорія та практика.* 2013. № 2. С. 117-128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2013_2_16.

99. Дубич К. В. Сучасна система надання соціальних послуг України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*: електрон. наук. фах. вид. 2015. № 3. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=821.

100. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. Київ: НАДУ. 2010. 820 с.

101. Європейська конвенція про соціальне забезпечення від 14.12.1972 № ETS № 78. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_581

102. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 № ETS № 163. *Офіційний вісник України*. 2006. № 40. Ст. 2660.

103. Європейський кодекс соціального забезпечення 1964 р. (переглянутий у 1990 р.). *Акти європейського права із соціальних питань*. К.: Парламентське видавництво, 2005.

104. Єдиний державний веб-портал електронних послуг «Портал Дія». URL: https://diia.gov.ua/

105. Жеребило І.В. Меценатство як прагнення до суспільної користі в Україні. *Соціогуманітарні проблеми людини.* 2008. № 3. С. 82-90.

106. Жернаков В.В. Право соціального забезпечення: навч. посіб. / авт.: С.М. Прилипко, Г.С. Гончарова, В.В. Юровська, О.О. Конопельцева; за заг. ред. В.В. Жернакова. Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. 126 с.

107. Жигалкін І.П. Система принципів трудового права України: проблеми сучасної теорії і практики: монографія / І. П. Жигалкін. Х.: Право, 2015. 360 с.

108. Завадських Г.М., Тебенко В.М. Соціальне підприємництво як інноваційний вектор розвитку економіки України. *The I International Science Conference on Multidisciplinary Research*. January 19-21, 2021. Berlin, Germany. p. 229-235.

109. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / за ред. В.В. Копєйчикова. К.: Юрінком, 1997. 320 с.

110. Загальна теорія держави і права: підруч. / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова [та ін]; за заг. ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Х.: Право, 2002. 432 с.

111. Загальна теорія держави і права: підруч. / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко [та ін]; за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Х.: Право, 2009. 584 с.

112. Зарицький М.С. Актуальні проблеми українського термінознавства: підручник / М.С. Зарицький. К.: ІВЦ «Вид. Політехніка», 2004. 128 с.

113. Іваненко О.В. Теоретико-правові аспекти визначення поняття та сутності позитивної юридичної відповідальності. *Держава і право*. 2008. № 42. С. 44-49.

114. Іваночко О.О. Сім'я як суб'єкт права на соціальне обслуговування. *Розвиток законодавства про працю і соціальне забезпечення: здобутки і*

проблеми: матер. IV Міжн. наук.-практ. конф., 5-6 жовтня 2012 р.: за заг. ред. В.В. Жернакова. Х.: Право, 2012. С. 467-470.

115. Іншин М.І. Оціночні поняття у трудовому праві: сучасний стан та шляхи удосконалення. *Форум права*. 2014. № 4. С. 162-166.

116. Казанчан А.А. Види соціального забезпечення громадян в Україні: проблемні питання. *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць*. 2010. № 3. С. 11-20.

117. Каталог соціальних підприємств України. URL: http://socialbusiness.in.ua/enterprises/

118. Карманюк О.П. Суб'єктивні права і юридичні обов'язки в контексті утвердження законності в українському суспільстві. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 3. С. 48-52.

119. Карпіщенко О.І., Хребтова І.В. Необхідність розвитку механізму недержавного пенсійного забезпечення шляхом впровадження корпоративних пенсійних програм. *Механізм регулювання економіки*. 2011. № 4. С. 159-166.

120. Кикоть Г.В. Юридичні факти в системі правовідносин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Г.В. Кикоть; ІДП НАН України. К., 2006. 198 с.

121. Класифікатор соціальних послуг: Наказ Міністерства соціальної політики України від 23.06.2020 № 429. *Офіційний вісник України*. 2020. № 56. Ст. 1764.

122. Клемпарський М.М. Правове регулювання пенсійного забезпечення працівників органів внутрішніх справ: автореф. дис…. канд. юрид. наук : 12.00.05 / М.М. Клемпарський. Х., 2004. 19 с.

123. Ковальська С.Г. Поняття благодійної діяльності / С.Г. Ковальська, К.П. Кваша. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2024/41.pdf

124. Конвенція міжнародної організації праці «Про мінімальні норми соціального забезпечення» № 102 від 28.06.1952 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_011

125. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. *Голос України.* 2001. № 3.

126. Колективний договір Національного університету «Одеська юридична академія» на 2021-2026 роки від 22 березня 2021 року. URL: https://onua.edu.ua/ua/doc-admin-ukr/6357-kolektivnij-dogovir-nu-oyua-na-2021-2026-roki

127. Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01;12.00.02 / А. М. Колодій; Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 1999. 36 с.

128. Колодін А.І. Пенсійна система Німеччини: корисний досвід для України. URL: http://sophus.at.ua/publ/2012_12_11_12_kampodilsk/sekcija_9_2012_12_11_12/pensijna_sistema_nimechchini_korisnij_dosvid_dlja_ukrajini/19-1-0-441.

129. Колот А.М. Соціальна згуртованість суспільства як доктрина: основні засоби, причини актуалізації, складові розвитку. *Економічна теорія*. 2010. № 1. С. 18-28.

130. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. № 1. С. 205.

131. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 146.

132. Корень Н.В. Бюджетна децентралізація в Україні: результати реформи та пріоритети розвитку. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 2. С. 81-88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2017_2_10

133. Косович Б.І. Соціальне підприємництво в Україні: актуальні питання становлення. *Економіка та держава.* 2020. № 3. С. 77-81.

134. Костюк В.Л. Принципи права соціального забезпечення: поняття, ознаки, види та тенденції розвитку / В.Л. Костюк. *Часопис Національного університету «Острозька академія».* Серія «Право». 2016. № 2 (14). URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16kvlttr.pdf.

135. Костюк В.Л. Суб'єкти права соціального забезпечення: поняття, особливості та види. *Часопис Національного університету "Острозька академія".* Серія «Право». 2015. № 2 (12). С. 1-14.

136. Котюк В.О. Теорія права: курс лекцій: навч. посібник для юрид. фак. вузів. К.: Вентурі, 1996. 208 с.

137. Кошіль В. Аналіз нормативно-правового забезпечення діяльності недержавних установ в сфері соціального захисту дітей та молоді. *Вісник післядипломної освіти.* 2015. № 13 (26). С. 89-100.

138. Кравченко І.О. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: автореф. дис. … к.ю.н.: 12.00.05 / І.О. Кравченко; Східноукраїнський національний ун-т ім. В. Даля, Луганськ, 2012. 19 с.

139. Кравченко І.О. Органи місцевого самоврядування як суб'єкти забезпечення реалізації цілей сталого розвитку в громадах. *Академічні візії.* 2023. Вип. 20. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/406

140. Кравчук М.В. Теорія держави і права: навч. посіб. Тернопіль: Екон. думка, 2016. 574 с.

141. Краснов Є.В. Захист прав у сфері соціального забезпечення: навч.-мет. посібник / Є.В. Краснов. Одеса: Фенікс, 2015. 118 с.

142. Крестовська Н.М. Дитинство як правова цінність. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 40. С. 122-125.

143. Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.

144. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 584 с.

145. Криклій В.А. Формування підвалин національної системи пенсійного забезпечення та недержавних пенсійних фондів в Україні. URL: http://www.rusnauka.com/9_DN_2010/Economics/61532.doc.htm

146. Крусян А.Р. Україна як соціальна держава: концептуальні положення та конституційно-правові реалії. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр. Одеса: Фенікс, 2012. Вип. 44. С. 35-47.

147. Кульчицька О.І. Суб'єкти права соціального забезпечення України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / О.І. Кульчицька. К.: 2007. 20 с.

148. Кульчицька О.І. Суб'єкти права соціального забезпечення України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / О.І. Кульчицька. К., 2007. 185 с.

149. Кучер Г. Удосконалення системи соціального захисту населення. *Проблеми соціального захисту в Україні: м*атеріали наук.-практ. конф. (20-21 червня 1996 р.) Одеса, 1996. С. 60-70.

150. Куцовол К.В. Оціночні поняття у праві соціального забезпечення: дис. … доктора філософії : 081-Право. / К.В. Куцовол. Київ, 2023. 212 с.

151. Лантух І.В. Доброчинність і доброчинний соціальний маркетинг українського підприємництва. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2010. № 5 (44). С. 15-22.

152. Лапіна М., Кузьміна О. Благодійна діяльність у сучасній Україні. Вісник Приазовського державного технічного університету. 2019. Вип. 4. С. 31-36.

153. Лапін П.В. Огляд діяльності Церков та релігійних організацій щодо протидії ВІЛ/СНІДу в Україні. *Участь Церков та релігійних організацій України у боротьбі з поширенням епідемії ВІЛ/СНІДу та роботі з людьми, що живуть з ВІЛ/СНІДом*: міжконфесійний збірник / під ред. Лапіна П.В. К., 2008. С. 14-24.

154. Лемещук І.Л. Вплив міжнародно-правового регулювання відносин соціального захисту на національне законодавство України/ І.Л. Лемещук. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Юридичні науки.* 2009. №3. С. 143-148.

155. Литвиненко В.М. Соціальні послуги у сфері соціального захисту населення: автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.05 / В.М. Литвиненко. Харків: ХНУВС, 2012. 20 с.

156. Лісовий В.С. Відповідальність. Енциклопедія Сучасної України: електронна версія. Київ, 2005. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=34408

157. Літвіна О.Ю. Правове положення благодійних організацій в Україні: дис. ... к.ю.н.: 12.00.03 / О.Ю. Літвіна. Харків, 2003. 187 с.

158. Луць Л.А. Загальна теорія держави та права: навчально-методичний посіб. (за кредитно-модульною системою) / Л.А. Луць. К.: Атіка, 2007. 412 с.

159. Лялюк О.Ю., Бухова Д.М. Проблеми правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення соціальної

політики на місцях щодо внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* Серія «Право». 2025. Вип. 88. Част. 1. С. 152-157.

160. Лященко О.О. Договори у праві соціального забезпечення: дис…доктора філос. / О.О. Лященко; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. 238 с.

161. Малиняк Б.С. Бюджетна децентралізація в Україні в контексті реформи місцевого самоврядування. *Другі наукові читання пам'яті С.І. Юрія:* зб. наук. праць (м. Тернопіль, 28 листопада 2016 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2016. С. 76-80.

162. Малишев Б.В. Правова система (телеологічний вимір): моногр. / Б.В. Малишев. К.: «ВД «Дакор», 2012. 364 с.

163. Мальований М.І. Історія розвитку соціального захисту в світі. *Інноваційна економіка: всеукраїнський науково- виробничий журнал.* 2011. № 3. С. 253-258.

164. Мальований М.І. Теоретичні основи фінансового забезпечення соціального захисту. *Формування ринкових відносин в Україні.* 2012. № 5/1 (132). С. 174-185.

165. Мальцева О.І. Наукові підходи до визнання вразливості та виокремлення вразливих груп населення. *Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка*. 2021. № 1 (339). Ч. ІІ. С. 62-71.

166. Марченко О.В. Природа благодійної діяльності в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2003. Вип. 4. Т. 2 С. 63-66.

167. Мацейко А.Ю. Проблеми розвитку недержавних організацій у сфері надання соціальних послуг. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3269/1/21_05_2020.pdf#page=91

168. Медвідь А.О. До питання соціальних ризиків як підстав виникнення правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнар.

наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2-х т. Т. 1 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 573-575.

169. Медвідь А.О. Досвід здійснення недержавного пенсійного забезпечення в окремих зарубіжних країнах та можливість його запозичення для України. *Актуальні проблеми соціального права.* Випуск 5. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Українська правнича наука: основні тенденції розвитку в умовах євроінтеграції» (10 листопада 2017 р.). Львів: «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2017. С. 126-128.

170. Медвідь А.О. Міжнародно-правові стандарти недержавного соціального забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* Том.1. 2018. № 48. С. 123-126.

171. Медвідь А.О. Міжнародно-правові стандарти соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 19. С. 189-194.

172. Медвідь А.О. Зарубіжний досвід здійснення недержавного пенсійного забезпечення та національні перспективи у цій сфері. *Одеські юридичні читання*: матеріали Всеукр. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10-11 листопада 2017) / за ред. Г.О. Ульянової; уклад.: О.В. Дикий, Ю.Д. Батан. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 85-87.

173. Медвідь А.О. Захист прав у сфері недержавного соціального забезпечення: матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. «Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення» (м. Харків, 3 листопада 2017 р.) / за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків: ХНУВС, 2015. С. 121-125.

174. Медвідь А.О. Недержавне пенсійне страхування на прикладі окремих європейських країн: досвід для України. *Актуальні проблеми соціального права в умовах євроінтеграції*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 90-річчю професора І.М. Сироти (м. Одеса, 31 жовт. 2017 рік). Одеса: Фенікс, 2017. С. 128-131.

175. Медвідь А.О. Недержавне соціальне забезпечення у міжнародно-правових актах регіонального рівня. *Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення*: тези доповідей учасників Міжнар. наук.-

практ. конф. (м. Київ, 20 квітня 2018 р.) / за ред. д.ю.н., проф. М.І. Іншина, к.ю.н. І.С. Сахарук. Київ, 2018. С. 124-126.

176. Медвідь А.О. Обов'язки як невід'ємний елемент правового статусу суб'єктів правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки».* 2017. Вип. 6. С. 135-137.

177. Медвідь А.О. Обов'язки як невід'ємний елемент у сфері реалізації права особи на недержавне соціальне забезпечення. *Актуальні проблеми соціального права.* Випуск ІІІ: науково-практичний посібник. Збірник матеріалів учасників Всеукраїнських соціальних програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2016 р. / за заг. ред. Костюка В.Л., Мельника В.П. К.: ПВГОІ «ІР СТ Україна», 2017. С. 63-66.

178. Медвідь А.О. Поняття права на недержавне соціальне забезпечення. *Соціально-економічні і правові підстави вдосконалення трудового законодавства на сучасному етапі*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 21 жовтня 2016 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2016. С. 187-191.

179. Медвідь А.О. Поняття права на соціальне забезпечення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція».* 2016. № 21. С. 92-94.

180. Медвідь А.О. Правові основи здійснення недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської євроінтеграції*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 1 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 515-517.

181. Медвідь А.О. Правоприпиняючі юридичні факти у сфері недержавного соціального забезпечення. *Актуальні питання удосконалення законодавства про працю та соціальне забезпечення*: тези доп. та наук. повідомл. учасників VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 верес. 2017 р.) / за ред. В. В. Жернакова. Харків: Право, 2017. С. 393-397.

182. Медвідь А.О. Розділ на тему: «Право людини на недержавне соціальне забезпечення за законодавством України». Актуальні проблеми теорії трудового права та права соціального забезпечення: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України Г.І. Чанишевої; НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2022. С. 199-235.

183. Медвідь А.О. Універсальні міжнародно-правові стандарти у сфері недержавного соціального забезпечення. *Сучасна університетська правова освіта і наука*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2018 р.) Том 2. Тернопіль: Вектор, 2018. С. 105-108.

184. Медвідь А.О. Характеристика права людини на соціальне забезпечення: зміст, обсяг, межі. *Держава та регіони: науково-виробничий журнал. Серія «Право».* 2016. № 3. С. 39-42.

185. Медвідь А.О. Юридична природа права людини на недержавне соціальне забезпечення. *Сфера дії трудового права та права соціального забезпечення*: матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 28 жовтня 2016 р.)./ за заг. ред. д.ю.н., проф. К.Ю. Мельника/ МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х.: ХНУВС, 2016. С. 378-381.

186. Медвідь А.О. Юридична природа правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2017. № 42. С. 136-139.

187. Медвідь А.О. Юридичні факти як підстави виникнення правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* Серія «Юридичні науки». 2017. Вип. 1. (Т.2.). С. 125-128.

188. Медичний центр «100% життя». URL: https://socialbusiness.in.ua/knowledge_base/medychnyy-tsentr-100-zhyttia/

189. Мельник К.Ю. Новий погляд на проблему правовідносин соціального забезпечення. *Вісник ХНУВС*. 2015. № 1 (68). С. 220-223.

190. Мельничук В. Реформа, яка забезпечить гідну пенсію / В. Мельничук. *Урядовий кур'єр.* 2009. №133. С. 5.

191. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2002. № 2.

192. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2002. № 2.

193. Міська цільова програма надання соціальних послуг та інших видів допомоги незахищеним верствам населення міста Одеси на 2016-2017 роки, затв. Рішенням Одеської міської ради від 24.12.2014 р. №6002-VI: URL: http://omr.gov.ua/acts/council/78883/

194. Міська цільової програма надання соціальних послуг та інших видів допомоги вразливим верствам населення міста Одеси на 2024-2026 роки, затв. рішенням Одеської міської ради № 1622-VIII від 29.11.2023. URL: https://omr.gov.ua/Files/2023/MISKA_RADA/SESII/29-11/1622-VIII.pdf

195. Морозова О.Н. Пенсійна реформа: міжнародний досвід. *Вісник Пенсійного фонду України.* 2009. № 3. С. 26.

196. Наливайко І.О. Державна політика у сфері соціального захисту та соціального забезпечення: напрями реформування. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 28 лютого 2023 р.). Дніпро: ДДУВС, 2023. С. 318-321.

197. Наливайко Л.Р. Місцеве самоврядування і забезпечення соціальних прав: національний досвід та зарубіжні практики. URL: https://zenodo.org/records/15454134

198. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: проєкт USAID «Трансформація фінансового сектору». К., 2019. 56 с. URL: http://www.fst-ua.info/ua/category/pensions/

199. Нижник Н.Р. Право на соціальний захист в контексті соціальної держави / Н.Р. Нижник, І.О. Гуменюк. *Юридичний вісник.* № 3 (24). 2012. С. 38-41.

200. Новиков В. Проблеми реалізації державної політики регулювання доходів населення / Новиков В. *Економіка України*. 2002. № 9. С. 1-12.

201. Новікова І.Е. Проблеми та перспективи розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні. URL: http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/887/1/16.31.pdf.

202. О волонтерской деятельности: Закон Республики Казахстан от 30 декабря 2016 года № 42-VI. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34802272&pos=2;-90#pos=2;-90

203. Оніщенко Н.М. Проблеми розвитку національної правової системи. *Правова держава*. 2009. Вип. 20. С. 81-88.

204. Оніщенко Н.М. Юридична відповідальність: теоретичний аналіз та практичні виміри. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2008. № 42. С. 3-11.

205. Орловський О.Я. Правова природа страхових внесків у накопичувальній системі пенсійного страхування. *Актуальні проблеми юридичної науки:* збірник тез міжн. наук.-практ. конф. «Дев'яті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 12-13 листопада 2009 року). Хмельницький: В-во Хмельницького університету управління та права, 2010. С. 218-220.

206. Основні положення проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо підвищення пенсій». URL: https://www.slideshare.net/volodymyrgroysman/ss-76054394

207. Офіційний сайт Міністерства економіки України. Стан здійснення ДПП в Україні. URL: https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-

208. Павленко Л.П. Історична граматика української мови: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 208 с.

209. Павлова Л.О. Політико-економічний аналіз системи соціального захисту населення в Україні. дис. … к.е.н.: 08.00.01 / Л.О. Павлова. Львів, 2015. 230 с.

210. Панов М.І. Проблеми формування понятійного апарату юридичної науки: методологічні аспекти. *Вісник академії правових наук.* 2003. № 3. С. 54-67.

211. Панченко А.О., Боброва С.В. Благодійні організації як суб'єкти правовідносин із недержавного соціального забезпечення. *Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи:* матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2024 р.) Тернопіль: Вектор, 2024. С. 495-498.

212. Панченко А.О. Волонтерська діяльність як одна із форм благодійної діяльності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право». 2024. Випуск 84. Ч. 2. С. 113-117.

213. Панченко А.О. «Вразливі групи населення» як оціночна категорія права соціального забезпечення. *Науковий вісник Сіверщини.* Серія: Право: науковий журнал / Пенітенціарна академія України. Чернігів: ПАУ, 2024. № 1 (21). С. 105-114.

214. Панченко А.О. До проблеми визначення донорства та трансплантаційної діяльності як форми благодійної діяльності згідно з законодавством України. *Проблеми реформування соціального законодавства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови:* матеріали Всеукр. міждисципл. наук.-практ. конф. (м. Київ, 8 листопада 2024 р.) / за ред. Д.І. Сірохи, С.М. Черноус, І.С. Сахарук; уклад. М.О. Денисюк. С. 98-100.

215. Панченко А.О. До проблеми взаємодії між державою та недержавним сектором у сфері надання соціальних послуг. *Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення:* матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (до 220-річчя Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, 11 жовтня 2024 р.) / уклад. О.Г. Середа, О.М. Ярошенко, О.В. Соловйов; за ред. О.Г. Середи. Харків, 2024. С. 272-276.

216. Панченко А.О. Недержавні соціальні послуги в Україні: вплив цифрових трансформацій, проблеми та перспективи. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління.* 2024. № 4. С. 57-62.

217. Панченко А.О. Позитивна відповідальність у праві соціального забезпечення: від загальнообов'язкового державного соціального страхування до благодійної діяльності. *Науковий вісник Сіверщини.* Серія: *Право: науковий*

журнал / Пенітенціарна академія України. Чернігів: ПАУ, 2025. № 1 (24). С. 79-91.

218. Панченко А.О. Поняття «вразливі групи населення» та вплив умов воєнного стану на розширення його змісту. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (26 квітня 2024 р., Одеса). / за заг. ред. С.В. Ківалова, відп. за вип. М.Р. Аракелян. Одеса: Фенікс, 2024. С. 316-319.

219. Панченко А.О. «Соціальний захист» та «соціальне забезпечення»: до питання доцільності вживання термінів на основі дослідження англомовних джерел та досвіду зарубіжних країн: *Правова система України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану:* матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, Державний університет «Київський авіаційний інститут», 21 лютого 2025 р.). Тернопіль: Вектор, 2025. С. 475-478.

220. Панченко А.О. Юридичні ознаки права на недержавне соціальне забезпечення. *Галицькі студії: Юридичні науки*. 2024. № 6. С. 20-24. URL: https://journals.gi.ternopil.ua/index.php/law/issue/view/6/6

221. Панченко Л.Є. Новітні форми міжнародно-правого регулювання миротворчої діяльності: дис. … к.ю.н.: 12.00.11 / Л.Є. Панченко. НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2016. 262 с.

222. Пасічніченко С.В. Благодійність як соціальний феномен та основа формування соціальної допомоги. *Право і суспільство.* 2014. № 1. С. 87-91.

223. Пахода С.С. Можливості адаптації зарубіжного досвіду функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Економічна наука.* 2014. № 24. С. 112-115.

224. Перелік благодійних організацій та фондів України. URL: https://rating.ufb.org.ua/rating/fund?id=286

225. Перелік міжнародних договорів (угод) у сфері пенсійного забезпечення. URL: https://pensia.ua/ua/baza-znan/pensiyna-enciklopedia/item/701-perelik-mizhnarodnykh-dohovoriv-uhod-u-sferi-pensiinoho-zabezpechennia

226. Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року: Прийнятий на 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН від

25.09.2015. №70/1. URL: https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina

227. Пилипенко П.Д. Проблеми теорії трудового права: монографія / П.Д. Пилипенко. Львів, 1999. 358 с.

228. Підлипна Р.П. Система соціального захисту в Україні в сучасних умовах. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2015. № 1 (69). Ч.1. С. 16-22.

229. Пінчук А.П. Сучасний світовий досвід діяльності мегарегуляторів ринків фінансових послуг та можливість його застосування в Україні. *Ефективність державного управління*: збірник наукових праць. 2012. № 33. С. 363-370.

230. Повість врем'яних літ. Літопис (за Іпатським списком) / пер. з давньоруської, післяслово, комент. В.В. Яременка. К.: Рад. письменник, 1990. 558 с. URL: http://litopys.org.ua/pvlyar/yar09.htm

231. Погребняк С.П. Основоположні принципи права: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / С.П.Погребняк; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2009. 36 с.

232. Положення про Єдину інформаційну систему соціальної сфери: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 жовтня 2023 р. № 1130. *Офіційний Вісник України.* 2023. № 100. Ст. 5969.

233. Пономаренко О.М. Правове регулювання соціального забезпечення допомогами у зв'язку з народженням та вихованням дитини: дис. … к.ю.н.: 12.00.05 / Пономаренко О.М. Х., 2005. 229 с.

234. Порядок надання соціальних послуг шляхом соціального замовлення та компенсації надавачам вартості соціальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 р. № 450. *Офіційний Вісник України.* 2020. № 47. Ст. 1489.

235. Порядок організації надання соціальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 587. *Офіційний вісник України*. 2020. № 57. Ст. 1781.

236. Порядок формування, ведення та доступу до Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01. 2021 року № 99. *Офіційний Вісник України.* 2021. № 16. Ст. 619.

237. Потопахіна О.М. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: поняття та види. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. Вернадського.* Серія «Юридичні науки». Т. 23 (62). 2010. № 2. С. 113-123.

238. Пахода С.С. Можливості адаптації зарубіжного досвіду функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Економічна наука.* 2014. № 24. С. 112-115.

239. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування: теоретичний аспект: монографія / В.В. Андріїв, О.В. Москаленко, С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко. Х.: Видавництво «ФІНН», 2011. 280 с.

240. Правові проблеми пенсійного забезпечення в Україні: монографія / Н.М. Хуторян, М.М. Шумило, М.П. Стадник [та ін.]. К.: Ін Юре, 2012. 540 с.

241. Право соціального забезпечення: навч.-метод. посіб. для студ. юрид. спец. / С.В. Вишновецька, І.В. Новосельська. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. 320 с.

242. Право соціального забезпечення: навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук та ін.; за ред. П.Д. Пилипенка. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. 496 с.

243. Право соціального забезпечення України: підручник / П.Д. Пилипенко, В.Я. Буряк, С.М. Синчук [та ін.]; за заг. ред. П.Д. Пилипенка. 3-тє вид. перероб. і доп. К.: Ін Юре, 2010. 504 с.

244. Право соціального забезпечення України: навч. посібник / за ред. П.Д. Пилипенко. К.: Істина, 2007. 434 с.

245. Прилипко С.М. До питання співвідношення «приватного» та «публічного» у праві соціального забезпечення. *Держава і право.* Серія «Юридичні і політичні науки». 2006. Вип. 32. С. 44-50.

246. Прилипко С.М. Проблеми теорії права соціального забезпечення: монографія / С.М. Прилипко. Х.: Берека-Нова, 2006. 264 с.

247. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року№ 2121-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 5. Ст. 30.

248. Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові: Закон України від 30 вересня 2020 року№ 931-IX. *Відомості Верховної Ради України.* 2020. № 86. Ст. 2764.

249. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 5 липня 2012 року № 5073-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 25. Ст. 252.

250. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19 квітня 2011 року № 3236-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2011. № 42. Ст. 435.

251. Про донорство крові та її компонентів: Закон України від 23 червня 1995 р. № 239/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України.*1995. № 23. Ст. 183. *(втратив чинність)*

252. Програма забезпечення житлом деяких категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України на 2025-2027 роки. URL: https://mva.cg.gov.ua/web_docs/39467/2025/03/docs/36_2025_03_03_13_35_13.pdf

253. Програма надання одноразової матеріальної допомоги мешканцям багатоповерхової забудови міста Чернігова, житло яких було зруйновано (пошкоджено) внаслідок російської військової агресії. URL: (https://mva.cg.gov.ua/web_docs/39467/2025/03/docs/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0%20%D0%B4%D0%BE%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%8F%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%2060.pdf

254. Програма надання одноразової матеріальної допомоги мешканцям міста Чернігова – власникам приватних житлових будинків, знищених та пошкоджених внаслідок російської військової агресії. URL: https://chernigiv-rada.gov.ua/miski-programy/id-157458/

255. Програма надання одноразової матеріальної допомоги членам сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України на 2024 - 2025 роки. URL: https://chernigiv-rada.gov.ua/miski-programy/id-157526/

256. Програма підтримки народжуваності у місті Чернігові на 2025-2027 роки. URL: https://mva.cg.gov.ua/web_docs/39467/2025/03/docs/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0%20%D0%B4%D0%BE%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%8F%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%2044.pdf

257. Програма часткової компенсації видатків мешканцям міста Чернігова, понесених на відновлення знищених та пошкоджених вікон у багатоквартирних житлових будинках внаслідок російської військової агресії. URL: https://chernigiv-rada.gov.ua/miski-programy/id-157202/

258. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 року № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1.

259. Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22 жовтня 1999 року № 1192-XIV. *Відомості Верховної Ради України. 1999. № 51. Ст. 451.*

260. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.

261. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23 вересня 1999 року № 1105-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 43. Ст. 406.

262. Про запобігання фінансової катастрофи та створення умов для економічного зростання в Україні: Закон України від 27.03.2014 року № 1166-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 20-21. Ст. 745.

263. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IV.

264. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 р. № 9. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96#Text

265. Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого Суду

України від 19 грудня 2014 р. № 13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14#Text

266. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17.05.2018 р. № 2427-VIII. *Офіційний вісник України.* 2018. № 51. Ст. 1785.

267. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення: Постанови Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016 р. № 780. *Офіційний вісник України*. 2016. № 89. Ст. 2916.

268. Про колективні договори і угоди: Закон України від 1 липня 1993 р. № 3356-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1993. № 36. Ст. 361

269. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2004. № 50. Ст. 540.

270. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року No 280/97- ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1997. № 24. Ст. 170.

271. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 47. Ст. 372.

272. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999 р. №966-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 38 Ст. 348.

273. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої): Закон України від 14 вересня 2006 р. № 137-V. *Відомості Верховної Ради України.* 2006. № 43. Ст. 418.

274. Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про основні цілі та норми соціальної політики № 117: Закон України. *Офіційний вісник України*. 2015. № 80. Ст. 2660.

275. Про реєстр надавачів та отримувачів соціальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01. 2021 року № 99. *Офіційний Вісник України.* 2021. № 16. Ст. 619.

276. Про рекламу: Закон України від 3 липня 1996 року № 270/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 39. Ст. 181.

277. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 року № 987-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 25. Ст. 283.

278. Про соціальний діалог в Україні: Закон України 23 грудня 2010 р. № 2862-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2011. № 28. Ст. 255.

279. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01. 2019 р. *Офіційний вісник України*. 2019. № 34. Ст. 1199.

280. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: доповідь / авт. кол. Нац. ін.-ту стратег. дослід. К., НІСД, 2012. 112 с.

281. Про страхування: Закон України від 7 березня 1996 р. № 85/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 18. Ст. 78.

282. Про товариство Червоного Хреста України: Закон України від 28 листопада 2002 року № 330-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 5. Ст. 147.

283. Про українське право. *Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка.* / за ред. проф. І. Безклубого. Київ, 2010. № 5. 367 с.

284. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825

285. Пилипенко П.Д. Право соціального забезпечення України: навчальний посібник/ за заг. ред. П.Д. Пилипенка. Вид. 3-є, змін. та доп. К.: «Істина», 2012. 232 с.

286. Поліщук В.О. Правовідносини з недержавного пенсійного забезпечення: поняття та структура. *Актуальні проблеми держави і права.* 2004. С. 792-797. URL: http://www.apdp.in.ua/v22/149.pdf

287. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. / П.М. Рабінович. 2-ге видання. К.: Слов'яни, 1994. 235 с.

288. Рабінович П. Природне право: діалектика приватного і публічного. *Право України*. 2004. № 9. С. 61-63.

289. Рекомендація CM/Rec(2007)14 Комітета Міністрів державам-членам Ради Європи про правовий статус неурядових організацій в Європі. URL: https://rm.coe.int/09000016804b537b

290. Релігійна Місія «Карітас-Спес» Римо-Католицької Церкви в Україні. URL: https://caritas-spes.org/ua/page/who-we-are/about-us

291. Риндзак О. Соціальна вразливість населення та її понятійно-термінологічне забезпечення. *Економіка та суспільство.* 2021. № 33. URL: https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/947/905

292. Рідкодубська А.А. Особливості розвитку благодійних організацій в Україні в XIX-XX ст. *Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія*: зб. наук. пр./ Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці: Рута, 2014. Вип. 408. С. 132-139.

293. Ріппа М.Б. Порівняльна характеристика правових систем пенсійного забезпечення і страхування. *Світ фінансів*. 2009. №1. С. 25-27.

294. Рішення Комунарського районного суду м. Запоріжжя у справі № 333/8163/15-ц/ URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/56985934

295. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005. *Офіційний вісник України*. 2005. № 39. Ст. 2490.

296. Рогозний С.В. Як працює пенсійна система США 2014. URL: http://news.finance.ua/ua/news/-/338229/yak-pratsyuye-pensijna-systema-ssha

297. Розширення можливостей недержавних організацій через залучення волонтерів та створення мереж / за ред. В. Дибайло, Ш. Малеріус, Л. Гривняк, С. Бартоломеюссен. К., 2004. 98 с.

298. Романова Н.Ф. Формування ринку соціальних послуг на сучасному етапі в Україні. *Наукові праці Факультету соціальноекономічної освіти та управління*. 2017. С. 183-198.

299. Романюк Н.Й. Благодійництво і меценатство як засіб підвищення соціального статусу підприємців Південно – Західного краю Російської імперії (друга половина XIX – початок XX ст.) *Вісник аграрної історії*. 2013. Вип. 6-7. С. 189-198.

300. Рудик В.А. Юридичні гарантії права людини на соціальний захист в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 / В.А. Рудик; Харк. нац. ун-т. внутр. справ. Х., 2007. 184 с.

301. Рудик В.А. Юридичні гарантій права людини на соціальний захист в Україні: автореф. дис. … к.ю.н.: 12.00.05 / В.А. Рудик; Харк. нац. ун-т. внутр. справ. Харків, 2007. 24 с.

302. Рудкевич І.В. Регулювання системи соціального захисту населення України: теорія, методологія та державна політика: монографія / І.В. Рудкевич. Донецьк: Ємельянова Т.В., 2011. 463 с.

303. Ружецька І.В. Реформа місцевого самоврядування: досвід зарубіжних країн та вітчизняна практика. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2017. № 2. С. 1-18.

304. Румянцева С.С. Відкриті пенсійні фонди Польщі. *Цінні папери України.* 2007. № 38. С. 22.

305. Румянцева С.С. Особливості діяльності Чеських пенсійних фондів. *Цінні папери України.* 2007. № 49. С. 22.

306. Румянцева С.С. Розвиток пенсійних фондів Хорватії. *Цінні папери України.* 2007. № 49. С. 23.

307. Руских В.О. Поняття, сутність та види благодійної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право». Вип. 29. Ч. 2. Т. 3. С. 184-187.

308. Сербин Р.А. Детермінація форм благодійної діяльності. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. № 12. С. 47-52.

309. Сербин Р.А. Теоретико-правові засади поняття благодійної діяльності. *Актуальні проблеми держави і права.* 2015. № 75. С. 412-416.

310. Сербин Р.А. Форми благодійної діяльності в Україні. *Стан, проблеми та перспективи сучасної юриспруденції України в умовах*

євроінтеграції: правові та суспільні аспекти: матеріали підсумк. наук.-теорет. інтернет-конф. (Київ, 23 квіт. 2015 р.) К: Нац. акад. внутр. справ. 2015. С. 16-17.

311. Сіренко Н.М., Лункіна Т.І. Соціальне підприємництво в Україні: основні аспекти. *Сталий розвиток економіки.* № 1. 2016. С. 5-10.

312. Смаглій К. Зміни творить кожен із нас: соціальне підприємництво та стратегічна філантропія. 2014. 16 с. URL: http://publish-ukma.kiev.ua/ua/katalog/arhiv/218-zmini-tvorit-kozhen-iz.html

313. Соснін О., Твердохліб О. Інформаційні державно-управлінські ресурси України: визначення і розуміння. *Журнал Верховної Ради України «Віче»*. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/viche_2011_22_9.pdf.

314. Соціальні послуги в Україні: сьогодення та перспективи / Т.В. Семигіна, Т.С. Міщенко, Т.Г. Кіча та ін. К.: ВК «Зірка», 2007. 52 с.

315. Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10.2020 р. № 1353-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text

316. Руснак С.О. Удосконалення розвитку недержавних пенсійних фондів як соціально-економічної системи. 2015. *Агросвіт.* № 24. С. 67-71.

317. Сайт Благодійної Організації «Допомагаю. укр»: URL: https://dopomagayu.org.ua/potrebuiuchi/vydileni

318. Сайт Благодійного фонду «Рокада». URL: https://rokada.org.ua/

319. Сайт «Нова пошта». URL: https://novaposhta.ua/news/rubric/2/id/11540

320. Сайт ТОВ «Адміністратор пенсійного фонду «Центр персоніфікованого обліку». URL: https://www.acpo.com.ua/

321. Сайт Чернігівського міського територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Чернігівської міської ради. URL: https://nzrada.gov.ua/teritorialnij-czentr-soczialnogo-obslugovuvannya-nadannya-soczialnih-poslug-novozavodskogo-rajonu-chernigivsko%D1%97-misko%D1%97-radi/

322. Семигіна Т.В. Словник із соціальної політики. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 253 с.

323. Сандлер Д.М. Огляд сучасних систем пенсійного забезпечення. *Економіка та держава.* 2007. № 12. С. 92-94.

324. Сербин Р.А. Права й обов'язки благодійної організації як суб'єкта адміністративних правовідносин. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія».* 2015. Т. 16. С. 294-300.

325. Сербин Р.А. Форми благодійної діяльності в Україні / Р.А. Сербин. *Стан, проблеми та перспективи сучасної юриспруденції України в умовах євроінтеграції: правові та суспільні аспекти:* матеріали підсумк. наук.-теорет. Інтернет-конф. (Київ, 23 квіт. 2015 р.) К: Нац. акад. внутр. справ. 2015. С. 16-17.

326. Середюк В.В. Співвідношення позитивної відповідальності та поняття правосвідомості. URL: http://www.nbuv.gov.ua/ portal/soc_gum/socpr/2011_2/Bezklubiy.pdf

327. Сивак С.М. Правові проблеми пенсійного забезпечення в Україні: автореф. дис. … к.ю.н.: 12.00.05 / С.М. Сивак; Львівський державний ун-т ім. Івана Франка. Київ, 1999. 20 с.

328. Сидоренко К.О. Адміністративно-правове регулювання волонтерської діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / К.О. Сидоренко. К., 2013. 234 с.

329. Синчук С.М., Бурак В.Я. Право соціального забезпечення України: навч. посіб. / за ред. С.М. Синчук. К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. 306 с.

330. Синчук С.М. До питання про недержавне соціальне забезпечення за рахунок роботодавця. *Університетські наукові записки*. 2011. № 2. С. 194-198.

331. Синчук С.М. Про проблеми галузевої належності відносин недержавного соціального забезпечення. *Держава і право*. 2011. Вип. 54. С. 363-367.

332. Синчук С.М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти: монографія / С.М. Синчук. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 422 с.

333. Синчук С.М. Правові ознаки соціального ризику за правом соціального забезпечення. *Актуальні проблеми соціального права*: матеріали всеукраїнського «круглого столу» присвяченого 40-річчю кафедри соціального

права (1 квітня 2016р.). Львів: Кафедра соціального права Львівського національного університету імені Івана Франка; Український центр соціально-правових досліджень, 2016. С. 28-32.

334. Синчук С.М. Право соціального забезпечення України: навч. посіб. / С.М. Синчук, В.Я. Бурак; за ред. С.М. Синчук. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2006. 318 с.

335. Синчук С.М. Правосуб'єктність сім'ї у правовідносинах соціального забезпечення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2014. № 8. С. 209-212.

336. Синчук С.М. Соціально-страхові правовідносини як різновид правовідносин соціального забезпечення. *Вісник Львівського університету*. Сер.: Юридична. 2014. Вип. 59. С. 266-276.

337. Синчук С.М. Теорія соціального ризику за правом соціального забезпечення. *Право України*. 2003. № 3. С. 55-59.

338. Синчук С.М. Щодо поняття соціально-забезпечувальних правовідносин. *Науковий вісник Львівської комерційної академії*. Серія: Юридична. 2015. Вип. 2. С. 407-417.

339. Сирота І.М., Гудзь А.О. Принципи права соціального забезпечення в сучасних умовах. *Держава та регіони: науково-виробничий журнал.* Серія «Право». 2019. № 4. С. 62-66.

340. Сирота І.М. Право соціального забезпечення в Україні: підручник / І.М. Сирота. Вид. восьме. Х.: «Одіссей», 2010. 408 с.

341. Сідєльнік Л. Як залучити громадські організації до надання соціальних послу. *Громадянське суспільство*. 2008. № 2 (4). [http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=6032365&m ode=thread&order=0&thold=0]

342. Скакун О.Ф. Теорія держави і права / О. Ф. Скакун. Х.: Консум, 2001. 656 с.

343. Скіпальська Г.Б. Партнерство громадських та державних організацій у наданні соціальних послуг постраждалим від гендерно-зумовленого насильства в Україні. *Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної*

сфери: зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ніжин, 10 листопада 2022 р.) Ніжин, 2022. С. 84-86.

344. Скуратівський В.А. Основи соціальної політики: навч. посіб. / В.А. Скуратівський, О.М. Палій. К.: МАУП, 2002. 200 с.

345. Слабошпицький М.Ф. Українські меценати: Нариси з історії української культури/ М.Ф. Слабошпицький. 2-ге вид., доп. К.: М.П. Коць; Ярославів Вал, 2006. 416 с.

346. Словник української мови: академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: http://sum.in.ua/s/Systema

347. Словник української мови: в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні; редкол.: І.К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1970-1980. 799 с.

348. Словник української мови: в 11 т. / Назаров І.С., Петровська О.П., Скрипник Л.Г., Юрчук Л.А. К., 1978. Т. 9. 916 с.

349. Солодовник В. Магнати краси і добра (знамениті підприємці). Герої та знаменитості в українській культурі: кол. монографія / Укр. центр культур. дослідж., Ін-т культур. Політики / ред.-упоряд. О. Гриценко. К.: УЦКД, 1999. С. 285-310.

350. Соломчак Х.Б. Позитивна правова відповідальність людини: філософсько-правовий вимір. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2013. № 3. С. 469-479.

351. Соціальна відповідальність: навч. посіб. / А.М. Колот, О.А. Грішнова, О.О. Герасименко та ін. К.: КНЕУ, 2015. 519 с.

352. Соціальна політика: навч. посіб. / укл. А.В. Грищенко. Чернівці: Прут, 2003. 152 с.

353. Соціальне підприємництво: від ідеї до суспільних змін: посіб. / А. Свинчук, А. Корнецький, М. Гончарова, В. Назарук, Н. Гусак, А. Туманова. К: ТОВ Підприємство «ВІ ЕН ЕЙ», 2017. 188 с.

354. Соціальне підприємство «Навчально-виробничий центр «Швейна фабрика». URL: https://startera.org.ua/project/sotsialne-pidpryyemstvo-navchalno-vyrobnychyj-tsentr-shvejna-fabryka/

355. Соціальний захист населення України / за заг. ред. В.М. Вакуленка, М.К. Орлатого. К.: НАДУ; Фенікс, 2010. 212 с.

356. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу і держави: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця та ін. К.: НВЦ НБУВ, 2009. 687 с.

357. Спікер П. Соціальна політика: теми та підходи / Поль Спікер. К.: Фенікс, 2000. 400 с.

358. Спічка М.С., Макаренко С.С. Добровільне соціальне страхування в Україні. *Наукові записки*. 2012. Вип. 12. Част. 1. С. 21-22.

359. Старчук О.В. Щодо поняття принципів права / О.В. Старчук. *Часопис Київського університету права.* 2012. № 2. С. 40-43.

360. Статут Благодійного Фонду «Донор-ОМ». URL: http://donor-om.org.ua/index.php/docs/5-statutblagodijnogo-fondu-donor-om.

361. Стаховська Н.М. Соціальне забезпечення чи захист? *Предпринимательство, хозяйство и право.* 2000. № 8. С. 54-57.

362. Сташків Б.І. Загальна характеристика юридичних фактів у пенсійному забезпеченні. *Право України.* 1998. № 1. С. 115-119.

363. Сташків Б.І. Зміст соціально-забезпечувальних правовідносин. *Право України.* 2003. № 6. С. 66-70.

364. Сташків Б.І. Поняття права соціального забезпечення. *Віче.* 2000. № 7. С. 24-26.

365. Сташків Б.І. Право соціального забезпечення. Загальна частина: навч. посіб. / Б.І. Сташків. Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2016. 692 с.

366. Сташків Б.І. Соціальне обслуговування у системі соціального забезпечення: правові питання. *Право України:* Юрид. журн. 2005. № 1. С. 76-79.

367. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення: навч. посіб. К.: Знання, 2005. 405 с.

368. Степаненко В.П. Українське громадянське суспільство. «Помаранчева» стадія становлення. *Віче.* 2005. № 2 (155). С. 49-55.

369. Стешенко В.М. Пропозиції щодо удосконалення практики застосування судами міжнародних договорів. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. № 12. С. 289-294.

370. Стичинський Б.С. Щодо галузевої належності інституту недержавного пенсійного забезпечення. *Право України.* 2003. № 8. С. 93-97.

371. Стойка А.В. Фінансування соціальної сфери: джерела і шляхи диверсифікації. URL: http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02(5)/10savdsd.pdf

372. Стрепко В.Л. Правові засади регулювання соціальних допомог в Україні: автореф. дис... к.ю.н.: 12.00.05 / В.Л. Стрепко; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2007. 16 с.

373. Ступак Ф.Я. Благодійні товариства Києва (друга половина XIX – початок XX ст.) монографія / Ф.Я. Ступак. К.: Хрещатик, 1998. 208 с.

374. Сухицька Н.В. Принципи соціального забезпечення населення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки».* 2014. Т. 1. Вип. 6-2. С. 55-57.

375. Тарасенко В.С. Правове забезпечення соціального захисту дітей-інвалідів в Україні: монографія /В.С. Тарасенко. О.: «Фенікс», 2008. 156 с.

376. Татаренко Г.В. Договірне регулювання пенсійного забезпечення в Україні: автореф. дис. … к.ю.н.: 12.00.05. Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля Міністерства освіти і науки України, Луганськ, 2009. 24 с.

377. Тимофіїв Р.М. Роботодавець як суб’єкт соціального захисту працівників: автореф. дис. … к.ю.н.: 12.00.05 / Р.М. Тимофіїв; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2019. 20 с.

378. Типове положення про будинок-інтернат для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2020 р. № 772. *Офіційний Вісник України*. 2020. № 73. Ст. 2309.

379. Типове положення про центр обліку бездомних громадян, затвердженого наказом Міністерства соціальної політики України від 19.04.2011 № 135. *Офіційний Вісник України*. 2011. № 49. Ст. 1986.

380. Тищенко О.В. Еволюція принципів як головних соціально-правових засад соціального забезпечення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 2. С. 171-175.

381. Тищенко О.В. Право соціального забезпечення України: теоретичні та практичні проблеми формування і розвитку галузі: монографія. К.: ДП «Прінт Сервіс», 2014. 394 с.

382. Теорія держави і права: навч. посіб. / А.М. Колодій, В.В. Копєйчиков, С.Л. Лисенко та ін.; за заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копєйчикова. К.: Юрінком Інтер, 2002. 368 с.

383. Теорія держави і права: академічний курс: підруч. / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К. Юрінком ІНТЕР, 2006. 688 с.

384. Ткаченко Ю.О. Сучасні види суб'єктів соціального забезпечення. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2017. № 33. С. 192-202.

385. Тодоріка К.В. Суб'єкти недержавного соціального забезпечення людей, які живуть з ВІЛ. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції: Науковий збірник.* 2023. Вип. 5. С. 53-59.

386. Толуб'як В.С. Формування системи недержавного пенсійного забезпечення та розвиток фінансового ринку в Україні. *Інвестиції: практика та досвід.* 2011. № 11. С. 69-73.

387. Тофтісова-Матерон Р. Соціальні послуги: як побудувати українську модель на європейських підходах / Р. Тофтісова-Матерон, М. Дімітрова, К. Ньюмен. К.: Проект TACIS «Посилення регіон. соц. послуг в Україні», 2006. 225 с.

388. Укрзалізниця впроваджує безкоштовну систему медичного обслуговування для залізничників. Офіційний сайт Професійної спілки залізничників і транспортних будівельників. URL: https://zalp.org.ua/novyny/ukrzaliznyczya-vprovadzhuye-bezkoshtovnu-systemu-medychnogo-obslugovuvannya-dlya-zaliznychnykiv/

389. Філіпська Н.О. Роль недержавних громадських об'єднань у захисті прав осіб з обмеженими можливостями в Україні під час війни. *Право і безпека*. 2022. № 4 (87). С. 69-80.

390. Філіпчук П.В. Системи пенсійного забезпечення: огляд світового досвіду *Економіка.* 2013. URL: http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Filipchuk.pdf.

391. Філософія Відродження в Україні: моногр./ за ред. М.В. Кашуба. АН УРСР. Ін-т суспільних наук. К.: Наук. думка, 1990. 334 с.

392. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук (голова редколегії) та ін.; Л.В. Озадовская, Н.П. Полищук (наук. редактори); І.О. Покаржевская (художнє оформление). Київ: Абрис, 2002. 742 с.

393. Холодніцький А.М. Сучасний стан соціального захисту в Україні. URL: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/06/233.pdf

394. Хома Н.М. Моделі соціальної держави: світовий та український досвід: монографія / Н.М. Хома. К.: Юридична думка, 2012. 592 с.

395. Хуторян Н.М. Теоретичні проблеми визначення змісту пенсійних правовідносин. *Держава і право*. 2013. Вип. 61. С. 178-186.

396. Цифровий розвиток Єдиної інформаційної системи соціальної сфери: які зміни ухвалив Уряд. URL: https://www.msp.gov.ua/news/23150.html

397. Чепурнов В.О. Правовий статус благодійних установ та товариств за законодавством України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03; Інститут держави та права НАН України ім. В.М. Корецького. К., 2004. 175 с.

398. Чернадчук В. Проблеми визначення об’єкта бюджетних правовідносин. *Юридична Україна*. 2004. № 2. С. 34-38.

399. Черноус С.М. Оціночні поняття у трудовому праві України: дис. … к.ю.н: спец. 12.00.05. Київ, 2008. 212 с.

400. Чиркін А. Соціальна функція в діяльності органів місцевого самоврядування. *Актуальні проблеми права: теорія і практика.* 2024. № 47. С. 371–383. URL: https://journals.snu.edu. ua/index.php/app/article/view/837/800

401. Чувакова Г.М. Дефектність фактичних складів: автореф. дис. … к.ю.н.: 12.00.01 / Г.М. Чувакова; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2004. 19 с.

402. Чувакова Г.М. Юридичний факт і фактичний стан. *Актуальні проблеми держави і права*: Зб. наук. праць. Одеса: Юрид. л-ра, 2001. № 11. С. 54-57.

403. Чудик-Білоусова Н.І. Цивільно-правовий договір у системі соціального забезпечення України. *Університетські наукові записки*. 2014. № 4. С. 43-54.

404. Чумак В. В. Світовий досвід організації місцевих фінансів. *Місцеві фінанси:* підручник. К.: УБС НБУ, 2015. 579 с.

405. Шевченко Я.М. Що таке юридична відповідальність? *Юриспруденція. Теорія і практика*. 2011. № 1 (75). С. 2-5.

406. Шовкопляс Г.М. Суб'єкти правовідносин у системі недержавного пенсійного забезпечення: поняття, ознаки, види. *Право та інновації.* 2021. № 1 (33). С. 35-40.

407. Шпуганич І.І. Благодійні організації як суб'єкти цивільного права: дис. … к.ю.н.: 12.00.03 / І.І. Шпуганич; Тернопіл. нац. екон. ун-т. Тернопіль, 2018. 215 с.

408. Штокало М. Р. Генеза ідеї відповідальності в праві: філософсько-правовий вимір: дис. ... к.ю.н. / М.Р. Штокало. Львів, 2012. 176 с.

409. Шумило М.М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні: монографія / М.М. Шумило. К.: Ніка-Центр, 2016. 680 с.

410. Шумна Л.П. Організаційно-правові форми соціального забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2014. Вип. 24. Том. 2. С. 205-208.

411. Шумна Л.П. Правові основи реабілітації інвалідів в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05 / Шумна Л.П. Х., 2003. 19 с.

412. Шумна Л.П. Соціальне обслуговування: загальновизнані міжнародні стандарти. *Право та державне управління.* 2013. № 1 (10). С. 56-59.

413. Яковлєва Г.О. Соціальна підтримка як вид соціального забезпечення в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights.* 2016. № 6/1. С. 197-202.

414. Яковлєва Г.О. Суб'єкти права соціального забезпечення: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2019. 44 с.

415. Яковлєва Г.О. Проблеми класифікації принципів права соціального забезпечення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 1. С. 106-110.

416. Ярошенко І.С. Право соціального забезпечення: навч. посібн. К.: КНЕУ, 2005. 232 с.

417. Ярошенко О.М. Реформа системи організаційно-правових форм соціального забезпечення в Україні в умовах євроінтеграції. *Економіко-правові проблеми розвитку та сприяння господарській діяльності в сучасних умовах:* зб. наук. пр. за матеріалами ІІ Круглого столу (м. Харків ,17 травня 2019 р.). Харків, НДІ ПЗІР НАПрН України, 2019. С. 183-189.

418. Ярошенко О.М. Щодо значення оціночних понять у трудовому праві. *Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення:* матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 3 листопада 2017 р.). С. 61-63.

419. Akandji-Kombe J.-F. Positive obligations under the European Convention on Human Rights. A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights. Council of Europe: Human rights handbooks. 2007. 68 p.

420. Austria AIDS Hilfe. URL: https://aids.at/en/information/infos-fur-migrantinnen/

421. Bond Robert. 2018. USAID project “Financial Sector Transformation” Main issues of reforming the pension system in Ukraine. URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/02/Key-Issues-in-Pension-System-Reform-in-Ukraine_Aug2018_UA.pdf.

422. Borychenko, K., Hudz, A., Koval, V., Golubkova, I., Mazur A. European standards for social protection of internally displaced persons. *Dilemas contemporáneos: Educación, Política y Valores*. 2019. Año VII, Edición Especial Octubre 2019. Номер статті 88. (Web of science Core Collection). DOI: https://doi.org/10.46377/dilemas.v29i1.1869

423. Bovaird T., LofflerE. (eds). Public Management and Governance. London, Routledge, Taylor&FrancisGroup. 2003. P. 193.

424. Bullain N. A Handbook on Non-State Social Service Delivery Models. A guide for policy makers and practitioners in the CIS region / Nilda Bullain, Luben Panov. The UNDP Regional Bureau for Europe and the CIS, 2012. 123 p.

425. CARITAS GERMANY. 2022. The Role of NGOs in Germany. URL: www.caritasgermany.org/cms/contents/.../becker_gai.pdf.

426. Chanysheva, G., Krasnov, Y., Tarasenko, V., Hudz, A., Chanyshev, R. Minimum wage in the system of state social guarantees: International comparative-legal experience. *Amazonia Investiga*. 2023. Volume 12, Issue 62. P. 168-174 (Web of science Core Collection). DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2023.62.02.15 URL: https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2286

427. European Commission. Growth. Sectors of the Social economy in the EU: Social enterprises. URL: https:// ec.europa.eu/growth/sectors/social-economy/enterprises_en

428. Hudz A.O. International standards on non-state social security. *Правове забезпечення соціальної сфери: матер. XI Міжнар. наук. конф. студ., аспір. та молод. учених (м.Одеса, 27 травня 2020 р.).* Одеса: Фенікс, 2020. С. 191-195.

429. Hudz A. The concept of volunteer activity under the legislation of Ukraine and certain foreign countries. *Правове забезпечення соціальної сфери:* матер. X Міжнар. наук. конф. студ., аспір. та молод. учених (м.Одеса, 19 квітня 2019 р.). С. 263-266.

430. Hudz A. Types of non-state social security under the legislation of Ukraine. Одеса: Фенікс, 2021. *Правове забезпечення соціальної сфери: матер. XII Міжнар. наук. конф.* (Одеса, 21 квітня 2021 р.)/ укл. А.В. Лисенко; за заг. ред. Г.І. Чанишевої. Одеса: Фенікс, 2021. 380 с. С. 210-212.

431. Kushtetutae Republikëssë Shqipërisë 21 tetor 1998 AL057. URL: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=224108.

432. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiejz dnia 2 kwietnia 1997 r. Uchwalona Przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjętaprzez Naród wreferendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisanaprzez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r. *Dziennik Ustaw.* 1997. Nr. 78. P. 483.

433. Krasnov, Y., Truba, V., Anna Hudz, A., Potopakhina, O., Skorobagatko, A. Non-state social security: International legal comparative experience. *Cuestiones Políticas*. 2023. Vol. 41, Issue 78. P. 504-522. (Web of science Core Collection). DOI:

https://doi.org/10.46398/cuestpol.4178.35 URL: https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/40680

434. The Encyclopedia Americana. Complete in thirty volumes. New York, 1973.Vol. 25. 102 p. P. 102.

435. Tkalych Maxym, Arbeláez-Encarnación Tanya Fernanda. 2022. The world in 2023: continuing uncertainty. URL: https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2186/3064.

436. Mark Richardson. Соціальне підприємство: Уроки, вивчені у Великобританії. *Доповідь на II Всеукраїнському форумі соціальних підприємців.* Київ, 16.11.2016. URL: http://www.prgrf.com/forum/

437. Medvid A. Constitutional guarantees of non-governmental social protection in Ukraine. *Правове забезпечення соціальної сфери: матер. IX Міжнар. наук. конф. студ., аспір. та молод. вчених* (м. Одеса, 8 квітня 2018 р.). С. 395-397.

438. Medvid A. Legal nature of jural relations in the sphere of non-governmental social maintenance. *Правове забезпечення соціальної сфери: матер. VIII Міжнар. наук. конф. студ., аспір. та молод. вчених* (м. Одеса, 8 квітня 2017 р.). С. 453-455.

439. New Generation Humanitarian ngo. URL: https://ngngo.net/en/home/

440. Nima Sanandaji. The dutch rethink the welfare state. URL: https://www.newgeography.com/content/004028-the-dutch-rethink-welfare-state

441. Oxford Advanced learner’s dictionary of current English. Oxford, 1982. Vol. 11. 217 p.

442. Pension markets in focus 2014. *The Organisation for Economic Cooperation and Development.* URL: https://www.oecd.org/en/publications/pensions-market-in-focus-2014_68935196-en.html

443. Pension system in Ukraine. Essential facts and numbers/ Ministry of labour and social policy of Ukraine, Pension fund of Ukraine. K: Ministry of labour and social policy of Ukraine, 2008. P. 3.

444. STOCKHOLM SATAT. 2022. Family and Social Welfare. URL: http://international.stockholm.se/governance/familyand-social-welfare.

445. United Nations Research Institute for Social Development. URL: http://www.unrisd.org/

446. Zagoriy Foundation. Благодійність очима українців. URL: https://zagoriy.foundation/wp-content/uploads/2022/01/blagodijnist-ochyma-ukrayincziv-u-2021-1.pdf

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографії:

3. Актуальні проблеми забезпечення прав людини в сфері праці та соціального захисту: колективна монографія / Г.І. Чанишева, І.В. Лагутіна, М.В. Сорочишин та ін. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 280 с.

Із змісту: Розділ: «Право людини на недержавне соціальне забезпечення за законодавством України». С. 199-235.

4. Актуальні проблеми теорії трудового права та права соціального забезпечення: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України Г. І. Чанишевої; НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2022. 312 с.

Із змісту: Розділ: «Право на соціальне забезпечення: європейські стандарти та законодавство України». С. 280-310.

Наукові статті у наукових періодичних виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection або Scopus:

3. Borychenko, K., Hudz, A., Koval, V., Golubkova, I., Mazur A. European standards for social protection of internally displaced persons. *Dilemas contemporáneos: Educación, Política y Valores*. 2019. Año VII, Edición Especial Octubre 2019. Номер статті 88. (Web of science Core Collection). DOI: https://doi.org/10.46377/dilemas.v29i1.1869

URL:https://dilemascontemporaneoseducacionpoliticayvalores.com/index.php/dilemas/article/view/1869

4. Chanysheva, G., Krasnov, Y., Tarasenko, V., Hudz, A., Chanyshev, R. Minimum wage in the system of state social guarantees: International comparative-legal experience. *Amazonia Investiga*. 2023. Volume 12, Issue 62. P. 168-174 (Web of science Core Collection). DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2023.62.02.15

URL: https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2286

5. Krasnov, Y., Truba, V., Anna Hudz, A., Potopakhina, O., Skorobagatko, A. Non-state social security: International legal comparative experience. *Cuestiones Políticas*. 2023. Vol. 41, Issue 78. P. 504-522. (Web of science Core Collection). DOI: https://doi.org/10.46398/cuestpol.4178.35

URL:
https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/40680

Наукові статті у фахових виданнях України:

6. Медвідь А.О. Поняття права на соціальне забезпечення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція».* 2016. № 21. С. 92-94. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc21/26.pdf

7. Медвідь А.О. Характеристика права людини на соціальне забезпечення: зміст, обсяг, межі. *Держава та регіони: науково-виробничий журнал. Серія «Право».* 2016. № 3. С. 39-42. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2016/9.pdf

8. Медвідь А.О. Юридичні факти як підстави виникнення правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки».* 2017. Вип. 1. (Т.2.). С. 125-128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2017_1(1)__32

9. Медвідь А.О. Юридична природа правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2017. № 42. С. 136-139. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2020/12/No.42.pdf

10. Медвідь А.О. Міжнародно-правові стандарти недержавного соціального забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* Том.1. 2018. № 48. С. 123-126. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2020/12/No.48-1.pdf

11. Медвідь А.О. Обов'язки як невід'ємний елемент правового статусу суб'єктів правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки».* 2017. Вип. 6. С. 135-137.

12. Гудзь А.О. Поняття та правове регулювання благодійної діяльності в Україні. *Держава та регіони: науково-виробничий журнал. Серія «Право».* 2018. № 4. С. 65-68. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2018/13.pdf

13. Гудзь А.О. Класифікація форм і видів благодійної діяльності в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. Вип. 1. С. 61-64. URL: http://sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/1/17.pdf

14. Гудзь А.О. Фінансування недержавного соціального забезпечення в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2019. № 58. С. 152-155. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2020/12/No.58-1.pdf

15. Гудзь А.О. Система соціального захисту України та місце у ній недержавного соціального забезпечення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція».* 2019. № 40. С. 106-109. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc40/26.pdf

16. Сирота І.М., Гудзь А.О. Принципи права соціального забезпечення в сучасних умовах. *Держава та регіони: науково-виробничий журнал. Серія «Право».* 2019. № 4. С. 62-66. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2019/13.pdf

17. Гудзь А.О. Благодійна діяльність підприємництва як вагома складова недержавного соціального забезпечення в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 2. С. 265-269. URL: http://lsej.org.ua/2_2023/60.pdf

18. Панченко А.О. «Вразливі групи населення» як оціночна категорія права соціального забезпечення. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право: науковий журнал* / Пенітенціарна академія України. Чернігів: ПАУ, 2024. № 1 (21). С. 105-114. URL: https://sjlaw.academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2024/03/9.-Panchenko-A.O.pdf

19. Панченко А.О. Юридичні ознаки права на недержавне соціальне забезпечення. *Галицькі студії: Юридичні науки*. 2024. № 6. С. 20-24. URL: https://journals.gi.ternopil.ua/index.php/law/issue/view/6/6

20. Панченко А.О. Волонтерська діяльність як одна із форм благодійної діяльності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного*

університету. Серія «Право». 2024. Вип. 84. Ч. 2. С. 113-117. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/16-1.pdf

21. Панченко А.О. Недержавні соціальні послуги в Україні: вплив цифрових трансформацій, проблеми та перспективи. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління.* 2024. № 4. С. 57-62. URL: https://cuj.dnuvs.ukr.education/index.php/cuj/article/view/88/84

22. Панченко А.О. Позитивна відповідальність у праві соціального забезпечення: від загальнообов'язкового державного соціального страхування до благодійної діяльності. *Науковий вісник Сіверщини.* Серія: *Право: науковий журнал* / Пенітенціарна академія України. Чернігів: ПАУ, 2025. № 1 (24). С. 79-91. URL: https://sjlaw.pau.edu.ua/ua/2025-%e2%84%961-24/

Наукові статті в зарубіжних періодичних виданнях юридичного напряму:

23. Гудзь А.О. Недержавне соціальне забезпечення як окрема форма соціального захисту населення в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights.* 2021. № 3. С. 78-82. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2021/10/VJHR_3_2021-Last.pdf

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

24. Медвідь А.О. Поняття права на недержавне соціальне забезпечення. *Соціально-економічні і правові підстави вдосконалення трудового законодавства на сучасному етапі*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 21 жовтня 2016 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2016. С. 187-191. URL: https://old.univer.km.ua/doc/lib/Sotsialno_ekonomichni_ta_pravovi_pidstavi_vdoskonalennya_trudovogo_zakonodavstva_na_suchasnomu_etapi_materiali_Mizhnarodnoyi_nauk_prakt_konf_m_Hmelnitskiy_21_zhovtnya_2016r_.pdf

25. Медвідь А.О. Юридична природа права людини на недержавне соціальне забезпечення. *Сфера дії трудового права та права соціального забезпечення*: матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 28 жовтня 2016 р.)./ за заг. ред. д.ю.н., проф. К.Ю. Мельника/ МВС України, Харк. нац. ун-т

внутр. справ. Х.: ХНУВС, 2016. С. 378-381. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/118.pdf

26. Медвідь А.О. Legal nature of jural relations in the sphere of non-governmental social maintenance. *Правове забезпечення соціальної сфери:* матер. VIII Міжнар. наук. конф. студ., аспір. та молод. вчених (м. Одеса, 8 квітня 2017 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Чанишевої Г.І. Одеса: Фенікс, 2017. С. 453-455.

27. Медвідь А.О. До питання соціальних ризиків як підстав виникнення правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2-х т. Т. 1/ відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 573-575. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/15a9c68f-4175-4060-83c0-430f07ae020f/content

28. Медвідь А.О. Недержавне пенсійне страхування на прикладі окремих європейських країн: досвід для України. *Актуальні проблеми соціального права в умовах євроінтеграції*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 90-річчю професора І.М. Сироти (м. Одеса, 31 жовт. 2017 рік). Одеса: Фенікс, 2017. С. 128-131.

29. Медвідь А.О. Захист прав у сфері недержавного соціального забезпечення: матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. «Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення» (м. Харків, 3 листопада 2017 р.)/ за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків: ХНУВС, 2015. С. 121-125. URL: https://univd.edu.ua/uk/dir/1882

30. Медвідь А.О. Зарубіжний досвід здійснення недержавного пенсійного забезпечення та національні перспективи у цій сфері. *Одеські юридичні читання*: матеріали Всеукр. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10-11 листопада 2017)/ за ред. Г.О. Ульянової; уклад.: О.В. Дикий, Ю.Д. Батан. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 85-87. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/69d62641-02cd-4759-9413-8516fce95c37/content

31. Медвідь А.О. Універсальні міжнародно-правові стандарти у сфері недержавного соціального забезпечення. *Сучасна університетська правова освіта і наука*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2018 р.) Том 2. Тернопіль: Вектор, 2018. С. 105-108.

32. Medvid A. Constitutional guarantees of non-governmental social protection in Ukraine. *Правове забезпечення соціальної сфери*: матеріали IX Міжнар. наук. конф. студ., аспір. та молод. вчених (м. Одеса, 8 квітня 2018 р.). за заг. ред. д.ю.н., проф. Чанишевої Г.І. Одеса: Фенікс, 2018. С. 395-397.

33. Медвідь А.О. Недержавне соціальне забезпечення у міжнародно-правових актах регіонального рівня. *Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення*: тези доповідей учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 квітня 2018 р.) / за ред. д.ю.н., проф. М.І. Іншина, к.ю.н. І.С. Сахарук. Київ, 2018. С. 124-126. URL: http://ceslii.knu.ua/images/2018/2018.pdf

34. Медвідь А.О. Правові основи здійснення недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської євроінтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 1 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 515-517. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b3986d7e-221f-4c9d-b293-a562d5d8de38/content

35. Гудзь А.О. До питання правового регулювання благодійної діяльності в Україні. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.) / за ред. Г.О. Ульянової; уклад.: О.В. Дикий, І.І. Братінов. Одеса: Гельветика, 2018. С. 173-175. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/aa50ebaf-3079-4543-955f-fcea1a72255b/content

36. Гудзь А.О. Поняття благодійності як складової недержавного соціального забезпечення в Україні. *Розвиток трудового права і права соціального забезпечення: теорія і практика:* тези доп. та наук. повідомл.

учасників VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 жовтня 2018 р.) / за ред. О.М. Ярошенка. Харків: ФОП Панов А.Н., 2018. С. 451-454.

37. Гудзь А.О. Правове забезпечення окремих форм та видів благодійної діяльності в Україні. *Science and technology of the present time: Priority development directions of Ukraine and Poland*: International Multidisciplinary Conference (Wolomin, Poland, 19-20 of October, 2018). Vol. 6. P. 139-142.

38. Hudz A. The concept of volunteer activity under the legislation of Ukraine and certain foreign countries. *Правове забезпечення соціальної сфери*: матеріали X Міжнар. наук. конф. студ., аспір. та молод. учених (м. Одеса, 19 квітня 2019 р.). / за ред. д.ю.н., проф. Г.І. Чанишевої. Одеса: Фенікс, 2019. С. 263-266.

39. Гудзь А.О. Донорство та трансплантаційна діяльність як окрема форма благодійної діяльності в Україні. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 травня 2019 р.) / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 551-554. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6fe7db21-88c9-4da8-b7e4-9179361058ee/content

40. Гудзь А.О. Теоретична основа фінансування недержавного соціального забезпечення в Україні. *Auctoritate magis quam imperio: Юридична наука в громадянському суспільстві*: матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф.до 70-ліття Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України (м. Київ, 30 жовтня 2019 р.) К., 2019. С. 144-147.

41. Гудзь А.О. Принципи недержавного соціального забезпечення у системі принципів соціального захисту населення України. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів:* матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 листопада 2019 р.). / за ред. проф. М.І. Іншина, к.ю.н. М.Б. Мельник. Київ: ФОП Маслаков, 2019. С. 118-121.

42. Гудзь А.О. Співвідношення понять «вид соціального забезпечення» та «вид недержавного соціального забезпечення» в теорії права соціального забезпечення України. *Правове життя сучасної України: у 3 т.:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 травня 2020 р.) / відп. ред. М.Р. Аракелян. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 2. С. 180-183. URL:

https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/71147117-789d-4140-a5ca-2401bd38bf0f/content

43. Hudz A.O. International standards on non-state social security. *Правове забезпечення соціальної сфери:* матеріали XI Міжнар. наук. конф. студ., аспір. та молод. учених (м. Одеса, 27 травня 2020 р.). Одеса: Фенікс, 2020. С. 191-195.

44. Гудзь А.О. Співвідношення гуманітарної допомоги та миротворчої діяльності в контексті недержавного соціального забезпечення. *Юридичні гарантії забезпечення прав громадян на працю і соціальний захист:* тези доп. та наук, повідомл. учасників X Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9 жовтня 2020 р.) / уклад.: О.М. Ярошенко, Н.Г. Орлова, О.В. Соловйов; за ред. О.М. Ярошенка. Харків: Право. 2020. С. 473-476.

45. Гудзь А.О. Сучасний підхід до визначення системи соціального захисту України. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні:* тези доповідей учасників всеукраїнської дистанційної наук.-практ. конф. до 10-річчя створення однойменних кафедр (м. Київ, 12 березня 2021 р.) / за заг. ред. проф. М.І. Іншина, за ред. проф. В.В. Носіка, доц. Т.Г. Ковальчук, ас. М.Б. Мельник. Київ: Освіта України, 2021. С. 378-381.

46. Hudz A. Types of non-state social security under the legislation of Ukraine. Одеса: Фенікс, 2021. *Правове забезпечення соціальної сфери:* матеріали XII Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 21 квітня 2021 р.)/ укл. А.В. Лисенко; за заг. ред. Г.І. Чанишевої. Одеса: Фенікс, 2021. С. 210-212.

47. Гудзь А.О., Гудзь О.О. Межі правового регулювання відносин у сфері соціального обслуговування в рамках предмету права соціального забезпечення. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)*: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 травня 2021 р.) / за заг. ред. С.В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т.1. С. 475-479.

URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4ee72a42-6b0a-4f97-a973-39f36f80c524/content

48. Гудзь А.О. Недержавне пенсійне забезпечення як складова недержавного соціального забезпечення в Україні. *Сучасний стан забезпечення трудових прав і прав у сфері соціального забезпечення та перспективи його поліпшення:* матеріали IX Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 4 червня 2021 р.); за заг. ред. К.Ю. Мельника. Х.: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2021. С. 252-255. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6f87538f-a464-47a0-b15c-4b9e868439e8/content

49. Гудзь А.О. Роль роботодавця у недержавному соціальному забезпеченні. *Основні напрямки захисту прав громадян України на працю та соціальний захист в умовах євроінтеграції:* тези доп. і наук. повідомл. учасників XI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 8 жовтня 2021 р.)/ уклад.: О.М. Ярошенко, О.Г. Середа, О.О. Конопельцева; за ред. О.М. Ярошенка; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2021. С. 283-287.

50. Гудзь А.О., Лященко О.О. Договірні засади у сфері державного та недержавного соціального страхування України. *Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрями розвитку:* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Одеса, 3 червня 2022 р.)/ уклад. Ю.Д. Батан, В.С. Кучерявенко, Л.С. Бондарчук та ін.; за ред. М.Р. Аракеляна, К.І. Спасової. Одеса: Фенікс, 2022. С. 368-371. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a838a01d-c4b1-4d31-b0b3-ffd930626c12/content

51. Гудзь А.О. Благодійна діяльність українського підприємництва як вагома складова недержавного соціального забезпечення. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття»* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.)/ за загальною редакцією С.В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т.1. С. 548-552. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3b3bee1f-35cf-4e1d-80ac-c19e074f749b/content

52. Гудзь А.О. Соціальне підприємництво як інструмент підтримки населення в рамках недержавного соціального забезпечення України. *Актуальні проблеми захисту прав громадян України на працю та соціальний захист на шляху до Євроінтеграції:* матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Харків, 7 жовтня 2022 р.) / уклад. О.Г. Середа, О.М. Ярошенко, О.В. Соловйов; за ред. О.Г. Середи. Харків, 2022. С. 153-158. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6875/60.pdf?sequence=1&isAllowed=y

53. Гудзь А.О. Зарубіжний досвід соціального підприємництва в контексті вдосконалення практики соціального забезпечення в Україні. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів:* тези допов. учасн. III Між. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 листопада 2022 р.) / за ред. проф. М.І. Іншина, к.ю.н. М.Б. Мельник. С. 50-52.

54. Гудзь А.О. Соціальне підприємництво як інноваційний інструмент соціального захисту: вітчизняний досвід та перспективи. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку:* матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 18 листопада 2022 р.) [Електронне видання] / укл.: В.С. Кучерявенко, Л.С. Бондарчук. І.С. Радковська та ін.; за ред. М.Р. Аракеляна, К.І. Спасової. Одеса, 2022. С. 152-155. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/23909 С. 152-155.

55. Гудзь А.О. Комплексність як ознака права на соціальний захист та право на недержавне соціальне забезпечення як його елемент. *Правове забезпечення соціальної сфери:* матер. XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 28 квітня 2023 р.) [Електронне видання] / укл. А.А. Сірякова; за заг. ред. д.ю.н., проф. Г.І. Чанишевої; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса, Фенікс, 2023. С. 238-241. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b48ba3e7-c2f4-4a27-bdc7-2ceb2c538fc7/content

56. Гудзь А.О. Суб'єкти правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень*: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023

р.) / за загальною редакцією С.В. Ківалова. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. Т. 1. С. 467-469. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8ee1f8de-ea57-4e83-a4a9-9036c53dc967/content

57. Панченко А.О., Боброва С.В. Благодійні організації як суб'єкти правовідносин із недержавного соціального забезпечення. *Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи:* матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2024 р.) Тернопіль: Вектор, 2024. С. 495-498. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9657/9.pdf?sequence=1&isAllowed=y

58. Панченко А.О. Поняття «вразливі групи населення» та вплив умов воєнного стану на розширення його змісту. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (26 квітня 2024 р., Одеса). / за заг. ред. С.В. Ківалова, відп. за вип. М.Р. Аракелян. Одеса: Фенікс, 2024. С. 316-319. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7a6e5ff8-3d4f-4356-a507-9c12aba312c3/content

59. Панченко А.О. До проблеми взаємодії між державою та недержавним сектором у сфері надання соціальних послуг. *Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення:* матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (до 220-річчя Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, 11 жовтня 2024 р.) / уклад. О.Г. Середа, О.М. Ярошенко, О.В. Соловйов; за ред. О.Г. Середи. Харків, 2024. С. 272-276. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10868/k_АРТР-2024%20%283%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y

60. Панченко А.О. До проблеми визначення донорства та трансплантаційної діяльності як форми благодійної діяльності згідно з законодавством України. *Проблеми реформування соціального законодавства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови:* матеріали Всеукр. міждисципл.

наук.-практ. конф. (м. Київ, 8 листопада 2024 р.) / за ред. Д.І. Сірохи, С.М. Черноус, І.С. Сахарук; уклад. М.О. Денисюк. С. 98-100.

61. Панченко А.О. «Соціальний захист» та «соціальне забезпечення»: до питання доцільності вживання термінів на основі дослідження англомовних джерел та досвіду зарубіжних країн: *Правова система України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану:* матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, Державний університет «Київський авіаційний інститут», 21 лютого 2025 р.). Тернопіль: Вектор, 2025. С. 475-478.

Інші публікації, що додатково висвітлюють основний зміст дисертації:

62. Медвідь А.О. Обов'язки як невід'ємний елемент у сфері реалізації права особи на недержавне соціальне забезпечення. *Актуальні проблеми соціального права.* Випуск ІІІ: науково-практичний посібник. Збірник матеріалів учасників Всеукраїнських соціальних програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2016 р. / за заг. ред. Костюка В.Л., Мельника В.П. К.: ПВГОІ «ІР СТ Україна», 2017. С. 63-66.

63. Медвідь А.О. Досвід здійснення недержавного пенсійного забезпечення в окремих зарубіжних країнах та можливість його запозичення для України. *Актуальні проблеми соціального права.* Випуск 5. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Українська правнича наука: основні тенденції розвитку в умовах євроінтеграції» (10 листопада 2017 р.). Львів: «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2017. С. 126-128.

64. Недержавне соціальне забезпечення: навч.-метод. посіб. / А.О. Медвідь, О.В. Корнілова. Одеса: Фенікс, 2017. 156 с.

65. Договори у сфері праці та соціального забезпечення / Гудзь А.О., Бориченко К.В., Корнілова О.В., Наньєва М.І.: навч.-метод. посіб. Одеса: Фенікс, 2022. 80 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/14602

66. Бориченко К. В., Гудзь А. О. Соціальне право: навч.-метод. посіб. Одеса: Фенікс, 2022. 22 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/24086

67. Право соціального забезпечення: навч. посіб. / Г.І. Чанишева, І.В. Лагутіна, К.В. Бориченко, В.С. Тарасенко, Є.В. Краснов, О.С. Щукін, А.О. Гудзь,

О.В. Корнілова; за заг. ред. Г.І. Чанишевої. Одеса, 2022. 266 с. URL: https://doi.org/10.32837/11300.16223

68. Право соціального захисту: навч. посіб. для здобувачів першого (бакалавр.) рівня вищої освіти галузі знань 08 – Право, спец. 081 – Право [Електронне видання] / Г.І. Чанишева, І.В. Лагутіна, К.В. Бориченко [та ін.]; за заг. ред. Г.І. Чанишевої ; НУ «Одес. юрид. академія». Одеса: Фенікс, 2024. 202 с. URL: https://doi.org/10.32837/11300.27519

69. Бориченко К.В., Панченко А.О. Соціальне право: навч.-метод. посіб. для здобувачів 2 курсу першого (бакалавр.) рівня вищої освіти ф-ту адвокатури та антикорупційної діяльності ОП «Адвокатура та адвокатська діяльність» галузі знань 08-Право [Електронне видання] / К.В. Бориченко, А.О. Панченко; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса: Фенікс, 2024. 89 с. URL: https://doi.org/10.32837/11300.27468

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертацію виконано та обговорено на засіданні кафедри трудового права та права соціального забезпечення Національного університету «Одеська юридична академія», а також на засіданні Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. Теоретичні висновки, сформульовані в дисертації, доповідалися та обговорювалися на таких наукових, науково-практичних конференціях, симпозіумах та засіданнях круглих столів: Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-економічні і правові підстави вдосконалення трудового законодавства на сучасному етапі» (м. Хмельницький, 21 жовтня 2016 р.); V Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сфера дії трудового права та права соціального забезпечення» (м. Харків, 28 жовтня 2016 р.); VIII Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 8 квітня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми соціального права в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 31 жовтня

2017 р.); VI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення» (м. Харків, 3 листопада 2017 р.); Всеукраїнській міжнародній науково-практичній конференції «Одеські юридичні читання» (м. Одеса, 10-11 листопада 2017 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна університетська правова освіта і наука» (м. Київ, 23 лютого 2018 р.); IX Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 8 квітня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення» (м. Київ, 20 квітня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції» (м. Одеса, 18 травня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток трудового права і права соціального забезпечення: теорія і практика» (м. Харків, 5 жовтня 2018 р.); International Multidisciplinary Conference «Science and technology of the present time: Priority development directions of Ukraine and Poland» (Wolomin, Poland, 19-20 of October, 2018); X Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 19 квітня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 травня 2019 р.); X Міжнародній науково-практичній конференції до 70-ліття Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України (м. Київ, 30 жовтня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 22 листопада 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15 травня 2020 р.); XI Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 27 травня 2020 р.); X Міжнародній науково-практичній конференції «Юридичні гарантії забезпечення прав громадян на працю і соціальний захист» (м. Харків, 9 жовтня 2020 р.); Всеукраїнській дистанційній

науково-практичній конференції до 10-річчя створення однойменних кафедр «Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні» (м. Київ, 12 березня 2021 р.); XII Міжнародній науковій конференції «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 21 квітня 2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)» (м. Одеса, 21 травня 2021 р.); IX Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасний стан забезпечення трудових прав і прав у сфері соціального забезпечення та перспективи його поліпшення» (м. Харків, 4 червня 2021 р.); XI Міжнародній науково-практичній конференції «Основні напрямки захисту прав громадян України на працю та соціальний захист в умовах євроінтеграції» (м. Харків, 8 жовтня 2021 р.); Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених «Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрями розвитку» (м. Одеса, 3 червня 2022 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) (м. Одеса, 17 червня 2022 р.); XII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми захисту прав громадян України на працю та соціальний захист на шляху до Євроінтеграції» (м. Харків, 7 жовтня 2022 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 16 листопада 2022 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку» (м. Одеса, 18 листопада 2022 р.); XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 28 квітня 2023 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень»

(м. Одеса, 19 травня 2023 р.); XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи» (м. Київ, 23 лютого 2024 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів» (м. Одеса, 26 квітня 2024 р.); XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення» до 220-річчя Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, 11 жовтня 2024 р.); Всеукраїнській міждисциплінарній науково-практичній конференції «Проблеми реформування соціального законодавства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови» (м. Київ, 8 листопада 2024 р.); XV Міжнародній науково-практичній конференції «Правова система України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану» (м. Київ, 21 лютого 2025 р).

Додаток Б

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Ректор Національного університету
«Одеська юридична академія»
професор Олег ГОДОВАНК
_____
«15» _____ 2025 р.

АКТ
про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження
Панченко Анни Олександрівни на тему: «Недержавне соціальне забезпечення як форма соціального захисту» за спеціальністю 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення у навчальну та науково-дослідну діяльність

Комісія у складі: голови – першого проректора Національного університету «Одеська юридична академія», доктора юридичних наук, професора Мінаса АРАКЕЛЯНА, членів комісії: проректора з навчальної роботи Національного університету «Одеська юридична академія», доктора юридичних наук, професора Галини УЛЬЯНОВОЇ, декана факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія», кандидата юридичних наук, доцента Сергія СТАРОДУБОВА, завідувача кафедри трудового права та права соціального забезпечення Національного університету «Одеська юридична академія», доктора юридичних наук, професора Галії ЧАНИШЕВОЇ склала цей акт з приводу того, що результати наукових розробок дисертаційного дослідження Панченко Анни Олександрівни на тему: «Недержавне соціальне забезпечення як форма соціального захисту» використовуються в навчальному процесі Національного університету «Одеська юридична академія» при викладанні навчальних дисциплін «Соціальне право», «Право соціального захисту», «Договори у сфері праці та соціального забезпечення» та у підготовці підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, практикумів із зазначених дисциплін та науково-дослідній роботі викладачів та здобувачів вищої освіти.

Рекомендовано до використання наступні публікації:

Монографії:

1. Актуальні проблеми забезпечення прав людини в сфері праці та соціального захисту: колективна монографія / Г.І. Чанишева, І.В. Лагутіна, М.В. Сорочишин та ін. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 280 с.

Із змісту: Розділ: «Право людини на недержавне соціальне забезпечення за законодавством України». С. 199-235.

2. Актуальні проблеми теорії трудового права та права соціального забезпечення: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України Г. І. Чанишевої; НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2022. 312 с.

Із змісту: Розділ: «Право на соціальне забезпечення: європейські стандарти та законодавство України». С. 280-310.

Наукові статті у наукових періодичних виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection або Scopus:

3. Borychenko, K., Hudz, A., Koval, V., Golubkova, I., Mazur A. European standards for social protection of internally displaced persons. *Dilemas contemporáneos: Educación, Política y Valores*. 2019. Año VII, Edición Especial Octubre 2019. Номер статті 88. (Web of science Core Collection). DOI: https://doi.org/10.46377/dilemas.v29i1.1869

URL:https://dilemascontemporaneoseducacionpoliticayvalores.com/index.php/dilemas/article/view/1869

4. Chanysheva, G., Krasnov, Y., Tarasenko, V., Hudz, A., Chanyshev, R. Minimum wage in the system of state social guarantees: International comparative-legal experience. *Amazonia Investiga*. 2023. Volume 12, Issue 62. P. 168-174 (Web of science Core Collection). DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2023.62.02.15

URL: https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2286

5. Krasnov, Y., Truba, V., Anna Hudz, A., Potopakhina, O., Skorobagatko, A. Non-state social security: International legal comparative experience. *Cuestiones Políticas*. 2023. Vol. 41, Issue 78. P. 504-522. (Web of science Core Collection). DOI: https://doi.org/10.46398/cuestpol.4178.35

URL: https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/40680

Наукові статті у фахових виданнях України:

6. Медвідь А.О. Поняття права на соціальне забезпечення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція».* 2016. № 21. С. 92-94. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc21/26.pdf

7. Медвідь А.О. Характеристика права людини на соціальне забезпечення: зміст, обсяг, межі. *Держава та регіони: науково-виробничий журнал. Серія «Право».* 2016. № 3. С. 39-42. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2016/9.pdf

8. Медвідь А.О. Юридичні факти як підстави виникнення правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки».* 2017. Вип. 1. (Т. 2.). С. 125-128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2017_1(1)__32

9. Медвідь А.О. Юридична природа правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2017. № 42. С. 136-139. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2020/12/No.42.pdf

10. Медвідь А.О. Міжнародно-правові стандарти недержавного соціального забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* Том.1. 2018. № 48. С. 123-126. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2020/12/No.48-1.pdf

11. Медвідь А.О. Обов'язки як невід'ємний елемент правового статусу суб'єктів правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки».* 2017. Вип. 6. С. 135-137.

12. Гудзь А.О. Поняття та правове регулювання благодійної діяльності в Україні. *Держава та регіони: науково-виробничий журнал. Серія «Право».* 2018. № 4. С. 65-68. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2018/13.pdf

13. Гудзь А.О. Класифікація форм і видів благодійної діяльності в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. Вип. 1. С. 61-64. URL: http://sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/1/17.pdf

14. Гудзь А.О. Фінансування недержавного соціального забезпечення в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2019. № 58. С. 152-155. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2020/12/No.58-1.pdf

15. Гудзь А.О. Система соціального захисту України та місце у ній недержавного соціального забезпечення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція».* 2019. № 40. С. 106-109. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc40/26.pdf

16. Сирота І.М., Гудзь А.О. Принципи права соціального забезпечення в сучасних умовах. *Держава та регіони: науково-виробничий журнал. Серія «Право».* 2019. № 4. С. 62-66. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2019/13.pdf

17. Гудзь А.О. Благодійна діяльність підприємництва як вагома складова недержавного соціального забезпечення в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 2. С. 265-269. URL: http://lsej.org.ua/2_2023/60.pdf

18. Панченко А.О. «Вразливі групи населення» як оціночна категорія права соціального забезпечення. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право: науковий журнал* / Пенітенціарна академія України. Чернігів: ПАУ, 2024. № 1 (21). С. 105-114. URL: https://sjlaw.academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2024/03/9.-Panchenko-A.O.pdf

19. Панченко А.О. Юридичні ознаки права на недержавне соціальне забезпечення. *Галицькі студії: Юридичні науки*. 2024. № 6. С. 20-24. URL: https://journals.gi.ternopil.ua/index.php/law/issue/view/6/6

20. Панченко А.О. Волонтерська діяльність як одна із форм благодійної діяльності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2024. Вип. 84. Ч. 2. С. 113-117. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/16-1.pdf

21. Панченко А.О. Недержавні соціальні послуги в Україні: вплив цифрових трансформацій, проблеми та перспективи. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління.* 2024. № 4. С. 57-62. URL: https://cuj.dnuvs.ukr.education/index.php/cuj/article/view/88/84

22. Панченко А.О. Позитивна відповідальність у праві соціального забезпечення: від загальнообов'язкового державного соціального страхування до благодійної діяльності. *Науковий вісник Сіверщини.* Серія: *Право: науковий журнал* / Пенітенціарна академія України. Чернігів: ПАУ, 2025. № 1 (24). С. 79-91. URL: https://sjlaw.pau.edu.ua/ua/2025-%e2%84%961-24/

Наукові статті в зарубіжних періодичних виданнях юридичного напряму:

23. Гудзь А.О. Недержавне соціальне забезпечення як окрема форма соціального захисту населення в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights.* 2021. № 3. С. 78-82. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2021/10/VJHR_3_2021-Last.pdf

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

24. Медвідь А.О. Поняття права на недержавне соціальне забезпечення. *Соціально-економічні і правові підстави вдосконалення трудового законодавства на сучасному етапі*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 21 жовтня 2016 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2016. С. 187-191. URL: https://old.univer.km.ua/doc/lib/Sotsialno_ekonomichni_ta_pravovi_pidstavi_vdoskonalennya_trudovogo_zakonodavstva_na_suchasnomu_etapi_materiali_Mizhnarodnoyi_nauk_prakt_konf_m_Hmelnitskiy_21_zhovtnya_2016r_.pdf

25. Медвідь А.О. Юридична природа права людини на недержавне соціальне забезпечення. *Сфера дії трудового права та права соціального забезпечення*: матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 28 жовтня 2016 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. К.Ю. Мельника/ МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х.: ХНУВС, 2016. С. 378-381. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/118.pdf

26. Медвідь А.О. Legal nature of jural relations in the sphere of non-governmental social maintenance. *Правове забезпечення соціальної сфери:* матер. VIII Міжнар. наук. конф. студ., аспір. та молод. вчених (м. Одеса, 8 квітня 2017 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Чанишевої Г.І. Одеса: Фенікс, 2017. С. 453-455.

27. Медвідь А.О. До питання соціальних ризиків як підстав виникнення правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2-х т. Т. 1 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 573-575. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/15a9c68f-4175-4060-83c0-430f07ae020f/content

28. Медвідь А.О. Недержавне пенсійне страхування на прикладі окремих європейських країн: досвід для України. *Актуальні проблеми соціального права в умовах євроінтеграції*:

матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 90-річчю професора І.М. Сироти (м. Одеса, 31 жовтня 2017 рік). Одеса: Фенікс, 2017. С. 128-131.

29. Медвідь А.О. Захист прав у сфері недержавного соціального забезпечення: матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. «Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення» (м. Харків, 3 листопада 2017 р.) / за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків: ХНУВС, 2015. С. 121-125. URL: https://univd.edu.ua/uk/dir/1882

30. Медвідь А.О. Зарубіжний досвід здійснення недержавного пенсійного забезпечення та національні перспективи у цій сфері. *Одеські юридичні читання*: матеріали Всеукр. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10-11 листопада 2017)/ за ред. Г.О. Ульянової; уклад.: О.В. Дикий, Ю.Д. Батан. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 85-87. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/69d62641-02cd-4759-9413-8516fce95c37/content

31. Медвідь А.О. Універсальні міжнародно-правові стандарти у сфері недержавного соціального забезпечення. *Сучасна університетська правова освіта і наука*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2018 р.) Том 2. Тернопіль: Вектор, 2018. С. 105-108.

32. Medvid A. Constitutional guarantees of non-governmental social protection in Ukraine. *Правове забезпечення соціальної сфери*: матеріали IX Міжнар. наук. конф. студ., аспір. та молод. вчених (м. Одеса, 8 квітня 2018 р.). за заг. ред. д.ю.н., проф. Чанишевої Г.І. Одеса: Фенікс, 2018. С. 395-397.

33. Медвідь А.О. Недержавне соціальне забезпечення у міжнародно-правових актах регіонального рівня. *Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення*: тези доповідей учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 квітня 2018 р.) / за ред. д.ю.н., проф. М.І. Іншина, к.ю.н. І.С. Сахарук. Київ, 2018. С. 124-126. URL: http://ceslii.knu.ua/images/2018/2018.pdf

34. Медвідь А.О. Правові основи здійснення недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської євроінтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 1 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 515-517. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b3986d7e-221f-4c9d-b293-a562d5d8de38/content

35. Гудзь А.О. До питання правового регулювання благодійної діяльності в Україні. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.) / за ред. Г.О. Ульянової; уклад.: О.В. Дикий, І.І. Братінов. Одеса: Гельветика, 2018. С. 173-175. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/aa50ebaf-3079-4543-955f-fcea1a72255b/content

36. Гудзь А.О. Поняття благодійності як складової недержавного соціального забезпечення в Україні. *Розвиток трудового права і права соціального забезпечення: теорія і практика:* тези доп. та наук. повідомл. учасників VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 жовтня 2018 р.) / за ред. О.М. Ярошенка. Харків: ФОП Панов А.Н., 2018. С. 451-454.

37. Гудзь А.О. Правове забезпечення окремих форм та видів благодійної діяльності в Україні. *Science and technology of the present time: Priority development directions of Ukraine and Poland*: International Multidisciplinary Conference (Wolomin, Poland, 19-20 of October, 2018). Vol. 6. P. 139-142.

38. Hudz A. The concept of volunteer activity under the legislation of Ukraine and certain foreign countries. *Правове забезпечення соціальної сфери*: матеріали X Міжнар. наук. конф. студ., аспір. та молод. учених (м. Одеса, 19 квітня 2019 р.). / за ред. д.ю.н., проф. Г.І. Чанишевої. Одеса: Фенікс, 2019. С. 263-266.

39. Гудзь А.О. Донорство та трансплантаційна діяльність як окрема форма благодійної діяльності в Україні. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 травня 2019 р.) / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім

«Гельветика», 2019. Т. 2. С. 551-554. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6fe7db21-88c9-4da8-b7e4-9179361058ee/content

40. Гудзь А.О. Теоретична основа фінансування недержавного соціального забезпечення в Україні. *Auctoritate magis quam imperio: Юридична наука в громадянському суспільстві*: матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф.до 70-ліття Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України (м. Київ, 30 жовтня 2019 р.) К., 2019. С. 144-147.

41. Гудзь А.О. Принципи недержавного соціального забезпечення у системі принципів соціального захисту населення України. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів:* матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 листопада 2019 р.). / за ред. проф. М.І. Іншина, к.ю.н. М.Б. Мельник. Київ: ФОП Маслаков, 2019. С. 118-121.

42. Гудзь А.О. Співвідношення понять «вид соціального забезпечення» та «вид недержавного соціального забезпечення» в теорії права соціального забезпечення України. *Правове життя сучасної України: у 3 т.:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 травня 2020 р.) / відп. ред. М.Р. Аракелян. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 2. С. 180-183. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/71147117-789d-4140-a5ca-2401bd38bf0f/content

43. Hudz A.O. International standards on non-state social security. *Правове забезпечення соціальної сфери:* матеріали XI Міжнар. наук. конф. студ., аспір. та молод. учених (м. Одеса, 27 травня 2020 р.). Одеса: Фенікс, 2020. С. 191-195.

44. Гудзь А.О. Співвідношення гуманітарної допомоги та миротворчої діяльності в контексті недержавного соціального забезпечення. *Юридичні гарантії забезпечення прав громадян на працю і соціальний захист:* тези доп. та наук, повідомл. учасників X Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9 жовтня 2020 р.) / уклад.: О.М. Ярошенко, Н.Г. Орлова, О.В. Соловйов; за ред. О.М. Ярошенка. Харків: Право. 2020. С. 473-476.

45. Гудзь А.О. Сучасний підхід до визначення системи соціального захисту України. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні:* тези доповідей учасників всеукраїнської дистанційної наук.-практ. конф. до 10-річчя створення однойменних кафедр (м. Київ, 12 березня 2021 р.) / за заг. ред. проф. М.І. Іншина, за ред. проф. В.В. Носіка, доц. Т.Г. Ковальчук, ас. М.Б. Мельник. Київ: Освіта України, 2021. С. 378-381.

46. Hudz A. Types of non-state social security under the legislation of Ukraine. Одеса: Фенікс, 2021. *Правове забезпечення соціальної сфери:* матеріали XII Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 21 квітня 2021 р.) / укл. А.В. Лисенко; за заг. ред. Г.І. Чанишевої. Одеса: Фенікс, 2021. С. 210-212.

47. Гудзь А.О., Гудзь О.О. Межі правового регулювання відносин у сфері соціального обслуговування в рамках предмету права соціального забезпечення. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)*: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 травня 2021 р.) / за заг. ред. С.В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т.1. С. 475-479.

URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4ee72a42-6b0a-4f97-a973-39f36f80c524/content

48. Гудзь А.О. Недержавне пенсійне забезпечення як складова недержавного соціального забезпечення в Україні. *Сучасний стан забезпечення трудових прав і прав у сфері соціального забезпечення та перспективи його поліпшення:* матеріали IX Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 4 червня 2021 р.); за заг. ред. К.Ю. Мельника. Х.: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2021. С. 252-255. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6f87538f-a464-47a0-b15c-4b9e868439e8/content

49. Гудзь А.О. Роль роботодавця у недержавному соціальному забезпеченні. *Основні напрямки захисту прав громадян України на працю та соціальний захист в умовах*

євроінтеграції: тези доп. і наук. повідомл. учасників XI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 8 жовтня 2021 р.) / уклад.: О.М. Ярошенко, О.Г. Середа, О.О. Конопельцева; за ред. О.М. Ярошенка; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2021. С. 283-287.

50. Гудзь А.О., Лященко О.О. Договірні засади у сфері державного та недержавного соціального страхування України. *Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрями розвитку:* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Одеса, 3 червня 2022 р.) / уклад. Ю.Д. Батан, В.С. Кучерявенко, Л.С. Бондарчук та ін.; за ред. М.Р. Аракеляна, К.І. Спасової. Одеса: Фенікс, 2022. С. 368-371. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a838a01d-c4b1-4d31-b0b3-ffd930626c12/content

51. Гудзь А.О. Благодійна діяльність українського підприємництва як вагома складова недержавного соціального забезпечення. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття»* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С.В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т.1. С. 548-552. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3b3bee1f-35cf-4e1d-80ac-c19e074f749b/content

52. Гудзь А.О. Соціальне підприємництво як інструмент підтримки населення в рамках недержавного соціального забезпечення України. *Актуальні проблеми захисту прав громадян України на працю та соціальний захист на шляху до Євроінтеграції:* матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Харків, 7 жовтня 2022 р.) / уклад. О.Г. Середа, О.М. Ярошенко, О.В. Соловйов; за ред. О.Г. Середи. Харків, 2022. С. 153-158. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6875/60.pdf?sequence=1&isAllowed=y

53. Гудзь А.О. Зарубіжний досвід соціального підприємництва в контексті вдосконалення практики соціального забезпечення в Україні. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів:* тези допов. учасн. III Між. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 листопада 2022 р.) / за ред. проф. М.І. Іншина, к.ю.н. М.Б. Мельник. С. 50-52.

54. Гудзь А.О. Соціальне підприємництво як інноваційний інструмент соціального захисту: вітчизняний досвід та перспективи. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку:* матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 18 листопада 2022 р.) [Електронне видання] / укл.: В.С. Кучерявенко, Л.С. Бондарчук. І.С. Радковська та ін.; за ред. М.Р. Аракеляна, К.І. Спасової. Одеса, 2022. С. 152-155. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/23909 С. 152-155.

55. Гудзь А.О. Комплексність як ознака права на соціальний захист та право на недержавне соціальне забезпечення як його елемент. *Правове забезпечення соціальної сфери:* матер. XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 28 квітня 2023 р.) [Електронне видання] / укл. А.А. Сірякова; за заг. ред. д.ю.н., проф. Г.І. Чанишевої; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса, Фенікс, 2023. С. 238-241. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b48ba3e7-c2f4-4a27-bdc7-2ceb2c538fc7/content

56. Гудзь А.О. Суб'єкти правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень*: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за загальною редакцією С.В. Ківалова. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. Т. 1. С. 467-469. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8ee1f8de-ea57-4e83-a4a9-9036c53dc967/content

57. Панченко А.О., Боброва С.В. Благодійні організації як суб'єкти правовідносин із недержавного соціального забезпечення. *Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи:* матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, Національний

авіаційний університет, 23 лютого 2024 р.) Тернопіль: Вектор, 2024. С. 495-498. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9657/9.pdf?sequence=1&isAllowed=y

58. Панченко А.О. Поняття «вразливі групи населення» та вплив умов воєнного стану на розширення його змісту. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (26 квітня 2024 р., Одеса). / за заг. ред. С.В. Ківалова, відп. за вип. М.Р. Аракелян. Одеса: Фенікс, 2024. С. 316-319. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7a6e5ff8-3d4f-4356-a507-9c12aba312c3/content

59. Панченко А.О. До проблеми взаємодії між державою та недержавним сектором у сфері надання соціальних послуг. *Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення:* матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (до 220-річчя Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, 11 жовтня 2024 р.) / уклад. О.Г. Середа, О.М. Ярошенко, О.В. Соловйов; за ред. О.Г. Середи. Харків, 2024. С. 272-276. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10868/k_АРТР-2024%20%283%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y

60. Панченко А.О. До проблеми визначення донорства та трансплантаційної діяльності як форми благодійної діяльності згідно з законодавством України. *Проблеми реформування соціального законодавства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови:* матеріали Всеукр. міждисципл. наук.-практ. конф. (м. Київ, 8 листопада 2024 р.) / за ред. Д.І. Сірохи, С.М. Черноус, І.С. Сахарук; уклад. М.О. Денисюк. С. 98-100.

61. Панченко А.О. «Соціальний захист» та «соціальне забезпечення»: до питання доцільності вживання термінів на основі дослідження англомовних джерел та досвіду зарубіжних країн: *Правова система України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану:* матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, Державний університет «Київський авіаційний інститут», 21 лютого 2025 р.). Тернопіль: Вектор, 2025. С. 475-478.

Інші публікації, що додатково висвітлюють основний зміст дисертації:

62. Медвідь А.О. Обов'язки як невід'ємний елемент у сфері реалізації права особи на недержавне соціальне забезпечення. *Актуальні проблеми соціального права.* Випуск ІІІ: науково-практичний посібник. Збірник матеріалів учасників Всеукраїнських соціальних програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2016 р. / за заг. ред. Костюка В.Л., Мельника В.П. К.: ПВГОІ «ІР СТ Україна», 2017. С. 63-66.

63. Медвідь А.О. Досвід здійснення недержавного пенсійного забезпечення в окремих зарубіжних країнах та можливість його запозичення для України. *Актуальні проблеми соціального права.* Випуск 5. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Українська правнича наука: основні тенденції розвитку в умовах євроінтеграції» (10 листопада 2017 р.). Львів: «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2017. С. 126-128.

64. Недержавне соціальне забезпечення: навч.-метод. посіб. / А.О. Медвідь, О.В. Корнілова. Одеса: Фенікс, 2017. 156 с.

65. Договори у сфері праці та соціального забезпечення / Гудзь А.О., Бориченко К.В., Корнілова О.В., Наньєва М.І.: навч.-метод. посіб. Одеса: Фенікс, 2022. 80 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/14602

66. Бориченко К. В., Гудзь А. О. Соціальне право: навч.-метод. посіб. Одеса: Фенікс, 2022. 22 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/24086

67. Право соціального забезпечення: навч. посіб. / Г.І. Чанишева, І.В. Лагутіна, К.В. Бориченко, В.С. Тарасенко, Є.В. Краснов, О.С. Щукін, А.О. Гудзь, О.В. Корнілова; за заг.ред. Г.І. Чанишевої. Одеса, 2022. 266 с. URL: https://doi.org/10.32837/11300.16223

68. Право соціального захисту: навч. посіб. для здобувачів першого (бакалавр.) рівня вищої освіти галузі знань 08 – Право, спец. 081 – Право [Електронне видання] / Г.І. Чанишева, І.В. Лагутіна, К.В. Бориченко [та ін.]; за заг. ред. Г.І. Чанишевої ; НУ «Одес. юрид. академія». Одеса: Фенікс, 2024. 202 с. URL: https://doi.org/10.32837/11300.27519

69. Бориченко К.В., Панченко А.О. Соціальне право: навч.-метод. посіб. для здобувачів 2 курсу першого (бакалавр.) рівня вищої освіти ф-ту адвокатури та антикорупційної діяльності ОП «Адвокатура та адвокатська діяльність» галузі знань 08-Право [Електронне видання] / К.В. Бориченко, А.О. Панченко; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса: Фенікс, 2024. 89 с. URL: https://doi.org/10.32837/11300.27468

Голова комісії: Мінас АРАКЕЛЯН

Члени комісії: Галина УЛЬЯНОВА

Сергій СТАРОДУБОВ

Галія ЧАНИШЕВА